

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA İSLAM TARİHİ KONU ANLATIMI
(1923-1960)

Doktora Tezi
Ömer Faruk KIRMIT

Ankara-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA İSLAM TARİHİ KONU ANLATIMI
(1923-1960)

Doktora Tezi

Ömer Faruk KIRMIT

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Sedef BULUT

Ankara-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA İSLAM TARİHİ KONU ANLATIMI
(1923-1960)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:
Dr. Öğretim Üyesi Sedef Bulut

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Ayten Sezer ArıÇ (Başkan)

.....

Dr. Öğretim Üyesi Sedef Bulut (Danışman)

.....

Prof. Dr. Yasemin Doğaner

.....

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan

.....

Prof. Dr. Mesut Çapa

.....

Tez Sınavı Tarihi: 7 Temmuz 2020

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan

Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmada lise tarih ders kitaplarında İslam tarihi konu anlatımının nasıl bir değişim gösterdiği araştırılmış ve Türkiye’de 1923-1960 arasında liselerde okutulan tarih ders kitapları incelenmiştir.

Çalışma; giriş, sonuç, kaynaklar, ekler hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin tarihsel arka planı olarak Osmanlı Devletinde Eğitim-Öğretim, Din ve Tarih Öğretimi incelenmiştir. Birinci Bölümde, Atatürk Dönemi Eğitim-Öğretim Faaliyetleri Ve Lise Tarih Ders Kitapları; İnönü Dönemi Eğitim-Öğretim Ve Lise Tarih Ders Kitapları; Demokrat Parti Dönemi Eğitim-Öğretim Lise Tarih Ders Kitapları; İkinci ve Üçüncü Bölümde; 1923-1960 arası Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Konu Anlatımı, İlk Müslüman Türk Devletleri ve İslam Medeniyet Tarihi konuları araştırılmıştır.

İncelenen dönem tarih ders kitaplarında Atatürk Döneminde Türk Tarih Tezi, İnönü Döneminde Hümanist tarih anlayışı ve Demokrat Parti döneminde hem Türk Tarih Tezi hem de Hümanist tarih anlayışının etkileri görülmekle beraber Türk İslam Sentezine doğru bir etki görülmektedir. Araştırmanın konu ve yöntemi itibarıyla, ortaya koyduğu sonuçlarla farklı bakış açıları geliştireceği ve ilgili alana katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarihi, Eğitim, İslam Medeniyeti, Atatürk, İnönü, Demokrat Parti, Türk Tarih Tezi, Hümanizm.

ABSTRACT

In this study, change process of Islamic history instruction in high school history textbooks has been researched. History textbooks taught in high schools between 1923 and 1960 in Turkey has been investigated.

This study consists of three main sections except introduction, conclusion, references and appendices. In the introduction part; education and instruction in the Ottoman State as well as religion and history instruction has been studied as the historical background of this thesis. In the first section, educational and instructional facilities in high school history textbooks are analyzed in three different periods namely Atatürk Period, İnönü Period and Democratic Party Period. In the second and third section; instruction of Islamic History, first Muslim Turkish States and History of Islamic Civilization in the history textbooks between the years 1923 and 1960 has been investigated.

In the history textbooks which are examined, effects of Turkish History Thesis have been observed in Atatürk Period. In the İnönü period, influences of humanistic perception of history have been monitored. In Democratic Party period, impacts of both Turkish History Thesis and humanistic perception of history have been observed but it has shown a tendency to Turkish Islamic Synthesis. Considering the subject and method, it is expected that this study will develop different viewpoints by means of the results it put forward and it will contribute to the relevant field.

Key Words: History, Education, Islamic Civilization, Atatürk, İnönü, Democratic Party, Turkish History Thesis, Humanism.

ÖNSÖZ

Türkler ile Müslüman Araplar arasındaki ilk münasebetler dört halife döneminde başlamıştır. Emeviler döneminde ilişkiler gelişmemiş ve Türklerin Müslüman olma süreci yavaşlamıştır. Abbasiler döneminde vuku bulan Talas savaşında Türkler, Abbasiler Devletinin saflarında Çin'e karşı savaşmıştır. Bu savaşta kilit rol oynayan Türkler, Orta Asya'nın Çin hakimiyetine girmesini önlemekle kalmamış ve Türk-İslam tarihinde çok önemli bir merhale olan İslam dinini kabul etme süreçlerini de hızlandırmışlardır. Ancak Türklerin büyük bir kısmının Müslüman olması, İslam dininin gelmesinden tam üç asır sonra 900'lü yıllarda mümkün olmuştur. Türkler, bu tarihten sonra kitleler halinde Müslüman olmuş, önce Saman oğulları sonra Karahanlılar ve akabinde ise Gaznelilerin İslam dinini seçmesiyle ilk Müslüman Türk Devletleri kurulmuştur. İlk Müslüman-Türk devletlerinin kurulmasıyla İslam tarihinde Türkler siyaseten var olmuşlar ve İslam'ın hamisi olma yolunda ilerlemişlerdir.

Türklerin Müslüman olarak, asırlar boyunca İslam dinine hizmet etmiştir. İslam kelimesi ile Türk ismi adeta birbiriyle özdeşleşmiştir. Bu çalışmada, Türklerin Müslüman olma sürecinden yola çıkılarak, Türkiye Cumhuriyeti Devletinde 1923-1960 arasında yazılmış ve Talim Terbiye Kurulu kararlarıyla okutulmuş olan lise tarih ders kitaplarında İslam tarihi konularının nasıl anlatıldığı incelenmiştir. Konular, tarih kronolojisi esasına bağlı kalınmak suretiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın temel materyali olarak tarih ders kitapları kullanılmıştır. Çalışma; giriş, sonuç, kaynaklar, ekler hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin tarihsel arka planı olarak Osmanlı Devletinde Eğitim-Öğretim, Din ve Tarih Öğretimi incelenmiştir.

Birinci Bölümde; 1923-1960 arası dönemde Türkiye'de eğitim-öğretim ve lise tarih ders kitapları incelenmiştir. Bu bölüm de kendi içinde Atatürk, İnönü ve Demokrat Parti dönemleri adı altında alt başlıklara ayrılmıştır. Atatürk dönemi eğitim-öğretim faaliyetleri ve lise tarih ders kitapları ele alınmıştır. 1919-1923 yılları arasını kapsayan ilk kısımda; Milli Mücadele Dönemi Türkiye'de Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Maarif Kongresinin Toplanması incelenmiştir. 1923-1930 yılları arasındaki ikinci kısımda; Tevhidi Tedrisat Kanunu ve Eğitim-Öğretimin

Millileştirilmesi, Harf İnkılâbı ve Latin Alfabesinin Kabulü, Heyeti İlmiye Çalışmaları, Lise Müfredat Programları, 1924, 1926 Lise Müfredat Programı ve Liselerde 1923-1930 arası okutulan Tarih Ders Kitapları hakkında bilgiler verilmiştir. 1930-1938 yılları arasındaki İkinci kısımda; Türk Tarih Kurumunun Kurulması ve Tarih Çalışmalarının Başlaması, Türk Tarih Tezi, Türk Tarihinin Ana Hatları Kitabı, İlk Resmi Lise Tarih Ders Kitaplarının Hazırlanması, Tarih II Ortazamanlar Ders Kitabı, Birinci Türk Tarih Kongresi, Lise Müfredat Programları, 1931, 1934, 1937, 1938 Lise Müfredat Programları incelenmiştir.

Atatürk döneminden sonra İnönü Dönemi Eğitim-Öğretim Ve Lise Tarih Ders Kitapları ele alınmıştır. İsmet İnönü Dönemi Eğitim Öğretim, Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanı Olması; Eğitim ve Kültür Meselesinde Milliyetçilikten Hümanizme Kayış, Maarif Şuraları, Hümanizm Etkisinde Yeni Ders Kitaplarının Hazırlanması, Köy Enstitülerinin Kurulması, Köy Enstitülerinde Okutulan Tarih Ders Kitapları, 1939-1950 Yılları Arasında Liselerde Okutulan Tarih Ders Kitapları, 1947 Lise Müfredat Programı, 1947 CHP Kurultayı gibi konular incelenmiştir.

Demokrat Parti Dönemi Eğitim-Öğretim Lise Tarih Ders Kitapları ele alınmıştır. Demokrat Parti'nin Kuruluşu, Demokrat Partinin Eğitim ve Laiklik Anlayışı, Demokrat Partinin Din Eğitimine Bakışı ve Din Eğitimi Derslerinin Tekrar Müfredata Konulması, Demokrat Parti Döneminde Milli Eğitim Şuraları, Demokrat Parti Döneminde Okutulan Lise Tarih Ders Kitapları, 1952 ve 1956 Lise Müfredat Programı gibi konular ele alınmıştır.

İkinci ve üçüncü bölümlerde ise; 1923-1960 arası Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Konu Anlatımı ele alınmıştır. 1923-1960 arası liselerde okutulan ve içerisinde İslam Tarihinin anlatıldığı ders kitapları birbirleriyle karşılaştırılmış, İslam tarihi anlatımındaki aşırılıkları, farklılıkları, benzerlikleri, etkilendikleri akımlar ve eserler tespit edilmiştir. Bulunan bu tespitler sonucu bu bölümlerde kendi içerisinde alt başlıklara ayrılarak işlenmiştir. Bu alt başlıklarda ise ders kitaplarında İslamiyet Öncesi Araplar, Hz. Muhammed ve Hayatı, Dört Halife Dönemi, Emeviler Devleti, Abbasiler Devleti, Endülüs Emevileri Devleti, Türkler ve İlk Türk-İslam Devletleri, İslam Kültür Medeniyeti konuları incelenmiştir.

Araştırmanın temel kaynağı olarak tarih ders kitapları kullanılmıştır. Ders kitapları haricinde incelenen dönemleri araştırmak için Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Ferit Ragıp Tuncor Arşivi ve Dökümantasyon Kütüphanesi, Ulusal Gazeteler, Tebliğler Dergisi, Talim ve Terbiye Kururlu Kararları, tezler ve ikinci elden kaynak sayılan her türlü kitap, makale ve bildirilerden faydalanılmıştır.

Bu çalışma süresince her konuda destek olan ve çalışmanın kemale ermesini sağlayan danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Sedef Bulut'a saygı ve şükranlarımı sunarım. Bu tez konusunu öneren değerli hocam Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a; tez boyunca çalışmanın daha iyi bir duruma gelmesini sağlayan Tez İzleme Komitesi Üyeleri Prof. Dr. Yasemin Doğaner ile Prof. Dr. Şamil Dağcı'ya; tezin daha iyi düzeye gelmesi için önerilerini sunan Prof. Dr. Ayten Sezer Arıç'a ve Prof. Dr. Mesut Çapa'ya; her zaman güler yüzüyle destek olan Prof. Dr. Hakan Uzun'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca her zaman maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan annem Perihan Kırmıt ve babam Ahmet Kırmıt'a şükranlarımı sunarım. Yaşamın en zor şartlarında bana destek olan, her türlü sıkıntıma katlanan ve bu tez de maddi-manevi emeği olan sevgili eşim Belkıs Kırmıt'a sabırları için sonsuz teşekkür ederim.

Ömer Faruk KIRMIT

**LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA İSLAM TARİHİ KONU ANLATIMI
(1923-1960)**

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	
A- Kavramsal ve Kuramsal Açıklamalar.....	1
B- Tarihsel Arka Plan.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

**ATATÜRK, İNÖNÜ VE DEMOKRAT PARTİ DÖNEMLERİNDE EĞİTİM-
ÖĞRETİM FAALİYETLERİ VE LİSE TARİH DERS KİTAPLARI
(1923-1960)**

1.1 Atatürk Döneminde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Lise Tarih Ders Kitapları (1919-1938)

1.1.1 Milli Mücadele Dönemi Türkiye’de Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Lise Tarih Ders Kitapları (1919-1923).....	15
1.1.1.1. Maarif Kongresinin Toplanması.....	19
1.1.2. 1923-1930 Yılları Arasında Türkiye’de Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Lise Tarih Ders Kitapları.....	20
1.1.2.1.Tevhidi Tedrisat Kanunu ve Eğitim-Öğretimin Millileştirilmesi.....	21
1.1.2.2.Latin Alfabesinin Kabul Edilmesi.....	22
1.1.2.3.Heyeti İlmîye Çalışmaları.....	25
1.1.2.4.Lise Müfredat Programlarında Tarih Dersi (1923-1930).....	27
1.1.2.5. Lise Tarih Ders Kitapları (1923-1930).....	30

1.1.3. 1930-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Lise Tarih Ders Kitapları.....	35
1.1.3.1. Türk Tarih Kurumunun Kurulması ve Tarih Çalışmalarının Başlaması.....	35
1.1.3.2. Türk Tarih Tezi.....	38
1.1.3.2.1. Türk Tarihinin Ana Hatları Kitabı.....	40
1.1.3.3. İlk Resmi Lise Tarih Ders Kitaplarının Hazırlanması.....	41
1.1.3.3.1. Tarih II Ortazamanlar Ders Kitabı.....	44
1.1.3.4. Birinci Türk Tarih Kongresi.....	48
1.1.3.5. Lise Müfredat Programlarında Tarih Dersi(1930-1938).....	49
1.2. İnönü Dönemi Eğitim-Öğretim Ve Lise Tarih Ders Kitapları (1938-1950)	
1.2.1. İsmet İnönü Dönemi Eğitim Öğretim.....	51
1.2.2. Eğitim ve Kültür Meselesinde Hümanizm ve Yeni Ders Kitaplarının Hazırlanması.....	53
1.2.3. İsmet İnönü Döneminde Düzenlenen Maarif Şûraları.....	57
1.2.4. Köy Enstitüleri ve Okutulan Tarih Ders Kitapları.....	59
1.2.5. 1947 CHP Kurultayı ve Din Dersi Meselesi.....	62
1.2.6. 1939-1950 Yılları Arasında Liselerde Okutulan Tarih Ders Kitapları.....	66
1.3. Demokrat Parti Dönemi Eğitim-Öğretim Ve Lise Tarih Ders Kitapları (1950-1960)	
1.3.1. Demokrat Parti İktidarı ve Eğitim-Öğretim Anlayışı.....	70
1.3.2. Demokrat Partinin Din Eğitimine Bakışı ve Din Eğitimi Derslerinin Tekrar Müfredata Konulması.....	74
1.3.3. Demokrat Parti Döneminde Milli Eğitim Şûraları.....	77
1.3.4. 1952 ve 1956 Lise Müfredat Programı.....	78
1.3.5. Demokrat Parti Döneminde Okutulan Lise Tarih Ders Kitapları.....	79

İKİNCİ BÖLÜM

LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA İSLAM TARİHİ KONU ANLATIMI

2.1. Lise Tarih Ders Kitaplarında İslamiyet Öncesi Araplar

2.1.1.İslamiyet Öncesi Arabistan Coğrafyası.....	85
2.1.2.Arabistan’da Kurulan Devletler.....	86
2.1.3. Hicaz Bölgesi ve Kâbe.....	90
2.1.4. Araplarda Kültür ve Medeniyet.....	95

2.2. Lise Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Dönemi.....100

2.2.1. Hz. Muhammed’in Hayatı ve Hz. Muhammed’e Peygamberlik Verilmesi: Vahiy.....	106
2.2.2. Hicret.....	113
2.2.3. Hz. Muhammed’in Yaptığı Savaşlar.....	115
2.2.3.1. Bedir Savaşı.....	117
2.2.3.2. Uhud Savaşı.....	120
2.2.3.3. Hendek Savaşı.....	122
2.2.3.4. Hudeybiye Antlaşması.....	123
2.2.3.5. Mekke’nin Fethi.....	124
2.2.3.6. Hayber, Huneyn, Taif, Mûte ve Tebûk Seferleri.....	128
2.2.4. Veda Haccı ve Hz. Muhammed’in Vefatı.....	129

2.3. Lise Tarih Ders Kitaplarında Dört Halife Dönemi.....132

2.3.1. Hz. Ebu Bekir Dönemi.....	134
2.3.1.1.Kur’an-ı Kerim’in Kitap Haline Getirilmesi.....	138
2.3.2. Hz. Ömer.....	140
2.3.3. Hz. Osman.....	143
2.3.4. Hz. Ali.....	148

2.4. Lise Tarih Ders Kitaplarında Emeviler Devleti.....153

2.4.1. Muaviye Dönemi.....	153
2.4.2. Yezid Dönemi ve Kerbela Olayı.....	156
2.4.3. II. Muaviye Dönemi.....	160

2.4.4. Abdülmelik Dönemi.....	161
2.4.4.1. Ders Kitaplarında Tarık B. Ziyad'ın Türk Olup-Olmadığı Meselesi.....	164
2.4.5. Puvatya Savaşı.....	166
2.4.6. Vali-Komutan Haccac ile Kumandan Kuteybe'nin Faaliyetleri.....	168
2.4.7. Ömer B. Abdülaziz Dönemi.....	174
2.4.8. Emevilerin Yıkılması.....	176
2.5. Lise Tarih Ders Kitaplarında Abbasiler Devleti.....	179
2.5.1. Ebu Abbas Abdullah es-Seffâh.....	180
2.5.2. Mansur Dönemi.....	180
2.5.3. Harun Reşid Dönemi.....	184
2.5.4. Harun Reşid'in Oğulları Emin, Memun ve Mutasım Dönemleri.....	188
2.5.5. Abbasi-Bizans İlişkileri.....	191
2.5.6. Abbasiler Döneminde Türkler.....	192
2.5.7. Abbasilerin Yıkılması.....	193
2.6. Lise Tarih Ders Kitaplarında Endülüs Emevileri Devleti.....	195
2.6.1. Birinci Abdurrahman Dönemi.....	196
2.6.2. Birinci Hişam Dönemi.....	198
2.6.3. Birinci Hakem Dönemi.....	200
2.6.4. İkinci Abdurrahman Dönemi.....	201
2.6.5. Üçüncü Abdurrahman Dönemi.....	201
2.6.6. İkinci Hakem Dönemi.....	202
2.6.7. Endülüs Emevi Devletinin Yıkılması.....	204

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMASI, İLK TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ VE İSLAM MEDENİYETİ TARİHİ

3.1. Lise Tarih Ders Kitaplarında Türklerin İslam'dan Önce İnandığı Dinler.....	207
3.2. Türklerin Müslüman Olması.....	213

3.2.1. Talas Savaşı.....	213
3.2.2. Talas Savaşından Sonraki Süreç, Türk-Abbasi İlişkileri ve Türklerin İslam Dinine Hizmetleri.....	218
3.3. Saman Oğulları Devleti.....	227
3.4. Karahanlılar Devleti.....	230
3.5. Gazneliler Devleti.....	237
3.6. Tolun Oğulları ve İhşîdîler Devleti.....	239
3.7. Ders Kitaplarında Karahıtaylar Devletinin Türk ve Müslüman Olarak Anlatılma Meselesi.....	242
3.8. Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Kültür Medeniyeti.....	243
3.8.1. Devlet Yönetimi.....	248
3.8.2. Ordu.....	251
3.8.3. Sosyal Hayat.....	254
3.8.4. Fikir Hayatı.....	256
3.8.5. Tarım, Sanayi ve Ticaret.....	261
3.8.6. Güzel Sanatlar.....	262
3.8.7. Dil ve Edebiyat.....	264
SONUÇ	268
KAYNAKÇA	276
EKLER.....	299
ÖZGEÇMİŞ	308

KISALTMALAR

ATAM	:	Atatürk Araştırma Merkezi
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.b.	:	Adı geçen bildiri
a.g.s.	:	Adı geçen Sempozyum
a.g.t.	:	Adı geçen tez
akt.	:	Aktaran
ATASE	:	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
AÜ	:	Ankara Üniversitesi
BCA.	:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	:	Çeviren
drl.	:	Derleyen
D.İ.A.	:	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCF	:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DP	:	Demokrat Parti
ed.	:	Editör
Ens.	:	Enstitü
haz.	:	Hazırlayan
Md.	:	Madde

Matb. : Matbaa
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
No. : Numara
s. : Sayfa
S. : Sayı
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTTC. : Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti
TTK. : Türk Tarih Kurumu
vb. : ve başkaları / ve benzerleri
y.y. : yıl yok

GİRİŞ

A-Kavramsal ve Kuramsal Açıklamalar

İslam; silm(selm) kökünden türemiş olup, kurtuluşa ermek, teslim olmak, boyun eğmek anlamlarına gelmektedir. Bu kelimenin etimolojik tahlilini ilk olarak 13. yüzyılda İbni Manzur yapmış ve boyun eğmek, itaat etmek anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Bu tahlil sonraki dönemlerde de kabul görmüş ve İslam'ın itaat etmek ve boyun eğmek anlamlarına geldiği günümüze kadar söylenmiştir.¹ Din kelimesi ise Arapça deyn kökünden gelen masdar veya isimdir. Cevherî, din kelimesinin "adet, durum; ceza, mükafat; itaat" anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Ragıb el-isfahanî ise dinin sadece "itaat" ve "ceza" anlamlarının olduğunu söylemiştir. Mütercim Asım Efendi, din kelimesinin otuzdan fazla anlamı olduğundan söz etmiştir. Seyyid Şerif el-Cürcani dini, akıl sahiplerinin peygamberin söylediği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanun olarak tarif etmiştir. M. Hamdi Yazır da din ve İslam terimleri arasında uyumlu bir ilişki olduğuna değinmiştir. İslam'ın geniş anlamda kurtuluş, teslimiyet gibi anlamlarının dışında müsâleme (karşılıklı güven ve barış) anlamına geldiğinden söz etmiş; dininde insanlar arasında ihtilafları önlediğini ve müsâlemeyi temin eden bir kanun olduğunu belirtmiştir.²

İslam dini içinde önemli bir tabir olan Ehl-i sünnet tabiri ise, Hz. Muhammed ile sahabelerinin, İslam dininin uygulamalarında takip etmiş oldukları yolu benimseyip, onların yolundan giden kişiler anlamında kullanılan bir ifadedir. Ehl-i sünnet anlayışına bağlı olan kişilere, doğru ve sağlam inancı benimseyen kişiler” anlamına gelen ‘Sünnî’ denilmiştir. İslam dininde temel prensip vahye inanmak ve Hz. Muhammed’in yolundan gitmektir. Ehli sünnet, vahyi nakle tabi kılmış aşırı uçlara kaçmamak için vahiy ile akıl arasında bir denge kurmuştur. Dini ve içtimai meseleleri çözmek için öncelikle Kur’an ve sünnet yolu kullanılmıştır. Gerektiği durumlarda başka şer‘î usullere başvurarak, doğruya çözüme ulaşma ihtimali yükseltmiştir. Ebû Hanîfe, Ehl-i sünnet akaidinin oluşmasını sağlayan en önemli kişidir. Sünnilik akımı, Eşarilik ve Maturidilik ekollerinin kurulmasıyla daha da

¹ Ramazan Ege, “*Arap Dilinde "S-L-M" Maddesi ve Kur'an'daki Anlamları*”, **Nüşa**, Sayı22, Yaz-2006, s.50-51; Mustafa Sinanoğlu, ‘İslam’, **D.İ.A.**, Cilt 23, İstanbul, 2001, s.1-2.

² Günay Tümer, ‘Din’, **D.İ.A.**, Cilt 9, İstanbul, 1994, s.312,314-315.

güçlenmiş, X. ve XI. yüzyıllardan itibaren İslam dünyasının bir çok yerinde alimler tarafından benimsenmiş ve ana mezhep haline getirilmiştir. Bu mezhepte Hz. Muhammed ve O'nu takip eden dört halife ve akabinde kurulan, meşru sayılan hükümetlere ve her asırda çoğunluğu oluşturan alimlere saygı duyulmuştur. Sünnilik, günümüz Müslümanların % 90'ının kabul ettiği bir mezheptir. Ehli sünnet alimleri, İslam ilimlerinin kurulup gelişmesine ön ayak olmuşlar, din konusunda tefsir, hadis, fıkıh, kelam, siyer gibi bir çok eser kaleme alarak, İslam tarihinin kaynaklarını oluşturmuşlardır.³

İslam, sadece inanç ve ibadet esaslarını barındıran bir dinin adı değildir. Aynı zamanda bu dine inananların da Müslüman adı verilen kimliklerini de belirleyen bir kavramdır. Bundan dolayı İslâm Tarihi denince, hem İslâmî tarih, hem de Müslümanların tarihi akla gelir. İslam Tarihi, Hz. Muhammed'den sonra yazılmaya başlanmış fakat bu tarihi kaleme alan yazarlar tarafından 'İslâm Tarihi' ifadesi kullanılmamıştır. İslam tarihi ifadesi, Müslümanlar tarafından Hicrî sekizinci/miladî on dördüncü yüzyıldan itibaren bu isimle kullanılmaya başlanmış ve ondan sonra da bu tabirin kullanılması yaygınlaşmıştır.⁴ Tarihin bilim hüviyeti kazanması ile İslam Tarihi de bir akademik disiplin olarak ele alınmış ve sosyal bilimlerin içinde önemli bir saha teşkil etmişti. İslam tarihi yazımı için alanın uzmanları tarafından kendine özgü bir metodoloji geliştirilmiş, doğrudan veya dolaylı binlerce ciltten oluşan temel kaynakları bulunmaktadır.⁵

Türkler, İslamiyet dinini ilk olarak Orta Asya coğrafyasında kabul etmişlerdir. Bu coğrafyada da Sünni İslam anlayışını benimsemişlerdir. Orta Asya coğrafyasında kurulmuş ve yerleşik düzene geçen ilk Türk-Müslüman devletlerinde Sünni İslam anlayışı benimsenmiş ve bu anlayış devletlerin resmî mezhebi olmuştur. Bunun sonucunda yerleşik halkın büyük oranda kabul ettiği Müslümanlık anlayışını oluşturmuştur. Türklerin Sünni İslam anlayışını benimsemesinin çeşitli nedenleri vardır: Öncelikli neden olarak, ilk Müslüman Türk devletlerinin kurulduğu bölgelerde Sünni İslam anlayışının daha önceden benimsenmiş olduğu gösterilebilir. Sonra ise Sünni İslam'ın, üç asırdır gelişip kurumsallaştığı bir siyaset geleneğine

³ Yusuf Şevki Yavuz, 'Ehl-i Sünnet', **D.İ.A.**, Cilt 10, İstanbul, 1994, s.525-530.

⁴Mehmet Şeker, "Neden "İslâm Tarihi"?", **İstem**, Yıl 1, Sayı 2, 2003, s. 76.

⁵ Eyüp Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi", **Dini Araştırmalar**, Cilt 14, Sayı 39, Temmuz-Aralık 2011, s.47

hakim olması, yazılı hukuk ve ilahiyata sahip olmasıdır. Türklerin Müslümanlığı yeni kabul ettiği için, Sünni İslam geleneğini benimseyen Abbasi halifeliğinde ve diğer İslam devletleri içerisinde meşruiyet kazanma kaygısı da olduğu söylenebilir.⁶

İslam dininin dünya üzerinde bir milyarı aşkın inananı bulunmaktadır. Bu dinin Peygamberi Hz. Muhammed'in hayatının ve İslam tarihinin öğretilmesi her zaman büyük önem teşkil etmiştir. Türkiye nüfusunun %98'inin⁷ Müslüman olması, İslam tarihinin öğretilmesini zorunlu kılmıştır. İslamiyet'in doğuşundan zamanımıza kadar olmuş olan olayları, doğru şekilde okumak, yorumlamak, analiz etmek ve özellikle de tarih biliminin metodolojisi içerisinde konumlandırılarak doğru sonuçlara ulaşmak çok önemlidir. Zira İslam tarihini gelecek nesillere doğru ve sistemli bir şekilde aktarmak İslam tarihinin esas amacıdır. Bu amaca ulaşmak için kullanılan en önemli kaynaklardan birisi de okullarda kullanılan ders kitapları olmuştur. Ders kitapları hala eğitim sisteminin en güçlü aracıdır ve öğrencilere verilmek istenen, Hz. Muhammed tasavvuru ders kitapları yoluyla yapılmaktadır. Bundan dolayı, Türkiye Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar, Hz. Muhammed hayatının ve bütün İslam tarihinin, tarih ders kitaplarında nasıl anlatıldığını analiz etmek büyük önem taşımaktadır.⁸

Batı dünyasında, İslam tarihi anlatımında benimsenen Oryantalizm'in sözlük anlamı ise, doğu ve doğu kültürüne ait olan her şeydir. Oryantalizm, 19. yüzyılda bir bilim dalı olarak gelişmiş ve Fransızca 'Orientalisme' kelimesinden türemiştir. Oryantalizm daha geniş anlamda, doğu ülkelerinin tarih, dil, dini kültür ve medeniyetlerini araştıran bir ilim dalıdır. Oryentalist ise, Doğu Bilimleri uzmanıdır. Doğu topluluklarının tarihini, kültür ve medeniyetini araştıran bilim adamıdır.⁹ Batı, Reform Rönesans ve coğrafi keşiflerle Avrupa'nın dışında da ülkeler olduğunu keşfetmiştir. 16. yüzyılda doğu ile Batı dünyası arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler gelişmiş, Batıdan, doğuya giden misyoner ve seyyahlar, doğu kültürü hakkında

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, **Türkler, Türkiye ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.40-42.

⁷ Pew Araştırma Kuruluşu, 'Türkiye'de Din' adlı 2012'de yayımladığı rapora göre, Türkiye'de yaşayan Müslümanların nüfusa oranını %98 olarak açıklamıştır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye'de_din (Erişim tarihi:07.06.2020, Saat 21.00)

⁸ Yusuf Ziya Gökteş, Uğur İnal, "1931-1977 Yılları Arasında Türkiye'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Anlatısı", **Eğitim Ve Toplum Araştırmaları Dergisi/Jres**, 5(2), 2018, s.48.

⁹Erkan Dikici, "Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Volume 3, No 2, June 2014, s.47,48.

birçok eserler yazmışlardır. 17. ve 18. yüzyılda hızla artan oryantalizm çalışmaları 19. yüzyılda zirve noktasına erişmiştir. Bu alanda birçok kitap, makale kaleme alınmış ve üniversitede kürsüler kurulmuştur. Yapılan bütün bu çalışmalar neredeyse hepsi İslam'a tarihi ve kültürünü konu edinmiştir. Aslında Batı dünyası İslam dünyasını kaç asırdır tanımamasına rağmen, sanki fethedecekmiş gibi yeni bir keşif arzusuyla Doğu dünyası ve İslam dini üzerindeki araştırmalarını iyice arttırmıştır. İslamiyet ve Arap Edebiyatı ve bunlarla alakalı bütün alanlar Oryantalistlerin en fazla ilgisini çeken konular olmuştur.¹⁰ Edward Said, Oryantalizm'i, 19. yüzyılda Doğu coğrafyasında yaşayan insanlığın bir kısmının, Batı için yeniden keşfedildiği bir çalışma olarak nitelendirmiştir. Said, 20. yüzyılda gelişen Oryantalizm'in ise modern Oryantalizm olduğunu vurgulamış ve Batı'nın İslâm dünyası karşısında duyduğu çekingenliği ifade etmek amacı taşıdığını söylemiştir.¹¹

Oryantalistler, bilinçli olarak İslâm dinini ve tarihini kötü bir biçimde tanıtmaya çalışmışlardır. İslam tarihi araştırmaları ve İslam tarihi yazımında için şu prensipleri uygulamışlardır. 1- İslâm diniyle alakalı her şeye çirkin tahminlerle yaklaşmışlardır. 2- Müslüman devlet adamları ve bilim adamlarına karşı su-i zan beslemişlerdir. 3- Müslüman olan devlet ve toplumları dağılmaya hazır bir topluluk olarak kabul etmişlerdir. 4- İslâm milletlerinin oluşturduğu kültür ve medeniyetini küçümsemişlerdir. 5-İslâm toplumlarının ahlak anlayışlarını bilmemelerine rağmen

¹⁰ Meryem Köse, Meryem Küçük, "Oryantalizm ve "Öteki" Algısı", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)**, Cilt/Volume: I, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2015, s.112,113. Hammer, Avrupa'da 1795 yılında 'Fundulen des Orientes' adıyla ilk oryantalist dergiyi kurmuştur. Doğu hakkında araştırma yapan bütün oryantalistler bu dergide çalışmıştır. Paris'te 1821 yılında "Societe Asiatique" kurularak "Journal Asiatique" isminde bir dergi çıkarmıştır. Londra'da da 1823 yılında "Royal Asiatic Society" kurularak, kendilerine ait bir dergi çıkarmıştır. Başka ülkelerde de dernekler kurulmuş ve dergiler çıkarmışlardır. Oryantalistler, öncelikle kütüphaneler bulunan elyazmalarını tasnif ederek kataloglandırmışlardır. Dilbilgisi ve sözlükler yayımlayarak, İbni Hişam'ın siyeri, Taberi'nin Taberi tarihi, İbni Haldun'un Mukaddimesi, Firdevsi'nin Şehname'si, İbn Esir'in tarihi gibi kitaplar da tercüme edilmiştir. İslam tarihi hakkında bilgi veren kitaplar hem çevrildi hem de telif eser olarak yayınlanmıştır. Weli, Sprenger, Muir gibi oryantalistler bu konuda önemli eserler yazmışlardır. Wellhausen, İslam tarihinin kaynaklarının eleştirel incelemesini yapmış ve yayınlamıştır. Aynı dönem Leon Caetani'de bir İslam tarihi yazmıştır. Lane-Poole Doğu ülkelerinin sikkeleri üzerine çalışarak bir kitap yazmış ve Barthold'da Türkler ve Orta Asya tarihini çalışmıştır. Oryantalistler 1873 yılında Fransa Paris'te büyük bir kongre düzenlemişlerdir. Bu zamana kadar yapılan çalışmaları değerlendirmişler ve eksik olan ve yapılması gereken çalışmalar bu kongrede planlanmıştır. İslam tarihini, Kremer, ilk kez sistematik olarak incelemiş ve Grimme'de Hz. Muhammed'in yaşamında sosyal faktörlerin etkisini incelemiştir. Yücel Bulut, **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.105-110.

¹¹ Edward William Said, **Oryantalizm**, (Çev: Nezih Uzel), İrfan Yayınevi, IV. Baskı, İstanbul, 1998, s.343.

kendi ahlâklarıyla karşılaştırmışlardır. 6- İslam dininin ve tarihinin kaynaklarını kendilerine uygun olarak değiştirmişlerdir. 7- Kaynakları tahrif etmişlerdir. 8- Kaynakları incelerken ve bilgi alırken karıştırmışlardır.¹²

Oryantalizm etkisiyle yazılmış olan eserlerde, Pozitivizm, Biyolojik Materyalizm gibi bir takım kavramlar ortaya koyulmuştur. Artık klasik İslâm tarihi anlayışı eleştirilmeye başlanmış ve anlatılanlar akıl süzgecinden geçirilerek yazılmaya çalışılmıştır. İslam tarihi anlatımında bilime aykırı ve aklın almadığı her dini meseleyi yorumlamada çok aşırıya kaçılmış ve hatta uydurma olduğu yönünde bir takım teviller ileri sürülmüştür. Pozitivizm, kesin ve kanıtlanmış bir bilgiyi geçerli kabul eden ve her türlü dinî bilgiyi geçersiz olarak gören felsefî akımın adıdır. Bu terim Fransızcada ki ‘positif’ kelimesinden türetilmiş ve kanıtlanmış anlamındadır. Pozitivizm’e göre tek geçerli bilgi bilimsel olarak kanıtlanmış olan olgulardır. Claude Henri de Saint Simon (ö. 1825), Pozitivizmi ilk defa kullanan kişidir. Auguste Comte ise pozitivizmi kuran felsefî sistem haline getirmiştir.¹³ Comte’nin üç hal kanununa göre, insanlık tarihi teolojik dönem ile başlamış, metafizik dönem olarak adlandırılan bir ara dönem yaşanmış ve en son olarakta artık pozitivist bir döneme girilmiş ve bütün dinlerin belirleyiciliği ortadan kalkmıştır.¹⁴

Pozitivizm, Türk düşünürlerine de etki etmiştir. Öncelikle felsefî bir akım olarak Türkiye’ye girmiş; edebiyat, okul müfredat programlarına koyulan pozitif ilimler, yabancı eğitim yabancı ve azınlık okulları ve Avrupa’ya ve özellikle de Fransa’ya gönderilen Türk öğrenciler ile etkisi her alana yayılmıştır. Pozitivist ve Materyalist bazı filozofların eserleriyle, bu ve benzeri türden edebî eserlerin Türkçeye tercüme edilmesiyle, pozitivizm Türkiye’de tanınmıştır.¹⁵ Tanzimat döneminden itibaren Osmanlıda Batı tarzında okullar açılmıştır. Bu okullarda yabancı dil olarak Fransızca, İngilizce dilleri daha ön plana çıkmıştır. Özellikle askeri okullarda Fransızca dersi zorunlu olarak okutulmuştur. Her askerin

¹² Mustafa Sıbai, **İslâm Hukukunda Sünnet**, (Çev.: Edib Gönenç), EVS Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 188-190.

¹³ İbrahim Coşkun, ‘Elmalılı Hamdi Yazır’ın Pozitivizme Karşı Dinî Argümanları’, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt 51, Sayı 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2015, s.204,205.

¹⁴ Auguste Comte, **Pozitif Felsefe Toplum Dersleri** (Çev.: Bedi Akarsu), M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1979, s.188-190.

¹⁵ Murtaza Korlaelçi, **Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi**, 2. Baskı, Hece Yayınları, Ankara, 2002, s.163-165.

Fransızca'yı öğrenmesi ve o dilde yazılan eserleri, yayınları takip etmesi esastı.¹⁶ Fransızcayla verilen eğitimin en büyük tesirlerinden biri, bu kültür ile yetişen neslin Türk kültürüne yabancı kalmış ve kendisini bir Türk gibi değil Fransız gibi düşünmüş ve o tarzda eserler kaleme almışlardır. Bu sıralarda ortaya çıkan Pozitivizm anlayışının, Osmanlı aydınları üzerinde tesir etmesi ve geniş kesimlere ulaşması Fransızca ile olmuştur. Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi 1869'da yayınlanmış ve Fransız eğitim sisteminden yararlanarak oluşturulmuştur.¹⁷ Bundan sonraki süreçte okullarda ve ders kitaplarında Fransız dili ve kültürünün etkileri hissedilmiş ve bu durum özellikle tarih ders kitaplarını yoğun şekilde etkilemiştir.

Türkiye'de veya Avrupa'da Batı tarzı eğitim alan birçok Türk aydınının da dikkatini celp etmiştir. Türkler, pozitizmi Avrupa'yı ayağa kaldıran güç olarak görmüş ve bu hareketi kendi coğrafyalarına getirmeye çalışmışlardır. Batı değerlerini benimseyen Yeni Osmanlılar Cemiyetiyle İttihat ve Terakki Derneği üyeleri arasında, bunu benimseyen birçok aydın bulunmaktadır. O aydınlar özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, pozitizimle alakalı tercümeler yapmıştır. Yapılan bu tercümeler Osmanlı aydını arasında revaç bulmuş, birçoklarını etkileyerek, Pozitivizmi savunanların sayısını arttırmaya başlamıştır.¹⁸

Pozitivizmle, dini düşünce her alanda saf dışı edilerek, bütün dini mukaddesatı yok sayma anlayışı hakim olmuştur. Pozitivizm anlayışındaki kişilerin yönlerini daha çok İslam dinine ve İslam tarihine yönelttikleri görülmektedir. Ernest Renan (1823-1892), 29 Mart 1883'te Sorbonne'da bir konferans vermiş ve burada konuştukları bir metin halinde Journal des Débats dergisinde "L'İslamisme et la Science" (İslâmiyet ve Bilim) adıyla yayınlanmıştır. Bu konferansın ana ekseriyetini İslam dininin terakkiye mani olduğu iddiası oluşturmuştur. Renan, İslam dünyasını oryantalist bir gözle yorumlamış ve pozitivism etkisiyle konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmalar pek çok ülkede olduğu gibi Osmanlı aydınları arasında büyük tesirler

¹⁶ Resulzâde Hüseyin Hüsnü, **Kâmus-i Askerî**, Matbaa-i Sariyan-Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1312 (1895).

¹⁷ Ekmelettin İhsanoğlu, **150. Yılında Tanzimat**, TTK., Ankara, 1992, s.370-375.

¹⁸ Murtaza Korlaelçi, **"Pozitivist Düşüncesin İthali", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, (Editör: Tanıl Bora-Murat Gültekinil), Cilt I, İstanbul, 2009, 215-225.

bırakmıştır.¹⁹ Renan'ın, İslam dininin terakkiye mani olduğu iddialarına hem İslam dünyasından hem de Osmanlı aydınlarından birçok reddiyeler gelmiş ve eserler yazılmıştır. Bu eserlerin ana temasını; İslam dünyasının yaşadığı maddi-manevi çöküntünün sebebinin İslam dini olmadığına, bu çöküntüden İslam dinine sıkı sıkı sarılıp, dini doğru anlayıp ve doğru uygulanmasıyla kurtulacağı gibi esaslar oluşturmuştur.²⁰

Tanzimat döneminde Osmanlı tarihi kitapları kadar çok sayıda da İslam tarihi kitapları da yazılmıştır. Bu kitaplar ilmi ve akademik olmaktan çok halka öğretici mahiyette pragmatist amaçlarla hazırlanmıştır. Osmanlıda ilk defa Ahmet Cevdet Paşa hurafelerden arındırılmış bir İslam tarihi yazmaya teşebbüs etmiştir. Daha önceki tarihçiler gibi nakillerden çok olayları sosyal ve kültürel yönüyle incelemiş tahlil ve tenkit etmiştir. Aslında Ahmet Cevdet Paşa'nın bu teşebbüsü kendisinden sonra Osmanlı aydınları arasında da yer edinmiş ve aydınlar hurafelerden arındırılmış bir İslam tarihi yazmaya yönelmiştir.²¹ Osmanlı aydınları, Oryantalizm ve Pozitivizmden etkilendiği gibi, devleti yıkılmaktan kurtaracak olan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi fikirler ortaya atmışlardır. Devletin son dönemlerinde II. Meşrutiyet döneminden itibaren İslamcılık akımı kendisine önemli bir yer edinmiştir. İslamcıların haricinde Batıcılığı savunan bir çok aydın da İslam tarihiyle yakından ilgilenmiş fakat bu kişiler yeni bir İslam tarihi yazmak yerine Avrupalıların yazmış olduğu oryantalist ve pozitivizm düşüncesinin hakim olduğu İslam tarihi eserlerini tercüme etmişlerdir. Bunların başını, Batıcılığın en önemli savunucularından olan Abdullah Cevdet çekmiştir.²² Abdullah Cevdet, Mektebi Tıbbiye'de eğitim gördüğü zaman materyalist fikirlerden etkilenmiştir. İslam dininin değerlerine karşı çıkan ve Hz. Muhammed'i yanlış bir biçimde anlatan Dozy'nin

¹⁹ Dücane Cündioğlu, "Ernest Renan ve "Reddiyeler" Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", **Dîvan**, Sayı 2, 1996, s.2,15-25.

²⁰ Cündioğlu, **a.g.m.**, s.5-15.

²¹ İsmail Kara, "İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi", **Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, (Editör: Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.240-245.

²² Reinhart Anne Dozy, **Tarihi İslamiyet**, (Çeviren: Abdullah Cevdet), Cilt I-II, Matbaayı İctihad, Kahire, 1908. Oryantalistlerin yazdığı İslam Ansiklopedisi 20. Yüzyıl oryantalizm'in en önemli çalışması kabul edilmiştir. Bundan sonra yapılan oryantalist çalışmalar, eskiye nazaran daha çok akademik bir çerçevede ele alınmıştır. Arminius Vambery ve onun öğrencisi Macar Yahudi İgnaz Goldziher öne çıkmış ve onları Louis Massignon ve öğrencisi Bernard Lewis takip etmiştir. Sonra sırasıyla Brockelmann, Rosenthal, Hodgson, Cahen, Schimmel önemli çalışmalar yapmışlardır. Bkz: Robert Irwin, **Oryantalistler ve Düşmanları** (Çev.: Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.235.

eserini Türkçeye tercüme etmiş ve Osmanlı aydınları arasında o zamana kadar hiçbir esere gösterilmeyen bir tepkiyle karşılanmıştır. Cevdet, kendi zamanına kadar Müslüman dünyasında gerçek bir İslam Tarihinin yazılmadığını ve bu eksikliği de bu şekilde kapattığını savunmuştur. İsmail Fahreddin adında bir şahıs, Cevdet'in tercüme ettiği bu eserin, Hz. Muhammed'i kötülediği ve içersinde küçük düşüren birçok ifadeler olduğu için, eserin piyasadan toplatılması için Meşihat Makamı'na bir dilekçe sunmuştur. Meşihat Makamı, İslam Peygamberine birtakım iftira atan, içersinde çok sayıda yanlış bilgiler içeren bu eserin ne dinen ne siyaseten uygun olmadığı hakkında fetva vermiş ve piyasadan kaldırılmasını Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Dahiliye Nezareti, eserin yasaklanılmasına karar vermiştir.²³ Abdullah Cevdet'in bu tercüme faaliyetinden sonra, Osmanlı aydınları arasında artık Müslüman birisinin ve İslam tarihini doğru anlatacak eserlerin ihtiyacı hissedilmiş ve bu bağlamda içersinde ders kitabı olarak okutulan İslam tarihi kitapları yazılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde ders kitabı olarak okutulan ve daha sonraki İslam tarihi yazımlarında da faydalanılan birçok eserin temelini bu dönemde oluşturulduğu görülmektedir.

Tezin konusu olan '1923-1960 arası lise tarih ders kitaplarında İslam Tarihi konu anlatımında, ders kitapları yazarlarının İslam tarihi yazımında oryantalizm, pozivitizm, Türk Tarih Tezi, Hümanizm'den etkilendikleri ve bu etkiyi de İslam tarihi konu anlatımlarına yansıttıkları görülmüştür.

B-Tarihsel Arka Plan

İslamiyet'in giderek büyümesi ve 7. yüzyıldan itibaren geniş alanlara yayılmasıyla Müslüman olan birçok topluluğa Kur'an öğretmek ihtiyacı hasıl olmuştur. Bundan dolayı bir okula ihtiyaç duyulmuş ve medreseler açılmaya başlanmıştır. İslam dünyasında ilk medresenin Abbasi halifesi Memun tarafından kurulduğu bilinmektedir. Türklerde ise ilk medreseleri, miladî 9. yüzyıl sonunda, Türkistan bölgesinde Karahanlılar Devleti kurmuş ve Gazneliler ise daha da geliştirmişlerdir. Selçuklular döneminde büyük medreseler açılmış ve bunlar

²³ İrfan Davut Çam, "Tartışmalı Bir Eser: Târîh-i İslâmiyet ve Yasaklanış Süreci", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 30 (2013), 115-122. Abdullah Cevdet'in kişiliği, Batıcı tarafı ve yaptığı çalışmalar hakkında Bkz: Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasî Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, Ankara, 1981.

dünyada ilk yükseköğretim okulları olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde ünü ülke dışına aşan büyük medreseler Belh, Nişabur ve Merv gibi yerlerde açılmıştır.²⁴ Medreselerde, dini ilimlerin yanında pozitif bilimler de okutulmaya başlanmıştır. Eğitim sistemi uzun yıllar boyunca bu şekilde devam etmiştir. Medreselerde, 11. yüzyılda Selçuklu Devleti döneminde Şii düşüncesi hakim olmuş ve bu düşünce devlet otoritesine karşı tehlikeli bir hale dönüşmüştür. Büyük Selçuklu Devleti yöneticileri, Şiiliğe karşı Sünni inancını savunmuş, öğrencileri, halkı ve çeşitli yönetim kadrolarında bulunan bireylerin bu inanç doğrultusunda yetiştirilmesi yönünde ciddi adımlar atmışlardır.²⁵

13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başlarında kurulan Osmanlı Beyliği de, kendinden önce kurulan Türk-İslam devletlerini örnek almıştır. 1330 tarihinde Orhan Bey, İznik'te, Selçuklu medresesini model alarak, ilk Osmanlı medresesini kurmuştur.²⁶ İznik'te kurulan Osmanlı medresesini, Bursa ve Edirne de açılan medreseler takip etmiştir. Medreseler, her ne kadar düzenli bir işleyiş yapısına sahipse de II. Mehmed'e kadar sistemli bir teşkilata sahip olamamıştır. İstanbul'un fethedilmesiyle başkent olan bu şehir, Osmanlı'nın ve dünyanın büyük ilmi gelişmelerinin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet, Sahn-ı Seman medreselerini açarak klasik Osmanlı medresesinin temelini oluşturmuştur. Fatih, büyük ilim adamlarına yüksek ücret vererek medreselerde hocalık yaptırmış, medrese işleyiş sistemini düzenlemiştir. Medreselerde kurumsallaşma Fatih'le başlamış, Kanuni'nin kurduğu Süleymaniye Medreseleriyle en yüksek teşkilat seviyesine erişmiştir.²⁷ Medrese yapısında sonraki dönemlerde birkaç değişiklik dışında farklı bir gelişme olmamıştır. Bir zamanlar çağının ilerisinde olan bu kurumlar zamanla çağın gerisinde kalmış ve işleyiş sisteminde aksaklıkların çoğalması ile iyice hantallaşmıştır. Osmanlı medreselerinde ağırlıklı olarak dini eğitim verilmiş, bunun yanında astronomi, tıp, matematik, fizik, kimya gibi alanlarda

²⁴ Yücel Gelişli, "On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti'nin), Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, 2005, s. 86,87.

²⁵ Deniz Aşkın, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2017, s. 978.

²⁶Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000- M.S. 2011**, 19. Baskı, Pegem Akademi, İstanbul, 2011, s. 62.

²⁷ Nesimi Yazıcı, "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", **Diyanet Dergisi**, Cilt XXVII, Sayı 4, 1991, s. 59.

da bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Fatih ve Kanuni dönemlerinden sonra, derslerde önemli bir yer tutan pozitif bilimlerin okutulması azalmış ve yavaş yavaş bütün öğretim şerî derslerden oluşur hale gelmiştir. Yeni bilgi üretilmemiş, yalnız ayet, hadis ve diğer metinlerin şerh ve tefsiriyle yetinilmiş, ezber yöntemi eğitime egemen olmuştur.²⁸

Osmanlıda eğitim öğretim sisteminin bozulmasıyla beraber toprak kayıpları da artmış ve Osmanlı Devleti Batıyı örnek alarak hem eğitim sistemini düzenlemeyi hem de kaybettiği toprakları geri almak istemiştir. Bunun için önceliği askeri reformlar yapmakta bulmuş ve mevcut askeri kurumların yanında Batılı tarzda eğitim veren askeri okullar açmıştır.²⁹ Osmanlı Devletinde, II. Mahmut'un padişah olmasıyla beraber eğitim alanında birçok gelişmeler yaşanmıştır. 1824'te II. Mahmut'un Talim-i Sıbyan fermanı, Osmanlıda eğitim-öğretim alanındaki ilk ıslahat teşebbüsünün başlangıcı olarak kabul edilmiştir. II. Mahmut, hem eğitimde çağdaş bir uygulamaya geçmiş hem de devlet eliyle ilköğretimi zorunlu hale getirmesi ile eğitimde bir dönüm noktası meydana getirmiştir.³⁰

Ziraat ve Sanayi Meclisi adıyla 1838 yılında bir kurum kurulmuş ve daha sonra adı Meclis-i Umûr-ı Nâfia'ya dönüştürülmüştür. Eğitim-öğretim organizasyonu yüklenen bu meclis, var olan eğitim kurumlarını yeniden düzenleyip ve öğrencilerin kabiliyet ve ilgi alanlarına uygun bir eğitim verilmesi gerektiği ile ilgili bir tasarı hazırlamıştır.³¹ Böylece, maarif işlerini düzenleme görevi ulema sınıfından alınmış,

²⁸ Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 6.

²⁹ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 45.

³⁰ Faik Reşit Unat, **a.g.e.**, s. 34,38-39. Geleneksel Osmanlı düzeninde çocuklara ilk eğitim-öğretim veren Sıbyan mektepleri, medreseler ile beraber varlıklarını Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Osmanlı Devletinde, çocuklara din dersi eğitimi sıbyan mekteplerinde verilmiştir. Çocuklar bu mekteplere 5-6 yaşından itibaren kabul edilmiştir. Bu okullarda ders olarak Kur'an-ı Kerim'in okunuşu öğretilmiştir. Bunu yanında, kısa surelerin ezberlenmesi ve namaz kılmayı öğrenmeleri de sağlanmıştır. Osmanlı Devletinde 1860 yılında 1200 dolayında sıbyan Mektebi açılmıştır. Bkz: Muhittin Alagöz, **Eğitim Sistemi İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri**, II. Din Şurası Tebliğ Ve Müzakereleri (23 - 27 Kasım 1998), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 572. II. Mahmut, ordunun eğitim-öğretimine de önem vermiştir. Askerî okullar açmış ve buralarda yabancı öğretmenlere de görev vermiştir. Orduyu modernleştirmek için, Batının müspet bilimini araştırma çalışmaları başlatmış ve Batı dillerinden olan Fransızca ve İngilizceyi öğretim programlarına dahil etmiştir. Yeniçeri Ocağı 1826'da kaldırılmış, Asâkir-i Mânsure-i Muhammediye adında, Batı tarzında modern ve yeni bir ordu kurmuştur. 1830'da, Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş ve Batı ile ilişkiler başlamıştır. Yahya Akyüz, "*Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler*", **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2011, s. 12.

³¹ İhsan Sungu, Ragıp Ziya Merdan, **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1938, s.77-80.

esas görevi imar ve kalkınma ile ilgili plânlamalar yapmak olan bu kuruma verilmiştir. Bu durum, idare, hukuk ve eğitim sahalarında medresenin tekeli kırılmaya ve modern eğitimin temellerini atmaya yönelik bir uygulama olmuştur.³²

1839 yılında I. Abdülmecid döneminde Tanzimat Fermanı ilan edilmiş ve fermanın bir modernleşme ve Batılı tarzda ilerleme düşüncesiyle, toplumsal değişime yol açtığı görülmektedir. Buna dayanarak Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi fikir akımları ortaya çıkmıştır.³³ Tanzimat döneminde ve bu dönemde yaşanan gelişmelerin Türk tarihçiliğine büyük katkısı olmuştur. Tarih dersleri ilk defa okullarda verilmeye başlanmıştır.³⁴ Tanzimat döneminde, okullarda okutulacak olan tarih kitaplarının yazımı için bir müsabaka düzenlenmiştir. Bu tarih kitabının doğruları ve gerçekleri olduğu gibi tarafsız olarak anlatması, aynı zamanda vatan sevgisi ile ilgili övücü maddelerin olması gerektiği de belirtilmiştir. Tarih kitabı yazılırken; mukayese yapılması, hikaye anlatma tarzında kaleme alınması ve yapılan iyi hareketlerin övülerek kötü hareket tarzının yerilmesi ayrıca tavsiye edilmiştir.³⁵ Tanzimat’la başlayan modernleşme çabaları daha sonraki dönemlerin de temelini oluşturmuştur. 1848’de İstanbul’da öğretmen okulu olan Dârülmuaallim’ini açılmıştır. Dârülfünun’un ders kitaplarını yazdırmak için Encümen-i Daniş kurulmuştur.³⁶ 17 Mart 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş ve ülkede eğitim-öğretim yapan Tıbbiye, Bahriye, Harbiye dışında tüm kurumlar buraya bağlanmıştır. 3 Mart 1861’de, okullar ilk, orta ve yüksekokullar olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.³⁷ Tanzimat döneminde halkın eğitilmesi, devletin asli görevi olarak görülmüştür. Bu doğrultuda 1869’da ‘Maârif-i Umûmîye Nizamnâmesi’ kabul edilmiştir. Bu

³²Sungu-Merdan, **a.g.e.**, s.77-85. Bu doğrultuda, Rüştiye düzeyinde devlete sivil memur yetiştirmek ve bunları bürokraside kullanmak amacıyla 1938’de Mekteb-i Maarif-i Adliye okulu; 1839’da ise memur olacak kişiler doğru ve etkili yazı yazabilmeyi öğretmek için Mekteb-i Ulum-i Edebiye okulu açılmıştır. II. Mahmud, 1839’da Sıbyan mekteplerinde verilen eğitimin yeterli olmadığını görmüş ve ortaokul düzeyinde kabul edilen Rüştiye mekteplerini kurmuştur. Unat, **a.g.e.**, s. 81; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 148,150.

³³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 30-31.

³⁴ İhsan Sungu, “*Mekteb-i Maarif- i Adliye’nin Tesisi*”, **Tarih Vesikaları Dergisi**, 1(3), 1941, s. 221.

³⁵ A. Fuat Baymur, **Tarih Öğretimi**, Maarif Matbaası, Ankara, 1964, s. 13-14.

³⁶Encümen-i Daniş kendinden beklenen işleri yerine getiremediği gerekçesi ile 1862 yılında kapatılmıştır. Özalp, R., Ataüinal, A., **Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997, s.4; Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, s. 30,31.

³⁷ Bu kurum Cumhuriyet döneminde Maarif Vekâleti adını almıştır. Ali Akyıldız, ‘Maarif-i Umumiye Nezareti’, **D.İ.A.**, Cilt 27, Ankara, 2003, s.273,274.

Nizamname ile eğitim-öğretim kademelere ayrılmıştır.³⁸ Müslüman olmayan bütün Osmanlı Devletine bağlı milletlerin çocuklarının mektebi iptidailere gitmesine karar verilmiştir. Aynı nizamname ile mekteb-i iptidailerin üzerinde dört yıl süreli rüştiyeler açılmıştır. Bu okullarda Mebadi-i Ulum-i Diniyye (Dini İlimlere Giriş) isimli din dersi verilmeye başlanmıştır. Rüştiyelerin üzerindeki okullar olan idadiye ve sultanilere de din dersi konulmuştur.³⁹ Mâarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tarih dersinin milli olarak verilmesi istenmiştir.⁴⁰ Tarih konularının yorum yapılmadan hikaye gibi anlatılması istenmiştir.⁴¹

1876 yılında I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Kanun-i Esasî yürürlüğe konmuştur. Eğitim alanında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Birinci Meclis-i Mebusan'ın açılışı sırasında, ülkenin gelişme ve kalkınmasının tek yolunun ilim ve eğitime önem verilmesi ile olacağının üzerinde durulmuştur.⁴² Daha önce çeşitli sebeplerle kapatılan Dârülfünun, 1900'de Dârülfünunu Şahane adıyla tekrar açılmıştır. Kendini Osmanlı tebaası gören, Osmanlılık idealini benimseyen, dindar, devlete bağlı bir insan tipi yetiştirilmeye çalışılmıştır. Eğitimin amaçları, ders kitapları, programlarda bu durum göz önünde tutularak hazırlanmıştır.⁴³

Tanzimat döneminde eğitimde reformlar ile birçok eğitim kurumu açılmış ama bu okullar hep İstanbul ile sınırlı kalmıştır. II. Mahmut'un yolunu takip eden II. Abdülhamit döneminde, eğitimde birçok dönüşüm ve gelişmeler olmuştur. Eğitimde İstanbul dışına çıkılarak vilayetlere kadar eğitim-öğretim ulaştırılmıştır.⁴⁴ II. Abdülhamit, eğitim alanında büyük atılımlar gerçekleştirirken, tarih alanında bazı kısıtlamalara gitmiştir. Cumhuriyet, inkılâp, meşrutiyet ve hürriyet gibi fikir

³⁸ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 191,192.

³⁹ Alagöz, **a.g.b.**, s. 572. Bu nizamname ülkemizde tarih ve coğrafya derslerinin öğretimini düzenlemesi ve biçimlendirmesiyle ilgili yeri çok önemlidir. **Türkiye'de Tarih Eğitimi, Dönemler/Ders Kitapları/Yazarlar Akademisyenler/Algılar**, (Editör: Ahmet Şimşek), Pegem Akademi, I. Baskı, 2017, s. V.

⁴⁰ Baymur, **a.g.e.**, s. 14.

⁴¹ Mustafa Safran, "*Osmanlı Tarihi Öğretimi ve Osmanlı İmajı*", **Türk Yurdu**, Aralık 1999- Ocak 2000, Ankara, s. 485-509.

⁴² Kanun-i Esasî'de yer alan maddelerden üçünün eğitimle ilgili olduğu görülmektedir. Eğitim-öğretim, devletin yapması gereken görev olarak gösterilmiştir. Eğitim sistemi düzenlenmedikçe, diğer alanlarda başarılı olunamayacağı belirtilmiştir. Osmanlı sınırları içinde yaşayan bütün bireyler için ilköğretim zorunlu olacaktır maddesi Kanun-i Esasiye konulmuştur. Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğusu ve Gelişimi**, M.E. B. Basımevi, İstanbul, 1991, s. 125; Ebru Eren, '*Osmanlı Devletinde Yabancı Okullar*', **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, 2017/ Özel Sayı, s. 93.

⁴³ Yahya Akyüz, "*Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler*", **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2011, s. 16,17.

⁴⁴ **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1316, s. 136-146.

hareketlerinin, tarih ders kitapları aracılığıyla halk nezdinde karşılık bulacağı vehmine kapılmış ve hatta bu yüzden liselerde okutulmak için yazılmış olan Tarihi Umumi ders kitaplarını toplatarak, ortadan kaldırmak istemiştir.⁴⁵ Bütün bunlara rağmen II. Abdülhamit döneminde hazırlanan ders kitaplarında Osmanlı Devletini kuranların atalarının, Orta Asya'dan göç eden Türk boylarından olduğu vurgulanarak ulusal bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴⁶ Bu dönemde yazılan ders kitaplarında ve yapılan icraatlar da Anadolu'nun bilinçli bir şekilde Müslümanlaştırılmasına ve Türkleştirilmesine özen gösterilmiştir.⁴⁷

23 Temmuz 1908 yılında Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Bu dönemde eğitim-öğretime faaliyetleri artmış ve fikir hayatı canlanmıştır.⁴⁸ 1910 yılında Medaris-i İlmiye Nizamnamesi⁴⁹ çıkarılmış, medreselerin mekteplerle çatışmasının önüne geçmek ve yeni okullara uyum sağlamaları için pozitif ilim derslerine önem verilmiştir. Matematik ve Fen derslerinin saatleri arttırılmıştır. Vilayetlerde Maarif Encümenleri açılmış, ilköğretimde büyük değişiklikler yapılmış ve 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunuyla ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Eğitim süresinin 6 yıl ve parasız olarak yapılması kararlaştırılmıştır. Eğitimde millileşme çalışmalarının hız kazandığı görülmektedir.⁵⁰ II. Meşrutiyet'in başlamasıyla birlikte tarihe verilen önem daha da artmış ve tarih öğretiminin doğru yapılması için ciddi adımlar atılmıştır. Tarihin doğru yazılması için 1909'da Tarih-i Osmanî Encümeni kurulmuş ve Osmanlı Devletinde modern tarihçilik başlamıştır.⁵¹

Türk milliyetçiliğini savunan kişiler tarafından 25 Mart 1912' de Türk Ocakları kurulmuştur. Türk Yurdu Mecmuası dergisi Türk Ocakları'nın resmi yayın

⁴⁵ Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", **Tanzimat II**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s.594.

⁴⁶ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, (Çev: Zeki Doğan), Fener Yayınları, İstanbul, 1998, s. 72-75.

⁴⁷ Kemal Karpaz, **İslam'ın Siyasallaşması; Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, (Çev: Şiar Yalçın), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 341-343. II. Abdülhamit ve Meşrutiyet döneminde okutulan ders kitapları için Bkz: Aslı Avcı Akçalı, İrfan Davut Çam, "*II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad ve Ahmet Refik'in (Altınay) Umumi Tarih Ders Kitapları*", **Milli Eğitim**, Sayı 207, 2015, s. 125.

⁴⁸ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 125.

⁴⁹ Aşkın, *a.g.m.*, s. 985.

⁵⁰ İhsan Burak Birecikli, "*Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme*", **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, s. 220.

⁵¹ Sezai Öztaş, "*Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı Ve Tarih Öğretimi*", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2, Sayı 2, Haziran 2009, s. 95.

organı olmuş ve bu dergi sayesinde geniş kitlelere ulaşarak, toplumda milli hislerin oluşmasında büyük etkisi olmuştur.⁵² 1912’de Medresetü’l-Vaizin ve 1913’de Medresetü’l-Eimme ve’l-Huteba mektepleri açılmış, devlet için imam-hatip ve vaiz yetiştirilmiştir. Daha sonra bu iki medresenin birleştirilerek Medresetü’l-İrşad kurulmuştur. Medresetü’l-İrşad, hem dini eğitimin yaygınlaşmasında hem de medreselerin ıslahında önemli bir adım olmuştur. Fakat yapılan bu ve benzeri çalışmalar medreseleri tekrar etkili hale getirememiştir.⁵³ 23 Mart 1915’te Asar-i İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni’nin kurulmasının, bilimsel tarihçiliğin ilerlemesinde çok büyük katkıları olmuştur. Encümenin çalışmaları sonucu ile Milli Tettebular Mecmuası⁵⁴ adlı bir dergi yayınlanmış ve dergi ileride TTK’nın çıkardığı Belleten Dergisi’ne örnek olmuştur.⁵⁵

⁵² Yusuf Sarınoy, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912–1931)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 130-140.

⁵³ Alagöz, **a.g.b.**, s. 573.

⁵⁴ Nesimi Yazıcı, ‘Milli Tettebular Mecmuası’, **D.İ.A.**, Cilt 30, İstanbul, 2005 s.83.

⁵⁵ Fahri Özteke, “Asar-ı İslamiye Ve Milliye Tedkik Encümeni’nden Afet İnan’a Milli Tarih Bilincinin İnşası”, <http://www.batman.edu.tr>, (Erişim tarihi 16.04.2018, Saat 14.30), s. 4-5.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK, İNÖNÜ VE DEMOKRAT PARTİ DÖNEMLERİNDE EĞİTİM- ÖĞRETİM FAALİYETLERİ VE LİSE TARİH DERS KİTAPLARI

(1923-1960)

1.1. Atatürk Dönemi Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Lise Tarih Ders Kitapları (1919-1938)

I. Dünya Savaşına İttifak Devletleri yanında katılan Osmanlı Devleti yenilgiye uğramış ve 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesini imzalayarak savaştan çekilmiştir. Mütareke sonrasında Anadolu’nun her yeri işgal edilmiş ve 1919-1922 arasında vatan topraklarında bir varoluş mücadelesi verilmiştir. Milli Mücadele Döneminde, öncelik vatan topraklarını kurtarmak olduğu için, eğitim sorunları geri plana atılmıştır. Savaşın devam ettiği süreçte Ankara Hükümeti ile Türk milleti, işgalci güçlerin saldırılarını önlemek için, ellerinden gelen bütün imkânları kullanmıştır. Bundan dolayı zaman zaman devletin işleyişinde bazı problemler ortaya çıkmıştır. Yöneticiler, imkanlar dahilinde toplumsal düzeni sağlıklı temellere oturtma mücadelesini güçlkle sürdürmeye çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, bu zor zamanda bile, eğitim-öğretim faaliyetlerini göz ardı etmemiş, gelişmeleri takip ederek üzerinde durmuştur.⁵⁶

1.1.1. Milli Mücadele Dönemi Türkiye’de Eğitim-Öğretim Faaliyetleri Ve Lise Tarih Ders Kitapları (1919-1923)

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de açılmış ve 25 Nisan 1920’de Muvakkat İcra Encümeni kurulmuştur. 3-4 Mayıs 1920’de İcra Vekilleri Heyeti seçilmiş ve heyet ilk toplantısını 5 Mayıs’ta yapmıştır.⁵⁷ Millî Eğitim Bakanlığı Rıza Nur’a tevdi edilmiştir. TBMM, kuruluşunun daha ilk günlerinde eğitim konusuna önem vermiştir. Bu dönemde eğitim konusunda yapılması gerekli görülen işler ise şöyle belirtilmiştir: eğitimi milli bir hale getirmek, programları ıslah etmek, ilmi ders kitapları hazırlamak, milli şuuru geliştirecek eserler hazırlamak, Batının ve Doğunun

⁵⁶ Erol Kapluhan, “Hazırlık (Kurtuluş Savaşı) Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Yıl 1 Sayı 1, 2012 Güz, s. 1.

⁵⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Mayıs 1920.

ilim ve fenle ilgili kitaplarını tercüme etmek. Bunun yanında, açık olan okulların da iyi bir şekilde idare edilecekleri belirtilmiştir.⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, kafasındaki milli eğitim modelini Milli Mücadele Döneminin başındayken tasarlamıştır. İcra Vekilleri Heyeti'nin 9 Mayıs 1920'deki okunan programına bakıldığında, daha önce karşılaşılmayan '*milli şuuru geliştirme*' ifadesi, ileride eğitimde yaşanacak olan dönüşümlerin işaretidir. Program incelendiğinde modern eğitimde kullanılan temel ilkelerden olan; kendine güven duyan insan yetiştirme ve toplumun kendi yaşam tarzına uygun olan programlar geliştirme gibi sözlerin daha o zaman düşünüldüğü görülmüştür.⁵⁹ TBMM'de 2 Mayıs 1920'de Maarif Vekilliğinin kurulmasıyla birlikte, ülke sınırları içerisinde iki tane eğitimle ilgilenen kurum olmuştur. Maarif-i Umumiye Nezareti İstanbul'da, Maarif Vekâleti ise Ankara'da devam etmiştir. Her iki yönetim de Maarif mevcut öğretmenlerin desteğini alıp kendi yanlarına çekmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Birçok öğretmen maaşını alamadığı için birçok okul daha önce kapanmış ve Maarif Vekâleti öğretmenlerin maaş konusuyla yakından ilgilenerek çözüm yolları aramıştır.⁶⁰

Okulların kapanmasının nedenlerinden birisi de Birinci Dünya Savaşında asker ihtiyacından dolayı, öğretmenlerin ve lise öğrencilerinin bile savaşa katılmış olmasıdır. Öğrenci azlığından dolayı birçok okul kapanmış, birçok öğretmen hayatını kaybetmiştir. Savaştan sonra başlayan bağımsızlık mücadelesi, bu olumsuz durumun bir süre daha devam etmesine neden olmuştur. Anadolu'da açık bulunan okullar, Milli Mücadele için en etkili propagandaların yapıldığı yerler olurken, Amasya, Erzurum, Sivas kongresi kararları okullarda tartışılmış, basılmış ve halka bildirilmiştir. Öğretmenler ise Kurtuluş Savaşında fiili olarak savaşmıştır. Bu dönemde, düşmana karşı mücadele etmede, muallimlerin çok büyük rolleri olmuştur. Savaşa katılamayanlar cephe gerisinde propaganda faaliyetleri yürütmüşler ve halkı örgütlemek için gönüllü olarak çalışmışlardır. Bütün ülkede özellikle kırsal bölgelerde kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin güçlenmelerinde,

⁵⁸ Reşat Özalp- Aydoğan Ataunal, **Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 29-30; Selçuk Kantarcıoğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 31.

⁵⁹ Galip Karagözoğlu, "*Atatürk'ün Eğitim Savası*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2(4), Kasım 1985, s. 196.

⁶⁰ **T.B.M.M. Zabıt Cerideleri**, Devre 4, İnikad 13, Cilt 1, 23 Şubat 1920, s. 195-196.

öğretmenlerin ayrıcalıklı rolü olmuştur. Öğretmenler, Milli Mücadele Hareketini destekleyen konferanslar, mitingler düzenlemişlerdir. Öğretmenler, İzmir'in işgal edilmesinden sonra Sultanahmet, Fatih, Kadıköy, Darülfünun mitinglerinin düzenlenmesinde etkili olmuşlar ve buralarda toplumun milli duygularını harekete geçiren konuşmalar yapmışlardır.⁶¹

Bu dönemde öğretmenlere her zamandan daha çok ihtiyaç duyulmuştur. Öğretmenler kendi aralarında örgütlenmişler ve Ankara Lisesi Öğretmenleri Ankara'da 1920 yılının Temmuz ayında 'Muallim ve Muallimeler Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Maarif Vekili Rıza Nur, bu cemiyetin kurulmasını takdir etmiş fakat üyelerinin sadece mesleki, ilmi ve ahlaki meselelerle uğraşmasını istemiştir. Bütün Milli Eğitim Müdürlüklerine bir yazı göndermiş ve derneğin diğer il ve ilçelerde de şubelerinin açılmasını istemiştir.⁶² Savaşın devam ettiği sürede Anadolu'da sağlam olan okul yok denecek kadar azdı. Üstelik ders verecek öğretmen sıkıntısı yaşanmaktaydı. Bu eksikliği Maarif Vekili Rıza Nur, 19 Ekim 1920 yılında TBMM'de yaptığı konuşmada dile getirmiş; bugün ellerinde bir kaçı işgal altında olan 340'ı yatılı 2591 gündüz öğrencisi olan 28 sultani, 578 öğretmen ve memur, 50-60 kadar idadi olduğunu söylemiş ve ilkokullar içinde 40 bin öğretmen ihtiyacı olduğunu belirtmiştir.⁶³ Daha fazla okul ve öğretmen ihtiyacının bulunduğu altını çizmiştir. Çünkü o yıllarda Anadolu'da 2627 erkek ve 689 kadın öğretmen bulunmaktaydı.⁶⁴

Bu dönemde eğitimde yaşanan başka bir mesele ise Osmanlı Devletinin son dönemlerinde sayıları çok artan ve iyice güçlenen yabancı okullar ile azınlık okulları sorunu olmuştur. Bu okullar, ileride elde edecekleri kültürel ve ekonomik ortamı hazırlamak için, ülkeyi parçalayacak her türlü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yabancı okullar ve bu okullarda görev yapan öğretmenler, amaçlarına ulaşmak için, her geçen gün faaliyetlerini arttırarak sürdürmüşlerdir. 14 Aralık 1920'de Maarif Vekili olan Hamdullah Suphi, yabancı okulların faaliyetlerinden muzdarip olmuş, Şubat 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmasında, bu okulları şu an kapatmanın mümkün

⁶¹ Kapluhan, a.g.m., s. 4,5: Nuran Kılavuz-İbrahim Halil Tanık, "Milli Mücadele Döneminde Maarif Kongresi Ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri", **EÜSBED**, (IV) 2, 2011, s.356,357.

⁶² Muallimler Birliği Yasası için Bkz: **Muallimler Birliği**, Sayı 2, Sene 1, Ağustos 1925, s. 80-85; **Öğretmen Dergisi**, Sayı 4, Şubat 1948, s. (kapaktadır).

⁶³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Cilt 5, Devre 1, 19 Ekim 1920, s. 100.

⁶⁴ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 5 Aralık 1921.

olamayacağını ama ailelerin çocuklarını bu okullara göndermeyerek önlem almaları gerektiğini söylemiştir⁶⁵

TBMM, medreseleri ıslah etmek için 1921 yılında Medaris-i İlmiye Nizamnamesi'ni çıkarmıştır.⁶⁶ Ankara Hükümeti'nin kontrolü altındaki bölgelerdeki medreselerin ıslahını hedefleyen Medaris-i İlmiye Nizamnamesi'nde İlmiye ve Darü'l-Hilafe adlarıyla iki tür medreseden söz edildiği görülmektedir. 1914 yılındaki ıslah çalışmalarının ürünü olan Darü'l-Hilafe Medreseleri, aradan geçen zaman içerisinde İstanbul ile sınırlı kalmış ve taşrada yeteri kadar yaygınlaştırılamamıştır. Bundan dolayı Anadolu'da bir çok medrese Darü'l-Hilafe teşkilatına dahil olamamıştır. Nizamname ile Darü'l-Hilafe teşkilatı içine giremeyen İlmiye Medreselerinin başka bir teşkilat altında toplanarak verimli hale getirilmesinin yolu açılmıştır.⁶⁷ 'Medâris-i İlmiye Nizamnamesi Esbâb-ı Mucibe Layihası'na bakıldığı zaman hazırlanma gerekçesi olarak, Anadolu'da yeterli sayıda din adamının bulunmaması ileri sürülmüştür. Bundan dolayı Anadolu'da, halka namaz kıldırarak, halkın cenazelerini kaldıracak, karşılaştıkları dini problemlerde meselelerini çözecek kişilere ihtiyaç var denilmektedir. Bu kişilerin de medreselerden yetişeceği için, medrese sisteminin nasıl olacağı ve nasıl düzenlenmesi gerektiği, Medâris-i İlmiye Nizamnamesinde açıklanmıştır.⁶⁸

Medaris-i İlmiye medreselerinin eğitim süresi, tıpkı II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi toplam 12 yıl olmuştur. İlk 6 yılında günde 3 ders okutulmuş ve bu dönemlere Kısım-ı Evvel; ikinci 6 yılındaysa günde 2 ders okutulmuş ve bu dönemlere de Kısım-ı Sani denilmiştir. Cuma günleri dışında her gün derslere devam edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Kısım-ı Sani'de, Tarihi Umumi dersi 8. ve 9.

⁶⁵ Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Şubat 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmada yabancı okullar meselesine dikkat çekmiştir. Tanrıöver, bazı sakıncaları olmasa ülkede bir tek ecnebi okulu dahi bırakmayacağını belirtmiş ve ailelere çocuklarını yabancı okullarına değil, kendi mekteplerimize göndermeleri gerektiğini söylemiştir. Kapluhan, *a.g.m.*, s. 4-6.

⁶⁶ 26 Şubat 1909'da Medâris-i İlmiye Nizamnamesi yayınlanmış ve medrese eğitiminin 12 yıl olması kararlaştırılmıştır. Müfredata, cebir, coğrafya, umumi tarih ile İslam ve Osmanlı tarihleri, fizik, kimya, astronomi ve kozmografya vb. dersler de eklenmiştir. Milli Mücadele Savaşının devam ettiği dönemde, TBMM tarafından Osmanlı'nın çıkardığı bu nizamnameye eklemeler yapılmış ve yeniden düzenlenerek yayınlanmıştır. Mübahat Kütükoğlu, **Dârü'l- Hilafeti'l- Aliyye Medresesi**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, 1993, s. 507.

⁶⁷ Zeki Salih Zengin, *"Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları Ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları"*, **AÜİFD.**, Cilt XLIV, Sayı 1, s. 192.

⁶⁸ **Medâris-i İlmiye Nizamnamesi Esbâb-ı Mucibe Layihası**, Medâris-i İlmiye Nizamnamesi, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1341-1338, s. 3-5; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 317-323. Nizamnamenin maddeleri için Bkz: **Düster II**, III. Tertib, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 57-61.

sınıflarda iki saat, Medeniyeti İslami'ye Tarihi ise 10. sınıflarda iki saat olarak okutulmuştur.⁶⁹

1.1.1.1. Maarif Kongresinin Toplanması

Mustafa Kemal Paşa, devleti şekillendirmenin yolunun eğitimden geçtiğini görmüş, bu doğrultuda adımlar atmıştır. Millilik, çağdaşlık ve laiklik ekseninde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim sistemini şekillendirmeye çalışmıştır. Savaşın en buhranlı olduğu, Yunan kuvvetlerinin Kütahya-Eskişehir hattından Ankara'ya saldırmaya başladıkları bir zamanda, bir Maarif Kongresinin yapılacağını kararlaştırmıştır.⁷⁰ Kongre kararlaştırılan tarihte, Ankara'da, 16–21 Temmuz 1921'de Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin önderliğinde toplanmıştır. Maarif Kongresine kadar Türkiye'de herhangi bir eğitim kurultayı hiç düzenlenmemiş ve Türkler tarihlerinde ilk defa böyle bir meclis toplamışlardır. 180 üyeye toplanan bu kongreye, Anadolu'nun her tarafından gelen kadın ve erkek öğretmenler katılmıştır.⁷¹

Maarif Kongresinde konuşulacak konular şunlardır: Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması, milli bir terbiye programı lüzumu, M. Kemal'in konuşmasına cevaben bütün öğretmenler adına Osman Nuri Beyin Konuşması, Maarif Vekili Hamdullah Suphi Beyin konuşması, çay ziyafeti ve fotoğraflar. Mustafa Kemal kongreye saat 3'te gelmiş, kongre üyeleriyle tek tek tanışmıştır.⁷² Mustafa Kemal Paşa, her şart altında eğitim faaliyetlerinin devam ettirilmesi gerektiğini göstermiş ve kongreyi cepheden gelerek açmıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu durumu, Yunan saldırısının en yoğun olduğu bir zamanda bile Mustafa Kemal Paşa'nın, muallim ordusunun geleceğiyle meşgul olduğu şeklinde belirtmiş; bu, Türk tarihinde benzeri az bulunan kıymetli bir anı olarak hatırlanacaktır diye yazmıştır.⁷³

Mustafa Kemal Paşa, '*Muhterem hanımlar, beyefendiler*' hitabıyla başlayan açılış konuşmasında; gelecekte ülkenin gelişmesi için gösterilecek en büyük çabanın eğitim yolunda sarf edileceğini, savaş günlerinde bile eğitim çalışmalarından

⁶⁹ Medâris-i İlmiye Nizamnamesi, Madde 2,3.

⁷⁰ Yenigün Gazetesi, 2 Haziran 1921.

⁷¹ Zeki Sarıhan, 1921 Maarif Kongresi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 10,71-76. Kongreye katılan kişilerin listesi elde yoktur. Kongreye katılanların kesin sayısı da bilinmemektedir. Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, kongreye katılanları 250 kişi olarak yazdığı için, akademik camiada bu sayı kabul edilmektedir.

⁷² Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Maarif Kongresi, 17 Temmuz 1921.

⁷³ Erol Kapluhan, "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Önemi", Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 5, Sayı 8, Nisan-Ekim 2014, s. 125,126.

vazgeçmeden ulusal eğitim modeli oluşturmak için yeni müfredatlar, programlar oluşturulması gerektiğini, çocukların eğitim-öğretim görebilecekleri her türlü eksik derhal giderilerek onlar için her türlü fedakarlığı yapmaya hazır olduklarını, ellerindeki imkanlar dahilinde öğretmenlere yaşamlarını sağlayabilecek ölçüde maaş verileceği gibi eğitimle alakalı meseleleri gündeme getirmiştir.⁷⁴

Bu açılış konuşmasının içinde, Türkiye'nin millî maarifini kurmasını istemiş ve millî maariften kastının; hurafelerden, yabancı fikirlerden uzak, milli kültürün ve milli tarihin olduğu bir Milli Eğitim Programı geliştirmek olduğunu söylemiştir.⁷⁵ Mustafa Kemal Paşa, çocuklarımızı ve gençlerimizi her kuvvete karşı başarılı olacak şekilde yetiştirmeye mecburuz derken çocuklara ve gençlere nasıl bir eğitim verilmesinin gereğinden bahsetmiştir. Bu konuşmasında muallimleri, gelecekteki kurtuluşumuzun saygıdeğer öncüleri olarak tanımlamış ve vazifelerinin zor olduğunu, bu yolda muzaffer olmalarını temenni ederek konuşmasını bitirmiştir.⁷⁶

Ankara Darülmualimat müdiresi de kongrede bir konuşma yapmıştır. Kongrede konuşan ilk Türk kadını olduğunu söylemesinin ardından, kız mekteplerinde dikiş-nakış gibi sanatların ve sağlık derslerinin verilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir.⁷⁷ Kongrede konuşulan konuların tam bir uygulama alanı olmamıştır. Bunda savaşın devam etmesi ve düşmanın Ankara'ya yaklaşmış olması etkili olmuştur. Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya yaklaşmış olmasından dolayı kongre tasarlanan sürenin öncesinden daha erken sona ermiştir. Ankara'da yurdun her tarafından gelen öğretmenlerin bir araya getirilmesi ve eğitimin amaçlarının tartışılması olumlu bir gelişme olmuştur.⁷⁸

1.1.2. 1923-1930 Yılları Arasında Türkiye'de Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Lise Tarih Ders Kitapları

Atatürk, Cumhuriyetin ilanından sonra diğer inkılâpların yanında eğitim alanında da köklü değişiklikler yapmış ve eğitimi milli, laik, modern bir yapıya kavuşturmak için çalışmalarını hızlandırmıştır. Atatürk'ün bir özelliği de kafasındaki

⁷⁴ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, Maarif Kongresi, 17 Temmuz 1921.

⁷⁵ Akyüz, *a.g.m.*, s. 20.

⁷⁶ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 17 Temmuz 1921.

⁷⁷ **Anadolu'da Yeni gün Gazetesi**, Maarif Kongresi, 17 Temmuz 1921.

⁷⁸ TC Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şura Genel Sekreterliği, **Milli Eğitim Şuraları (1939-1993)**, MEB Basımevi, Ankara, 1995, s. 6.

projenin başarılı olabilmesi için, halk zemininde bir ön yoklama yaparak, uygun ortamı oluşturmaya çalışmaktır.

1.1.2.1. Tevhidi Tedrisat Kanunu ve Eğitim-Öğretimin Millileştirilmesi

Atatürk, en başından beri eğitim-öğretimde yaşanan mektep-medrese ikiliğini ortadan kaldırmak istemiştir. Bursa’da bulunan öğretmenlere 27 Ekim 1922’de yapmış olduğu konuşmasında, bu konuyu gündeme getirerek, oluşturulacak olan yeni eğitim sisteminin çağdaş, bilimsel ve milli olma niteliklerini taşıyacağını söylemiştir. Bütün bunların gerçekleştirilmesinin yolunun ise eğitim-öğretimin birleştirilmesinden geçtiğini düşünmektedir.⁷⁹ Şubat 1923’teki İzmir gezisi sırasında söylemiş olduğu, memleketimizin eğitimi bir olmalıdır, kadın-erkek bütün herkes oradan çıkmalıdır, sözü çok önemlidir. Çünkü Atatürk ilk defa Tevhid-i Tedrisat konusunu gündeme getirmiştir.⁸⁰ 1923’te, 1 Mart günü meclisin açılışında yaptığı konuşmasında, ilim ve fen söz konusu olduğunda, Maarif Vekâleti ile Şer’iye Vekâleti’nin ortak bir fikir birliği yapmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Vakit kaybetmeden bir an önce eğitim-öğretimin birleştirilmesinin gerektiğine değinmiştir.⁸¹

1 Mart 1924 tarihinde TBMM’ye, ‘Şer’iye Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâleti’nin kaldırılması’ ve ‘Tevhidi Tedrisat’ın kabul edilmesi konularında teklifler verilmiştir. 2 Mart 1924’te Saruhan milletvekili Vasıf Bey önderliğinde 57 milletvekili de Tevhidi Tedrisat hakkında yasa önerisi vermişlerdir. Vasıf Bey Osmanlı devletinin Tanzimat’tan beri Tevhidi Tedrisata başlamak istediğini fakat ikilikten dolayı bir türlü başaramadığını, tarihi süreç ile bağlantı kurarak anlatmış ve bundan sonra irfan müessesesinde tek yegâne merciinin Maarif Vekâleti olacağını söylemiştir. Tasarı, TBMM’nin 3 Mart 1924 tarihindeki toplantısında neredeyse hiçbir tartışma olmaksızın kabul edilmiş ve 6 Mart 1924’te kanun çıkarılarak uygulamaya konulmuştur.⁸²

⁷⁹ **Maarif Vekaleti Mecmuası**, Sayı 11, Mayıs 1927, s. 113-119; **Maarif Vekaleti Mecmuası**, Sayı 12, Ağustos 1927, s. 110-116; **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Editör: Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2011, s. 197.

⁸⁰ **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 5 Şubat 1923.

⁸¹ Vasıf Bingöl, **Atatürk’ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları**, TDK, Ankara, 1970, s. 24.

⁸² Şerafettin Yamaner, **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s. 129-132; Zeki Salih Zengin, *“Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun Hazırlanmasından*

2 Mart 1926'da, Maarif Teşkilatının nasıl işlemesi gerektiği hususunda bir kanun kabul edilerek, ilkokullar zorunlu ve ücretsiz bir hale getirilmiştir. Bu kanun ile bir de Millî Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitimi millî bir boyut kazanmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Türk millî eğitimi sistemine dahil olan yabancı okulların, yapı ve işleyişi de düzenlemiştir.⁸³ Tevhidi Tedrisat Kanunu ile ulusal bir eğitim sisteminin yanında modern, seküler, eşitlikçi bir eğitim anlayışını da beraberinde getirmiştir.⁸⁴ Eğitim sistemi millileşmiş, laik bir yapıya kavuşturularak çağa uygun hale getirilmiştir. Kanun gereği medreseler kapatılmıştır. Böylece, Osmanlıdan beri devam eden medrese-mektep tartışması bitirilerek, eğitimde ikilik sona erdirilmiştir. Bu kanun, toplumun bazı kesimleri tarafından tepki ile karşılanmış ve yeni kurulan devleti din düşmanı gibi gösterme propagandaları yapılmıştır. İsmet İnönü Tevhidi Tedrisat Kanunu ve uygulaması hakkında, Muallimler Birliği'nin 1925 yılı Mayıs ayının ilk haftasında yaptığı toplantıda konuşmuştur. Uygulanması yönünde kararlı olduklarını ve medreseler için ise geri dönüşü mümkün olmayacak şekilde kapattıklarına vurgu yapmıştır.⁸⁵

1.1.2.2. Latin Alfabesinin Kabul Edilmesi

Türkler, tarih boyunca çeşitli topluluklarla temas kurmuşlar ve bu etkileşim sonucunda birçok alfabe kullanmışlardır.⁸⁶ Türklerin kullandığı ilk alfabe, kendilerinin oluşturduğu Kök-Türk alfabesi olmuştur.⁸⁷ Osmanlı'nın kutsal toprakları

Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", **Dini Araştırmalar**, Cilt 5, Sayı 13, Mayıs-Ağustos 2002, s.83,84. Tevhidi Tedrisat Kanununun maddeleri için Bkz: **Resmî Gazete (Ceride)**, Kanun No: 430, Sayı 63, 7 Teşrinievvel 1336, s. 6.

⁸³ Demirtaş, *a.g.m.*, s. 161.

⁸⁴ Michael Winter, **"Kemalist Türkiye'de Eğitimin Modernleşmesi"**, **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, (Çev. Meral Alakus), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 239; Necdet Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 24,25.

⁸⁵ Yunus Pustu, *Teşkilat Yapısı Ve Faaliyetleriyle Türkiye Muallimler Birliği (1921-1936)*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 35 (1), 2019, s.74.

⁸⁶ Fahri Kılıç, *"Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi"*, **Atatürk Yolu Dergisi** Sayı 61, Güz 2017, s.210; Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1990, s. 73-82. Dil, insanların birbirleriyle iletişim kurup, sosyalleşmesine sağlayan önemli bir unsurdur. Sadece kişiler arası ilişkileri değil, kişi - toplum - devlet ilişkileri de belirlemiştir. İnsanın çevresiyle ilişki kurma sürecinde dil, kültürün oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Dil; sürekli bir biçimde yeniden oluşturularak bir bireyden ötekine geçen, her birey ve her kuşağın ona yeni bir şey katmasıyla oluşmuştur. Nitekim tarihsel süreçte de böyle olmuştur. Nuran Savaşkan Akdoğan, *"Modern Ulus-Devlet Olma Yolunda Harf İnkılabı ve Uygulanması"*, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 43, Sayı 3, Eylül 2010, s.33.

⁸⁷ Neriman Tongul, *"Türk Harf İnkılabı"*, **Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2004, s. 104.

fethetmesiyle İstanbul hilafetin merkezi olmuştur. Bunun sonucunda, Kur'an-ı Kerim dili anlayışıyla Arapça ön planda tutulmuş, medreselerde önemi arttırılmış ve Farsça da edebiyat dili olarak kullanılmıştır.⁸⁸ Arapça ve Farsçanın yaygın kullanımı sonucunda Türk dili, Arapça ve Farsça sözcüklerle dolmuştur. Bu karışıklıktan dolayı halk kesiminde Türkçe bozulmuştur. Arap alfabesinde az sesli, sesler de kısa ve uzun nitelikte olduğundan dolayı, Türkçeyi Arap harfleriyle yazmak ve öğrenmek güç olmuştur.⁸⁹

Tanzimat Döneminde dilde sadeleşme çalışmaları yapılması tartışılmış, buna Müslümanlığı bırakmak anlamına gelebilir endişesiyle karşı çıkılmıştır. Münif Paşa, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de 1 Mayıs 1862'de bir konuşma yaparak yazının düzeltilmesi gerektiğini, bunun okuma ve yazmayı kolaylaştıracağını söylemiştir.⁹⁰ II. Meşrutiyetin ilanıyla beraber, alfabe ve harf tartışmaları yeniden başlamış ve Islah-ı Huruf Cemiyeti kurulmuştur. Bu dönem yazarlarından olan Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı ve Hüseyin Cahit Latin harflerinin kullanılması hakkında yazılar yazmışlardır. Hatta Dr. Davut Bey, Latin harflerinin kabul edilmesi için Mebusan Meclisi'ne bir tasarı sunmuştur.⁹¹ 1913 yılında Enver Paşa, Harbiye Nazırı olunca, orduda uygulamasına giriştiği, 'Huruf-ı Munfasıla' tarzı yazı devrimi de, Enver Paşa'nın çok istemesine rağmen, savaş koşullarından dolayı yürütülememiştir.⁹²

Atatürk, bir Osmanlı subayı iken Arap harfleri ile devam edilemeyeceğini görmüş ve bunun yerine Latin harflerinin alınacağını kafasında tasarlamıştır. Atatürk, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan Erzurum Kongresi'nde, Mazhar Müfit Kansu'ya, ileriki yıllarda Latin alfabesine geçileceğini söylemiştir.⁹³ Milli Mücadele Döneminin devam ettiği süreçte Latin alfabesinin alınması meselesi

⁸⁸ Tongul, *a.g.m.*, s. 104.

⁸⁹ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001, s. 306-311.

⁹⁰ Sadettin Buluç, **Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları**, TTK, Ankara, 1981, s. 47-48; M. Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, TDK., Ankara, 1981, s. 18; Yasemin Doğaner, "Elifba'dan Alfabe:Yeni Türk Harfleri", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, Aralık 2005, s.28.

⁹¹ Tongul, *a.g.m.*, s. 107-108. II. Meşrutiyet döneminde gittikçe hız kazanan Türkçülük akımının etkisiyle de, Türkçe, Arapçaya karşı savunulmaya çalışılmıştır. Ziya Gökalp, bu savunucuların en başında yer almış ve Arapçanın milli bir dil olamayacağını, bu dilin tüm Türkiye'ye zorla kabul ettirilemeyeceği görüşünü savunmuştur. Mustafa Albayrak, "Yeni Türk Alfabesinin Kabulü Öncesinde Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928)", **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara, Kasım 1989, s.476.

⁹² Lord Kinros, **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Sander Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 666.

⁹³ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK, Ankara, 1997, s. 131-132.

ile ilgilenilmemiştir. İstanbulda çıkan gazetelerin temsilcileri 12 Eylül 1922’de İzmir’e gitmiş ve Mustafa Kemal ile görüşmüşlerdir. Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, neden Latin alfabesini kullanmıyoruz sorusuna, Mustafa Kemal, henüz zamanı değil diye cevap vermiştir. 1922 yılının Ekim ayında, Bursa’da öğretmenlerle yaptığı bir konuşmada, Türk dilinin, Arapça ve Farsçanın hakimiyetinden kurtarmak fikrinde olduğunu açıklamıştır. 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihinde İzmir’de İktisat Kongresi düzenlenmiş ve burada Latin alfabesinin kabul edilmesi için bir önerge verilmiştir. Kongreye başkanlık yapan Kazım Karabekir Paşa, Latin alfabesinin İslam birlik ve bütünlüğünü bozacağı endişesiyle bu önergeyi okutmamıştır. Bunun üzerine Kılıçzade Hakkı Bey makalelerinde, bizim Türk olduğumuzu, Türk kültürüne muhtaç olduğumuzu, Arap harfleri dışında başka harflerle yazmanın küfür olmadığına dair yazılar yazmıştır.⁹⁴ Kılıçzade Hakkı, *‘Arap Harflerini de Cebraile Getirmedi Ya!’* adlı bir makale kaleme almış ve bu makale toplumda büyük bir bilinç oluşturmuştur.⁹⁵

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra da TBMM’de Türkçe dil konusu üzerinde tartışma ve görüşler devam etmiştir. Tunalı Hilmi Bey, 1923’te Türk yazısı önerisi teklif etmiştir.⁹⁶ Bu meseleyi kesin ve kalıcı olarak çözüme kavuşturmak isteyen Atatürk, 1927 yılının Haziran ayında Milli Eğitim Bakanlığına bir talimat vererek, Latin alfabesinin kabul edilmesi için çalışmalar yapılmasını istemiştir. Latin alfabesinin Türk diline uygun olup olmadığını araştırarak bir Dil Encümeni kurulmuştur. Encümen, hazırlamış olduğu 29 harfi bir öneriyle meclise sunmuştur. 1 Kasım 1928’de mecliste görüşülerek kabul edilmiş ve 3 Kasım’da da yasalaştırılmıştır. Böylece uzun yıllar boyunca kullanılan Arap harfleri kaldırılmıştır. Atatürk, bu inkılâbının amacına ve önemine; Türkçenin Türk milletinin dili, kalbi olduğunu, Türk milletinin geçmişe ait tüm her şeyini dili sayesinde koruduğunu ve onun için Türkçenin kutsal bir hazine olduğuna değinerek belirtmiştir.⁹⁷

Latin alfabesinin topluma öğretilmesi için kapsamlı bir halk eğitimi programı yürütülmüştür. Başta Millet Mektepleri olmak üzere, Halk Odaları, Türk Ocakları, Halk Evleri ve Askeri Birliklerde, halkın yeni harfleri daha çabuk öğrenebilmesi için

⁹⁴Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, s. 42-45.

⁹⁵ *Hür Fikir Gazetesi*, 17 Kasım 1926.

⁹⁶ Tongul, *a.g.m.*, s. 113.

⁹⁷ Dursun Yıldırım, *“Mustafa Kemal Atatürk’ün Kültür Anlayışı ve Tam Bağımsızlık Stratejisi Üzerine”*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 39, Kasım 1997, s. 953,954.

çeşitli programlar yürütülmüştür. Bunun sonucunda 1928-1935 yılları arasında Millet Mekteplerinin çalışmaları sonucunda, Türkiye’de okuryazarlık oranında ciddi bir şekilde artma görülmüştür. Erkeklerde, 1927 yılında okuryazarlık oranı % 13, kadınlarda % 4 iken; bu oranlar 1935 yılında erkeklerde % 29,3’e, kadınlarda ise % 10,5’e çıkartılmıştır. Sonuç olarak, 1927 yılında toplam nüfusun Türkiye’deki okuryazarlık oranı % 10,5’te iken bu oran, 1935 yılında % 20,4’e ulaştırılarak okuryazar oranında % 100 bir artış sağlanmıştır.⁹⁸

1.1.2.3. Heyeti İlmiye Çalışmaları

Maarif Kongresi, Sakarya Savaşı’nın devam ettiği sırada toplanmış ama savaşın ortaya çıkardığı karışıklıklar nedeniyle tasarlanan süreden daha önce sona ermiştir. Ancak kongrede konuşulan konular unutulmamış ve Cumhuriyetin ilanından sonra Maarif Misak’ı ile sistemli bir eğitim programı haline getirilmiştir. Eğitim teşkilatı 1923’te ilmî ve idarî diye ikiye ayrılmış ve aynı yılın bütçesinden bir miktar ayrılarak, Heyeti İlmiye kurulması uygun görülmüştür.⁹⁹

Heyeti İlmiye ilk toplantısını 1923 yılı 15 Temmuz-15 Ağustos arasında yapmıştır. Maarif Vekâleti öncülüğünde, ülkenin tanınmış eğitimcileri Ankara’ya davet edilmiş, eğitimin sorunları görüşülmüş ve çözüm yolları aranmıştır. Düzenli, sistemli, milli ve uygulanabilir bir maarif programını oluşturmak, kongre’nin öncelikli gündemi olmuştur.¹⁰⁰ Birinci Heyeti İlmiye çalışmaları sırasında altı komisyon oluşturulmuş, bu komisyonlardan biri olan eğitim komisyonu tarafından ilköğretim kanunu hazırlanmıştır. 6 yıl olması öngörülen ilkokullarda okutulacak dersler arasında Kur’an-ı Kerim Dini Bilgiler, Güzel Manzumeler ve ilahiler dersleri de eklenmiştir.¹⁰¹ Heyet dinî tedrisatla ilgili kararlar almıştır. Din dersini verecek olan öğretmenlerde ortaokul seviyesinde eğitim görmüş olmaları şart koşulmuştur. Din dersi programlarının, din eğitiminde uzmanlaşmış kişilerden oluşan bir heyet tarafından hazırlanması kararlaştırılmıştır. Toplantıdan bu konuda bazı kararlar çıkmıştır. Öğrencilere din dersini sevdirecek şekilde ders kitaplarının yazılması ve

⁹⁸ Kılıç, a.g.m., s.232.

⁹⁹ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 3 Şubat 1923, s. 3.

¹⁰⁰ Celalettin Vatandaş, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Eğitimin Modernleştirilmesi”, **Journal of Economy Culture and Society**, Sayı 42, 2010, s. 46.

¹⁰¹ Halis Ayhan, “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış: Atatürk’ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 18, 2000, s. 14.

kitaplarda çok ayrıntılara girilmemesi gerektiği önerilmiştir.¹⁰² Atatürk, toplantıda yapılan çalışmaların neticesinden çok memnun olduğunu belirtmiş ve şimdiye kadar siyaset sahasında başardığımız zaferin, ilim-irfan sahasında da temin edileceğini ümit ederim demiştir. Atatürk'ün bu sözü, eğitimle alakalı çalışmaların devam edeceğinin işareti olmuştur.¹⁰³ 14 Ağustos 1923'te, Birinci Heyeti İlmiye çalışma sonuçları TBMM'de İcra Vekilleri Heyeti Programı'nda okunmuştur. Öncelikle çocuklara daha sonra halka eğitim verileceği söylenmiş ve verilecek olan milli eğitimin Türk kültürüne dayanacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁴ Birinci Heyeti İlmiye çalışmalarından sonra, eğitim alanında bir takım gelişmeler yaşanmıştır. İlköğretimin beş yıl olarak okutulması ve ortaöğretimin (3+3) şeklinde iki dönem olması kararlaştırılmıştır. Liselerde iki döneme ayrılmış; ilk üç yıla Lise Birinci Devre, ikinci üç yıla ise Lise İkinci Devre denilmiştir. Lise son sınıfta öğrencilerin Fen ve Edebiyat şubelerine ayrılması kararlaştırılmıştır. İki devre olarak eğitim veren okullara 'lise' adı konulurken, tek devre eğitim veren okullara 1 Eylül 1924 tarihinden itibaren "Ortamektep" denilmiştir.¹⁰⁵

Maarif Vekili Vasıf Çınar, okul programlarında gerçekleştirilecek yenilikleri kararlaştırmak için 1924'te 21 Nisan -1 Mayıs tarihleri arasında İkinci Heyet-i İlmiye çalışmalarını başlatmıştır.¹⁰⁶ Heyet, ikinci toplantısını 26 Nisan Cumartesi günü yapmıştır. Önce lise eğitimiyle alakalı, kızlar ve erkeklere verilecek derslerin belirlenmesi konuşulmuştur. Kızlar ve erkeklerin aynı yerde ders görmelerinde sıkıntılar yaşanabileceği, bu nedenle kız ve erkek liselerinin oluşturulması görüşü savunulmuştur. Okul ihtiyacının had safhada olduğu bir dönemde kız erkek liselerin farklı olması meselesi gündeme getirilmiştir. Çıkabilecek tepkilerden çekinilmiş ve okulların ayrı olması kabul edilmiştir. Fiziki mekânlar ayrı olmakla beraber kız ve erkek liselerinde verilen derslerin aynı olması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında kızlara ek olarak; ev idaresi, çocuk bakımı, dikiş, gibi derslerin de okutulması kabul edilmiştir. Erkek liselerinde ise bu derslerin yerine uygulama dersleri yahut beden

¹⁰² Ayhan Öz, "Heyet-i İlmiye Toplantıları Ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt XVI, Sayı 29, 2014/1, s. 131, 132.

¹⁰³ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 16 Ağustos 1923, s. 2.

¹⁰⁴ Vatandaş, *a.g.m.*, s.47.

¹⁰⁵ Erdal Aslan, "İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Ortaöğretim Tarih Programlarında Değişim I: Orta mektep", **Turkish Studies**, Volume 7/2, Spring 2012, s. 105.

¹⁰⁶ Necdet Sakaoğlu, **Türkiye Eğitim Tarihi (11-20.Yüzyıllar)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s. 246.

eğitimi derslerinin konulması kararlaştırılmıştır. Diğer dersler için ise hiçbir fark gözetilmemiştir. İçtimaiyat adlı yeni bir ders müfredata dahil edilmiştir. Felsefe dersinin muhteviyatının zenginliğinden dolayı ders saatlerinin yetmediği ifade edilerek ders saatinin arttırılmasına karar verilmiştir. Derslere, Türk ve Ecnebi Medeniyet Tarihi eklenmiştir. Liselerde okutulacak dersler haftalık 30 saat olarak belirlenmiştir. Lise eğitimi süresinin ikiye ayrılması, 4+2 yahut 3+3 mü olması konusunda bir tartışma yaşanmıştır. Maarif Vekâletinin teklifi olan 3 yıl (kısmı evvel) ve 3 yıl (kısmı sani) olarak kabul edilmiştir. Lise son sınıflarda edebiyat ve fen şubelerinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Liselerde eğitim ücretsiz olarak verilmiş ama zenginlerden bir müddet ücret alınmaya devam edilmiştir. Liseye kabul edilecek öğrenciler için zekâ ve kabiliyet tespiti yapılarak alınması kararlaştırılmıştır. Heyet, 1 Mayıs'ta son toplantısını yapmıştır. İlkokul, liselerin ilk ve ikinci devrelerine yönelik kitap hazırlanması ve öğretmen maaşlarının vekâlet tarafından ödenmesi konuları görüşülmüştür.¹⁰⁷ III. Heyeti İlmiye çalışmaları, Maarif Vekili Mustafa Necati tarafından 20-27 Aralık 1925 tarihinde toplanmıştır. 1925'ten sonra yaşanan Şeyh Sait Ayaklanması, İzmir Suikastı gibi siyasi olaylardan sonra, okullarda verilen eğitimin çok önemli olduğu ve Türk maarifinin yeni nesilleri Cumhuriyete ve inkılâplara bağlı bireyler olarak yetiştirilmesinin elzem olduğu görülmüştür.¹⁰⁸ 1925'ten sonra Cumhuriyet rejimine yönelik, din sömürüsüne dayanan ve eğitimsiz halkı isyana teşvik eden siyasi ve toplumsal olayların etkisiyle din derslerinin müfredattaki ağırlığı önemli ölçüde azaltılmıştır.¹⁰⁹ III. Heyet-i İlmiye'nin çalışmaları sonucunda, ortaöğretim kurumları lise, orta mektep, ilk muallim mektebi, köy muallim mektebi olarak dörde ayrılmıştır.¹¹⁰

1.1.2.4. Lise Müfredat Programlarında Tarih Dersi (1923-1930)

22 Kasım 1924 yılında II. Fethi Okyar Hükümeti kurulmuş ve hükümet programında, eğitim ile ilgili, Tevhidi Tedrisat esaslarının kabul edildiğini ve bu

¹⁰⁷ Osman Kubilay Gül, "Maarif Kongresi, Heyet-i İlmiyeler ve Uluslararası Ortaöğretim Öğretmenleri Kongresi Üzerine Bir Değerlendirme", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, Sonbahar 2018, s. 518,519.

¹⁰⁸ Sakaoğlu, a.g.e., s. 246,248.

¹⁰⁹ Öz, a.g.m., s.132.

¹¹⁰ Sakaoğlu, a.g.e., s. 249.

doğrultuda geleceğin teminatı olan gençlerin yetiştirileceği belirtilmiştir.¹¹¹ 1924'te Vasıf Beyin Maarif Vekili olması ile Cumhuriyet döneminin öğretim programında ilk düzenlemeler yapılmıştır. Bu değişiklikler hem pedagojik hem de ideolojik yönde gerçekleştirilmiştir. Eğitimde, Osmanlının benimsediği ideolojiye bağlı görüşler ayıklanmaya çalışılmış, Cumhuriyet ideolojisine uygun görüşler ortaya konulmuştur. En önemli değişikliklerden biri olarak öğrencilerin seviyelerine uygun ders programları hazırlanmış ve yurttaş için üretime yönelik değişiklikler yapılmıştır.¹¹² Vasıf Bey, 1924-1925 eğitim-öğretim yılının başlarında yayınladığı bir genelgede devletin eğitim politikasının ilkelerini ortaya koymuştur. Eğitim ile öğrenciye bütün yaşamında uygulayabileceği pratik bilgiler verilmesi ve özgür bir iradeye sahip Türk gençliği yetiştirilmesi istenmiştir. Eğitimde varılmak istenen hedefin, yalnızca yurttaş yetiştirmek olmadığını, memlekete aydın insanlar da yetiştirmek olduğunu ifade etmiştir.¹¹³

İlk lise programı, 1924 Lise Müfredat Programıdır. 1924 Liselerin birinci Devre Müfredat Programında yirmi sekiz saat ders bulunmaktadır. Programda ilk göze çarpan Türkçe ve Edebiyat, Ecnebi Lisanı ve Riyaziyat derslerinin saatlerinin daha fazla olduğudur. Tarih dersi dördüncü sırada gelmektedir. Kız ve Erkek Liseleri Birinci Devre Haftalık Ders Programına bakıldığı zaman tarih dersi; birinci, ikinci ve üçüncü sınıfın tüm şubelerinde iki saat okutulması kararlaştırılmıştır. Din dersleri ise; birinci ve ikinci sınıfın tüm şubelerinde birer saat okutulmuş, üçüncü sınıflara ise din dersi konulmamıştır.¹¹⁴ 1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programında baktığımız zaman, lise birinci devre programındaki gibi en fazla ders saati Türkçe ve Edebiyat, Ecnebi Lisanı derslerine verilmiştir. Tarih dersi üçüncü sırada yer almıştır. Tarih ders saati dördüncü, beşinci, altıncı sınıf fen şubesinde iki saat, altıncı sınıf edebiyat şubesinde ise 4 saat okutulması kararlaştırılmıştır. Osmanlı'dan intikal eden

¹¹¹ Selçuk Kantarcıoğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 34.

¹¹² Fusun Üstel, **Makbul Vatandaşın Peşinde; II: Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 129.

¹¹³ Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, s. 43. Milli Mücadele Döneminde düşmanla savaş halinden dolayı, tarih çalışmalarına ancak 1924'te başlanabilmektedir. Tevhid-i Tedrisat Kanuna dayanarak 21 Nisan 1924'te İstanbul Dârülfünun'u için bir yönerge hazırlanmıştır. Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesinin kurulması ve İslam tarihi ile İslamî Bilimler tarihi derslerinin burada okutulması kararlaştırılmıştır. Bkz: Mustafa Oral, **Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)**, Asil Yayınları, Ankara, 2006, s. 240, 241.

¹¹⁴ Maarif-i Umumiye Vekâleti, **1340/1924 Lise Birinci Devre Müfredat Programı**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340, s.1-15.

lise programlarında, Cumhuriyet'in eğitim politikasıyla uyuşmayan kısımları kaldırılmıştır¹¹⁵ Lise Birinci Devre Müfredat Programında İslam Tarihi II. Sınıfta Kurun-u Vusta'nın devamı olarak, Arap Tarihi başlığı altında okutulmuştur. Programda İslam Tarihi konuları oldukça ayrıntılı olarak verilmiştir.¹¹⁶

1924 Müfredat Programı 1930'lu yılların başına kadar yürürlükte kalmıştır. Değişen siyasi konjonktürün ve dünya koşullarının ders kitaplarına yansımalarını görmek mümkündür. Konular içinde Türk tarihinin oranı artırılırken İslam tarihinin ağırlığı azaltılmıştır. İslam tarihi, daha çok bir Arap tarihi olarak ele alınmıştır. Öncelikle Klasik İslam Tarihi konularından olan Hz. Muhammed dönemi, Dört Halife-Emevi-Abbasi dönemleri anlatılmıştır. Ayrıca yeni Cumhuriyet rejimin benimsetmek amacıyla "İslam'da Cumhuriyet, İslam'da Mutlakîyet" adlı konu başlıkları eklenmiştir.¹¹⁷

1924 programı üç yıl uygulandıktan sonra bazı dersler ve bazı bölümler anlatılırken yaşanan sıkıntılar, müfettiş raporlarından anlaşılmaktadır. Bu raporlara dayanarak tarih, edebiyat, matematik ders programlarında bir kısım değişikliğe gidilmiştir. Bu programın eksiklikleri gidermek için bir müfredat programı hazırlanmış ve bu müfredat programı 1927-1928 öğretim yılından itibaren uygulanmıştır. Liselerin birinci ve ikinci sınıfları ile üçüncü sınıf fen şubesine haftada iki saat tarih dersi konulmuştur. Böylece haftalık toplam 32 saat derslerin içinde tarih dersinin ağırlığı yüzde 6,2 olmuştur. Ayrıca üçüncü sınıf edebiyat şubesine de 3 saat edebiyat dersi eklenmiştir. Haftalık toplam 32 saat derslerin içinde tarih dersinin ağırlığı yüzde 9.4 olmuştur. Programda lise II. Sınıflara Şark Kurun-u Vusta'sı başlığı altında Araplar, Türkler ve İslamiyet, Samaniler, Karahanlılar,

¹¹⁵ Recai Doğan, "1980'e kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924- 1980)", **Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları**, Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, s. 614, 632; Erdal Aslan, "Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi- I: "Türk Tarih Tezi" Öncesi Dönem (1923-1931)", **Eğitim ve Bilim**, Cilt 37, Sayı 164, 2012, s. 340.

¹¹⁶ Aslan, *a.g.m.*, s. 340.

¹¹⁷ 1924-1925 ders yılında liselerde orta mektepler tarih dersleri için okutulacak kitaplar şunlardır: 1. sınıflar için Ali Reşad Bey'in Yeni Tarihi Umumi (Birinci Kısım) adlı eseri ve Ahmed Refik Bey'in Tarihi Umumi (Birinci Kısım); 2. sınıflar için Ali Reşad Bey'in Yeni Tarihi Umumi (Birinci Kısım) ve Köprülüzade Mehmed Fuat Bey Türkiye Tarihi; 3. sınıflar için Hamid ve Muhsin Beyler'in Türkiye Tarihi. Maarif Vekâleti, **Türkiye Cumhuriyeti Dâhilindeki Liselerde -1340-1341 Seney-i Dersiyesi Esnasında Okutulması Maarif Vekâletince Kabul Edilen Kitaplar**, Devlet Matbaası, 27 Eylül 1340, s. 1-6.

Gazneliler Devrinde Teşkilat ve Medeniyet konuları olarak İslam tarihi derslerine yer verilmiştir.¹¹⁸

1.1.2.5. Lise Tarih Ders Kitapları (1923-1930)

Atatürk, eğitimi Türk gençliğinin iyi yetiştirilmesi, halkın cehaletten kurtarılması, milli meselelerin nesilden nesile aktarılması ve Türk milletinin muasır medeniyet seviyesini yakalaması için önemli bir araç olarak görmüştür.¹¹⁹ Milli bir kimlik oluşturmak için ise tarih ilminden faydalanmıştır.¹²⁰ TBMM açıldığı zaman eğitim programında, Türk eğitiminin milli bir hale getirileceği belirtilmiştir. Okullarda okutulacak ders kitaplarının milli ve bilimsel nitelikte yazdırılması planlanmıştır. Milli eğitim konusu üzerinde titizlikle durulması gerektiği vurgulanmıştır.¹²¹ Liseler Yönetmeliği'nin 18. maddesi 29.12.1923 tarihinde değiştirilmiş ve bu durum Cumhuriyet döneminde eğitimin demokratik olması yönündeki ilk gelişme olarak kabul edilmiştir. Bakanlık genelge yayınlamış ve çocukları itaat eden pasif hale getiren eski okul eğitiminin yerine, sorumluluk bilinci yükleyen özgür bireyler olarak yetiştiren bir sistem geliştirmiştir.¹²²

Tevhidi Tedrisat Kanunu'ndan sonra, okullarda hangi kitapların okutulacağı belirlenmiş ve bu ders kitaplarının listesi bütün okullara gönderilmiştir. Bu liste, günümüze kadar tam olarak gelmemiş ve herhangi bir kaynakta yer almamıştır. Bu yüzden Cumhuriyetin ilk yıllarında hangi ders kitaplarının okutulduğu net olarak bilinmemektedir.¹²³ 1923-1931 yılları arasında liselerde okutulan ve içerisinde İslam Tarihinin anlatıldığı tarih ders kitapları şunlardır: Ahmet Refik Altınay, Büyük Tarihi Umumi Tarih, Cilt I-VI, 1328 (1910); Ali Reşat-Ali Seydi, Tarih-i Umumi,

¹¹⁸ Maarif-i Umumiye Vekâleti, **1340/1924 Orta Mekteb ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927, s. 6.

¹¹⁹ Mustafa Özodaişık, **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları**, Çizgi Kitapevi, Konya, 1999, s. 65.

¹²⁰ Orhan Türkdoğan, **Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 39.

¹²¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İctima 13, Cilt 1, 9 Mayıs 1920, s. 241-242.

¹²² Cavit Binbaşoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi**, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Araştırma-Geliştirme Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s. 6-12. Umumi Maarif ve Terbiye Programı olarak da bilinen genelgenin amaçladığı eğitim sisteminin özellikleri için Bkz: B. Şapolyo, *“Atatürk Ve Maarif Misakı-Pragmatizm”*, **Türk Kültürü**, Sayı 40, 1966, s. 383. Maarif Misakı ile eğitimde belirlenen millilik ve laiklik esasları 1924 Anayasasında konulmuştur. Kanunlar çerçevesinde her türlü tedrisat serbest bırakılmış ve ilkokul okumak zorunlu tutularak, parasız olmuştur. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, 1982, s. 130-133.

¹²³ Aslan, *a.g.m.*, s. 220-221.

Cilt I-III, 1327 (1909); Mehmet Fuat Köprülü, Türkiye Tarihi, 1923; Emin Ali, Umumi Tarih Ortazaman Kitap 2, 1929.¹²⁴ Komisyon, Tarih II. Kitap, 1929.¹²⁵

III ciltten oluşan ‘Tarihi Umumi’ adlı ders kitabı, Ali Reşat ve Ali Seydi tarafından II. Meşrutiyet döneminde kaleme alınmıştır. Aynı eser, Cumhuriyetin ilk yıllarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Tarihi Umumi toplam da III. cilttir. II. cildinde Kurun-u Vusta adı altında Ortaçağ tarihi anlatılmış ve İslam tarihi ile ilgili bölüm bu cilttedir. İlk Müslüman Türk devletleri hakkında bilgi verilmediği görülmektedir.¹²⁶

‘Türkiye Tarihi’ adlı eser Mehmet Fuat Köprülü tarafından 1923 tarihinde yazılmış ve 256 sayfadan oluşmaktadır. Türkler ve İslamiyet konuları, bu başlık altında 109-162. sayfalar aralığında anlatılmıştır.¹²⁷ Köprülü, bu eserde Türklerin İslam öncesi siyasi ve kültürel tarihleri hakkında bilgi vermiş ve sonra Türklerin Müslüman olması, İslam dinine yaptıkları hizmetler ve ilk Müslüman Türk devletlerinden bahsetmiştir.¹²⁸

¹²⁴ Maarif-i Umumiye Vekâleti, **Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927, s. 170-173; Eray Alaca, “Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, **International Online Journal of Educational Sciences**, 9 (4), 2017, s. 992.

¹²⁵ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 4177/394, 19 Şubat 1929.

¹²⁶ Ali Reşat-Ali Seydi, **Tarih-i Umumi**, İkrâm Matbaası, Cilt: I-III, Cilt II, İstanbul, 1327 (1911). Ali Seydi, 1870-1933 yılları arasında yaşamıştır. Birçok tarihi eser ve makale kaleme almıştır. Okullar için yazdığı tarih kitaplarıyla tanınmıştır. Mustafa Uzun, ‘Ali Seydi Bey’, Cilt 2, İstanbul, 1989, s.441-445. Ali Reşad Bey, 1877-1829 yılları arasında yaşamıştır. 1897’de Mektebi Mülkiyeyi Şahane’den mezun olmuş, 1908’de Mercan İdadisine atanmış ve ilk kez tarih öğretmenliği yapmıştır. Ali Reşad’ın, tarih konusunda yayınlanmış ve ders kitabı olarak da okutulan eserleri mevcuttur. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Reşad (Erişim Tarihi: 28.03.2020, Saat:17.30)

¹²⁷ Mehmet Fuat Köprülü, **Türkiye Tarihi**, Kanaat Kitabhanesi, İstanbul, 1923, s. 1-5. Mehmet Fuat Köprülü, **Türkiye Tarihi**, Anadolu İstilasına Kadar Türkler, (Yayına Hazırlayan: Hanefi Palabıyık), Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

¹²⁸ Hanefi Palabıyık, “Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuad Köprülü İlmi Hayatı Ve ‘Türkiye Tarihi’ Adlı Eseri Münasebetiyle Tarih Anlayışı”, **Atatürk Dergisi**, Yıl 2003, Cilt 3, Sayı 3, s. 27. Atatürk Mehmet Fuat Köprülü’nün Türkiye Tarihi’ni, bir hafta içinde okumuş ve çok beğenmiştir. Maarif Vekili Necati Bey’e de, Türkiye Tarihi’nin sonraki ciltlerinin de bir an önce çıkarılması için, Fuat Köprülü’ye her türlü olanağın sağlanması için talimat vermiştir. Ayrıca böyle bir kıymetli eseri yazdığı için Fuat Köprülü’yü kutlamış ve kendisine de tebrik mektubu yazmıştır. Tahsin Akpınar, **Atatürk’ün Tarih Anlayışı**, İstanbul, 1991, s.77. Mehmed Fuad Köprülü 1890-1966 yılları arasında yaşamıştır. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde darülfünunda öğretim üyesi olanlara ve yabancı askeri heyetlerde, tercüman sıfatıyla İstanbul’da görev yapmıştır. 1924’te Darülfünun Edebiyat Fakültesi dekanı olmuştur. Aynı yıl 22 Mart’ta Maarif Vekaleti müsteşarı olmuştur. 1933 üniversite reformundan sonra ordinaryüs olarak yeniden Edebiyat Fakültesi dekanlığına getirilmiştir. 1935 seçiminde CHP’den Kars milletvekili oldu. Demokrat Parti’nin kurucularından olmuştur. 1950 seçimlerinden sonra, Demokrat Parti’nin Dışişleri bakanı oldu. 5 Temmuz 1957’de DP’den ayrıldı ve Hürriyet Partisi içinde bir süre faaliyetlerde bulunmuştur. Edebiyat ve tarih alanında bir çok önemli eserler yazmıştır. Bkz: Ömer Faruk Akün, ‘Mehmet Fuat Köprülü’, Cilt 28, Ankara, 2003, s.471-486.

Ahmet Refik Altınay'ın II. Meşrutiyet döneminde yazdığı, 'Büyük Tarihi Umumi' adlı eseri, Cumhuriyetin ilk yıllarında da ders kitabı olarak okutulmaya devam edilmiştir. Toplamda 6 cilt olan eserde, İslam tarihi 5. ciltte anlatılmıştır.¹²⁹ İslamiyet'ten önceki Arap tarihi, Hz. Muhammed Dönemi, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emevi Dönemleri anlatılmıştır. İslâm kültür ve medeniyeti bölümüne bir cilt ayırmış ve çok ayrıntılı bilgi vermiştir. Bu eserde de İlk Müslüman Türk Devletlerinin anlatılmadığı görülmektedir.¹³⁰

'Umumi Tarih' adlı ders kitabı Emin Ali tarafından, 1929 tarihinde yayımlanmıştır. Arap tarihi başlığı altında İslam Tarihi konuları anlatılmıştır. Arabistan ve İslamiyet'ten Evvel Araplar, İslamiyet'in Zuhuru Esnasında Bizans ve İran İmparatorlukları, İslamiyet'in Zuhuru Muhammet-Mekke, İslamiyet'in Teessüsü-Medine, İslamiyet'in İntişarı-Cumhuriyet Devri, Arap İmparatorluğu Emeviler, Arap İmparatorluğu Abbasiler, Arap İmparatorluğunun İnkısamı ve İslam Medeniyeti gibi konulara değinilmiştir. Kitapta, 110 sayfa İslam Tarihi anlatılmıştır.¹³¹

Komisyon tarafından 1929 yılında liseler için 'Tarih II. Kitap' adıyla, içinde İslam Tarihi konularının anlatıldığı bir ders kitabı hazırlanmıştır. Türk Tarih Tezine göre hazırlanan lise tarih ders kitapları, ilk olarak 1931 yılında yazılmasına rağmen, 'Tarih II. Kitap', Türk Tarih Tezi anlayışına uygun olarak hazırlanıldığı görülmektedir. Eser toplam da 58 sayfadır. 3-23 sayfaları arası klasik İslam Tarihi anlatımı yapılmıştır.¹³²

¹²⁹ Aslı Avcı Akçalı-İrfan Davut Çam, "II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad ve Ahmet Refik'in (Altınay) Umumi Tarih Ders Kitapları", *Milli Eğitim*, Sayı 207, 2015, s. 128,132,134.

¹³⁰ Ahmet Refik Altınay, **Büyük Tarihi Umumi Tarih**, Cilt I-VI, Kütüphane-i İslam ve Askeri İbrahim Hilmi, 1328 (1910). Ahmet Refik Altınay 1880-1937 yılları arasında yaşamıştır. 1908'de Harp Okulu tarih öğretmenliğine görevine getirilmiştir. 1909'da Tarih-i Osmani Encümeni'ne üye seçilmiş ve Balkan Savaşı sırasında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye tarafından sansür müfettişliğine getirilmiştir. Altınay, daha çok popüler bir tarihçi olarak tanınmıştır. Dergi ve gazetelerde, yazılar kaleme almıştır. Tarihi konuları anlatırken halkın anlayabileceği bir dile indirgemiş ve çocuklar için tarih kitapları ile okul ders kitapları da yazmıştır. Bkz: Abdülkadir Özcan, 'Ahmet Refik Altınay', D.İ.A., Cilt 2, İstanbul, 1989, s.120,121.

¹³¹ Emin Ali, **Umumi Tarih Ortazaman Kitap 2**, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul, 1929, s.1-4. Emin Ali 1888-1968 yılları arasında yaşamış ve tarihçiliğiyle tanınmış bir yazardır. 1910'da Mekteb-i Mülkiye'yi bitirmiş ve Bursa Sultânîsi'nde tarih öğretmeni olmuştur. 1914-1920 arası yıllarda İstanbul Sultânîsi'nde ve çeşitli liselerde tarih öğretmenliği yapmıştır. 1928'den itibaren Kadıköy Orta Mektebi ve İstanbul Erkek Muallim Mektebi'nde ve bir çok lisede tarih öğretmenliği yapmıştır. Bkz: Nurettin Albayrak, 'Emin Ali Çavlı', D.İ.A., Cilt Ek 1, İstanbul, 2016, s.286,287.

¹³² Komisyon, **Tarih II. Kitap**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Ziya Gökalp'a ait Türk Medeniyet Tarihi adlı eser, bazı kaynaklarda liselerde tarih ders kitabı olarak okutulduğundan bahsedilmiştir. Gökalp, Malta'da sürgündeyken, 23 Ekim-2 Kasım 1919 tarihleri arasında, Türk Tarihi, Türk Medeniyeti ve devlet teşkilatı üzerinde dört konferans vermiştir. Gökalp, Eski Türklerde İctimaî Teşkilat, Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul gibi makalelerini ise, ileride Türk medeniyet tarihi projesi yapmak istiyordu. Liselerin edebiyat kısmı son sınıf öğrencilerine yönelik müfredata konan "Türk Medeniyeti Tarihi" dersi için hazırlanmıştır. Ancak Gökalp'ın vefatıyla birlikte tamamlanmadan kalmış ve liselerde de ders kitabı olarak okutulamamıştır.¹³³

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kullanılan ancak yeni kabul edilen programlara uygun olmayan bazı kitapların artık okutulmaması yönünde kararlar alınmıştır. 1927 yılında yapılan incelemelerde Ali Ekrem tarafından yazılan tarih kitabı yeni programa uygun olmadığı gerekçesiyle kendisine iade edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yazdırılan tarih kitapları için müelliflerine telif hakkı ödenmiştir. Mektebi Mülkiye ve Dârülfünun muallimlerinden Ahmet Hamit Ongunsu ve İstanbul Erkek Lisesi Tarih Muallimi Mustafa Muhsin Teker Beyler tarafından, orta mekteplerde lise mekteplerinin üçüncü sınıfları için yazılan Türkiye Tarihi ders kitabı için de telif hakkı verilmiştir. Yine Asrı Hazır Tarihi'nin yazarı müderris Yusuf Akçura Bey'e, Umumi Tarih kitabının yazarları Muallim Hamit ve Muhsin Beylere, Umumi Tarih adlı kitabın yazarı müderris Ali Reşat Bey'e telif hakkı verilmesi yönünde kararlar alınmıştır.¹³⁴

1923-1930 arası dönemde okutulan ders kitapları incelendiği zaman, bu kitapların yeni kurulmuş devletin görüşlerini tam olarak yansıtmadığı görülmektedir. Yeni ders kitabı yazımına dönemin şartlarından dolayı hükümet bizzat el atmamış, bu işi Milli Eğitim Bakanlığının oluşturduğu komisyona bırakmıştır. Bu komisyondaki kişiler okullarda okutulacak olan ders kitaplarını belirlemişlerdir. Okutulması belirlenmiş olan eserlerden, hangisini seçeceği konusunda okul

¹³³ Bu eser, Ziya Gökalp'ın Doğumunun Yüzüncü Yılı Anısına, 1976'da tekrar yayımlanmıştır. M. Fatih Karakaya, "**Ziya Gökalp'ın Son Eseri Türk Medeniyeti Tarihi**" Ziya Gökalp, Editör: Korkut Tuna-İsmail Coşkun, Kültür Bakanlığı Anma ve Armağan Eserler Dizisi, Ankara, 2011, s. 192,193.

¹³⁴ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 5, 25.01.1927; **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 171, 16.10.1927; **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 197, 08.12.1927; **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 21, 18.03.1929; **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 16, 10.02.1929.

idarecilerine ve dersin öğretmenine söz hakkı tanınmıştır. 1930'lu yıllara kadar yeni ders kitaplarının yazımının tamamlanmaması nedeniyle, 1923 öncesi okutulan ders kitapları içinden yeni rejimin amaçlarına ve ideolojisine ters düşmeyen kitaplar okutulmuş ve veya bu kitaplar yazarları tarafından yeniden düzenlenmiştir.¹³⁵ 1927 yılı bütçesinden, yeni bir milli tarih yazımının hazırlık çalışmaları için Türk Tarih Encümenine 10.000 lira tahsisat ayrılmıştır. Milli Tarih çalışmalarını daha etkin ve daha verimli hale getirmek için Darülfünundaki muallim ve müderrisler Ankara'ya davet edilmiştir. Bundan sonra milli tarih çalışmaları sadece ders kitapları ve müfredatlarda değil, kurumsal manada da ülkede etkisini hissettirmiştir. Milli Tarih çalışmalarını hızlandırmak için Türk Tarih Encümeni, Darülfünuna bağlı enstitülerin yapacakları çalışmalara katkıda bulunmalarını istemiştir.¹³⁶

Mustafa Necati Bey, 1928 yılı bütçe görüşmeleri sırasında söz istemiş. 1923–1924 arası dönemde liselerde öğrenci sayısının 1455 kişi, 1927–1928 arası dönemde ise 10433 kişi olduğunu açıklayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra geçen 4 yıl içinde ortaöğretim alanında kaydedilen gelişmeleri değerlendirmiştir. Şimdiye kadar okullarda kitap olmadığını, öğrencilerin Cumhuriyet sayesinde kitap elde ettiğini söylemiştir.¹³⁷

1923-1930 arası dönemde öğrencilerin ders göreceği okul sayısı azdır. Harap olan ve yıkılma tehlikesi baş gösteren medreselerin, bir ara satılması gündeme gelmiş fakat gerek yasal yönden karşılaşılan engeller, gerekse gösterilen tepkiler yüzünden bu uygulamalar durdurulmuştur. Medrese ve camilerin farklı amaçlar için kullanıldığını da görmekteyiz. Bazen eğitim amacıyla bazen de ordunun ihtiyaçları amacıyla kullanılmıştır. Muğla Liva Kumandanlığı tarafından valiliğe gönderilen bir yazıda, revir olarak kullanılan medreselerin askerlere yetersiz kalması sonucu genişletilmesi gerektiği ve bu amaçla medreselerin bitişiğinde bulunan Pazar Camii'nin de boşaltılarak teslimi istenmektedir.¹³⁸ 1927 yılında ülkede 28.705 cami vardı. 1932 yılında cemaati olmayan cami ve mescitler kapatılmış ve bunlar devlet kurumu olarak kullanılmıştır. Okul ve derslik olarak kullanılması için Milli Eğitim Bakanlığına da bazı camiler devredilmiştir.¹³⁹

¹³⁵ Aslan, *a.g.m.*, s. 219.

¹³⁶ Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s. 180.

¹³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 1, Cilt 3, 22 Nisan 1928, s. 215.

¹³⁸ BCA, No: 051/13.115.75, 2 Aralık 1926.

¹³⁹ BCA, No: 30.10.139.96.16., 09 Nisan 1928.

1.1.3. 1930-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Lise Tarih Ders Kitapları

Mustafa Kemal Atatürk, eğitim yoluyla cehaleti ortadan kaldırmak istemiş, Kurtuluş Savaşı sırasında bile eğitim meseleleri ile yakından ilgilenmiş ve eğitimi de yeni bir savaş alanı olarak görmüştür. Ona göre memlekette okuma yazma bilmeyen tek bir kişi bile kalmayınca dek bu mücadele devam edecektir. Cumhuriyet rejimine ve devrimlere sahip çıkacak fertler yetiştirmek amacıyla bir takım kurumlar oluşturmak için hazırlıklar yapılmıştır.¹⁴⁰

1.1.3.1. Türk Tarih Kurumunun Kurulması ve Tarih Çalışmalarının Başlaması

Atatürk’ün, düşünce dünyasında, kültür ve tarih bilinci önemli rol oynamıştır.¹⁴¹ Atatürk, ulus-devlet olmanın ilk şartının tarih ve dil bilincine sahip olmaktan geçtiğini ve bu bilince sahip olmayan ulusların, kendi kültürünü ve kimliğini oluşturamayacağını düşünmüştü¹⁴² ve bu anlayış doğrultusunda Türk tarihini bir bütün olarak ele alınıp, incelenmesi için çalışmalar başlatmıştır.¹⁴³ Atatürk’ün Türk milletini, çağdaş medeniyet seviyesine erdirmek ve devamını sağlayarak varlığını sonsuza kadar uzatabilecek sağlam temellere atıp, geçmişle geleceği sınıksı

¹⁴⁰ Hüseyin Cevizoğlu, **Atatürkçü Düşünce ve Sonuçları**, Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 95. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kalkınmayı kendi öz kaynakları ile yapmak istiyordu. Yeterli olmayan bütçeyi en iyi değerlendirmek ve ülkenin kalkınması için öncelikli olan eğitim meselesine önemli bir pay ayrılmalıydı. Atatürk, yabancı eğitim uzmanlarını Türkiye’ye davet etmiş, ülkede bulunan eğitim-öğretim kurumları ile ilgili raporlar sunmalarını ve kendi ülkelerindeki eğitim sisteminin, Türkiye’deki okullara uygulanabilme oranı ile ilgili bilgiler vermelerini istemiştir. Bu yıllarda John Dewey ve Albert Malch gibi eğitim-öğretim konusunda uzman olan Türkiye’ye getirilerek, görüşleri alınmıştır. İlhan Başgöz, **Türkiye’nin Eğitim Çıkması ve Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 10. Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, AK Yayınları, İstanbul, 1968, s. 142, 152; Ülker Akkutay, **Milli Eğitimde Yabancı Uzman Raporları (Atatürk Dönemi)**, Avni Akyol Kültür ve Eğitim Ümit Vakfı, Serçe Matbaacılık, Ankara, 1996, s. 4-5. G. Nezahat Emimi, *“Atatürk ve Eğitim”*, **Ata Dergisi**, Sayı 1, 1991, s. 154.

¹⁴¹ Oktay Aslanapa, “Atatürk ve Sanat”, **Türk Kültürü**, XXXVII/436, Ağustos 1999, s. 458- 460.

¹⁴² Bedia Akarsu, *“Atatürk’ün Dünya Görüşünde Dil ve Tarihin Yeri”*, **Türk Dili**, Yıl 32, Cilt XLV, Sayı 371, Kasım 1982, s. 286, 288.

¹⁴³ Ünsal Yavuz, *“Atatürk Sonrası Tarihçilik”*, **V. Türk Kültür Kongresi Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002, Ankara) Tarih, Tarihçilik, Tarih Yazımı**, Cilt III, (Yayına Hazırlayan: Ali Yanık), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.90; Öztaş, a.g.m., s. 96, 97.

bağlamak için çalışmalar yaptırmıştır.¹⁴⁴ Atatürk, Türk dilinin, tarihinin, folklorunun bilimsel olarak araştırılması için, 1924 yılının 2 Kasım'ında Darülfünun içerisinde bir Türkiyat Enstitüsünü kurmuştur. Enstitünün başına Mehmet Fuat Köprülü getirilmiş ve enstitüye bağlı Türkiyat Mecmuası dergisi çıkarılmıştır. Mecmuanın her bir sayısı kitap büyüklüğünde çıkmış ve içinde Türk dili, edebiyatı ve tarihi ile ilgili akademik makaleler yayınlanmıştır.¹⁴⁵

Atatürk, Meşrutiyet döneminde kurulan Târih-i Osmânî Encümeni, 6 Temmuz 1927'de Bakanlar Kurulu kararıyla Türk Tarih Encümeni'ne dönüştürmüştür. Bu encümenin görevi milli tarih yazımı için belgeler toplayacak, Türk tarihi ile ilgili yabancı eserleri Türkçeye çevirecek ve vakanüvis tarihlerini bilimsel metotlarla tekrar basımını yapmak olarak belirlenmiştir. Bunların haricinde encümenden ortaokul ve lisede görev yapan öğretmenlerin milli tarih ile ilgilenmeleri için çalışmalar yapması istenmiştir.¹⁴⁶ Encümen, tarih konusunda kendine biçilen görevi layıkıyla yerine getirmiştir. Kuruma ait kütüphane oluşturulmuş ve bu kütüphaneye satın alma, bağış, yazma ve basma olmak üzere 3000 kitap toplanmıştır. Türk Tarih Encümeni, 1931'de kapatılmış ve görevini aynı yıl kurulacak olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne devretmiştir.¹⁴⁷

Atatürk, Türk Tarihi hakkında bilgi veren birincil elden kaynakların toplanıp bunların sistemli şekilde incelenmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁴⁸ Bunun için 1931 yılında Türk tarihinin her yönden araştırılması için sürekli ve sistemli çalışmalar yapması için Türk Ocaklarına bağlı olan bir 'Türk Ocakları Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni kurmuştur.¹⁴⁹ Türk Tarihi Tetkik Heyeti, 7. Türk Ocakları Kurultayı'nda Türk Ocakları kısmının kapatılması kararını almıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 12 Nisan 1931 tarihinde 16 kişiden oluşan bir yönetim kurulu oluşturmuşlar ve Atatürk'ü de cemiyetin hami başkanı olarak seçmişlerdir.¹⁵⁰ İşleri

¹⁴⁴ Zeynep Korkmaz, "Atatürk ve Türk Gençliği", **Türk Dili**, Cilt 50, Sayı 407, Kasım 1985, s. 246, 247.

¹⁴⁵ Zeki Arıkan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Mirasının "Keşfi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 39, (Nisan) 2012, s.46.

¹⁴⁶ Arıkan, *a.g.m.*, s.47.

¹⁴⁷ Abdülkadir Özcan, 'Târih-i Osmânî Encümeni', D.İ.A., Cilt 40, Ankara, 2011, s.85.

¹⁴⁸ Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden**, TTK Yayınları, Ankara, 1976, s. 25,-26.

¹⁴⁹ Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk ve Tarih", **Sümerbank**, Cilt 3, Sayı 29, Kasım 1963, s. 198.

¹⁵⁰ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 12 Mayıs 1931, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Mayıs 1931, s. 4.

Bakanlığı 15 Nisan 1931 de cemiyetin kuruluşunu onaylamıştır.¹⁵¹ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk nizamnamesine göre cemiyetin amacı Türk tarihini araştırmak ve elde edilen neticeleri neşretmek olarak açıklanmıştır.¹⁵²

Atatürk, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ve Türk tarihçilerinin nasıl çalışması gerektiğini açıklamış ve şu plan doğrultusunda çalışılması gerektiğini söylemiştir: Türk ve Türkiye tarihi anlatılırken kronolojik sıranın izlenmesi, devletlerin tarihleri, ekonomik hayat ve fikri hayat ana başlıkları altında ortaya çıkarılması.¹⁵³ Atatürk, Türk tarihinin kaynaklarını araştırıp yazabilmesi için Avrupa ve Amerika'ya birçok öğrenci göndermiştir. Atatürk'ün isteğiyle 1935 tarihinde Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin adı değiştirilerek Türk Tarih Kurumu adı verilmiştir.¹⁵⁴ Atatürk, milli kültürü bütünüyle ortaya çıkarılması için, Ankara'da 9 Ocak 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni açmıştır.¹⁵⁵ Bu amaç doğrultusunda Ankara Hukuk Fakültesi, ardından Ziraat Fakültesi ve öğretmen yetiştirilmesi içinde Gazi Eğitim Enstitüsünü açmıştır.¹⁵⁶ Türk Tarih Kurumu, adını Atatürk'ün verdiği "Belleten" adındaki tarih dergisini, Ocak 1937'den itibaren çıkarmıştır.¹⁵⁷ Atatürk, Türk Tarih Kurumu'nun ortaya koyduğu ve yaptığı kültürel faaliyetlerden memnun kalmış, hastalığı sırasında bile bu kurumların çalışmalarını yakından takip etmiştir.

¹⁵¹ Fahri Çoker, **Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s. 5,6.

¹⁵² **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.

¹⁵³ Afet İnan 'Atatürk ve Tarih', **Atatürkçülük**, Cilt II, İstanbul, 1938, s. 152,154. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk yaptığı çalışma, liselerde okutulması için tarih kitapları hazırlamak olmuştur. 1931 yılında liseler için dört ciltlik Tarih I, II, III, IV kitapları yazılmıştır. Bu eserler, 1931 eğitim-öğretim yılından itibaren liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Haziran 1931, s. 1-4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ağustos, s. 1. **Türk Tarih Kurumu**, TTK Basımevi, Ankara, 1970, s. 3.

¹⁵⁴ Uluğ İğdemir, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, TTK., Ankara, 1973, s. 7.

¹⁵⁵ Ercümen Kuran, "Atatürk'ün Kültür Siyaseti", **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 62.

¹⁵⁶ Cavit Kavçar, "Atatürk ve Kültür Reformu", **Ankara Üniversitesi'nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2006, s. 281-288.

¹⁵⁷ Sezai Özaş, "Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 2, Haziran 2009, s. 98. Belleten dergisi üç ayda bir olmak üzere senede dört sayı çıkarmış, kesintisiz olarak günümüze kadar devam etmiştir. Derginin, 1931 yılında çıkarılması planlanmış ama gerçekleştirilememiştir. Bu gecikmenin nedeni, derginin ilk sayısının ön sözünde, önceliğin ortaokullar için bir tarih serisi hazırlamak, Türk Tarih Tezinin isbatına çalışmak ve Türk Tarihinin Ana hatları adlı kitabın çalışmasından olduğu şeklinde açıklanmıştır. **Belleten**, Cilt I, Ocak 1937, s.1,2. Derginin ilk sayısı, İstanbul'da basılmıştır. Ankara'da 1942 yılında TTK Basımevi kurulmuş ve yirmi birinci sayıdan itibaren burada basılmaya başlanmıştır. 1950 yılında ise TTK Basımevi yurtdışından Monotipe dizgi makinesini getirtmiş ve bu baskı Türkiye'de ilk defa TTK tarafından başarı ile kullanılmıştır. Artık Belleten'in elli yedinci sayısından itibaren, bu makine ile dizilmeye başlanmıştır. Bkz: Uluğ İğdemir, "Belleten Yirmi beş Yaşında", **Belleten**, Cilt XXV, Sayı 100, Ekim 1961, s.536.

Atatürk, vefat etmeden önce 3 Eylül 1938’de hazırlattığı vasiyetnamesinde, TTK’ ya da bir miktar para ayırmış, böylece kurumun varlığını sürdürmesini güvence altına almıştır.¹⁵⁸

1.1.3.2. Türk Tarih Tezi

Batı devletlerinde, İslam dininin dünyaya yayılmaya başlaması ve Avrupa kıtasına ilk İslam akınlarının düzenlenmesiyle birlikte, Müslümanları küçük düşürmek ve onları kötülemek eğilimleri ortaya çıkmıştır. Ancak, Avrupa’daki İslam düşmanlığı, Osmanlı devletinin kurulmasıyla beraber Türklere yönelmiştir¹⁵⁹ Batı dünyasında hemen her dönemde Türk Tarihine yönelik gerçek dışı iddialar ortaya atılmıştır. Atatürk, Batı’daki çeşitli yayınlar aracılığı ile tarihi gerçeklerin çarpıtılması, Türklerin sarı ırka mensup olduğu, aynı zamanda da medeniyetten uzak, barbar bir toplum olarak nitelendirilmesi karşısında, sessiz kalmamış ve bu iddialara cevap verme ihtiyacını hissetmiştir.¹⁶⁰ Cumhuriyetin kurulmasından önce 1922 yılında TBMM’de yaptığı konuşmada; Türk tarihinin geçmişini milattan önceki yıllara kadar götürerek, Türklerin soyunu Nuh Peygamberin oğullarına dayandırmış ve Türklerin, Çine elçiler gönderip, Bizans’tan elçiler kabul eden büyük bir devlet olduğunu söylemiştir.¹⁶¹ Atatürk, Türkler hakkında söylenenlerin yalan ve iftira olduğunu, Türklerin büyük bir imparatorluk kurup, bu imparatorluğu altı yüz yıl sürdürdüğünü de vurgulamıştır.¹⁶²

Atatürk, 1928 yılına kadar gerçekleştirmek istediği temel inkılâpları yapmıştır. Bundan sonra tarih ve dil konularına ilgi ve merakı daha da artmıştır. Tarih ve dil konuları Atatürk için sadece bir ilgi alanı olmamış, aynı zamanda millî ve ideolojik bir önem taşımıştır. Tarih araştırmalarının yapılması ve gelecek nesillere nasıl aktarılacağı konusu, millilik kimliğiyle şekillenmiş, bunun ideolojik boyutu da Türk Tarih Tezi’ni biçimlendirmiştir. Türk Tarih Tezi’nin temelleri bu dönemde

¹⁵⁸ Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 166. Fahri Çoker, **Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s.10.

¹⁵⁹ Metin, Celal; “Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1923-1960)”, **Hacettepe Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s.34

¹⁶⁰ Azmi Süslü, “Atatürk ve Tarih”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 137; Enver Ziya Karal, **“Tanzimat’tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz”**, Felsefe Kurumu Seminerleri, Ankara, 1977, s. 257.

¹⁶¹ Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul, 1982, s. 22-23.

¹⁶² İzgi, **a.g.e.**, s. 260-261

atılmıştır. H.G. Wells'in yazdığı "Cihan Tarihi'nin Ana Hatları" eserini, Atatürk Türkçeye tercüme ettirmiştir. Bu eseri kendisi de okumuş ve o yıllarda tarihe ilgisini artıran en önemli unsur olmuştur. Diğeri ise Afet İnan'ın, Fransızlara ait coğrafya kitabında gördüğü Türkler hakkındaki yanlış bilgileri Atatürk'e söylemesi olmuştur.¹⁶³ Bu durumu Afet İnan şöyle anlatmıştır:

*"1928 yılında İstanbul'da Fransız Notre Dame'de Sion okulunda okuduğum derslerin arasında bir coğrafya kitabında, resimlerle de gösterildikten sonra, Türk ırkının sarı ırka mensup olduğu ve 'secondaire', yani ikinci derecede kabul edildiği yazılı idi. Bu resim ve bilgiye göre etrafıma bakıyor ve bunun gerçeğe uygun olmadığını görüyordum. Atatürk'e kitabı gösterdim. O sırada Prof. E. Pittard'ın 'İrklar ve Tarih' adlı kitabını da almıştım. Oradaki bilgiler de bu coğrafya kitabına uymuyordu. Bir de ikinci konu, Türklerin uygarlık alanında vücuda getirmiş oldukları eserlerin incelenmesi ve tanıtılması idi. Çünkü Avrupa tarihleri, 'barbar' lakabını verdikleri Türkleri sadece bir istilacı kavim olarak kaydediyorlardı."*¹⁶⁴

Atatürk, Batılıların iddia ettiği gibi, Türklerin aşiret olarak Anadolu'da imparatorluk kurmadığını ve ancak tarih ilminin bu gerçekleri meydana çıkaracağını söylemiştir.¹⁶⁵ Ona göre, Osmanlı Devleti bir aşiret veya hanedan devleti değildir. Selçuklu Devleti mirası üzerine kurulmuş bir devlettir.¹⁶⁶ Türkler, 400 çadırdan oluşan bir aşiret devleti değil, tarihin binlerce yıllık bir medeniyetinden gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir demiştir.¹⁶⁷ Atatürk, Türk Tarih Tezi'nde; Türk Tarihini İslamiyet öncesi döneme kadar götürerek, Türkiye Cumhuriyeti Devletini Anadolu'da kurulan en eski devletler ile ilişkilendirmiştir. Böylece, o devletlerle ortak bir tarih geçmişi ortaya koymuştur. Türklerin, Anadolu'nun yerli halkı olduğu, bütün her yere medeniyet götüren Anadolu kavimlerinin mirasçılarının Türkiye Cumhuriyeti Devleti olduğunu kanıtlamak istemiştir.¹⁶⁸ Türk Tarih Tezi'ne göre, dünya üzerinde ilk medeniyet Orta Asya'da ortaya çıkmış ve buradan her yere yayılmıştır. Bu medeniyetin kurucusu Türkler olmuştur. Türkler, Orta Asya'da uzun süren kuraklık yüzünden başka yerlere göç etmişler ve gittikleri yerlere kültürlerini de götürerek onlara medeniyet öğretmişlerdir. Hititler Devleti, Anadolu'da kurulmuş ilk yerli halktır. Onlar, Orta Asya'dan göç eden Türklerin atalarıdır. Türk dili ana

¹⁶³ Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden**, s. 24.

¹⁶⁴ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2013, s. 256-257.

¹⁶⁵ Afet İnan, "Atatürk ve Tarih Tezi", **Belleten**, Cilt III, 1939, s. 242.

¹⁶⁶ Turhan Feyzioğlu; "Atatürk ve Tarih", **Atatürk Haftası Armağanı**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1986, s. 23.

¹⁶⁷ Afet İnan, "Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde", Birinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul 1932, s. 41.

¹⁶⁸ Suavi Aydın, "Türk Tarih Tezi ve Halkevleri", **Kebikeç**, Sayı 2, 1996, s. 107,108.

dildir. Türkler eski medeniyetlerin kurucusu olduğu gibi, İslam medeniyetinin de birinci derece kurucu, koruyucu ve yapıcı sahipleri olarak gösterilmiştir.¹⁶⁹ Atatürk Hititler ve Sümerler gibi kavimlerin Türk olabileceği meselesi üzerinde durmuştur.¹⁷⁰

1.1.3.2.1. Türk Tarihinin Ana Hatları Kitabı

Türk Tarihinin Ana Hatları adlı eser, ilk başta 1929 senesinde orta dereceli okullarda okutulmak üzere, Mustafa Kemal Atatürk tarafından yazdırılmıştır. 1930 yılında Türk Tarihi Tetkik Heyeti “Türk Tarihinin Ana Hatları” adıyla yayımlanmıştır. Bu eser daha önce fasiküller halinde yayınlanan tarih notlarından da yararlanarak hazırlanmıştır. 622 sayfadır. Eserde, eski Türk Tarihinden başlanarak, Cumhuriyete kadar olan Türk tarihi kısaca anlatılmıştır.¹⁷¹

Türk Tarihinin Ana Hatları kitabı incelenmesi için yüz adet bastırılmıştır. İstenilen nitelikte bir eser olmadığı, içerisinde birçok yanlış ve hatalar bulunduğu için hem Atatürk hem de kitabı yazan komisyon tarafından beğenilmemiştir. Bu eseri daha da yetkinleştirmek amacıyla 168 adet ön müsvedde metin kaleme alınması kararlaştırılmıştır.¹⁷² İlk baskısı 600 sayfa olan eser 90 sayfaya indirilerek özetlenmiştir. 1931’de Türk Tarihinin Ana Hatları-Medhal adıyla yayımlanmıştır. Yazılış amacı, “*Türk milletinin asırlardan beri pek çok haksız iftiralara uğradığı ve ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmetlerinin inkâr edildiği için, tarihi hakikatlere dayanarak şerefli mazileri tekrar hatırlatılmak istenmiştir*” diye belirtilmiştir. Bu kitap, İstanbul Devlet Matbaasında 90 sayfa olmak üzere otuz bin nüsha bastırılıp,

¹⁶⁹ Bayram Kodaman, **Atatürk ve Tarih**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Atatürk ve Kültür Özel Sayısı, Ankara, 1982, s. 11.

¹⁷⁰ Ercümen Kuran, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 49. 1930 yılında bir seyahat esnasında, Atatürk, Ahmet Hamdi Başar’a Türkleri geri kalmış bir toplum olarak gören düşüncenin, Türk milletinin de içine kadar girdiğinden yakınmıştır. Onun için ilk önce millete, tarihlerini ve nasıl ileri bir devletin mensupları olduğunu öğretmeliyiz demiştir. Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Sohbetleri**, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s. 28. Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin kurulmasıyla, Türk Tarih Tezinin üstlendiği bu amaç bu kuruma devredilmiştir. Türk Tarih Tez’ini geliştirmek için Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri düzenlenmiştir. Türk Tarih Tezinin hem olgunlaşmasını sağlamış hem de dünya bilim âlemine tanıtılmıştır. Yazılan ders kitaplarında etkili olmuştur. Tarih derslerinin müfredatları ve ders kitaplarının içeriği incelendiğinde, Türk Tarih Tez’ine dayalı milli tarih anlayışının, tarih eğitim sisteminin de belkemiğini oluşturduğu görülmüştür. Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul, 1979, s. 109-142.

¹⁷¹ Enver Ziya Karal, “Atatürk’ün Tarih Tezi”, **Atatürkçülük**, 2. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 161.

¹⁷² Semavi Eyice, “*Türk Tarihinin Ana Hatları*”, **Belleten**, Cilt XXXII, Sayı 128, Ekim 1968, s. 509-529.

okullara yardımcı ders kitabı olarak gönderilmiştir. Bütün okullarda, her yaşta öğrencinin okuması istenmiştir.¹⁷³

1.1.3.3. İlk Resmi Lise Tarih Ders Kitaplarının Hazırlanması

Atatürk, tarih yazımında çok dikkatli olunmasını ve tarihin belgelerden ve doğru kaynaklardan yararlanıp yazılması gerektiğini pek çok kez belirtmiştir. Tarih yazımında gerçeklerin esas alınmasını ve belgesiz tarih yazılmaması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁴ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarih Tez'inin desteklenmesi için liseler için "Tarih I, II, III, IV"¹⁷⁵ kitaplarının yazımı gerçekleştirmiştir.¹⁷⁶ Lise I. sınıfta 'Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar', lise II. sınıfta 'Tarih II Orta Zamanlar', lise III. sınıfta 'Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı Türk Tarihi' ve lise IV. sınıfta "Lise IV Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" kitapları hazırlanmış ve bu kitapların 1931-1932 ve 1932-1933 ders dönemlerinde lise sınıflarında okutulmasına karar verilmiştir.¹⁷⁷ Bu kitaplar, dönemin politikasına ve ideolojisine uygun bir şekilde hazırlanmış, milli konulara daha ağırlık verilerek eskiye ait bilgiler de oldukça azaltılmıştır.¹⁷⁸ TTTC, bu ders kitaplarının haricinde bir de tarih atlası hazırlamıştır. Türk kültür-medeniyetine ait resim ve belgelerin yer aldığı iki ciltlik bir albümün de hazırlanması tasarlanmış fakat şartlar müsait olmadığı için istenilen sürede yapılamamıştır. Bu albüm, daha sonra ders kitaplarına ek olarak ayrı bastırılmıştır.¹⁷⁹

¹⁷³ Komisyon, **Türk Tarihinin Ana Hatları**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930; Komisyon, **Türk Tarihinin Ana Hatları- Medhal-**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 12, 73.

¹⁷⁴ Özkan İzgi, "Atatürk'ün Tarih İlmî Hakkındaki Düşünceleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV/10, Kasım 1987, s. 133; Ahmet Köklügiller, **Atatürk'ten Düşünceler ve Özdeyişler**, Bahçeşehir Yayınları, İstanbul, 2007, s. 154.

¹⁷⁵ **Tarih I-Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931; **Tarih II Ortazamanlar**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931; **Tarih III- Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı – Türk Tarihi**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931; **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

¹⁷⁶ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 132, Tarih 15.9.1931.

¹⁷⁷ Öztaş, *a.g.m.*, s. 102.

¹⁷⁸ Liselerde okutulması planlanan bu ders kitapları, ilk başta ortaokullarda okutulmak üzere hazırlanmıştır. Yaşlarına göre anlamakta güçlük çecekleri ve seviyelerine uygun olmayıp, ağır olacağı düşünüldüğü için bu kitaplar liselere kaydırılmış ve ortaokullar için bunların özeti mahiyetinde üç ciltlik yeni kitaplar hazırlanmıştır. Eyice, "Türk Tarihinin Ana Hatları", s. 514; Ayten Sezer, "Atatürk Dönemi Eğitim Politikaları", **Türk Yurdu**, Cilt 20, Sayı 160, Ankara, 2000, s. 115.

¹⁷⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Mayıs 1931, s.1, 4.

Türk tarihi eğitimi ile ilgili çalışmaları ile tanınan Etienne Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine adlı eserinde TTTC'nin, liseler için dört ciltlik tarih kitabı hazırlaması görevinin yerine getirilişinde hızlı davrandığını söylemektedir. Bu kitapların yazımında doğrudan Türk Tarih Tezi etkili olmuş ve Türk Tarihinin Ana Hatları kitabından esinlenildiğine değinmiştir. Her kitap ayrı ekip tarafından yazılmıştır. Bu durum bazen kitap içerisindeki bölümlerin yazımında da kendisini göstermiştir. Copeaux, bu kitapları fiziksel olarak da değerlendirmiştir. Özenle ciltlenip kaliteli kâğıtlara basılıp, bol bol resim kullanıldığına değinmiştir. Önceki okul kitaplarıyla karşılaştırılmayacak kadar iyi olduğunu söylemiş ve kütüphanelik kitaplar olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁰ Dört cilt olarak hazırlanan lise tarih ders kitapları için ortak bir Mukaddime yazılmıştır. Bu Mukaddimedede kitapların hazırlanış amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“1000 yıldan fazla süren İslamlık-Hristiyanlık davalarının doğurduğu husumet duygusu ile mutaassıp müverrihler bu davalarda asırlarca İslamlığın pîşdarlığını yapan Türklerin tarihini kan ve ateş mecralarından ibaret göstermeye savaştılar. Türk ve İslam müverrihleri de Türklüğü ve Türk Medeniyetini İslamlık ve İslam medeniyeti ile kaynaştırdılar. İslamlığa takaddüm eden binlerce yıla ait devreleri unutturmayı ümmetçilik siyasetinin icabı ve din gayreti bildiler. Daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğuna dahil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden Osmanlıcılık cereyanı da Türk adının anılmaması, millî tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu saflardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir amil halinde diğerlerine eklendi. Bütün bu menfi cereyanlar tabi olarak, mektep programları ve mektep kitapları üzerinde dahi tesir gösterdi ve Türklüğün çadır, aşiret, at, silah ve muharebe mefhumları ile müradif tutulması ananesi mektep kitaplarımıza kadar girdi. Türk Tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatleri ile meydana çıkarabilmek tarih tedrisatından bu boşluğu doldurabilecek kitap hazırlamak.”¹⁸¹

Yazılan ders kitapları Devlet Matbaasında bastırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ihtiyacı olan basılı evrak, Resmi Gazete, kitap gibi baskı ihtiyaçlarından ve Osmanlı Devletinden kalan İstanbul'daki eski “Matbaa-i Amire” den

¹⁸⁰ Etienne Copeaux, tarih öğretimi konusunda önemli araştırmaları olan bir yazardır. Lisans eğitimini tarih bölümünde tamamlamış ve 1971-1991 yılları arasında Fransa'da lise tarih öğretmenliği yapmıştır. 1993-1995 yılları arasında CNRS'te araştırmacı olarak çalışmış ve 1995'ten beri ise IFEA'da (Institut Français d'Etudes Anatoliennes) araştırmacı olarak görev yapmıştır. Copeaux, doktorasını ise tarihsel coğrafya alanında hazırlamış olduğu ve 1994'te Paris VIII Üniversitesi'nde verdiği “Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine” başlıklı tez ile bitirmiştir. Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, (Çev: Ali Berktaş), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.61,62.

¹⁸¹ **Tarih I, Tarihten Evvelki Zamanlar**, İstanbul 1931, s.VI; **Tarih II, Orta Zamanlar**, İstanbul 1931, s. V; **Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı Türk Tarihi**, İstanbul 1931, s. V; **Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul 1931, s.V.

faydalanmıştır.¹⁸² Lise ve ortaokullar için hazırlanan bu ders kitapları için toplam seksen adet harita hazırlanmıştır. Bunu hazırlayan kişilere devlet kitapları döner sermayesinden her harita başına yirmi lira telif hakkı verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kitaplardan, ilk etapta devlet matbaasında 25'er bin nüsha basılması kararlaştırılmıştır. İleriki bir tarihte ihtiyaç durumuna göre baskı sayısında arttırma veya azaltma yapıp yapılmayacağına karar verilmiştir. Bakanlık, dört ciltten oluşan tarih ders kitaplarının, resimli olarak basılmasını istemiştir. Kitaplara ek olarak yapılacak olan resimleri ve bu resimleri açıklama işinin telif hakkı ödenmek koşuluyla Neşriyat Müdürü Faik Reşit Bey'e verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸³

Bu ders kitaplarına olumlu eleştiriler olduğu gibi olumsuz eleştiriler de yapılmıştır. Bu dönemde yapılan araştırmalarda öğrencilerin en çok başarısız oldukları derslerin başında yabancı dil ve tarih derslerinin olduğu görülmüştür. Öğrencinin, tarih dersinde başarısız olmasının en büyük nedenlerinden biri olarak, 1931 yılında hazırlanan ders kitapları gösterilmiştir. Tarih ders kitapları; çocuğun zihin yapısına uygun olmaması, soyut ifadelerin çok kullanılması ve sanki bir tarih felsefesi kitabı olarak hazırlanmış vb. gibi şeylerle eleştirilmiştir.¹⁸⁴

1933'te dört ciltlik tarih ders kitaplarının nasıl bir etki yaptığının öğrenilmesi için, Darülfünun müderrislerinden Hamit Bey görevlendirilmiştir. Hamit bey, Türk tarihi öğretimini daha iyi düzeye çıkarmak için, İstanbul'da bulunan ortaokul ve lise öğretmenleriyle toplantı yapmış ve tuttuğu raporu Talim ve Terbiye Kurulu'na göndermiştir.¹⁸⁵ 1936 yılından itibaren, bu tarih programlarının çok yoğun olduğu ve ders kitaplarının içeriğinin fazla, gereksiz bilgilerle doldurulduğu ve öğrencilere ağır

¹⁸² **TBMM Z.C.**, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt:28, 27 Ocak 1927, s.497-502. Bu sayede devlet eliyle birçok evrak, yayın, okullarda okutulacak ders kitapları burada basılmıştır. Yalnız 1940'lı yıllarda ders kitaplarının öncelikle Maarif Vekâleti'nce basılmasına önem verilmiştir. Maarif Matbaası'nın İstanbul'da bulunan makine ve tesisatının bir kısmı, 1941 yılında Ankara'ya taşınmış ve böylece kitap basım işi hızlandırılmıştır. 1941-1942 eğitim-öğretim yılında ilk, ortaokul ve lise ders kitaplarının çoğu Maarif Vekâleti tarafından bastırılarak dağıtılmıştır. 1943 yılında 82 farklı ders kitabından 2.337.000 cilt bastırılmıştır. Bkz: Mesut Çapa, "*Milli Eğitim Bakanlığı'nın Yetki Ve Uygulamaları Çerçevesinde Ders Kitapları (1950-1960)*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 54, Bahar 2014, s. 61.

¹⁸³ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 132, 15.9.1931; **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 143, 08.10.1931; **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 27, 15.02.1932; **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 9, 12.01.1932.

¹⁸⁴ Nitekim daha önce gündeme gelen fakat düzeltilmeyen bu büyük eksiklik, İnönü döneminde düzeltilmiştir. Ziya Dalat Çağıl, **Sınıfta Kalanlar Uğrunda**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 35.

¹⁸⁵ **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1933.

geldiği tartışılmaya başlanmıştır.¹⁸⁶ 1937 yılında Maarif Vekâleti, Hamit Bey'i de davet ederek, bu ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi için bir komisyon oluşturmuştur.¹⁸⁷ Komisyonun her hangi bir değişiklik yapmadığı ve ders kitaplarının İnönü döneminde yeni ders kitapları hazırlanıncaya kadar bu şekilde okutulduğu görülmektedir.

1.1.3.3.1. Tarih II Ortazamanlar Ders Kitabı

Atatürk'ün hayatı boyunca okuduğu kitaplara bakıldığı zaman, alanında son derece ciddi, ilmi, kültür ve siyaset için temel olan eserler olduğu görülmektedir. Atatürk, okuduğu bu kitapları seçerken, ikinci veya üçüncü elden kaynaklarla ve başkalarının anlattığı nakli bilgilerle değil, doğrudan kaynak sayılabilecek birinci derece eserlerden seçmiş, incelemiş ve okumuştur. İslam tarihi yazımında da Atatürk'ün etkisini görmekteyiz.¹⁸⁸

Atatürk'ün okuduğu kitaplarda İslam dini ile ilgili bilgilerin yer aldığı bölümlerle de ilgilendiği¹⁸⁹ ve İslam Tarihini anlatan konuların üzerinde titizlikle durduğu görülmektedir. Atatürk, Leon Caetani'nin dokuz ciltlik 'İslam Tarihi' kitabını okumuş ve bu kitaptan çok etkilenmiştir. Leon Caetani'nin dokuz ciltlik bu kitabı, Hüseyin Cahit Yalçın tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Atatürk bu eseri daha ayrıntılı bir şekilde inceleyerek sayfa kenarlarına notlar almıştır. Atatürk İslam Tarihi

¹⁸⁶ **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1936.

¹⁸⁷ **Cumhuriyet**, 27 Mart 1937.

¹⁸⁸ Tahsin Akpınar, **Atatürk'ün Tarih Anlayışı**, İstanbul, 1991, s.71. Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğuna göre, İslam tarihi ile ilgili okuduğu kitapların sayısı 111. Bkz: Ali Güler, **"Mustafa Kemal Atatürk (Ailesi, Yetiştirilmesi, Eğitimi, Fikir ve Düşünceleri)", Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye**, (Yayın Kurulu Başkanı: Eyüp, Kaptan), Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 88, 914.

¹⁸⁹ Atatürk, konuşmalarında din eğitiminin önemine vurgu yapmıştır. Devletin her ferdinin dinini öğrenmesinin icap ettiği ve öğretilecek yerin mektepler olduğunu ifade etmiştir Eyüp Simsek, **"Atatürk'ün Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri"**, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, 45, Erzurum, 2011, s. 227. Ahmet Gürtas, **Atatürk ve Din Eğitimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1997, s. 66. Atatürk, devlet bütçesinden bir pay ayırarak Türkçe Kur'an tefsiri yaptırmış ve Peygamberin hadislerini tercüme ettirmiştir. Bu onun, İslam dinine hizmet etme arzusunda olduğunun en somut örneklerindendir. Özellikle dini geçmişten gelen hurafelerden arındırıp, insanlara dinlerini öz kaynaklardan öğretme arzusunda olmuştur. Atatürk aksi bir düşüncede olsaydı, bu eserler Atatürk'ün isteği ve onayı olmasaydı, devlet imkanı ile bastırılıp yayımlanması gerçekleşemezdi. Mehmet Zeki Karakaya, **"İslam Dini ve Atatürk"**, **Diyanet**, Sayı 191, Kasım 2006, s. 36. Atatürk, Ahmed Hamdi Akseki'ye 1925 yılında Askere Din Dersi adlı kitap yazdırtmıştır. Akseki, önsözde kitabı hazırlama amacını Genel Kurmay Başkanlığının ricasıyla askerlere dinini ve Hz. Peygamberi anlatmak olduğunu yazmıştır. Askerlerin anlayabileceği sade ve öz dille yazılan bu eser tam bir ders kitabı özelliğindedir. Akseki, kitapta her konuyu derslere ayırmıştır. Ahmet Hamdi Akseki, **Askere Din Kitabı**, (Sadeleştiren: Talât Koçyiğit), Ankara, 1976.

okumalarında özellikle bu kitaptan faydalanmıştır. Çünkü Caetani, İslam Tarihine dinsel aidiyet ve Müslüman kimliğiyle değil bilimsel bir gözle bakarak anlatmıştır. Atatürk'ün, bu eseri okurken aldığı notlara bakıldığında çoğunlukla dikkat anlamında 'D' harfi koymuştur. Eserin beşinci cildinin 176. sayfasında yer alan ve Hz. Muhammed'in Hayber seferinin anlatıldığı bölümün kenarına 'lazım' notunu düşmüştür. Atatürk, aldığı bu notları 1931 yılında liselerde okutulmak için yazılan 'Tarih II Ortazamanlar' adlı ders kitabında kullanmıştır.¹⁹⁰

Atatürk, Makdisi'ye ait 'Kalaidul-İkvan Fazai'l-i Al-i Osman' eseri okumuş ve Osmanlı devletinin ilk padişahlarının askerlikle ilgili meziyetlerinin anlatıldığı, 24. sayfadaki '*Çünkü Allah'ın buyruğuyla, çoğunlukla zafer, vazifeli, askerlerin komutanlarına besledikleri sevgi ile kazanılır*' cümlesinin kenarına, '*bu mesele cidden mühimdir, hem de öyledir*' yazmıştır.¹⁹¹ Atatürk, Ruşeni'nin yazdığı "Din Yok Milliyet Var" adlı eserin 137. sayfasındaki "*Hangi ulusun yüceliği, Türklüğün ululuğu kadar, tarihin bilinmeyen enginlerine uzanmıştır? Ve en nihayet hangi ulus ölürken Azrail'i tepeleyerek dirilmiştir? Dünyada Türk Olmak kadar onur mu var? Türk olmak kadar din mi var?*" paragrafının kenarına "*aferin aferin*" aynı paragrafın altına ise "*...birey ister istemez ölümlüdür; ama ulus isterse ölümsüz olur...*" notunu yazmıştır. Atatürk, Filibeli Ahmet Hilmi'ye ait olan "Tarih-i İslam" adlı kitabı okumuş ve eserde İslamiyet dini ile alakalı "*günümüze kadar ulasan eserler ve tarihin tanıklığı açısından en eski dinler içerisinde, gerçekten ilk olarak gerçek bir ilahi birlik fikrini içeren, İslam dininden başka bir din yoktur!*" cümlesinin kenarına işaret koymuştur.¹⁹² Atatürk'ün, sadece İslam Tarihi ile alakalı okuduğu eserlerde değil, bütün okuduğu eserlerde ilgisini çeken satırların, cümlelerin ve paragrafın altını çizip, kendi düşüncelerini, sayfa kenarlarına not etmesi ve kendince birtakım işaretler koyması, onun çok iyi bir okuyucu ve inceleyici olduğunu göstermektedir.¹⁹³ Bu tarihi birikimini ise Cumhuriyet döneminde basılacak olan okul ders kitaplarının yazılması sırasında da göstermiştir. Diğer

¹⁹⁰ Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, "Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları İle", Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, Cilt 4, s.204, Cilt 5, s.176. Doğu Perinçek, Atatürk, Din ve Laiklik Üzerine, İstanbul, 1995, s.252-266.

¹⁹¹ Gürbüz D. Tüfekçi, Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, 'Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düştüğü Notlar İle...', Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s.354.

¹⁹² Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, "Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları İle", Cilt 8, s.467; Cilt 3, s.12.

¹⁹³ Akpınar, a.g.e., s. 71.

yazarların yazdığı metinleri incelemiş ve gerektiği zaman müdahale ederek bazı düzeltmeler yapmış ve yaptırmıştır.¹⁹⁴

1931 yılı Ağustos ayında liseler için tarih kitaplarının yazımı için Türk Tarih kadrosu ve Atatürk, Dolmabahçe sarayında çalışmalara başlamıştır. Türk Tarih Cemiyeti, İslam tarihinin yazılmasını, üyelerinden biri olan Zakir Kadirî Ugan'a vermiştir. Ugan, Atatürk İstanbul'a gitmeden önce hazırladığı notları, kuruma getirmişti. Atatürk, bu notları okumak için yanına almıştır. İslam Tarihi hakkında yazılan notları beğenmemiş ve yazılan bilgilerin hurafelere dayanılarak, ilim süzgecinden geçirilmediğini söylemiştir. Ugan'ı naslara inanan, medrese zihniyetinde ve tam bir ilim adamı olmayan kişi olarak nitelendirerek, ağır bir biçimde eleştirmiştir. Bu yazılanları, büyük bir özenle hazırlanan mektep kitaplarına koyulmasının isabet olmayacağını beyan etmiştir.¹⁹⁵ Ayrıca bu kısmı, bilimsel bulmamış ve Arap milliyetçiliği değerlendirmelerine yer verdiği için taraflı yazıldığını söylemiştir. Bu duruma itiraz etmiş ve tekrar düzeltilmesini istemiştir. Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığı yürüten Tevfik Bıyıklıoğlu'na bir mektup yazmıştır.¹⁹⁶

"Tevfik Beyefendi!

*Zakir Kadirî'nin ahmakçasına notlarını düzeltirken bu noktalara da dikkat buyurunuz. Bu münasebetle yüksek heyetinizin başkanı bulunan size hatırlatırım ki, yeni dünya ufuklarına açacağımız yeni tarih semasında dikkatli olunuz. Sonradan, uydurma bir eser meydana getirerek ardından pişman olmaktansa, hiçbir eser meydana getirmemek beceriksizliğini itiraf etmek daha iyidir. İlim alanında şüpheli olmak Mısır'ın Camii Ezher'i mezunlarına inanmaktan daha iyidir... Her şeyden kendinizin dikkatle ve itina ile seçeceğiniz belgelere dayanınız. Bu belgeler üzerinde yapacağınız incelemede her şeyden ve herkesten önce kendi karar verme yetinizi ve ince milli süzgecimizi kullanınız. Sizi büyük hedefe ancak bu görüşlerden kışkanç olmak ulaştırabilir... Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtan bir hal alabilir. Siz buna razı mısınız?"*¹⁹⁷

Atatürk, Cumhuriyetin ideolojisine uygun olmayan ve ümmet bilinci oluşturmak için kaleme alınan bu notlardan sonra, İslam tarihi yazımının medrese

¹⁹⁴ Ahmet Şimşek-Ali Satan, **Milli Tarihin İnşası**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 187.

¹⁹⁵ Uluğ İğdemir, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, TTK Basımevi Ankara, 1973, s.8-10.

¹⁹⁶ Sinan Meydan, **Yalanlara, Çarpıtmalara, İftiralara Panzehir, Gerçeklere Çağrı**, 8. Baskı, İnkılâp Kitapevi, 2018, İstanbul, s. 67,68.

¹⁹⁷ Atilla Oral, **Atatürk'ün Sansürlenlen Mektubu**, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 62-64. İğdemir, Zakir Kadirî'nin İslam tarihini, hiç eleştirmeden dogmatik yazdığını söylemiştir. Atatürk, kendisinin bile eleştirilmesini isterdi. Hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmezdi demiştir. Uluğ İğdemir, "Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ İğdemir'in 80. Doğum Günü Töreninde Yapılan Konuşmalar", **Belleten**, Cilt XLIII, 170 (Nisan 1979), s. 533.

eğitimi görmüş birine verilmesi halinde yaptıkları ve yapacakları inkılâpların amacına ulaşmayacağını anlamıştır. Atatürk, bu olaydan sonra İslam tarihi yazımı çalışmalarıyla bizzat ilgilenmeye başlamış ve İslam tarihi ile alakalı bir sandık kitap toplayarak Yalova'ya götürmüştür. İslam tarihi konularının her birini ayrı ayrı kişilere dağıtarak, okuyup notlar çıkarmalarını söylemiştir. Atatürk, askeri eğitim aldığı ve askerlik mesleğinden geldiği için, ders kitapları içerisindeki askeri konular anlatılırken, öğrenilmesini gerekli gördüğü haritaları kendisi çizerek, bu çalışmalara katkıda bulunmuştur. Hz. Muhammed'in yaptığı gazveleri incelerken onların haritalarını kendisi çizmiştir.¹⁹⁸

Atatürk, Tarih II Orta zamanlar ders kitabında İslam Tarihi bölümünün, bu alanda yeterli gördüğü Şemsettin Günaltay tarafından yazılmasını istemiştir. Günaltay, Arabistan yarım adasının eski tarihi ile İslam devri tarihi bölümünün yazımını üstlenmiştir. Atatürk, Emevi saltanatı ve ondan sonraki devirlerin de Günaltay tarafından yazılacağını ve kendisinin de zamanı olursa yazılan müsveddeleri okuyacağını söylemiştir. Atatürk, Günaltay tarafından yazılan metinleri okumuş, beğenmiş ve bu notlara ufak bir ekleme yapmıştır.¹⁹⁹

Tarih II Ortazamanlar ders kitabının üzerinde herhangi bir yazar ismi verilmemiş ama kitabın hazırlanmasında çalışan kişilerin isimleri yazılmıştır. Bu isimler; Şemseddin Bey, Yusuf Akçuraoglu Bey, Afet İnan Hanımefendi, M. Tevfik Bey, Semih Rifat Bey, Dr. Reşit Galip Bey, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemsi Bey ve Reşit Saffet Bey, Yusuf Ziya Bey ve Hasan Cemil Bey olarak belirtilmiştir.²⁰⁰ Bu kitapları hazırlayan, resmi tarih yazımına yön veren tarihçiler; Atatürk'ün yakınında bulunmuş ve çalışmaları Atatürk tarafından takip ve takdir edilen kişiler olmuştur. Eskiden anlatılan Osmanlı ve Selçuklu Türklerinden başka diğer Türk devletlerini de kapsayan çalışmalar hız kazanmıştır. Anadolu'da

¹⁹⁸ Arı İnan, **Prof. Dr. Afet İnan**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 120, 128. Atatürk, asker kökenli olduğu için Hz. Muhammed'in savaşları bölümünü kendisi kaleme almıştır. Bkz: Haldun Eroğlu, *"Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı ile İlgili Bazı Görüşler"*, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 29, Mayıs- Kasım 2002, s. 84.

¹⁹⁹ Şemsettin Günaltay, 1930'ların başında ortaya konan Türk Tarih Tezi'nin benimsenip yerleştirilmesinde ilk resmi tarih ders kitaplarının yazılmasında etkili olan isimlerden birisidir. İslam Tarihi bölümünü yazarken de Türk Tarih Tezi'ne sadık kaldığı anlaşılmaktadır. Tarih II Ortazamanlar ders kitabı bölümü içerisinde yazdığı İslam Tarihinde bu tezin etkilerini tamamen görmek mümkündür. İğdemir, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, s. 8-10, 89.

²⁰⁰ **Tarih II Ortazamanlar**, s.7,8. Kitap toplam 540 sayfadır. İçerisinde 119 resim, 8 renkli tablo 49 harita yer almaktadır. Kitabın 1932, 1938 ve 1941 baskıları da vardır. 79-184 sayfa aralığında klasik İslam tarihi konuları anlatılmıştır.

kazı çalışmaları yapılmış ve burada kurulan medeniyetlerin faaliyetleri ortaya konulmuştur. Bu başarı çalışmaları, milli tarih bilincinin oluşmasında çok etkili olmuştur.²⁰¹

1.1.3.4. Birinci Türk Tarih Kongresi

1932 yılının başında, Atatürk'ün aklında gerçekleştirmek istediği iki proje vardı. İki yıl önce yazdırmış olduğu Türk Tarihinin Ana Hatları kitabını yeniden yazdırmak ve Lise Tarih I, II, III, IV ders kitaplarının geliştirilmesi ve Türk Tarih Tezi'ni şekillendirip kuvvetlenmesi amacıyla bir kongre toplamak istiyordu. Bunun için 2-11 Temmuz 1932'de Ankara Halkevi binasında öğretmen, akademisyen ve tarih cemiyeti üyelerinin de katılımıyla I. Türk Tarih Kongresi toplanmıştır.²⁰² Bu kongreye TTTC üyeleri, lise tarih öğretmenleri ve üniversitede görev yapan tarih profesörleri davet edilmiştir.²⁰³ Atatürk, liseler için okutulan tarih kitapları ve içerikleri hakkında öğretmenlerin düşüncelerinin ne olduğunu öğrenmeyi planlamıştır. Üniversite profesörleri ve liselerde görev yapan öğretmenlerin yeni Türk Tarih Tezi ve bu tezin ders kitaplarına yansıyan yönlerini tartışmak ve kafalarında soru işareti ve eksik bir nokta varsa onu gidermek istemiştir. Bu nedenle, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarih öğretmenlerine, kongreden bir ay önce, 4 ciltlik ders kitaplarını göndermiştir. Bu kitapları mütalâa ve tetkik edip, bunlar içinden birkaç konu hakkında mufassal yazmaları ve Maarif Vekâletine göndermeleri istenmiştir.²⁰⁴ Öğretmenler, ilk başta kurs adı altında toplantıya çağırıldığı için, Tarih Öğretmenleri Kursu adı verilmesi düşünülmüştür. Fakat Maarif Vekâleti ile Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin düzenlediği bu toplantıya Birinci Türk Tarihi Kongresi denilmiş, burada konuşulup tartışılan ve kabul edilen görüşler I. Türk Tarihi Kongresi Tutanakları adı ile yayımlanmıştır.²⁰⁵

²⁰¹ Bertay'a göre, Türk Tarih Tezi'nin ders kitaplarının yazımıyla iyice yerleştirilmiştir. Fakat yapılan en büyük yanlışın, milletin kabul etmediği bazı düşünsel akımların benimsetilmeye çalışılması olduğunu belirtmiştir. Halil Bertay, "Tarih Çalışmaları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 9, İletişim Yayınları, s. 2457-2478.

²⁰² Afet İnan, "Türk Tarih Kurumu 40 yaşında" **Belleten**, 35 (140), 1971, s. 524.

²⁰³ Yusuf Akçuraoğlu, "Birinci Türk Tarih Kongresi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/Bugün/Yarın**, Sayı 11, Ocak 1986, s. 27.

²⁰⁴ T.C. Maarif Vekâleti, **Tarih Müderris ve Muallimleri İctimai**, 2-11 Temmuz, 1932, Ankara, 1932, s. 6.

²⁰⁵ İğdemir, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, s. 11.

Kongrede konuşulup tartışılan ve gündeme getirilen konular Türk Tarih Tezini destekleyecek nitelikte olup, yabancıların daha önce Türkler hakkındaki ithamlarına bir cevap niteliğinde olmuştur. Ayrıca bu Kongrede, Türklerin dünya tarihine ve İslam medeniyetine yaptığı katkılar üzerinde durulmuş ve Türkler hakkındaki ortaya atılan iddialara cevap verilmiştir.²⁰⁶ Kongrenin son gününde kapanış konuşmasını dönemin TTTC Başkanı Yusuf Akçura yapmıştır. Akçura, TTTC tarafından yazılan kitaplarda teferruata ait bazı hataların olabileceğini fakat kitaplardaki hedeflenen gayenin doğru bir şekilde verildiğine değinmiştir.²⁰⁷ Türkiye'nin her tarafından gelen tarih öğretmenlerinin Türk Tarih Tezini tartışması, eksik ve olumlu yönlerini ortaya koymaları, Atatürk'ü fevkalade memnun etmiştir. Atatürk, bu kongreyi yakından takip etmiş, kongre devam ederken katılan tarihçilerle yaklaşık dört saat oturarak sohbet etmiş ve fotoğraf çektirmiştir.²⁰⁸

Türk kültür tarihine milliyetçilik eksenli değil de farklı açılardan bakılmasına taraftar olan kişilerin ciddi biçimde eleştirilmeleri, I. Türk Tarih Kongresinin hedef ve amaçlarına gölge düşürmüştür. Fakat kongre aynı zamanda Batı merkezli tarih anlayışının yerine Orta Asya-Anadolu hattında geliştirilmeye çalışılan Türk tarihinin benimsenip, meşrulaştırılmasına çok önemli bir katkısı olmuştur.²⁰⁹

1.1.3.5. Lise Müfredat Programlarında Tarih Dersi (1930 -1938)

Cumhuriyetin ilk 8 yılında liseler ve ortaokullarda uygulanan tarih programları içeriğinde küçük de olsa değişiklikler olmuştur. İlk ve ortaöğretimde esaslı değişiklik, 1930 yılından itibaren başlamış ve 1930'lu yıllarda tarih eğitiminde köklü ve kalıcı değişiklikler yapılmıştır.²¹⁰ Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin

²⁰⁶ Kemal Koçak, "Atatürk ve Türk Tarih Tezi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 74, Şubat 1993, s. 15.

²⁰⁷ **Birinci Türk Tarih Kongresi; Konferanslar, Müzakereler, Zabıtlar**, Maarif Basımevi, İstanbul 1932, s. 606, 607.

²⁰⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Temmuz 1932, s. 1,2.

Kongre sonrasında Türk Tarih Tezi sonra iyice özümsemiş ve esas düzlemine oturtulmuştur. Fakat bu arada dünyada birçok yeni meseleler ortaya çıkmıştır. Dünyadaki ilmi gelişmelerin konuşulup, tartışılması gerekliydi. Bu amaçla İstanbul'da 20-25 Eylül 1937 tarihinde İkinci Türk Tarih Kongresi düzenlenmiştir. Ağırlıklı olarak Kongrede arkeoloji, dilbilim ve antropoloji ile konular ile ilgili tartışmalar yapılmıştır. Türk Tarihinin tezinin geliştirilmesi, tarih öğretiminde resim ve harita gibi görsellerin kullanılması ve siyasi tarih ağırlıklı değil kültür ve medeniyet tarihi öğretiminde anlatılması gibi esaslar kararlaştırılmıştır. Refik Turan, "*Türkiye'de Tarih Öğretiminde Yeni Gelişmeler Ve Hedefler*", *G.Ü. Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 1998, s. 68-76.

²⁰⁹ Metin, *a.g.t.*, s.50-52.

²¹⁰ **Türkiye Okulları Kılavuzu**, Devlet Basımevi. İstanbul, 1936, s. 3, 9, 20.

kurulmasıyla birlikte, cemiyet Türkiye’de tarih ilmiyle uğraşan kişilerden ve tarih öğretmenlerinden oluşan bir komisyon ve okullarda okutulacak olan ders kitaplarının yeniden düzenlenip yazılmasına yönelik bir çalışma başlatmıştır.²¹¹ Bu çalışmalar sonucunda 1931 Lise Müfredat Programı oluşturulmuş ve haftalık ders saatleri 34 saat olmuştur. 1934 yılına kadar uygulanan haftalık ders saatleri içinde verilmesi gereken tarih dersleri şöyle belirlenmiştir: Birinci, ikinci sınıflarda ve üçüncü sınıfların Fen Şubesinde ikişer saat olarak, üçüncü sınıfların Edebiyat şubesinde ise haftada üç saat okutulması kararlaştırılmıştır.²¹² Atatürk, hali hazırda uygulanmakta olan müfredat programlarının ne derece başarılı olup olmadıklarını denetlemek amacıyla sık sık okullara giderek, derslere girmiş, imtihanlarda bulunmuş bizzat öğrencileri imtihan ederek, müfredatın uygunluğunu ölçmüştür.²¹³

1934 Lise müfredat programında yer alan tarih ders saatleri 1931’deki programın aynısıdır. Sadece 32 saat olan haftalık ders saati 28 saate düşürülmüştür.²¹⁴ 1937 Lise Müfredat programında tarih ders saatleri, lise bir ve lise ikinci sınıflarda iki saat; lise üçüncü sınıf fen şubesinde bir saat ve lise edebiyat şubesinde üç saat olarak belirlenmiştir. Haftalık ders saati birinci ve ikinci sınıflarda 29, üçüncü sınıflarda ise 30 saat olmuştur. 1938 Lise Müfredat programı, 1937’deki programa ufak tefek bazı eklemeler yapılarak oluşturulmuştur. Erkek ve kız liselerinin bir ve ikinci sınıflarında her hafta iki saat, liselerin üçüncü sınıf fen ve edebiyat şubelerinde üç saat olmuştur. Erkek liselerinde haftalık ders saati 29 saat, kız liselerinde ise 28 saat olarak planlanmıştır.²¹⁵

²¹¹ Büşra Ersanlı Behar, “Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, (Der. T. Bora), İletişim Yayınları, Cilt 4, İstanbul, 2002, s. 803. 1930–1931 eğitim-öğretim yılında, 1929 dünya ekonomik krizinden sonra, Türkiye’de bir ekonomik buhran yaşanmıştır. Yeni okullar yapılamamış, var olan okullar korunmaya çalışılmıştır. 83 olan ortaokul sayısı 1931–1932 yılında 80’e düşerken, aynı yılda 22 olan lise sayısı 25’e çıkmıştır. Böylece daha önce ortaokul olan 3 okul liseye çevrilmiştir. Öğrenci sayılarında da yaklaşık %10’luk bir artış sağlanmıştır. Erdoğan Başar, **Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri, (1920–1960)**, İstanbul, 2004, s. 245.

²¹² **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 140, 23.09.1931.

²¹³ 24 Haziran 1933 Cumartesi günü Ankara Kız Lisesi’nde, 29 Haziran 1933 Perşembe günü Ankara Erkek Lisesinde ki Tarih ve Coğrafya imtihanında bulunmuş, imtihan listesini hazırlamıştır Bu da Atatürk’ün eğitime verdiği önemin bir kez daha göstermektedir. Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyetinde ilk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No 140, Ankara, 1985, s. 176.

²¹⁴ **Talim Ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 157, 21.07.1934. 1931 Lise Müfredat Programında, tarih dersleri için Bkz: **Talim Ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 140, 23.09.1931.

²¹⁵ 1938 Lise Müfredat programı, 1937’deki programda bazı düzenlemeler yapılarak oluşturulmuştur. **Kültür Bakanlığı Lise Programı**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 1-2.

Bu programlarda İslam Tarihi anlatımında konu başlıkları; İslam Öncesi Araplar, Hz. Muhammed'in Hayatı, Emeviler-Abbassiler-Endülüs Emevi devletleri ve şeklinde olmuştur. İlk Müslüman Türk Devletleri de programa dahil edilmiş ve bu devletler içinde Saman oğulları, Karahanlılar, Gazneliler anlatılmıştır. Programa bakıldığında İslam tarihinin müfredata dengeli bir biçimde yansıtılarak verildiği görülmektedir. Programlarda görülen eksik bir taraf ise İslam Tarihi kültür ve medeniyet konularına çok az yer verilmesi olmuştur.

1.2. İnönü Dönemi Eğitim-Öğretim ve Lise Tarih Ders Kitapları (1938-1950)

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanıyla Atatürk Cumhurbaşkanı olmuş ve İsmet İnönü de Başbakanlık görevine getirilmiştir. İnönü, tek parti döneminin ikinci adamı olmuştur.²¹⁶ Atatürk'ün vefatından sonra TBMM başkanı Abdülhalik Renda, Cumhurbaşkanı vekili sıfatıyla yeni bir cumhurbaşkanı seçmek için, meclisi 11 Kasım 1938'de toplantıya çağırmıştır.²¹⁷ Sabah vakitlerinde toplanan mecliste, cumhurbaşkanı adayını belirlemek için gizli oylama yapılmış ve İnönü'ye 322, Celal Bayar'a ise bir oy çıkmıştır. Daha sonra ise asıl seçime gidilmiş ve İnönü oylamaya katılan 348 milletvekilinin oy birliğiyle, Atatürk'ten sonra ikinci cumhurbaşkanı seçilmiştir.²¹⁸ Bir müddet sonra Ankara'da 26 Aralık 1938'de CHP Olağanüstü Kurultayı toplanmıştır. Bu kurultayda CHP'nin parti tüzüğü değiştirilmiş, İnönü, yapılan tüzük değişikliğiyle 375 üye ve 216 delegenin kararıyla değişmez genel başkanlığa seçilmiştir.²¹⁹

1.2.1. İsmet İnönü Dönemi Eğitim Öğretim

İnönü, Türkiye'yi II. Dünya Savaşının getirdiği her türlü iç ve dış müdahalelerden korumuştur. Türkiye'yi savaşa sokmamak için uğraştığı gibi, Atatürk devrimlerini de sekteye uğratacak oluşumlara fırsat vermemeye

²¹⁶ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 24-25.

²¹⁷ **Akşam Gazetesi**, 11 Kasım 1938, s. 1.

²¹⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Kasım 1938, s. 1

²¹⁹ Süleyman Kocabaş, **İnönü Dönemi Milli Şef Yönetimi-Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 64-65.

çalışmıştır.²²⁰ II. Dünya Savaşına girilmemesine rağmen savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Savaşın devam ettiği altı yıl boyunca hükümet, istikrarlı bir ekonomi politikası yürütememiştir. Ekonomik istikrarsızlık, devletin bütün kademelerinde hissedilmiş, eğitim ve kültürel faaliyetlere de yansımıştır.²²¹ İnönü de ülkenin kalkınmasını tıpkı Atatürk döneminde olduğu gibi, kendi öz kaynakları ile yapmak istiyordu. Ülkenin ancak eğitim ile kalkınacağını biliyordu. Hükümet, bütçede yeterli para olmadığı ve eğitime yeteri kadar pay ayıramayacağı için, az olan parayı verimli kullanıp çok mesafe kat etmek istemiştir. Bunun için hükümet, *“Eğitimde amaçlarımızı gerçekleştirmek için az masrafla çok okutabilmek yöntemlerinin uygulanmasına özellikle çaba gösterme kararındayız”*²²² anlayışını amaç edinmiştir.

Ocak 1939'da göreve gelen Refik Saydam hükümetinin programında, eğitime önemli bir bölüm ayrılmış ve maarifteki başlıca hedeflerinin temiz ahlaklı, milletine, vatanına bağlı ve cumhuriyete ve inkılâba sadık yetiştirmek olduğunu belirtmiştir. Memleketin iktisadi olarak kalkınması ve maddi refahı arttırmanın yolunun ancak kültür seviyesinin yükseltmekle mümkün olacağını söylemiştir.²²³ Saydam Hükümeti, eğitim meselesine önem vermesine rağmen, eğitim-öğretim faaliyetleri yeterli ve istenilen düzeyde olmamıştır. Çünkü II. Dünya Savaşı ülkenin bütçesindeki mevcut dengeleri değiştirmiştir. Milli gelirden, ülkenin kalkınmasına ve eğitime ayrılan tutar da zorunlu olarak azaltılmıştır.²²⁴ Savaş döneminde, Maarif Vekâletine 1939-1940, 1940-1941 ders dönemine ait eğitim kurumlarının genel durumunu gösteren raporlar sunulmuştur. Eğitimle alakalı bu verilere bakıldığında, II. Dünya Savaşı, Türkiye'nin ekonomik faaliyetlerinde etkili olduğunu ve bunun da toplumsal gelişmelere yansıdığı görülmektedir. Okulların, ülke geneline

²²⁰ Ali Dikici, *“Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 42, Kasım 2008, s. 163,164.

²²² İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 163.

²²³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Ocak 1939, s. 8.

²²⁴ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 66-67. 1942 yılı bütçesinde ise Maarif Vekâlet'ine ise 27.653.734 TL ayrılmıştır. Savaş yıllarında bütçenin ağırlığı savunma giderlerine ayrılmıştır. 1939 mali yılı genel bütçesinde Maarif Vekâlet'i dördüncü sırada bulunmaktadır ve bütçeden %7,8 civarında pay almıştır. Ayrılan bu miktarın %55'i maaşların ödenmesi için ayrılmıştır. **Maarif Vekilliği 1939 Mali Yılı Bütçesi ve Müzakere Zabıtları**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 97; **Maarif Vekilliği 1942 Mali Yılı Bütçesi ve Müzakere zabıtları**, Maarif Matbaası, Ankara, 1942, s. 94; BCA, Belge No: 030.01.90.559.4.

yaygınlaştırılmış ve sayıları arttırılmıştır. Lise okulları ve bu okullarda eğitim-öğretim gören öğrenci sayısı 1939-1945 arası dönemde hemen hemen aynı olmuştur. Hatta 200 ile 800 arası, öğrenci sayılarında azalma görüldüğü tespit edilmiştir. Eğitim sistemi içinde en çok liselerin etkilendiği göze çarpmaktadır. Yeni bina yapılamamış ve öğrenci sayıları düşmüştür.²²⁵

1.2.2. Eğitim ve Kültür Meselesinde Hümanizm ve Yeni Ders Kitaplarının Hazırlanışı

İsmet İnönü'nün Atatürk ilke ve inkılâplarından asla taviz vermeyeceği herkes tarafından bilinmesine rağmen, Atatürk'ün vefatından sonra İnönü hakkında; kaldırılmış olan Arap harflerini geri getireceği ve tekrar din derslerini müfredata ekleyeceği gibi bir takım asılsız iddialar ortaya atılmıştır. Başbakan Refik Saydam, 1939 Ocak ayında yaptığı konuşmada, İnönü hakkındaki söylentilerin asılsız olduğunu beyan etmiş ve devrimlerden en ufak bir taviz verilmeyeceğini belirtmiştir.²²⁶ İnönü, İstanbul Üniversitesi'nde 6 Mart 1939 tarihinde verdiği konferansta, Atatürk'ün başlattığı bu yoldan sapmanın mümkün olmadığını belirtmiş ve ancak bu yola devam edilirse ülkenin yükselebileceğini ifade etmiştir. Genç nesillerin Türkiye Cumhuriyeti idealleriyle yetiştirilmesinin önemi üzerinde durmuştur.²²⁷

Bu dönemde her ne kadar Atatürk'ün yolunda ilerlemeye gayret edilse de Atatürk'ün oluşturduğu milli eğitim ve kültür politikalarından farklı bir kültürel politika oluşturulmuştur. Kalkınmanın olabilmesi için Batılılaşmak düşüncesi hakim olmuş ve Batı'yı Batı yapan değerleri olan kültür kaynaklarına inmek istenmiştir.²²⁸ Bu dönemde eğitimde yeni bir kültür seferberliği dönemi başlatılmıştır. İnönü ülkenin kalkınması ve gelişmesini ekonomi sorunundan çok bir kültür sorunu olarak ele almıştır. Eğitimle kalkınmayı temel alarak bu çerçevede konservatuar açmış,

²²⁵ Raporlar için Bkz: **B.C.A. Muamelat Kataloğu**, Fon: 030. 10. Yer: 25.142.7; **B.C.A. Muamelat Kataloğu**, Fon: 030. 10.- Yer: 25.141.4.

²²⁶ Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi 81938-1945**, (Çev. Gül Ayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 4

²²⁷ Maarif Vekilliği, **İsmet İnönü'nün Maarife Ait Direktifleri**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 30.

²²⁸ Ali Ata Yiğit, **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 42.

opera kurmuş, devlet radyolarında batı müziği yayınlatmıştır. Okullara Yunanca ve Latince dersleri de konulmuştur.²²⁹

1934'ten itibaren çıkan Yücel Dergisi²³⁰, Hümanizmin en büyük savunucusu olmuş ve bu konuda dergide birçok yazılar yayınlanmıştır. Dergi, yayınlandığı tarihte Atatürk ilkelerine bağlı yayın anlayışı doğrultusunda hareket etmiştir. Yücel Dergisi, Mart 1940'ta altıncı yılına girmiştir. Altıncı yıl sayısının başyazısı "*Hummanismanın arayıcılığı ile kendimizi bulmak*" olarak açıklanmıştır. Derginin ilk yıllarındaki Türk Tarih Tezi düşüncesi yerini, Hümanizm almıştır.²³¹ İnönü döneminde Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel, Hümanizmi eğitime yansıtan ve uygulayan kişi olmuştur. Yücel, kendine özgü yöntemlerle Türk millî eğitimine hizmet etmiş ve Cumhuriyet döneminde en uzun süre Milli Eğitim Bakanlığını yürütmüştür.²³² Yücel, 8 yıl olan bakanlığı süresinde birçok önemli yenilikleri eğitime kazandırmıştır. Türkiye'de Milli Eğitim Şûra'ları bu dönemde başlamıştır. Hasan Ali Yücel döneminde eğitim anlayışı milliyetçilikten Hümanizme doğru kaymaya başlamış ve eğitim ile iyi yurttaş yetiştirilmesi hedeflenmiştir.²³³

Yücel'in, Bakanlık dönemi, memleketin güvenlik ve ekonomik olarak çok büyük güçlüklerle karşılaştığı çetin bir döneme denk gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve etkilerinin ülkenin her yerinde hissedildiği yıllarda, ekonomi dar bir bütçe ile yönetilmiştir. Yücel, eğitime ayrılan sınırlı ödeneklerle, eğitim ve kültür alanında önemli atılımlar yapmıştır. Başta Köy Enstitüleri'nin kurulması olmak üzere, çeşitli müzeler açarak, kültür alanında yeni kurumlar oluşturulmuştur. Yapılan eğitim

²²⁹ Şefik Kahraman Kaptan, **İsmet İnönü ve Harika Çocuklar İdil Biret-Suna Kan**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 71.

²³⁰ Yücel Dergisi, Muhtar Fehmi (Enata) tarafından Şubat 1935 tarihinde İstanbul'da yayımlanmaya başlanmıştır. Dergi, toplamda 163 sayı çıkmış ve 1935-1955 tarihleri arasında yayın hayatını sürdürmüştür. Mehmet Can Doğan, "*Yücel Dergisinin Fikri ve Edebi Tahlili*", **Gazi Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi Gazi Türkiyat Dergisi**, Sayı 3, Güz 2008, s. 98.

²³¹ 1940'lı yıllarda, Yunan ve Latin kaynaklarının çevrilmesi amacıyla bir Tercüme Bürosu kurulmuştur. Derginin yaptığı çalışmalar Tercüme Dergisi'nde yayımlanmıştır. Bundan dolayı Tercüme Dergisi, Yücel Dergisinden ileriye geçmiştir. Ayrıca Hümanizm, Tercüme Dergisinde devlet eliyle yayılırken, Yücel Dergisi sadece çeviri yazılara bağlı olarak Hümanizmi savunmuştur. Dergi kadrosunun zayıflığı ve yetersiz kalmasıyla istenilen başarı yakalanamamış ve çok etkili olmamıştır. Doğan, *a.g.m.*, s.105, 111, 112.

²³² Yusuf Keskin, "*Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel Döneminde Ortaokul-Lise Tarih Programları Ve Ders Kitaplarındaki Dönüşüm*", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 30, Mayıs – Haziran 2012, s. 7.

²³³ Sait Dinç, **Cumhuriyet Döneminde Yapılan Milli Eğitim Şûraları ve Alınan Kararların Uygulamaları(1923–1960)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s. 24.

faaliyetleriyle, yerleşmiş olan milli kültürün hümanizme uygun geliştirilmesini amaçlamıştır. Kendi ekibini oluşturduğu kişilerle beraber, Türk hümanizmasını inşa etmiş, Türk hümanizmini kavram ve kurumsallaştırma girişimlerine önemli katkılarda bulunmuştur.²³⁴ Yücel'in, Milli Eğitim Bakanlığı dönemi, Hümanist dönem olarak adlandırılmış ve bu dönem Cumhuriyeti Rönesans'ı olarak kabul edilmiştir.²³⁵ Eğitim anlayışında, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının terk edilip yerine Hümanizmin koyulmasını eleştirenler olmuştur. Atilla İlhan bunların başında gelmektedir. İlhan, kültür seferberliği adı altındaki hümanizmi desteklemiş fakat halka dayatılarak Batılı bir Türk kültürü oluşturulmaya çalışılmasını eleştirmiştir. İlhan'a göre Atatürk'ün temellerini attığı millî kültür politikasından ve Türk Tarih Tezinin özünden vazgeçilmiş ve yeni bir kültürel yapı inşa edilmiştir. Amaçlanan bu eğitim politikası, Atatürk'ün, *"kültür, zeminle mütenasiptir, o zemin milletin seciyesidir"* yaklaşımındaki anlayışa aykırıdır. Milletin seciyesi bir kenara itilmiş, yetiştirilen seçkin Batılı aydınlarla halkın yöneltilmeye çalışıldığı yeni bir döneme girilmiştir.²³⁶

Atatürk döneminde hazırlanan ders kitaplarında, Osmanlı tarihi, mümkün olduğunca yüzeysel, kısa ve kronolojik bilgi çerçevesinde, daha çok Hititler ve Sümerlerin tarihi anlatılmıştır. İnönü döneminde Osmanlı tarihine de önem verilmiş ve bu konuda çalışmalar yapılmıştır. İsmet İnönü, TTK'ye Selçuklu ve Osmanlı tarihinin araştırılması için talimat vermiştir. 1931 yılından 1940'a okutulan 4 ciltlik

²³⁴ Gülден Gürsoy Ataman, *"Erken Cumhuriyet Dönemi Ve Çok Partili Dönemin İlk Yıllarında Batılılaşma Ve İnsan Hakları Düşüncesinin Bir Örneği Olarak Hasan Ali Yücel"*, **Turkish Studies**, Volume 9/11, Fall 2014, s. 251. Yücel'in bakanlık yaptığı 1938-1946 yılları arası döneme bakıldığı zaman; ortaokul sayıları % 68 artmış, her yıl ortalama 15 yeni ortaokul açılmıştır. II. Dünya savaşının zor şartlarının etkisinden dolayı ise her yıl bir lise açılmıştır. E. Başar, **a.g.e.**, s. 353. Yücel, lise öğrenimine çok önem vermiştir. Liselerin, adına layık olmasını istemiştir. Yeni lise açılması için olur olmaz teklifleri önlemiştir. Var olan liselerin verimlilik ve kalitesini arttırmaya yönelik bir politika izlemiştir. Ülke genelinde ilköğretimi yaygınlaştırmış ve okuryazar sayısını arttırmıştır. 1938 yılı sonunda yüzde 23 olan okuryazar sayısını, 1946 yılının ortalarında yüzde 40'a ulaştırmıştır. A. Ferhan Oguzkan, "Hasan Ali Yücel", **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara, 1987, s. 628.

²³⁵ Hasan Ali Yücel, *"2 Mart 1942 günü Birinci Kaymakamlık Kursunda Yaptığı Konuşma"*, **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, C. III, Sakarya Basımevi, Ankara, 1947, s. 12-13. Hasan Ali Yücel döneminde Hümaniz için Bkz: Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 141; Sergül Vural Kara, *"Tarihsel Değerlendirmeler Işığında Türkiye'de Çeviri Etkinliği"*, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2010, s. 98; Necdet Sakaoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 255.

²³⁶ Atilla İlhan, **Hangi Batı**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1982, s. 228-229.

lise tarih ders kitaplarının yerine, Hümanizm kültür politikalarına uygun bir şekilde, yeni ders kitapları hazırlanılmaya başlanmıştır.²³⁷ Milli Eğitim Bakanlığı nezdinde yürütülen Şûra kararlarının eğitim sisteminde etkili sonuçlar ortaya çıkardığı görülmüştür. Neşriyat Komisyonu, 23 maddeden oluşan “Okul Kitaplarının Maarif Vekilligince Bastırılması Hakkında Talimatname” raporu hazırlamıştır. Raporda, ders kitaplarının bir Müsabaka ile hazırlanılması kararlaştırılmıştır. Müsabakanın şartlarının neler olacağı ve yazarlarına ne kadar telif ücreti verileceği Maarif Vekâletine bırakılmıştır. Seçilen her kitabın da üç yıl süreyle yürürlükte kalacağı açıklanmıştır.²³⁸ Kabul edilip uygulanmıştır. Kitapların basımı devlet tarafından yapılmıştır.²³⁹ Milli Tarih ve Kültür araştırmaları yapmak ve bu araştırmalar için gerekli bütün eserleri ve vesikaları bir araya toplamak amacıyla Milli Kütüphane kurulmuştur.²⁴⁰ Yücel, her derecedeki eğitim-öğretim veren kurumlarda uygulanması için bir genelge yayınlamış ve bakanlığa bağlı bütün kurumlarda çalışan kişilerin “söz, yazı ve hareketle günlük siyasete” girmemelerini istemiştir.²⁴¹

Ders kitaplarındaki konu ve konu anlatım tarzının değişim evresini Copeaux şöyle özetlemiştir:

“1940’tan sonra sadece Türklere özgü bir dünya görüşü üretmeye yönelik araştırmalar doyurucu niteliklerini yitirir, çünkü Kemalist devrimi sürükleyen o coşku ve ateş sönmeye yüz tutmuştur. Entelektüel dünya, kültür iktidarının bir bölümünün de desteğiyle, yeniden Batı’ya döner ve klasik Yunan çağı uzmanı, tarihçi Arif Müfit Mansel, çok farklı bir okul kitapları dizisi hazırlar. Yunan, Latin ve Batı klasiklerinin çevrilmesi ve yayımlanması sonucunu veren Klasikler Hareketi böyle başlar. Yeni bir kültürel akım, Anadolu’nun kültürünün gerçek kaynağını Grek-Latin uygarlığında görmektedir; Türklerin etnik geçmişini değil, Anadolu geçmişini, toprağın geçmişini dikkate almak isteyenler de bu görüşü kısmen paylaşılmaktadırlar. Bu durumun okul düzeyinde yarattığı sonuçlardan biri, lise birinci sınıf tarih programının neredeyse tamamen Yunan ve Roma uygarlıklarına ayrılmasıdır.”²⁴²

Atatürk’ün başlattığı Orta Asya’yı merkez alan milli tarih çalışmaları, İnönü döneminde kısmen de olsa devam ettirmiştir. Bu dönemde Türk tarihiyle Avrupa

²³⁷ Osman Selim Kocahanoğlu, **Ali Fuat Cebesoy’un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 239-240; Nihal Atsız, “*Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?*”, **Çınaraltı**, Sayı 1, 9 Ağustos 1941, s. 6.

²³⁸ **Birinci Maarif Şûrası**, s. 639-642.

²³⁹ Dinç, **a.g.t.**, s. 45.

²⁴⁰ Ziya Karamuk, **50. Yılında Milli Eğitimimiz**, M.E.B. Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 174.

²⁴¹ Yücel, 1944’te de eğitim işleriyle uğraşanların parti yönetim kuruluna alınmalarını kararlaştırmıştır. Ya siyaset ya da eğitim, ikisinden birini seçmeleri istenmiştir. Böylece eğitimi siyasetten uzak tutmak amaçlanmıştır. **Ulus Gazetesi**, 16 Aralık 1945, s. 1-2.

²⁴² Copeaux, **a.g.e.**, s. 80.

tarihi birbiriyle özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. 1943 Türk Tarihi Kurultayında, sunulan bildirilerin birçoğunda, Türk tarihiyle Yunan tarihini arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır.²⁴³

1.2.3. İsmet İnönü Döneminde Düzenlenen Maarif Şûraları

İnönü döneminde eğitim-öğretimde yaşanan diğer bir yenilik, M.E.B. önderliğinde düzenlenmeye başlanan Maarif Şûraları olmuştur. İlk Millî Eğitim Şûrası 1939'da yapılmıştır. Şûralara önce 'Kültür Danıştı' adı verilmiş, sonra bu isimden vazgeçilerek 'Millî Eğitim Şûrası' denilmiştir.²⁴⁴ Şûralar; ulusal, laik, modern olarak Türk Millî Eğitim Sistemi'ni geliştirmek ve eğitimin niteliğini yükseltmeyi amaç edinmiştir. Kamu ve özel kurumlardan birçok kişi de katılmış ve katkı sunmuşlardır. Şûralarda, ülkenin eğitim durumu derinlemesine ele alınmış, var olan eğitim sistemi toplum ve dünyanın değişim şartları doğrultusunda planlanmıştır. Şûralarla Türk Eğitim Sistemine yön ve düzen verilmiştir. Türk eğitiminin iyi ve eksik yanları tartışılmıştır.²⁴⁵

Birinci Maarif Şûrası, Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsünde 17 – 29 Temmuz 1939 tarihinde yapılmıştır. Açılış konuşmasını Hasan Âli Yücel yapmış ve Yücel liseler üzerinde durmuştur. Hümanizm'in geleceğini liselerin oluşturulacağını belirtmiş ve bunun için lise müfredatına ikinci yabancı dil olarak Latince ve Yunanca dillerini eklediklerini vurgulamıştır. Kendilerinin de Arapça ve Farsça dillerinin yerine, hümanizmin öğrencilere tam benimsetilmesini ve öğretilmesini sağlayan Latince ve Yunanca dillerini lise müfredatına koyduklarını belirtmiştir.²⁴⁶ Bu Şûrada bir Tarih Öğretimi Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon üyeleri tarih ders kitaplarını incelemiş ve görüşlerini bildirmiştir. Komisyon, tarih ders kitaplarının içeriği ile ilgili olarak; kitapların öğrencinin seviyesine uygun olması ve anlayacağı şekilde yazılıp ağır konular içermemesi, konular anlatılırken tarih bilgisinin yanında sadece milli meselelerin değil dünya meselelerinin de kavratılması gerektiği

²⁴³ IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 10-14 Kasım 1948) Kongreye Sunulan Tebliğler, TTK Basımevi, Ankara, 1952.

²⁴⁴ Hıfzırrahman Raşit Öymen, "Millî Eğitim Şûrası'nın Yeni Yapısı", **Eğitim Hareketleri**, Sayı 192-193, 1971, s. 1.

²⁴⁵ Dilek Güzel, Ahmet Şimşek, "Millî Eğitim Şûralarında Ders Kitapları", **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 23, Mayıs 2012, s. 181.

²⁴⁶ **Birinci Maarif Şûrası (Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar)**, Tıpkı Basım, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1991, s. 1-10.

belirtmiştir.²⁴⁷ Şûra'da, ders kitapları sadece içerik olarak değil bir bütün olarak ele alınmıştır. Kitaplarının sadece iç durumu hakkında değil teknik özellikleri üzerinde durulmuştur. Prof. Dr. Saim Ali Dilemre; ders kitaplarının incelenmesi için en az üç kişiye okutulmasını, o kişilerin kitapların iyi ve kötü yönlerini bildiren bir rapor hazırlamalarını ve o raporunda Talim ve Terbiye Heyeti tarafından tetkik edilmesini önermiştir. Bütün bu öneriler karara bağlanmış ve bu karar sonucunda, ders kitapları ile ilgili olarak bir talimatname hazırlanmış ve ertesi yıl içinde uygulanmıştır. Hangi ders kitaplarının okutulacağı ise yapılan yarışma ile seçilmiştir.²⁴⁸

II. Maarif Şûrası, 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in başkanlığında yapılmıştır. Şurada konuşulacak olan üç temel konu başlıklarından birisi de 'Tarih Öğretiminin Metot ve Vasıtalar Bakımından İncelenmesi' olmuştur ve bunun için Tarih Eğitimi Komisyonu oluşturulmuştur.²⁴⁹ Bu komisyon, Hamit Ongunsu başkanlığında, Enver Ziya Karal ile Cavit Baysun'un da katılımıyla toplanmıştır. Ortaöğretimde okutulacak olan ders kitapları hazırlanırken, bilimsel ve pedagojik hususların dikkate alınması ve lise tarih ders kitapları daha nasıl mükemmel hale getirilebilir gibi konular konuşulup tartışılmış ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.²⁵⁰ Ortaokul son sınıflarında okutulan tarih ders kitabının değiştirilmesi ve liselerde tarih derslerini verecek olan kişilerin, tarih mezunu olması önerilmiştir.²⁵¹ Komisyon, tarih ders kitaplarında işlenen gereksiz ayrıntıların, öğrencilerin öğrenmesini zorlaştırıp, kafalarında farklı anlamlar oluşturulabileceğini söylemiştir. Hamit Ongunsu bu konu ile ilgili olarak, ders kitaplarının da dinamik bir olgu olduğunu belirtmiş ve her sene yeni ders kitaplarının hazırlanılmaması gerektiğini söylemiştir. Basılmış olan kitapların üç beş senede bir tekrar yazarına verilip, ortaya çıkan yeni bilgiler ışığında düzenlemelerini önermiştir.²⁵² II. Milli Eğitim Şûrası sonunda, getirilmeye çalışılan Hümanist eğitim

²⁴⁷ Güzel ve Şimşek, *a.g.m.*, s. 186.

²⁴⁸ Güzel ve Şimşek, *a.g.m.*, s. 198.

²⁴⁹ M.E.B., **İkinci Maarif Şûrası, Çalışma Programı, Raporlar, Konuşmalar**, İstanbul, 1991, s. 10-50.

²⁵⁰ Güzel ve Şimşek, *a.g.m.*, s. 203. Bu komisyonlarda dönemin şu tarihçiler de bulunmuştur: Ömer Lütfi Barkan, Enver Ziya Karal, Arif Müfit Mansel, Mükrimin Halil Yınanç. Bkz. M.E.B., **a.g.e.**, s. 199-205.

²⁵¹ M.E.B., **a.g.e.**, s. 224-226.

²⁵² Güzel ve Şimşek, *a.g.m.*, s. 186,190.

anlayışının Türkiye'ye uymadığı söylenmiş ve Atatürk dönemindeki gibi milli eğitim anlayışının devam etmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.²⁵³

III. Milli Eğitim Şûrası, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer başkanlığında, 2-12 Aralık 1946'da yapılmıştır. II. Dünya Savaşından sonra sanayide birçok iş kolları oluşturulmuş ve iş gereksinimi artmıştır. Teknik elemanlara ihtiyaç duyulmasından dolayı bu şurada ağırlıklı olarak Teknik okulların eğitimi görüşülmüştür.²⁵⁴ Son sınıftaki öğrencileri öğretmenlik mesleğine hazırlamak amacıyla Teknik Öğretmen Okullarının eğitim süresi üç yıldan dört yıla çıkarılmıştır.²⁵⁵ 1947-1948 Eğitim-Öğretim döneminden itibaren teknik liselerin son sınıflarına İnkılâp Tarihi dersi konulmuştur.²⁵⁶

IV. Milli Eğitim Şûrası, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Milli Eğitim Bakanı Dr. Tahsin Banguoğlu başkanlığında 22 Ağustos- 31 Ağustos 1949'da toplanmıştır.²⁵⁷ Liselerin, 3 yıl olarak değil de 4 yıllık eğitim sistemine göre düzenlenmesi gerektiği belirtilmiş²⁵⁸ ve tarih derslerine ait müfredat programlarının tekrardan incelenmesi istenmiştir.²⁵⁹ Tarih ve Coğrafya kitaplarının sonuna lügat ve bibliyografya konulması da önerilmiştir.²⁶⁰

1.2.4. Köy Enstitüleri ve Okutulan Tarih Ders Kitapları

Cumhuriyet döneminin başlarında köy sorunlarına ilişkin çalışmalar yapılmış ve Köy Enstitülerinin temeli 17 Şubat-4 Mart 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde atılmıştır.²⁶¹ CHP'nin, 1931 ve 1935 kurultaylarında aldığı kararlar, 1940 yılında açılacak olan Köy enstitülerinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Kurultay kararıyla, eğitmen projesi kabul edilmiştir.²⁶² Köye hizmet götürme projesi

²⁵³ Dinç, **a.g.t.**, s. 62.

²⁵⁴ M.E.B., **Üçüncü Milli Eğitim Şûrası (Çalışma Programı, Komisyon Raporları, Konuşmalar)**, İstanbul, 1991, s. 9-37.

²⁵⁵ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 446, 1947, s. 35.

²⁵⁶ M.E.B., **Tebliğler Dergisi**, Sayı 453, 1947, s. 87.

²⁵⁷ M.E.B., **Dördüncü Milli Eğitim Şûrası (Çalışma Programı, Komisyon Raporları, Konuşmalar)**, İstanbul, 1991, s. 9-11.

²⁵⁸ Dinç, **a.g.t.**, s. 81

²⁵⁹ M.E.B., **a.g.e.**, s. 331-333

²⁶⁰ M.E.B., **a.g.e.**, s. 334-354.

²⁶¹ Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 22. Köy Muallim Mektepleri için Bkz: Nihal Yıldız, Osman Akandere, "Köy Enstitülerinin İdeolojik Yapısı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVII/35, 2017 Güz, s. 281.

²⁶² Ziyet Bahadır, "Köy Enstitüleri", Cilt 26, Ankara, 2002, s.283; Yıldız ve Akandere, **a.g.m.**, s. 282.

ve fikri, 1939'da ki Birinci Maarif Şûrası'nda detaylı olarak ele alınmış, her yönüyle tartışılmıştır. Şûra raporlarında, köy ile ilgili şu kararlar alınmıştır. Köylere eğitim meselesi çok geniş olarak ele alınıp uygulanmıştır.²⁶³

Eğitimde en büyük gelişmelerden birisi kabul edilen Köy Enstitülerinin, 17 Nisan 1940'ta kurulması kabul edilmiştir.²⁶⁴ Köy Enstitüleri diğer eğitim kurumlarında olmayan bazı özelliklere sahip olmuşlardır. Amaç, sadece köylüyü eğitmek olmamış, köyde lazım olacak olan meslek elemanlarını da yetiştirerek, devletin ulaşamadığı en ücra köşelerde bile devlet eliyle bu ihtiyaçları görecektür. kişilerin de yetiştirilmesi olmuştur.²⁶⁵ Köy Enstitülerinden mezun olanlar eğitim anlayışı ve uygulamasıyla da ülkeye model oluşturmuştur. Araştırmak ve teoriyle uygulamayı birleştirerek öğrenen bu kişiler, Türkiye'nin eğitim politikasında da etkili olarak, eğitime yön vermişlerdir. Bu mezunlar, sadece kendi okul işlerini değil civar köylerin de ihtiyaçlarını karşılamışlar ve onlara yardım etmişlerdir.²⁶⁶

İnönü, Köy Enstitüleri'nin en büyük destekleyicisi olmuş ve bu konuya büyük önem vermiştir. Öldüğü zaman Türk milletine iki eser bırakacağını; birinin köy okulları, diğerinin de müteaddit partiler olduğunu söylemiştir.²⁶⁷ Fay Kirby, Köy Enstitülerinin, altı yıl gibi kısa bir sürede, halk üzerinde eğitim, hukuk, idare, kültür ve fikir hayatının gelişmesinde çok büyük etkisi olduğunu söylemiştir. Köy Enstitüleri, başka hiçbir ülkede eşi ve benzeri olmayan bir eğitim sistemini geliştirmişlerdir.²⁶⁸ Köy Enstitüleriyle köylü kalkınmış ve daha bilinçli hale gelmiştir. Köylülerin bilinçlenmesi özellikle toprak ağalarının, çıkarıcı çevrelerin işine gelmemiştir. Köy Enstitülerinde kız çocuklarının erkeklerle beraber eğitim görmesi ve öğrencilerin her işini kendilerinin yapması gibi nedenlerle eleştirilmiştir.²⁶⁹

²⁶³ MEB, **Birinci Maarif Şûrası 17-29 Temmuz 1939**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, s. 670-671. İsmail Hakkı Tonguç, **İlköğretim Kavramı**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1946, s. 319. 1940 yılı başlarında nüfusun %80'ini köylerde yaşamaktaydı. 1940 eğitim-öğretim ders yılı başlangıcında İstatistik Umum Müdürlüğü'nün nüfus verilerine göre, köylerde tahsil çağındaki çocukların %78'i okuma-yazma bilmemekteydi. Maarif Vekâleti (1941/2003), **Köy Enstitüleri**, Cilt 1-2, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, s. 76. İsmail Hakkı Tonguç, Köy Enstitülerinin fikir felsefesini oluşturarak, kurucusu olmuştur. Necdet Aysal, *"Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 270-271.

²⁶⁴ **Resmî Gazete**, Kanun No 3803, 22 Nisan 1940, s. 13682-13683.

²⁶⁵ Aysal, *a.g.m.*, s. 275, 276.

²⁶⁶ Bahadır, **'Köy Enstitüleri'**, s. 284.

²⁶⁷ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, Cilt I, İdea İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 94.

²⁶⁸ Fay Kirby, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, İmece Yayınları, Ankara, 1962, s. 7, 8.

²⁶⁹ Yıldız ve Akandere, *a.g.m.*, s. 284.

1946 yılı Köy Enstitülerinin geleceği açısından dönüm noktası olmuştur. Hasan Ali Yücel Maarif vekilliğinden ayrılınca yerine Reşat Şemsettin Sirer bakan olmuş ve İsmail Hakkı Tonguç'u görevden alarak, ekibini de uzaklaştırmıştır. Köy Enstitülerinin başarılı olarak uygulanmış fakat bazı siyasi ve ideolojik düşüncelere alet edilmiştir. Bu da sistemin devam etmesine olumsuz bir etki yapmıştır. Köy Enstitülerinin kapatılması yönündeki düşünceler önce Cumhuriyet Halk Partililer tarafından dillendirilmiş, arkasından Demokrat Parti yetkilileri arasında gittikçe taraftar kazanmıştır. Bu Enstitüler, 1954'te Demokrat Parti hükümeti tarafından kapatılmıştır.²⁷⁰

1943 yılında Köy Enstitüleri öğretim programı hazırlanarak uygulanmıştır.²⁷¹ 1943 Köy Enstitüleri öğretim programında Tarih dersi kültür dersleri içerisinde yer almıştır. Birinci ve ikinci sınıfta 2; üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflarda birer saat olarak, üzere beş yılda toplam 322 saat olarak planlanmıştır. İslam Tarihi ve Türk Tarihi dersleri, Ortaçağ ve Yeniçağlar konu başlığı altında II. sınıfta verilmiştir.²⁷² Köy Enstitülerinde verilecek olan dersler için ders kitabı hazırlanmamıştır. 1947 yılına kadar o dönem ortaokul, lise ve öğretmen okullarında okutulan ders kitaplarından kendi programlarına uygun olanlar seçilerek kullanılmıştır.²⁷³

Köy Enstitülerinin 1947 müfredat programında tarih ders saatleri 1943 öğretim programındaki gibi olmuştur. 1947 Köy Enstitüleri öğretim programının 1943 programından temel farklarından biri toplam haftalık ders saatinin 44'ten 39'a düşürülmüş olmasıdır. İslam tarihi dersi II. sınıfta okutulmuştur. Programda en dikkat çeken farklılıklardan birisi de 1943 programında Muhammed, 1947 programında ise Hz. Muhammed olarak yazılmıştır. 1943 programında İslam Tarihinden sonra Avrupa Tarihi konusu anlatılmışken, 1947 programında İslam

²⁷⁰ Bahadır, 'Köy Enstitüleri', s. 284,285. Mehmet Özel, **Köy Enstitüleri 60. Yıl**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 7.

²⁷¹ Yıldız ve Akandere, *a.g.m.*, s. 284.

²⁷² Maarif Vekilliği, **1943 Köy Enstitüleri Programı**, Ankara, 1943.

²⁷³ 1945-1946 eğitim-öğretim yılında Ortaokullarda; 1. sınıf; Faik Reşit Unat, Ortaokul İçin Tarih I, MEB. Yay. 2. sınıf; Ali Haydar Taner, Ortaokul İçin Tarih II, MEB. Yay. 3. sınıf; Kamil Su, Kazım Nami Duru, Ortaokul İçin Tarih III, MEB. Yay. adlı ders kitapları okutulmuştur. **Tebliğler Dergisi**, 1945, s. 260-266. Ali Haydar Taner'in, Ortaokul İçin Tarih II adlı eseri, toplam 165 sayfadır. 38-77 arası 40 sayfa İslam tarihi anlatılmıştır. İslam tarihi anlatımı eserin % 24'ünü oluşturmuştur. Ali Haydar Taner, **Ortaokul İçin Tarih II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945. Ali Haydar Taner (1883-1956) psikologdur. Yazmış olduğu, Ortaokullar için Tarih II adlı ders kitabı 1940-1948 yılları arasında bütün ülkede Ortaokul 2. sınıflarda okutulmuştur. Bkz: Bahri Ata, "Türkiye'de Bir Psikolog Tarih Ders Kitabı Yazarı Oldu: Psikolog Ali Haydar Taner Ve Ortaokul İçin Tarih II Üzerine", **Turkish History Education Journal**, Fall 2017, 6(2), s.223,224.

Tarihinden sonra İlk Müslüman Türk Devletleri konusu anlatılmıştır.²⁷⁴ 1950-1951 eğitim-öğretim yılında okutulan ders kitapları değişmiş olup birkaç kitap ismi verilmiş ve verilen bu kitapların bir kısmı da yardımcı kitap olarak tavsiye edilmiştir.²⁷⁵

1.2.5. 1947 CHP Kurultayı ve Din Dersi Meselesi

1945 yılı, CHP'nin laiklik anlayışında bir kırılma noktası olmuştur.²⁷⁶ CHP içerisindeki bir grup, tekrar din eğitiminin verilmesini savunurken bir grup da dinde

²⁷⁴ Maarif Vekilliği, **1947 Köy Enstitüleri Programı**, Ankara, 1947. Köy Enstitülerinde, 1947-1948 eğitim-öğretim yılında okutulacak tarih ders kitapları şunlardır: 1.sınıf; F. Reşit Unat, Orta Okul İçin Tarih I, MEB. Yay. 2.sınıf; A.H. Taner, Orta Okul İçin Tarih II, MEB. Yay. 3.sınıf; K. Su, K.N. Duru, Orta Okul İçin Tarih III, MEB. Yay. 4.sınıf; A.M. Mansel, C. Baysun, E.Z. Karal, Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, MEB. Yay. 5.sınıf; E.Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, MEB. Yay. **Tebliğler Dergisi**, 1947, s. 68-72.

²⁷⁵ **Tebliğler Dergisi**, 1950, s. 66-72. Bu dönemde önerilen ders kitapları şu şekildedir:

1. sınıf; 1. F. R. Unat, Orta Okul İçin Tarih I, MEB. Yay. 2. E. Oktay, Tarih: İlkçağ, Remzi Kitabevi 3. Z. Danışman, Ortaokullar İçin Yeni Tarih Dersleri I, MEB. Yay. 4. M. Cezar, Ortaokullar İçin Yeni Tarih Dersleri I, MEB. Yay. 5. B. Adsız, İlkçağ Tarihi, Okul Kitapları.

2. sınıf; 1. A.H. Taner, Orta Okul İçin Tarih II, MEB. Yay. 2. Faik Reşit Unat, Kamil Su, Tarih II, MEB. Yay. 4. E. Oktay, Tarih: Ortaçağ, Remzi Kitabevi. 3. Zuhuri Danışman-Himmet Akın, **Tarih Dersleri II**, Kanaat Kitabevi.

3. sınıf; 1. F. R. Unat, K. Su, Tarih III, MEB. Yay. 2. E. Oktay, Tarih: Yeni ve Yakınçağ, Remzi Kitabevi. 3. Z. Danışman, Ortaokullar İçin Yeni Tarih III, MEB. Yay.

4. sınıf; A.M. Mansel, C. Baysun, E.Z. Karal, Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, MEB. Yay.

5. sınıf; 5. sınıf için herhangi bir ders kitabı önerilmemiştir. Ders kitaplarında dikkati çeken bir önemli hususta, okutulan ders kitaplarının dönemin ortaokul ve lise ders kitaplarından bir karma yapılarak oluşturulmuş olmasıdır.

Faik Reşit Unat, 1899-1964 yılları arasında yaşamış eğitimci ve tarihçi bir kişidir. 1926-1941 yılları arasında Ankara'da ki liselerde tarih öğretmenini olarak görev yapmıştır. 1944-1957 yılları arasında, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Türk inkılâp tarihi dersleri vermiştir. Türk Tarih Kurumu'na 1938 yılında, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'na 1957'de üye seçilmiştir. İshak Keskin, 'Faik Reşit Unat', D.İ.A., Cilt 42, Ankara, 2012, s.161,162. Eserde, 38-61 arası İslam tarihi anlatılmıştır. Faik Reşit Unat-Kamil Su, **Ortaokullar İçin Tarih Kitabı II**, Kanaat Yayınları, İstanbul,1948.

Zuhuri Danışman, 1902-1972 yılları arasında yaşamıştır. Siyasetçi, tarihçi, yazar, çevirmendir. Bolu ve Giresun'da tarih coğrafya öğretmenlikleri yapmıştır. Ankara 3. ve 4. Ortaokulları Müdürlüklerinde bulunmuştur. TBMM'de, IX. ve XI. dönem Bolu Milletvekilliği, IX. Dönem Meclis Kitaplığı Komisyonu Başkanlığı yapmıştır. Bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Zuhuri_Danişman (Erişim Tarihi: 05.03.2020, Saat 22.00) Zuhuri Danışman-Himmet Akın, **Tarih Dersleri II**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1947-1948.

²⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Devletinde, 1927'den itibaren din derslerinin okutulması ebeveynlerin isteğine bırakılmıştır. Din öğretiminin 1930'lu yıllardan itibaren tamamen kaldırılması, uzun yıllar din derslerin verilmemesi, toplumda sıkıntılara neden olmuştur. Bu sıkıntılara çözüm bulmak amacıyla 15-21 Şubat 1943'de yapılan II. Milli Eğitim Şurası'nda, okullara ahlak derslerinin müfredata konulması istenmiştir.. CHP'nin, bazı milletvekilleri, din eğitimi eksikliğinin toplumda ortaya çıkardığı sıkıntıları dillendirmişler ve devlet kontrolünde sağlanacak olan bir din eğitimin gerekli olduğunu söylemişlerdir. Doğan Duman, "1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları", **Belgi Dergisi**, Sayı 10, 2015 Yaz, s. 1346,1347.; Abidin Çevik, Fahriye Dinçer, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Değişen Din Siyaseti: 1947 Kurultayı", **Turkish Studies**, Volume 13/23, Summer 2018, s. 29; Semih Kalkanoğlu, **İsmet İnönü: Din ve Laiklik**, Tekin Yayınevi, İstanbul, s. 137-138; Orhan Türkdoğan, **Değişme Kültür ve Sosyal**

yapılacak düzenlemelere karşı çıkmıştır. Bu kişiler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını, Kur'an ve din uygulamalarının Arapça değil Türkçe olarak düzenlenmesini, cami yerine halkevlerinin ibadet yeri olmasını, sarık, cübbe gibi kıyafetlerin tamamen yasaklanmasını ve ibadet vakitlerinin tanzim edilmesini istemişlerdir. Parti içerisinde bunlara şiddetle karşı çıkılmış fakat partinin diğer bir çoğunluğu da dinde reforma karşı olmadıklarını söylemiştir.²⁷⁷ Ocak ayı 1946'da CHP, din öğretiminin nasıl olması gerektiği hakkında bir toplantı yapmış ve bu toplantı sonucunda; Arap harfleri ile gizli saklı öğretim yapılması yasağının halen yürürlükte olduğu ve bunu uygulamayanlara ceza verileceği açıklanmıştır. Okul dışından din eğitimi verilmesi izni Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınması şart koşulmuştur. Din öğretiminin düzenlenmesinin hükümetin görevi olduğu belirtilmiştir.²⁷⁸ CHP, 10 Mayıs 1946 tarihinde olağanüstü kurultayını yapmış ve II. Dünya Savaşından sonra yapılan bu kurultayda demokratik gelişmelerin ön plana çıktığı görülmüştür.²⁷⁹

Anadolu Ajansı, 1947 yılında CHP Divanı tarafından onaylanan 'Din Eğitiminin Serbestliğine' dair bir tebliğ yayınlamış ve tebliğ bu zamana kadar Türkiye Cumhuriyetinde görülmemiş olan "Din Bilgisi Dershaneleri'nin açılması" konusyla ilgili olmuştur. Tebliğde, isteyen kişilerin din eğitimi vermesinin ve imam-hatip yetiştirilmesinin önü açılmıştır. Verilen dini eğitim seminerlerinin, milli bütünlüğü bozmamasına dikkat edilmesi istenilmiştir. DP, CHP'nin din propagandası yaparak kendi üyelerini CHP saflarına çektiklerini iddia etmiştir. Tebliğin, halk

Çözülme, 2. Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 10-15; Süleyman Kocabaş, **1923'den 2023'e Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tarihi V, İnönü Dönemi Milli Şef Yönetimi ve Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 285.

²⁷⁷ **CHP Büyük Kurultayı'nın 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri**, TBMM Basımevi, Ankara, 1946, s. 355-356. Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçmesiyle, uzun yıllardır din politikasını belirleyen laiklik ilkesinin değiştiği görülmüştür. Siyasal arenada dini söylemler yer bulmaya başlamıştır. Siyasi parti liderlerinin seçmenden oy almak için, seçim vaatlerine dini söylemler eklemeleri, dinin siyasette ön plana çıkmasına yol açmıştır. Ramazan Akkır, "Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Süreci Ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP'nin Yedinci Olağan Kurultayı", **Turkish Studies**, Volume 9/2, Winter 2014, s. 56. Kaymakcan'a göre sadece İnönü dönemi değil Atatürk dönemi dahil olmak üzere 1923-1946 arası, Cumhuriyet tek parti devri diye adlandırılan dönemde, pozitivist ve aşırı seküler din anlayışının etkin olmasıyla, din eğitimi konusunda birçok problemler yaşanmıştır. Muhtemelen, yeni kurulan ulus devleti henüz inşa aşamasındaydı ve eskisi gibi öğretilmeye çalışılmak istenilen din anlayışının devlete zarar verebileceği düşünülmüştür. Recep Kaymakcan, "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl 10, Sayı 27, Bahar 2006, s. 23.

²⁷⁸ **Ulus Gazetesi**, 2 Mayıs 1947, s. 4.

²⁷⁹ Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, Güz 2012, s. 105.

nezdinde toplum hayatında kabul görmesi ve bu konuda daha da somut adımların atılması ancak CHP'nin Yedinci Kurultayı ile mümkün olabilmıştır.²⁸⁰

Partinin tekrar milli ve manevi bir çizgiye çekilmesinin planlandığı bu kurultaydan tüm çevrelerin beklentisi büyüktü. Hüseyin Cahit Yalçın, kurultay ile CHP teşkilâtında esaslı bir değişikliğin yapılacağını ve 24 yıl önce ilan edilen demokrasinin daha da güçlendirileceğini yazmıştır.²⁸¹ CHP, Kurultay delegelerin tren istasyonlarında partili kişiler tarafından karşılanmasını ve ihtiyaçlarının görülebilmesi için bir partilinin her an hazır bekletilmesi gerektiğini istemiştir. Özellikle, kurultay süresince parti genel sekreter ve yardımcısının orada bulunacağı ve delegelerin bu kişilerden parti hakkında bilgi alabilecekleri konusu belirtilmiştir.²⁸² Kurultay, 17 Kasım 1947'de saat 10.00'da Ankara Halkevi salonunda toplanmıştır.²⁸³ CHP, askerle bürokratları çağırmadığı bu kurultaya, topluma değişme sinyalleri vermiştir. Nitekim kurultayın en büyük sonuçlarından biri dini eğitim alanında olmuştur. Laiklik ilkesinin yeniden yorumlama isteği kurultaya damgasını vurmuştur. Konuşmalarda sert tartışmalar yaşanmıştır.²⁸⁴

Kurultay delegeleri, laiklik ve sınırları hakkında konuştuktan sonra din eğitimi meselesine dikkat çekmişlerdir. Halkın din eğitimi alamadıkları için büyük sıkıntılar yaşadıkları hatta bundan dolayı köylerde cenazeleri namazı kıldırarak kimse kalmadığı dile getirilmiştir.²⁸⁵ Hamdullah Suphi Tanrıöver de Kurultayda konuşmuş, bir yandan Cumhuriyet dönemi reformlarının gerekliliğinden ve ehemmiyetinden bahsetmiş, diğer taraftan ise din eğitiminin düzenlenmeden bu durumun daha fazla sürdürülemeyeceğini dile getirmiştir. Tanrıöver, konuşmasında Anadolu'nun köylerinde cenazeleri kaldıracak imam bulunmadığından yakınmıştır.²⁸⁶ Kayseri'den delege olarak katılan Şükrü Nayman da, dinin “*manevi gıda*” ihtiyacı olduğunu vurgulamış ve bu ihtiyacın sadece İslam dininin kanunlarında var olduğunu söyleyince, kurultay delegelerinin büyük çoğu tarafından alkışlanmıştır. Diğer delegeler gibi, din eğitimi ve din teşkilâtı konusunda benzer

²⁸⁰ Duman, *a.g.m.*, s. 1351-1352.

²⁸¹ **Tanin Gazetesi**, 13 Kasım 1947.

²⁸² **BCA**, Fon Kodu: 490 01 8 40 11. CHP genel sekreter ve yardımcısının orada hazır bulunması, halktan uzaklaşan CHP'nin geri halka yanaşma ve halkla kaynaşma amacı taşıdığı söylenebilir.

²⁸³ Uzun, *a.g.m.*, s. 111.

²⁸⁴ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, 9. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 250-300.

²⁸⁵ **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, b.y.y., Ankara, 1948, s. 440-450.

²⁸⁶ **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s. 457.

görüşler ileri sürmüştür. Bunlar genellikle İmam-hatip yetiştiren okulların açılması ve devlet okullarında din dersinin tekrar verilmesi vb. gibi konuları olmuştur.²⁸⁷

Kurultay delegelerin hepsinin aynı fikirde olmadığı da görülmektedir. Laiklik ve din eğitimi meselesinden asla taviz verilmemesi gerektiğini savunanlar da vardı. Bunlardan birisi de Behçet Kemal Çağlar'dır. Çağlar, din ile iman konusunun siyaset işlerine alet edilmemesini istemiştir. Peyami Safa da, Atatürk'ün vefatından sonra, CHP'nin içindeki bazı kişileri 'Kemalist elitler' olarak belirtmiş ve bu kişilerin milliyetçiliğin içini boşaltıp, Türk kültürünü ve örfünü ortadan kaldırdıkları gerekçesiyle hayli sert eleştirmiştir. Lâikliğin yanlış uygulanması yüzünden dini vicdanın baskı altına alındığını ve bu baskının 1950 yılından itibaren ortadan kalktığını söyler. Safa, hatayı Kemalizm'i yanlış tefsir ve tatbik edenlerde bulmuş, ilkesel olarak Kemalizm'e muhalif olmadığını belirtmiştir.²⁸⁸

CHP, Kurultayı tamamladıktan sonra din eğitimi konusunda hemen bir karar almamış²⁸⁹ ve halktan gelen tepkilerin artması üzerine Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer basına açıklamada bulunarak, bir takım düzenlemeler yapmak için çalışma yaptıklarını belirtmiştir.²⁹⁰ Din eğitimi meselesinin çözülmesi için CHP Parti Meclisi Grubu 10 Şubat 1948'de toplanmıştır.²⁹¹ 10 Şubat 1948'de CHP Başbakan Hasan Saka okullarda din eğitiminin verilmesini teklif etmiştir. Teklif sonucunda bir komisyon oluşturulmuş ve 19 Şubat 1948'de din derslerinin velilerinin izni dahilinde ilkokul 4. ve 5. sınıflarda okutulması, bu sınıflar için okutulacak ders kitaplarının Diyanet İşleri Başkanlığı'na yazılıp ve M.E.B. tarafından onaylanmasının kabul edildiği açıklanmıştır.²⁹²

Din eğitimi meselesinin halledilmesinin ardından, 1948'de Hacca gidecek olan vatandaşlara devlet tarafından döviz sağlanmıştır. Mekke'de Türk hacıların ihtiyaçlarıyla ilgilenilmesi için bir hac cemiyeti kurulmuştur.²⁹³ CHP, 15 Ocak 1949 yılında Başbakanlığına, muhafazakâr kesiminin desteğini almak düşüncesiyle, din konusunda anlayışlı ve dengeli bir görüşe sahip olan, İslam tarihi alanında önemli

²⁸⁷ **Star Gazetesi**, 18 Nisan 2015.

²⁸⁸ Baran Dural, "Kemalist Gelenek Karşısında Ana-Damar Türk Muhafazakârlığının Tarihsel Seyri", **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl 1, Sayı 4, Bahar 2005, s. 209-210.

²⁸⁹ D. Duman, *a.g.m.*, s. 1347.

²⁹⁰ **Akşam Gazetesi**, 26 Kasım 1947.

²⁹¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Şubat 1948.

²⁹² **B.C.A.**, 030-01, Dosya 42, Klasör 251, Evrak 17.

²⁹³ **B.C.A.**, 030-01, Dosya 60, Klasör 370, Evrak 8, 22 Mayıs 1948.

çalışması bulunan Prof. Dr. M. Şemsettin Günaltay'ı getirmiştir.²⁹⁴ Günaltay, din eğitimi sorununun yine CHP döneminde çözüldüğünü göstermek için, yaptığı bir konuşmada, ilkokullara din dersleri koyan, imam-hatip okulları ile İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanı olduğunu söylemiştir.²⁹⁵ 1949 yılına gelindiği zaman Alevi köylerinde okuyan çocuklara din dersleri almalarının zorlanmaması tavsiye edilmesine rağmen, bütün Aleviler çocuklarına din dersi aldırmıştır. Hatta Sivas'ta bir kısım Ermeniler de çocuklarına din dersleri aldırmıştır.²⁹⁶ CHP, 1950 seçimlerine doğru giderken, 1925 yılında kapatılmış olan türbeleri, 1 Mart 1950 yılında türbelerin yeniden açılması kararını almıştır.²⁹⁷ CHP, 1947 Kurultayı ile din öğretimi alanında birçok yenilikler yapmış, ilköğretime din derslerinin koyulması ve İlahiyat Fakültesi açılması gibi konularda ilk adım İnönü döneminde atılmıştır. Fakat 1950 seçimleri sonucunda CHP iktidarı DP'ye devretmiş ve din alanında yapılmaya başlanan yenilikleri devam ettiren ve kurumsallaştıran DP olmuştur.

1.2.6. 1939-1950 Yılları Arasında Liselerde Okutulan Tarih Ders Kitapları

Atatürk döneminde 1931'de okullarda okutulması için hazırlanan ve özünü Türk Tarih Tezi'nin oluşturduğu lise tarih ders kitapları İnönü döneminde okutulmamıştır. Bu değişim de dünya konjonktüründeki köklü değişimin etkisi büyüktür. Türkiye yavaş yavaş Batı ile açık ittifak ilişkilerine girmiştir. Türk Tarih Tezi devletin politik desteğini yitirip gündemden uzaklaştıkça, eski önemini kaybetmiştir.²⁹⁸ 1939 yılından itibaren liseler için tarih ders kitaplarının yeniden yazılması kararlaştırılmış fakat bu uygulanamamıştır. Sadece Şemsettin Günaltay'ın

²⁹⁴ **Vatan**, 6 Şubat 1949; **Vatan**, 14 Ocak 1949; **Vatan**, 5 Şubat 1949.

²⁹⁵ Duman, *a.g.m.*, s. 1356,1357.

²⁹⁶ Halis Ayhan, "Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış: Atatürk'ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri", **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 18, 2000, s. 24.

²⁹⁷ **Ulus Gazetesi**, 1 Mart 1950. CHP, Kurultay sonrası din öğretiminde gelişmeler için Bkz: Tahsin Banguoğlu, **Kendimize Geleceğiz**, Derya Dağıtım, İstanbul, 1984, s. 95-100; Ahmet Gülen, "II. Dünya Savaşı'ndan 27 Mayıs'a İsmet İnönü'nün Söylemlerinde Kemalizm", **CTAD**, Yıl 11, Sayı 21, Bahar 2015, s. 124; Caner Erdoğan, "Tek Parti İktidarı Dönemi'nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Değişim Ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 10, Sayı 51, Ağustos 2017, s. 278.

²⁹⁸ Suavi Aydın, "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 365. Atatürk döneminde, hazırlanan tarih ders kitapları 1931'den 1940'lara kadar tek ders kitabı olarak okutulmuştur. İsmet İnönü döneminde bu kitapların müfredattan kaldırılması kararı alınmıştır. Ancak hemen uygulanmamıştır. Doğu Perinçek, "**Sunuş**", **Tarih I: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. IV.

hazırladığı, Tarih I-Eskiçağ Tarihi ders kitabı, 1939'da basılarak liselerde okutulmaya başlanmıştır.²⁹⁹

İsmet İnönü döneminde 1939–1945 öğretim yıllarında liselerde okutulan tarih ders kitapları şunlardır:³⁰⁰

1939-1940 Öğretim Yılı;³⁰¹

1. sınıf- Tarih I. Kitap-Şemsettin Günaltay-Maarif Matbaası.³⁰²

2. sınıf-Tarih II. Kitap-TTK-Maarif Matbaası

3. sınıf-Tarih III. Kitap-TTK-Maarif Matbaası

Atatürk'ün vefat etmesinden sonra, tarih ders kitaplarının yeni baskısı Şemseddin Günaltay tarafından elden geçirilmiştir. Günaltay'ın bu çalışması ilk cilt olan Eskiçağ bölümünün anlatıldığı ders kitabı ile sınırlı kalmıştır.³⁰³

1940-1941 Öğretim Yılı;³⁰⁴

1. sınıf-Tarih I. Kitap-Şemsettin Günaltay, Maarif Vakfı Yayınları; Tarih I, Faik Sabri Duran, Maarif Vakfı Yayınları.

2. sınıf-Tarih II. Kitap-TTK-Maarif Matbaası.

3. sınıf-Tarih III. Kitap-TTK-Maarif Matbaası.

1941-1942³⁰⁵ eğitim-öğretim yılında da 1940-1941 eğitim-öğretim yılında okutulan ders kitapları okutulmuştur. Bunlara ek olarak Tarih Hulasa El Kitabı³⁰⁶ Lise ikinci sınıflarda okutulmasına karar verilmiştir.

²⁹⁹ Copeaux, **a.g.e.**, s.114,115. İnönü döneminde 1942-1950 yılları arasında liselerde, genel olarak Mansel, Baysun, Karal'ın hazırladıkları ders kitapları okutulmuştur. İlk Çağ Tarihi (Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun, Enver Ziya Karal) Maarif Vekaleti Yayınları; Orta Çağ Tarihi (Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun, Enver Ziya Karal) Maarif Vekaleti Yayınları; Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi (Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun, Enver Ziya Karal) Maarif Vekaleti Yayınları; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Enver Ziya Karal) Maarif Vekaleti Yayınları. Bkz: Eray Alaca, “Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, **International Online Journal of Educational Sciences**, 9 (4), 2017, s. 993.

³⁰⁰ Seher Boykoy, “Türkiye’de 1939–1945 Yıllarında Tarih Öğretim Programları Ve Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 21, 2011/2, s. 172-174.

³⁰¹ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 86, 2.7.1939.

³⁰² M. Şemseddin Günaltay, 1883-1961 tarihleri arasında yaşamış, ilim ve siyaset adamıdır. Türkiye'nin on dördüncü başbakanıdır. 1931'de Türk Tarih Kurumu'nda üye olarak görev yapmış, 1941'den itibaren ölümüne kadar Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığını yürütmüştür. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde dersler vermiştir. Milletvekilliği yapmış ve VI. ve VIII. dönem TBMM Başkanvekilliği görevinde bulunmuştur. 1949 yılında başbakan olmuştur. Tarih alanında birçok çalışmalar yapmıştır. Bkz: Kamil Şahin, ‘M. Şemseddin Günaltay’, D.İ.A., Cilt 14, İstanbul, 1996, s.286-289. Günaltay, Şemsettin; **Tarih I İlkçağ Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

³⁰³ Copeaux, **a.g.e.**, s. 114.

³⁰⁴ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 86, 2.7.1939.

³⁰⁵ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 86, 2.7.1939.

³⁰⁶ **Tarih Hulasa El Kitabı Lise ve Orta II**, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1941-1942. Bu ders kitabı, lise ve orta ikinci sınıfta okutulmak üzere 1941-1942 eğitim-öğretim döneminde

1942-1943 Öğretim Yılı;³⁰⁷

Arif Müfit Mansel, Cevat Baysun ve Enver Ziya Karal'ın³⁰⁸ üç ciltlik yeni tarih ders kitapları 1942'de Maarif Vakfı tarafından basılmıştır. Lise I kitabının konusu Eskiçağ Tarihi, Lise II'nin konusu Ortaçağ Tarihi, Lise III'ün konusunu ise Yeni ve Yakınçağlar Tarihi oluşturmuştur.³⁰⁹

1942-1943 eğitim-öğretim döneminde okutulan bu üç ders kitabı 1943-1944 ve 1944-1945 arası eğitim-öğretim dönemlerinde de değiştirilmeden okutulmuştur.³¹⁰ 1945-1946 eğitim-öğretim yılında da aynı ders kitapları okutulmuş ve sadece Enver Ziya Karal'ın yazdığı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi eklenmiştir.³¹¹ 1945-1950 arası dönemde aynı Müfid Mansel, Cavid Baysun, Enver Ziya Karal tarafından yazılan lise I, II, III ders kitapları okutulmuştur.³¹²

1939-1945 yılları arasında, her yıl okullarda okutulacak olan ders kitapları için bir yarışma tertip edilmiş ve devlet yarışmayı kazanan kitap yazarına telif ücreti ödeyerek, kitabı satın alıp bastırmıştır. Bastırılan bu kitap okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Bakanlığın hazırladığı yönetmeliğe göre, devlet kitaplarının üç yılda

basılmıştır. İçerisinde toplam 35 sayfa olan 32 ile 67. sayfa araları 'İslam Tarihi' başlığı adı altında İslam tarihi konuları anlatılmıştır.

³⁰⁷ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 188, 7.8.1942.

³⁰⁸ Prof. Dr. Arif Müfid Mansel ve Prof. Dr. Cavid Baysun İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünde görev yapmıştır. Prof. Dr. Enver Ziya Karal Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarih bölümünde hocalık görevinde bulunmuştur. Üçü birlikte Liseler için 'İlkçağ, Ortaçağ, Yeni-Yakın Çağlar' ders kitabı hazırlamışlar ve uzun yıllar okullarda okutulmuştur. Liseler için Ortaçağ Tarihi dersi toplam 139 sayfadır. 27-57 arası 30 sayfa İslam tarihi anlatılmıştır. Kitap içerisinde İslam tarihinin oranı % 21.5'dir. Bkz: Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun, Enver Ziya Karal, **Ortaçağ Tarihi**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942.

³⁰⁹ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 222, 17.07.1942. Eray Alaca, "Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme", **International Online Journal of Educational Sciences**, 9 (4), 2017, s. 993. Va-Nu takma isimli yazar Vala Nurettin, 12 Teşrin-i Evvel 1942 tarihli Akşam gazetesinde; Atatürk zamanında Türk Tarih Cemiyeti'nin 1931'de yayınlamış olduğu, liseler için dört ciltlik tarih kitap ve Şemsettin Günaltay'ın 1939'da yayınlamış olduğu lise tarih kitabında olaylara duygusal açıdan yaklaşıldığı belirtmiştir. Aynı yazar, 1942'de Akşam gazetesinde, A. Müfit Mansel, Cavit Baysun, Enver Ziya Karal tarafından yazılan ders kitaplarından İlk ve Orta çağlar tarihini okuduğunu ve üzerinde mükemmel bir etki yaptığını yazmıştır. Salih Özbaran, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 170.

³¹⁰ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 188, 7.8.1942; Copeaux, **a.g.e.**, s. 115.

³¹¹ **Tebliğler Dergisi**, 1945, s. 260-266. Enver Ziya Karal'ın yazdığı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitabı 1945-1950 arası dönemlerde liselerde okutulmuştur. Toplam 190 sayfa olan bu kitapta Milli Mücadele dönemi ideolojisi, tek Parti söylemleri, Hümanizm, Halkevleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Bkz: Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1944**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1945.

³¹² 1945-1946 Öğretim Yılında kabul edilen ders kitapları için Bkz: **Tebliğler Dergisi**, Sayı 344, 03.09.1945, s.262,263; 1947-1948 Öğretim Yılında kabul edilen ders kitapları için Bkz: **Tebliğler Dergisi**, Sayı 450, 08.09.1947, s.62-64; 1949-1950 Öğretim Yılında kabul edilen ders kitapları için Bkz: **Tebliğler Dergisi**, Sayı 551, 15.08. 1949, s.74-76.

bir değiştirilmesi istenilmiştir. Bu yönetmelik tam olarak yerine getirilememiş ve kararının uygulanmasında esnek davranılmıştır. Bazen kitap hazırlama sürecindeki mali külfetten dolayı, bazen de bakanlık yetkili kurullarının ihmali ve yeni fikir akımlarını izlemekteki yetersizlik nedeniyle, bir defa kabul edilen kitap bir daha değiştirilmemiştir.³¹³ 16 Haziran 1949 tarih ve 5429 sayılı kanun gereğince, ortaokul ve lise tarih ders kitaplarının belirlenen şartnameye uygun olmak koşuluyla serbest piyasada basımına izin verilmiştir.³¹⁴ 1940 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi, İslam Ansiklopedisi'ni fasiküller halinde çıkarmaya başlamıştır.³¹⁵ Fuat Baymur tarafından 194 yılında 'Tarih Öğretimi' adlı kitap yayınlanmış ve Türkiye'de tarih eğitim-öğretimine dair ilk telif eser hüviyetini kazanmıştır.³¹⁶ İnönü döneminde, liselerde verilen üç yıllık eğitimin yetersiz olduğu, dönemin bazı kişileri tarafından tenkit edilmiştir.³¹⁷

Atatürk döneminde oluşturulan 1938 Lise Programı, birkaç düzeltmelerle 1947-1948 eğitim-öğretim yılının başına kadar kullanılmıştır. 1947 Lise Müfredat Programı 1947-1948 ve 1948-1949 yıllarında uygulanmıştır. Haftalık toplam ders saati tüm sınıflarda 28'er saat olmuş ve birinci ve ikinci sınıflarda tarih dersi haftalık iki saat olarak verilmiş ve üçüncü sınıfların fen ve edebiyat şubelerinde ise 3 saat olmuştur.³¹⁸ 1949 Lise Müfredat Programında toplam ders saati bir ve ikinci sınıflarda 29 saat, üçüncü sınıf fen şubesinde 24, edebiyat şubesinde 34 saat olarak planlanmıştır. Haftalık tarih dersi; bir ve ikinci sınıflarda 2 saat olarak verilmiş, üçüncü sınıf fen ve edebiyat şubelerinde ise 3 saat olmuştur.³¹⁹ İnönü dönemindeki eğitim-öğretim programları yetişen kuşaklara Atatürkçülük ve Cumhuriyet'i benimsetmek amacıyla oluşturulmuş ve ulusçu bir niteliğe sahip olmuştur.³²⁰

³¹³ E. Howard Wilson ve İlhan Başgöz **Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara, 1973, s. 112.

³¹⁴ **Talim Terbiye Kurulu**, Sayı 158, 25.7.1952.

³¹⁵ 1988 yılında İslam Tarihi İslam Ansiklopedinin tamamı yayınlanmıştır. Toplam 13 cilttir. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 73, Gün Matbaası, İstanbul, 1973, s. 157.

³¹⁶ A. Fuat Baymur, **Tarih Öğretimi**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1941, s. 24-25.

³¹⁷ Reşat Ekrem Koçu, liseleri üniversiteye giden yol olarak görmüş, tarih öğretiminin bu kadar kısa sürede verilemeyeceği ve bundan dolayı da 3 yıl süren lise eğitiminin 5 yıla çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Reşat Ekrem Koçu, *"Beş Senelik Türk Lisesi"*, **Büyükdoğu**, Sayı 9, Ekim 1943, s. 3.

³¹⁸ **Talim ve Terbiye Kururu Kararı**, Sayı 183, 29.09.1947.

³¹⁹ Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, **Haftalık Ders Programları**, Ankara, 1986, s. 16.

³²⁰ M.E.B., **Tebliğler Dergisi**, Cilt XVI, Sayı 885, Eylül 1953, s. 77. 1923-1950 arası yıllarda eğitim alanından, üç temel esaslı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. 1. Osmanlı Devletinden Cumhuriyete intikal sürecidir. Saltanattan Demokrasiye geçilmiştir. Bu geçiş kolay olmamış ve sancılı bir şekilde gerçekleşmiştir. 2. Ümmet anlayışından millete, İslam devletinden laik bir devlete

1.3. Demokrat Parti Dönemi Eğitim-Öğretim ve Lise Tarih Ders Kitapları (1950-1960)

7 Haziran 1945 yılında Fuad Köprülü, tarihe ‘dörtlü karar’ olarak geçen üzerinde kendisi ile beraber Adnan Menderes, Celal Bayar ve Refik Koraltan’ın da imzası bulunan önergeyi, CHP Meclis Grubu’na vermiştir.³²¹ Bu önerge, CHP içerisinde rahatsızlık uyandırmış ve meclis grubunda 12 Haziran 1945’te reddedilmiştir. Celal Bayar haricinde, önergede imzası bulunan kişiler 21 Eylül 1945’te partiden ihraç edilmiş ve Bayar’da, takriri veren arkadaşlarının ihracı üzerine tepki olarak CHP’den istifa etmiştir.³²² Demokrat Parti, 7 Ocak 1946 yılında bu dörtlü kararı veren kişiler tarafından kurulmuştur.³²³ DP, 21 Temmuz 1946 seçimleri sonucunda, 62 milletvekili kazanarak ilk defa meclise girmiştir.³²⁴ 4 yıl sonra yapılan, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerini büyük farkla kazanmış ve meclise 408 milletvekili ile girmiştir.³²⁵

1.3.1. Demokrat Parti İktidarı ve Eğitim-Öğretim Anlayışı

Demokrat Parti daha kurulduğu zaman, eğitim ve din eğitimine vereceği önemi parti programında açıklamıştır. Parti programının 6. maddesinde, din öğretimi meselesini çözmek, din adamları yetiştirecek kurumlar kurmak konusunda bir program hazırlanacağı belirtilmiştir.³²⁶ DP Genel Başkanı Celal Bayar, parti

geçişin temelleri atılmış ve kararlılıkla başarı sağlanmıştır. Üçüncüsü ise yeni bir düzen kurma ve yeni bir kimlik oluşturarak insanların kendisini Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir vatandaşı olarak görme sürecini başlatılmasıdır. Bu üç radikal adım, akılcı, kalıcı ve kökten bir eğitim politikasının uygulanmasını engellemiştir. Bunu olumsuz yansıması ise 1950’li yıllardan itibaren milli bir eğitim politikası yerine, bu üç değişiklik üzerine kurulu eğitim sisteminin oluşmasına neden olmuştur. Kemal Koçak, **Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı Ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, s.44.

³²¹ Işıl Tuna, “*Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Karar*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt XV, Sayı 30, 2015, s. 206-207.

³²² **TBMM Zabıt Cerideleri**, 7. Dönem, Cilt 20, 1943, s.7; Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 85.

³²³ Tefik Çavdar, **Demokrat Parti, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1983, s. 2064.

³²⁴ **Vatan**, 28 Temmuz 1946.

³²⁵ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s. 170.

³²⁶ Demokrat Parti Tüzüğü, **Demokrat Parti Tüzük Ve Programı**, Ankara, 1946, s. 26-28. Parti, I. Büyük Kongresini 7-11 Ocak 1947 yılında yapmıştır. Bu kongrede çeşitli konular konuşulduğu gibi

kurulduktan sonra basına ilk yaptığı açıklama ise laiklik hakkında olmuştur. DP'nin laiklik ilkesini kabul edip benimsediğini ifade etmiştir. Bayar, DP'nin Şükriye Ocağı Kongresinde 2 Aralık 1947'de, dinin, insan hak ve özgürlüklerinden olduğu, Allah ile kul arasına girilmesini ret ettiklerini, çocuklara din dersleri verilmesinin gerektiğini söylemiş fakat dinin siyasete alet edilmesine hiçbir zaman izin vermeyeceklerini vurgulayarak, bütün bunların DP'nin laiklik hakkındaki telakkisi olduğunu belirtmiştir.³²⁷ DP, iktidar olduktan sonra 23 Nisan 1951'de Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Birliği tarafından Ahlak Kongresi toplanmış ve bu toplantıya Cumhurbaşkanı sıfatıyla Celal Bayar ile Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'de katılmıştır. Kongrede dini isteklerin ön plana çıktığı görülmektedir. İlköğretim okullarında din öğretimi ders saatlerinin artırılması ile karma eğitim gören erkek ve kız okullarının birbirinden ayrılması istenmiştir.³²⁸ Demokrat Parti, 15 Ekim 1951'de III. Büyük Kongresini toplamış ve kongre sonunda partinin laiklik hakkındaki düşüncelerinde değişiklikler ve eklemeler yapmıştır. Programda madde 14'te partinin, laikliği, hiçbir din düşüncesinin, kanunları düzenlenip uygulanmasına etki etmemek şeklinde anladıklarını; madde 15'te ise inkılâpçılık ilkesini, partinin hızla değişen dünya ve ülke şartları karşısında bunlara ayak uydurmak ve geçmişten kalan zararlı gelenekleri kökünden temizlemek için gerekli bütün hamleleri yapmak olarak anladıklarını yazmışlardır.³²⁹

Demokrat Parti iktidara geldiği zaman, ilk icraatlarından birisi de Amerikan Eğitim Sistemini, Türk Milli Eğitim Sistemine model almaya yöneldi. Bunun için DP, Amerikalı birçok uzmanı Türkiye'ye davet etmiş ve bu kişiler Türk eğitim sisteminde incelemeler yapmıştır.³³⁰ Bu doğrultuda Prof. Dr. Roben Rufi bir rapor hazırlamış ve okullardaki başarısızlık nedenlerini araştırmıştır. Üç maddede sıralamıştır. 1-Bugünkü ortaokul ve lise programları çocuklar için ağır gelmekte ve çocuklar bunu kaldıramamaktadır. 2- Çocuklara, dersleri öğrenmekten çok geçer not

din eğitimi meselesi de konuşulmuş ve bir delege seçmenlerine seçim vaadi olarak, din eğitimi sorununu çözeceği sözünü verdiğini söylemiştir. Verdiği sözü tutmak ve yeni nesillerin din öğretiminden mahrum kalmamaları için, DP programının eğitim kısmına ilkokullarda din eğitimi verilmesi maddesinin eklenmesini istemiştir. Diğer delegelerde bu isteğin çok doğru ve yerinde olduğunu belirterek, din eğitimi talebini onaylamışlardır. **Ulus**, 10 Ocak 1947.

³²⁷ **Yeni Sabah**, 2 Aralık 1947; **Son Telgraf**, 2 Aralık 1947.

³²⁸ **Vatan**, 23 Nisan 1951; **Vatan**, 28 Nisan 1951.

³²⁹ **Demokrat Parti Program ve Tüzüğü**, Doğu Matbaası, Ankara, 1953, s. 49-51.

³³⁰ Tunay Karakök, "*Menderes Dönemi'nde (1950 – 1960) Türkiye'de Eğitim*", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Ağustos 2011, s. 93-94.

almak için kopya çekmek gibi yolsuzluklara başvurmaktadırlar. Bu durum sonucunda çocuklar başarısız olmuş ve sınıfta kalmalar ciddi oranda yükselmiştir. Böylece çocuklar okuldan soğumuştur. 3- Bu durumdan sadece öğrenciler değil, öğretmenlerde muzdariptir. Öğretmenler, öğrencilere öğretecekleri bilgileri tam öğretmeden, müfredatı yetiştirememe kaygısıyla, biran önce konuları bitirmeye çalışmakta, pratik ve uygulama yapma imkânı bulamamaktan yakınmaktadırlar. Rufi, okullardaki sınav şekillerinin yanlış olduğunu, bu sistemin öğrenciyi tam ölçemediğini ve bir an önce değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye’de bulunan ortaöğretim kurumlarının en büyük eksiğini, kütüphanelerinin olmaması olarak göstermiş ve var olanların da çok eski olup, ciddi eksikliklerinin bulunduğunu tespit etmiştir.³³¹ Prof. Dr. Lester Beals ise, “Türkiye’de Rehberliğin lüzumu hakkında bir Rapor” hazırlamıştır. Beals, birçok okulu ziyaret etmiş, ortaokul ve liseler öğrencilerinde başarısızlık oranını % 30-40 olduğunu tespit etmiş ve bunu hayli yüksek bulmuştur. Beals, aynı şekilde ortaokul ve liselerde sınıfta kalanların sayısının çok fazla olduğunu söylemiş bu duruma neden olarak da ders sayılarının fazla olması, derslerin öğrencilere ağır gelmesi, rehberlik eksikliğinden kaynaklanan öğretmen-öğrenci diyalogunun tam sağlanamaması, öğrencinin okul dışında başka işlerde çalışması ve evlerinde ders çalışabilecek ortamın olmaması gibi nedenleri göstermiştir.³³²

Demokrat Parti döneminde göze çarpan eğitim ile ilgili bir başka husus ise, Milli Eğitim Bakanlarının sık sık değişmesidir. Her gelen bakan, eski bakanın yarım bıraktığı işlerin tamamlayıcısı olduğunu söylese de aldığı kararların bu doğrultuda olmadığı görülmektedir. M.E.B, eğitimde yaşanan bu sıkıntıları çözmek için, yeni daireler kurmuş fakat problemler ortadan kaldırılamamıştır. Sıkıntıların çözülememesinde, okul idarecilerinin yetkilerinin çok kısıtlanması, merkezi idarenin izni ve haberi olmadan hiçbir iş yapamaz hale gelmeleri de etkili olmuştur.³³³

DP döneminde, Cumhuriyet ve tek parti döneminin, kültür alanında en büyük inkılâplarından olan Halkevleri ve Köy Enstitülerine, buralarda CHP ideolojisi

³³¹ John Rufi, **Türkiye’de Ortaöğretim Müşahedeler Problemler Tavsiyeler**, Maarif Basımevi, Ankara, 1956, s.1-30.

³³² Lester Beals, **Rehberliğin Lüzumu Hakkında Rapor**, Maarif Vekâleti VI. Maarif Şurası Dokümanları, Ankara, 1956, s.1-50.

³³³ Bkz: MEB, **Türkiye Eğitim Millî Komisyon Raporu**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.

yaşatılıyor düşüncesiyle hep önyargılı davranılmıştır. Devrimleri halka anlatmak için Atatürk tarafından kurulan Halkevleri ve Halkodaları gereksiz görülmüş ve bunlar yabancı unsurlar olarak nitelendirilmiştir.³³⁴ DP, Köy Enstitülerine karşı da tavır almıştır. Toplum nezdinde köylü ve şehirli arasında ayrımcılık ortaya çıkardığını söyleyerek, bunun Halkçılık ilkesine ters düştüğünü iddia etmiştir. Enstitüler karşısında çıkarlarını tehlikede gören kişiler ise, "*din elden gidiyor*" gidiyor şeklinde bir propaganda ile enstitüleri kötülemişlerdir.³³⁵ Bütün bu gelişme ve propagandaların neticesinde DP, 25 Ekim 1951'de Köy Enstitülerine ve Öğretmen Okullarının müfredatına din derslerini eklemiştir. Öğretmen yetiştiren bu iki kurumdaki eğitimi birleştirmeye çalışmış, 27 Ocak 1954'te bunları kapatarak İlk Öğretmen Okulu'na dönüştürmüştür. John Dewey'in yıllar önce, "*hayalimdeki okullar Türkiye'de kurulmaktadır*" dediği ve M. K. Wofford'un, Türkiye'nin eğitim alanında açtığı Köy Enstitüleri ve Halkevleri ile Amerika'dan ileride olduğuna değindiği Köy Enstitüleri³³⁶ DP döneminde kapatılmıştır.³³⁷

DP, eğitim sisteminde özellikle liselere önem vermiş ve geliştirmek için birçok değişiklikler yapmıştır. 1950'den itibaren liselerde eğitim-öğretim süresi 3 yıldan 4 yıla çıkarılmış fakat bu uygulamadan istenilen başarı sağlanamadığı için 1952-1953 eğitim-öğretim yılından itibaren vazgeçilmiştir. Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri bu uygulamayı çok sağlıklı bulmamış ve liselerin son senesi olan dördüncü yılını, üniversitelere hazırlık ve olgunluk sınıfı yapmıştır. Liseleri tekrar üç yıl olmasının önünü açmıştır. Tevfik İleriden sonra gelen M.E.B. Bakanı Celal Yardımcı, liseleri dört yıldan üç yıla indirmiştir. 1951 yılından itibaren çeşitli nedenlerle okuyamamış ve okulu bırakmak durumunda kalanların, tekrar eğitimlerine devam edebilmeleri için Akşam Okulları açılmış ve eğitimde fırsat eşitliliği sağlanılmaya çalışılmıştır.³³⁸

³³⁴ Adnan Menderes'in, Halk evlerine ve Halk odalarına karşı olduğunu konuşması hakkında Bkz: Metin Aydoğan, **Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler**, Cilt 2, Umay Yayınları, İstanbul, 2006, s. 955-956.

³³⁵ Aysal, *a.g.m.*, s. 277,278; Bekir Özgen, **Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri**, Final Matbaacılık, İzmir, 2002, s. 229,230; Rıfki Salim Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Çam Yayınları, Ankara, 1976, s. 145,146.

³³⁶ Mehmet Başaran, **"Eğitimde Amerikanlaşma ve Amerikan Eğitimi"**, Devrimci Eğitim Köy Enstitüleri, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 81.

³³⁷ Köy Enstitüleri, 27 Ocak 1954'te 6234 sayılı kanunla kapatılmış ve bu okulların yerini Öğretmen Okulları almıştır. **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Ocak 1954, s. 7.

³³⁸ Zafer Tangülü, **"Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)"**, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, 10(2), Bahar 2012, s. 395.

1.3.2. Demokrat Partinin Din Eğitime Bakışı ve Din Eğitimi Derslerinin Tekrar Müfredata Konulması

DP, ilk kurulduğu andan itibaren, İslami öğelere önem veren yeni bir düşünce anlayışını benimseyenlerin sözcüsü durumunda bir parti olmuştur. Ülke insanlarının ortak duygularını pekiştirerek, bunları yeni nesillere aktarabilmek için eğitimi milli bir amaca yöneltme politikasını izlemişlerdir. Muhafazakâr milliyetçi bir gençlik yetiştirmeyi gaye edinmişlerdir.³³⁹ Celal Bayar, seçimi kazanıp iktidara geldikleri zaman, kendilerinden önce sürekli tartışma konusu haline gelen din eğitime ilişkin sorunu nasıl halledeceklerine dair bir beyanat vermiştir. Bayar, din eğitimi sorununun, uzmanları tarafından hazırlanacak bir programa göre yapılması gerektiğini söylemiş ve din kavramını parti için propaganda aracı yapmaktan uzak kalacaklarını belirtmiştir.³⁴⁰ 22 Mayıs 1950’de I. Adnan Menderes Hükümeti kurulmuş ve Milli Eğitim konusu bir başlık altında ele alınmıştır. Programda; maneviyata önem vermeyen toplumların, maddi bakımdan ne kadar ilerleseler de akıbetlerinin kötü olacağı vurgulanarak, Türk gençlerinin milli ve manevi kıymetlerle eğitileceği ve talim-terbiye sisteminin bu gaye ile oluşturulacağı belirtilmiştir.³⁴¹

Adnan Menderes, 28 Mayıs 1950’de parti meclisinde, bazı milletvekillerinin din eğitimi konusundaki görüş ve eleştirilerini de yanıtlamıştır. Menderes, kendilerinden önce din eğitiminin uygulanmaya başladığına değinmiş fakat din derslerinin isteğe bağlı olarak okutulmasını eleştirmiştir.³⁴² DP, din eğitiminin ilköğretimde düzenli verilmesi gerektiğiyle ciddi bir biçimde ilgilenmiştir. DP Milletvekili Remzi Oğuz Arık, ilk hükümet kurulduktan sonra yapılan grup toplantısında bir öneri sunmuştur. Arık, din eğitiminin ilköğretimden itibaren verilmesi gerektiğini, ortaöğretimden sonra verilecek olan din eğitiminin çocuğa manevi bir kıymet sağlamayacağını söylemiştir.³⁴³ CHP döneminde ilkokullara program dışı konan din dersleri, DP döneminde program içerisine alınmıştır. DP, din

³³⁹ İsmail Kaplan, *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 214-226.

³⁴⁰ *Cumhuriyet*, 26 Mart 1949.

³⁴¹ Kantarcıoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

³⁴² *DPMGMZ*, Dönem IX, Cilt 1, Mayıs 1950, s. 34.

³⁴³ Necati Aksanyar, “*Demokrat Parti’nin Din Politikalarının Türk Basınında Yansımaları*”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11, Ocak 2007, s. 14.

eğitimi verilmesi hakkında karar almış ve Bakanlar Kurulu bir genelge yayınlamıştır. Genelgede:

1- Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi dini ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilkokullarda din öğretimi yapılması ve bu derslerin diğer dersler arasına alınması.

2- Bakanlıkça bastırılmış olup 1950 ders yılı kitap listesine alınmış olan ilkokul din dersleri kitapları.

3- Bu hususta öğretmenlere rehber olarak bir kitabın hazırlanması.

4- Çok öğretmenli ilkokullarda din derslerinin bu dersleri bilhassa okutmak isteyen öğretmenlere verilmesi, bunlar da çok olduğu takdirde içlerinden daha yaşlılarının tercih edilmesi.

5- Çocuklarına din dersleri okutmak istemeyen ebeveynin bu hususu sene başında okul idaresine yazı ile bildirdiği takdirde bu çocukların din dersleri ve imtihanlarından muaf tutulması.³⁴⁴

Genelgeden sonra Diyanet İşleri Başkanlığını yürüten Ahmet Hamdi Akseki, din eğitimi ile ilgili bir rapor yayınlamış ve din eğitimi derslerinin sadece ilkokullarda değil, ilkokul ve ortaokullarda zorunlu, liseler ve yükseköğretimde ise isteğe bağlı olarak okutulması gerektiğini söylemiştir.³⁴⁵ 1951 yılı içerisinde Demokrat Parti tarafından İstanbul, Kayseri, Adana, Ankara, Isparta, Kahramanmaraş Konya’da 7 tane İmam Hatip Okulu açılmıştır.³⁴⁶ 25 Mayıs 1952’de DP’nin Samsun Kongresinde konuşan M.E.B. Bakanı Tefvik İleri, din öğretimini Müslüman Türk çocuklarına en iyi şekilde vereceklerini ifade etmiştir. İleri, bu hassas konuyu siyasete malzeme yapmayacaklarını, yapan kişilere karşı da tepkilerini en sert bir biçimde koyacaklarını da belirtmiştir.³⁴⁷

DP, din öğretimini ilkokullardan sonra ortaokullara da koyma çalışmaları yapmıştır. Adnan Menderes, Konya’da yaptığı 7 Ocak 1956’daki konuşmasında ortaokullara da zorunlu din derslerinin koyulmasını istediğini belirtmiştir. Menderes, Türk milletinin Müslüman olduğunu, Müslüman kalacağını, dinsiz bir cemiyetin

³⁴⁴ BCA, 030-18-01-02, Dosya 154, Klasör 51, Evrak 15, 4.11.1950; M.E.B. Tebliğler Dergisi, Sayı 617, 20 Kasım 1950, s. 116. DP, Kurulduğu 1946 yılından Muhalefette kaldığı 1950 Arası dönemde yurdun çeşitli bölgelerinde halkın isteklerini dinlemiştir. İktidara gelince ilk icraatlarından biri olarak 1932’den beri uygulanan Türkçe ezan okunması yasağını 16.06.1950’da kaldırmıştır. Süleyman İnan, “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 132. DP, 05.07.1950’de tarihinde radyolardan dini yayın yapma yasağını kaldırmışlardır. Cumhuriyet, 6 Temmuz 1950, s. 1. Halktan ve meclisten gelen istek üzerine 1954 yılından itibaren radyolarda dini konuşmalar yayınlanmaya başlanmıştır. Mehmet Şanver, “TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye’de Din Eğitimi (1946-1957)”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, 1996, s. 346-347.

³⁴⁵ Akseki, bu raporu 18.12.1950’de yayınlamıştır. Sebilürresad Dergisi, Cilt 4, Sayı 87, Saka Matbaası, İstanbul, Eylül 1950, s. 187; Ali Erbaş, “İlim ve Din Hizmetine Adanmış Bir Ömür Ahmet Hamdi Akseki”, Diyanet Aylık Dergi, Kasım 2014, Sayı 287, s. 64-65.

³⁴⁶ İmam Hatip okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1959’da dört yıl eğitim veren Yüksek İslam Enstitüleri açılmıştır. Tangülü, a.g..m, s. 398.

³⁴⁷ Vatan, 26 Mayıs 1952.

payidar kalamayacağını belirttikten sonra ortaokullara da din dersleri koymak istedikleri ve bunun yerinde bir karar olacağını söylemiştir.³⁴⁸ Bu doğrultuda 17 Eylül 1956'da ortaokulların 1. ve 2. sınıf müfredat programına seçmeli Din Bilgisi dersleri eklenilmiş ve bu dersi alacak olan öğrencilerde devam mecburiyeti aranması ve verilecek olan ders notunun bir üst sınıfa geçmede etkili olacağı belirtilmiştir.³⁴⁹ DP, ilk ve ortaokullarda seçmeli din dersini koymasına rağmen aynı duyarlılık ve hassasiyeti lise programlarına da din derslerinin eklenilmesinde gösterememiştir.³⁵⁰

DP iktidarı döneminde uygulanan din politikaları halk üzerinde tesirli olmuş ve özellikle 1956'dan itibaren CHP'yle olan iktidar-muhalefet mücadelesi din üzerinden yürütülmüştür. Demokrat Parti, 1923-1950 arasındaki CHP'yi halkın, dini duygularına saygı duymayan bir parti olarak anlatmıştır.³⁵¹ İsmet İnönü, iktidar partisinin CHP'yi laiklik üzerinden yanlış anlatmasına ve partiyi dini ilkelere saygısız olarak suçlamalarına sessiz kalmamıştır. 1945 yılından beri yapılan bütün din inkılâplarının halk nezdinde karşılık bulduğunu söylemiş ve CHP'yi din düşmanı gibi gösteren kişileri ise insanları aldatan rey avcıları olarak nitelendirmiştir.³⁵²

DP, iktidarını korumak ve halk kitlesi peşinden sürüklemek için, CHP'nin başarısız olduğu ya da geçmişte halkın sıkıntı çektiği konular üzerinden hareket ederek, popülist bir politika izlemiştir.³⁵³ Ülkenin çektiği ekonomik sıkıntıları gizlemek için halkın dini duygularını kullanmışlardır. DP, 1957 seçim propagandasında halka kurumsal din eğitimi vereceklerini vaat ederek, seçim malzemesi yapmıştır. Daha önceleri din eksenli propaganda ve vaatleri ile halktan oy devşiren DP, kurumsal din eğitimi vaadi, halkta eskisi kadar yer bulmamıştır. Halk

³⁴⁸ Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 30-31.

³⁴⁹ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 921, 17 Eylül 1956, s. 147-148. Seçmeli din dersini verecek olarak öğretmeninin bu dersi vermeyi kendisinin talep etmesini istenmiştir. Böylece, din dersinin daha verimli geçmesi için öğretmen isteği ön planda tutulmuştur. **Ayın Tarihi**, Sayı 274, Eylül 1956, s.37; Başar Erdoğan, *“Demokrat Parti Dönemi Eğitim Hareketleri”*, **Eğitim Üç Aylık İlmi Dergi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, (1), 1992, s. 5.

³⁵⁰ Liselere din derslerinin konulması 1967-1968 eğitim-öğretim yılından itibaren mümkün olmuştur. Tahsin Banguoğlu, **Kendimize Geleceğiz**, Derya Dağıtım, İstanbul, 1984, s. 99. Toplumda kutuplaşmaya yol açan seçmeli din derslerinin okutulup-okutulması tartışması 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Eyüp Şimşek, *“Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi Ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960)”*, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, 49, 2013, s. 409.

³⁵¹ Çetin Özek, **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul, b.y.y., s. 543.

³⁵² Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 133; Sabahat Erdemir, **Muhalefette İsmet İnönü 1956-1959**, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959, s. 113.

³⁵³ **Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973)**, “Adnan Menderes”, Kaynak Kitapları Yayınları, 1974, İstanbul, s. 1050.

artık din eksenli değil de ekonomik eksenli politika istemiştir. DP, 1957 seçimi sonucunda birinci parti olarak meclise girmiştir.³⁵⁴

1.3.3. Demokrat Parti Döneminde Milli Eğitim Şûraları

Demokrat Parti, 14 Şubat 1953 tarihleri arasında Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri başkanlığında, Beşinci Milli Eğitim Şûrası'nı toplamıştır. Şurâda, genel olarak ilkokul konuları ve genel olarak ilköğretim sorunları konuşulmuştur.³⁵⁵ Din eğitimi derslerinin laiklik ilkesine uygun olup olmadığı ve din derslerini okutacak öğretmenlerin ne kadar nitelikli olduğu konuları etraflıca tartışılmıştır.³⁵⁶ Bülent Nuri Esen, daha önce Milli Eğitim Bakanlığı aleyhine din derslerinin okullarda okutulmasının Anayasa'ya aykırı olduğunu gerekçesiyle Danıştay'a dava açmıştır, fakat dava reddedilmiştir.³⁵⁷ Şûrada bazı kararlar alınmıştır. 1954'te köy enstitüleri kapanmış ve öğretmen okuluna dönüşmüştür. 1953-1954 eğitim-öğretim döneminin başından itibaren, eğitim süresi dört yıla çıkarılan liseler tekrar üç yıla indirilmiştir. Din derslerinin ortaokul ve liselerde de verilmesi tartışılmış fakat din derslerinin ortaokullarda okutulması 1956 yılında 13.08.1956 4/7805 bakanlar kurulu kararı ile gerçekleştirilmiştir.³⁵⁸

18-23 Mart 1957'de Millî Eğitim Bakanı Ahmet Özel'in başkanlığında Mesleki-Teknik Öğretim ve halk eğitimi gündem maddelerini konuşmak üzere, Altıncı Milli Eğitim Şûrası toplanmıştır.³⁵⁹ Şûra sonucunda bazı kararlar alınmış fakat bunların birkaçı uygulanmış çoğu uygulanamamıştır.³⁶⁰

³⁵⁴ DP, bu seçimde 424 milletvekili kazanmıştır. Fakat 1954 seçimlerine göre kıyaslandığında, oylarında yüzde onluk bir düşüş meydana gelmiştir. Sadece dört ilde oylarını arttırabilmiştir. Kemal Karpaz, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980**, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 124-126, 141-144.

³⁵⁵ MEB, **Beşinci Milli Eğitim Şûrası**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.

³⁵⁶ MEB, **Beşinci Milli Eğitim Şûrası**, s. 350-450.

³⁵⁷ **Ulus**, 16 Şubat 1953.

³⁵⁸ MEB, **Beşinci Milli Eğitim Şûrası**, s. 450-500.

³⁵⁹ https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164847_6_sura.pdf (Erişim Tarihi: 03.10.2019, Saat 11.00). M.E.B., **Altıncı Maarif Şûrası (Çalışma Programı, Komisyon Çalışmaları, Konuşmalar)**, İstanbul, 1991.

³⁶⁰ 1958-1959 öğretim yılında İstanbul Teknik Okulunda, öğrenim süresi 5 yıl olan Akşam Teknik Okulu açılmıştır. Yapı ve Sanat Okulları Sanat Liselerine dönüştürülmüştür. UNESCO'nun 1960 da Paris'te yaptığı toplantıda Halkevlerinin faydaları gündeme gelmiş ve tekrar açılması tavsiye edilmiştir. 12 Ekim 1961 tarihli 5/1066 sayılı kararname ile DP'nin kapattığı Halkevleri yerine Kültür Dernekleri kurulmuştur. Daha sonra Kültür Dernekleri genel kurumunun adı yeniden Halkevleri olarak değiştirilmiştir. Dinç, **a.g.t.**, s. 132-134.

1.3.4. 1952 ve 1956 Lise Müfredat Programı

1952 Lise Müfredat Programında, bütün sınıflarda haftalık ders saati 32 saat olmuştur. Tarih dersi birinci, ikinci, üçüncü sınıflarda ve dördüncü sınıf edebiyat şubesinde iki saat olarak okutulmuş, dördüncü sınıf fen şubesine ise tarih dersi konulmamıştır. Tarih dersinin ağırlığı tüm sınıflarda % 6,2 olmuştur.³⁶¹ İslam Tarihi Ortaçağ Tarihi başlığı altında Lise ikinci sınıfta okutulmuş. Konuların yarısı Avrupa tarihiyle; diğer yarısı ise İslam Tarihi ve Türk-Müslüman devletleri tarihine ayrılmıştır. Konularda kronolojik sıra gözetilmiştir. Diğer programlarda olduğu gibi T.C. İnkılâp Tarihi konuları programın en sonuna eklenmiştir.³⁶²

1956 Lise Müfredat Programında, bütün sınıflarda haftalık ders saati 32 saat olmuştur. Bu yıl liseler dört yıldan tekrar 3 yıla indirilmiştir. Tarih dersi birinci, ikinci, üçüncü sınıflarda, dördüncü sınıf fen ve edebiyat şubesinde iki saat olarak okutulmuştur. Tarih dersinin ağırlığı tüm sınıflarda % 6,2 olmuştur.³⁶³ 1956 Lise Müfredat Programı, 1957-1958 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. 1970 yılına kadar yürürlükte kalarak uygulanmıştır. Bu program 1960 ve 1970 Lise Müfredat Programı olarak da kullanılmıştır. Bu programda bazı değişiklikler yapılmıştır. En büyük değişiklik ise bu zamana kadar uygulanmayan, liselerde 1952 yılına kadar 3. sınıfta, 1952-1956 yılları arası dördüncü sınıfta ayrılan fen ve edebiyat şubeleri, artık ikinci sınıftan itibaren ayrılmaya başlanmıştır. Haftalık toplam ders saati birinci, ikinci sınıflarda 33 saat, üçüncü sınıf edebiyat kolunda 32 saat, üçüncü sınıf fen kolunda 34 saat olmuştur. Tarih dersi ise birinci, ikinci sınıflar ve üçüncü sınıf fen şubesinde iki saat, üçüncü sınıf edebiyat şubesinde ise 3 saat olmuştur. Tarih dersinin ağırlığı birinci ve ikinci sınıflarda %6, üçüncü sınıf fen şubesinde %5,9, üçüncü sınıf edebiyat şubesinde %9,4 olmuştur.³⁶⁴

DP dönemi Lise Müfredatları incelendiği zaman, 1954-1956-1957 yıllarında yayınlanan müfredat programlarının birbirinin aynısı olduğu görülmüştür. Tek farklı olan 1952 yılı programı olmuştur. 1952 yılından 1954 arası dönemde liseler, üç yıldan dört yıla çıkarılmıştır. 4. sınıf edebiyat bölümü öğrencileri sadece yeni ve yakın çağ siyasi ve sosyal meselelerinin işlendiği 2 saatlik ders görmüşlerdir. 1954

³⁶¹ M.E.B., 1952 Lise Müfredat Programı, M.E.B. Basımevi, Ankara, 1952, s. 3.

³⁶² 1952 Lise Müfredat Programı, s. 5-8.

³⁶³ M.E.B., 1956 Lise Müfredat Programı, M.E.B. Basımevi, Ankara, 1956, s. 3.

³⁶⁴ M.E.B., Lise Müfredat Programı, M.E.B. Basımevi, Ankara, 1960, s. 3.

yılında liseler tekrar 3 yıla indirilmiştir. Ancak lise 3. sınıflar Fen ve Edebiyat olmak üzere iki şubeye ayrılmışlardır. 1952 yılındaki Lise 3. sınıfı programında yer alan ünite 2 (15. yy. 'da Avrupa), 1954 Lise 3 Fen Bölümünde yer almazken Edebiyat bölümünde aynen yer almıştır. Demokrat Parti dönemi Lise Müfredatlarında İslam Tarihi Lise II. sınıflarda verilmiştir.³⁶⁵

1.3.5. Demokrat Parti Döneminde Okutulan Lise Tarih Ders Kitapları

DP'nin, eğitim ve kültür politikalarında önceki dönemlere göre önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Tarih eğitim-öğretiminde de köklü bir değişiklik yoktur. İnönü döneminde başlatılan Hümanizm merkezli tarih anlayışından, tekrar geleneksel tarih anlayışına dönmüş ve Türk Tarih Tezi çok sahiplenilmese de reddedilmemiştir. İslam Tarihine ve Osmanlı Tarihine dair araştırmalara önem verilmiş ve bu konularda kendilerinden önceki dönemlerden çok fazla eserler kaleme alınmıştır. Fakat DP ve CHP iktidar-muhalefet tartışmasının giderek artması Cumhuriyet Tarihi ders kitaplarının yazımına etki etmiştir. Milli Mücadele Dönemi anlatılırken İnönü'nün rolü azaltılmış ve Celal Bayar daha ön plana çıkartılarak, bunun üzerinden Demokrat Parti dönemi övülmüştür. Bu dönemde kitap yazımı ve yayınlanması serbest bırakıldığı için, DP politikasını destekleyen çok sayıda kitap yazılmıştır.³⁶⁶

Milli Eğitim Bakanlığı, 1950 yılından itibaren, okutulacak ders kitaplarını, 6 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen 5429 sayılı kanuna göre hazırlamıştır. Bu yeni kanun ile Atatürk döneminde çıkarılan 3 Haziran 1933 tarih ve 2259 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni kanun, ders kitaplarında birçok yenilik getirmiştir. Kitaplarının seçimi, satış fiyatlarının belirlenmesi yetkisi Milli Eğitim Bakanlığı'na bırakılmıştır. Bakanlık gerektiği takdirde okul kitabı yazdırmak, bastırmak ve değiştirmek hakkına sahip olacaktır. Bir kitabın, ders kitabı olarak okutulma süresi üç yılla sınırlandırılmış fakat aynı kitabın tekrar kabul edilirse okutulabilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kanuna daha sonra bir madde eklenmiştir. Milli Eğitim

³⁶⁵ M.E.B.. *Ortaöğretim Programındaki Yönelmeler (1924-1970)*, İstanbul, 1972, s. 140-151.

³⁶⁶ Bengül Salman Bolat, "Tanzimat'tan Demokrat Partiye Kültür Politikaları Ve Tarih Anlayışları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5, Issue 8, 2012, s. 242-244.

Bakanlığı, önceki kanuna göre bastırıldığı kitaplardan, serbest basıma bırakacaklarının listesini, her yıl ders yılı dönemi başından bir yıl önce ilan etmesi istenilmiştir.³⁶⁷

Özel yayın evleri, 1950-1951 eğitim-öğretim yılından itibaren, ders kitaplarının tamamını basıp yayınlama hakkı elde etmişlerdir. Talim ve Terbiye Kurulundan geçen, her yazarın kitabı da ders kitabı olarak okutulabilecektir. 1950 yılından itibaren Türkiye'deki ders kitabı sayısı hızla artmıştır. Bu serbest durum tarih ders kitaplarının yazımında bazı sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Bakanlık, 1952 yılında bir genelge yayınlamış, ortaokul ve lise tarih ders kitaplarının bu şartnameye göre hazırlanılmasını kararlaştırmıştır. Tarih ders kitapların yazılışında 570 sayılı Tebliğler Dergisinde daha önce yayımlanan "Okul kitaplarında aranacak genel vasıflar" maddesi esas alınacaktır. Olaylar anlatılırken çok teferruat verilmemeli daha çok o olayda ön plana çıkan kişiler ve tarihler anlatılmalıdır. Olayı, öğrenciye kavratmak için örneklerden faydalanılmalıdır. Konu sonlarında, öğrencinin tarihe ilgisini arttırmak ve milli bilinci oluşmasını arttırmak için ilgi çekici okuma parçalarına yer verilmelidir. Ayrıca lise tarih ders kitapları için sayfa sayıları belirlenmiştir. Lise I. Sınıflar için 128-176 sayfa aralığı; Lise II. sınıflar için 128-176 sayfa aralığı; Lise III. Sınıflar için 176-240 sayfa aralığında olması istenmiştir.³⁶⁸

Milli Eğitim Bakanlığı, okullarda okutulacak ders kitaplarının listesini her ders yılı başında ilan etmiştir. Bu listeler on yıllık dönem içerisinde bazı değişikliklere uğramıştır. 1950'li yılların başındaki ders kitabı ve yazarlarından bir kısmının değişmiş ve bazı alanlarda ders kitabı sayısı ve yazarları artmıştır. Bunun dışında birden fazla yazarlı tarih ders kitaplarının da sayılarının arttığı görülmektedir.³⁶⁹

Demokrat Parti Döneminde okutulan Lise Tarih Ders Kitapları aşağıdaki gibidir:

1950-51 eğitim-öğretim yılında;³⁷⁰

³⁶⁷ Çapa, *a.g.m.*, s. 61.

³⁶⁸ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 657, Ağustos 1952, s. 82.

³⁶⁹ 1949-1950 öğretim yılında liselerin tüm sınıflarında Enver Ziya Karal'ın kitabı ile Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun, Enver Ziya Karal'ın müşterek yazdığı iki tarih kitabı okutulmuştur. 1957-1958 Öğretim yılında kitap sayısı lise I'de 7, lise II'de 6, lise III'de 8'e çıkmıştır. Çapa, *a.g.m.*, s. 69.

³⁷⁰ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 605-606, Ağustos- Eylül 1950, s. 112.

Lise I: İlkçağ Tarihi, Niyazi Akşit³⁷¹, Remzi Kitabevi; İlkçağ Tarihi, Emin Oktay³⁷², Remzi Kitabevi.

Lise II: Orta Çağ Tarihi, Arif Müfit Mansel-Cavit Baysun-Enver Ziya Karal, M.V. Yayınları.

Lise III: Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, Arif Müfit Mansel-Cavit Baysun-Enver Ziya Karal, M.V. Yayınları.

1951-52 eğitim-öğretim yılında;³⁷³

Lise I: İlkçağ Tarihi, Niyazi Akşit, Remzi Kitabevi; İlkçağ Tarihi, Emin Oktay, Remzi Kitabevi.

Lise II: Orta Çağ Tarihi, Ali Müfit Mansel-Cavit Baysun-Enver Ziya Karal, M.V. Yayınları; Tarih II Ortaçağ, Emin Oktay, Remzi Kitabevi³⁷⁴; Tarih II Ortaçağ, Niyazi Akşit, Remzi Kitabevi.³⁷⁵ Niyazi Akşit, Emin Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, Remzi Kitabevi.³⁷⁶

Lise III: Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, Ali Müfit Mansel-Cavit Baysun-Enver Ziya Karal, M.V. Yayınları; Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi III, Ekrem İnal-Nurettin Ormancı, M.V. Yayınları; T.C. Tarihi, Enver Behnan Şapolyo, M.V. Yayınları.

1952-1953 eğitim-öğretim yılında, 1951-1952 yılında okutulan lise tarih ders kitaplarının tekrar okutulması kararlaştırılmıştır. Sadece Arif Müfit Mansel-Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal'ın yazdığı Orta Çağ Tarihi adlı ders kitabı 1952-1953 eğitim-öğretim yılında kaldırılmış ve bunun yerine, Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı tarafından yazılan Orta Çağ Tarihi³⁷⁷ ders kitabı eklenmiştir.³⁷⁸

1953-54 eğitim-öğretim yılında okutulacak olan tarih ders kitapları 1952-1953 eğitim öğretim yılı ile aynı olması kararlaştırılmıştır. Bu listeye Bedriye Atsız-Hilmi Oran tarafından yazılan, İnkılâp Kitapevi ve Milli Eğitim Vakfı tarafından

³⁷¹ Niyazi Akşit: Yükseköğretim okulu ve Eğitim enstitüsü tarih öğretmenidir. Yazdığı ders kitapları Türkiye'de 35 yıl boyunca okutulmuştur. Niyazi Akşit, **Tarih I İlkçağ**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1950.

³⁷² Emin Oktay: Milli Eğitim Bakanlığı Müfettişidir. Niyazi Akşit ile müşterek yazdığı ders kitaplara uzun yıllar boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur. Emin Oktay, **Tarih I İlkçağ**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1950.

³⁷³ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 647, Ekim 1951, s. 141.

³⁷⁴ Emin Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1959. Kitap toplam 248 sayfadır. 47-114 arası İslam tarihi anlatılmıştır.

³⁷⁵ Niyazi Akşit, **Tarih II Ortaçağ**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966. Kitap toplam 201 sayfadır. 41-85 arası İslam Tarihi anlatılmıştır.

³⁷⁶ Niyazi Akşit-Emin Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1952.

³⁷⁷ Ekrem İnal, İstanbul Erkek Lisesi tarih öğretmenidir. Nurettin Ormancı, Güzel Sanatlar Akademisi ve Galatasaray Lisesi tarih öğretmenidir. Ekrem İnal-Nurettin Ormancı, **Ortaçağ Tarihi**, Güven Basımevi, İstanbul, 1952. Eser toplam 183 sayfadır. 42-115 sayfa arası İslam tarihi anlatılmıştır.

³⁷⁸ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 657, Ağustos 1952, s. 80-86.

basılan Tarih I ve Tarih II Orta Çağ³⁷⁹ adlı ders kitapları eklenmiştir. Bu dönemde liseler üç yıldan dört yıla çıkarıldığı için, herhangi bir lise dördüncü sınıf tarih ders kitabı hazırlanamamıştır. Fakat şu tarih ders kitaplarının okutulması önerilmiştir ve hangi kitabı okutacağı kararı öğretmene bırakılmıştır. Tarih IV Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, Emin Oktay, Remzi Kitapevi; Tarih IV Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, Niyazi Akşit-Çağatay Uluçay, Remzi Kitapevi; Tarih IV Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, Bedriye Atsız- Hilmi Oran, M. V. Yayınları-İnkılâp Kitapevi.³⁸⁰

1954-1955 eğitim-öğretim yılında liseler eskisi gibi üç yıla indirilmiştir. Elde mevcut bulunan ders kitapları dört yıllık eğitime göre düzenlendiği için, hangi ders kitaplarının okutulacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun için kitapların içeriğindeki anlatılan konuların aynı kalması ve sadece kitapların kapağında bulunan kaçınıcı sınıfa ait olduğuna dair sayıların düzeltilmesi istenilmiştir.³⁸¹

1955-1956 eğitim-öğretim yılında 1954-1955 eğitim-öğretim yılında okutulmasına karar verilen ders kitaplarının tekrar okutulması kararlaştırılmıştır.³⁸² 1957-1958 eğitim-öğretim yılında ise 1956-1957 yılında okutulan ders kitaplarının tekrar okutulması kararlaştırılmıştır. 1958-1959 eğitim-öğretim yılında okutulacak ders kitapları 1957-1958 eğitim-öğretim yılında okutulan kitapların aynısıdır. Sadece lise I ve lise II. sınıflarında okutulan Ekrem İnal-Nurettin Ormancı tarafından yazılan ders kitabı listeden çıkarılmıştır. Onun yerine Bedriye Atsız-Hilmi Oran'ın Tarih II Ortaçağ adlı ders kitabı okutulması kararlaştırılmıştır. DP'nin 10 yıllık iktidarı döneminde farklı ders kitapları yazılsa da İnönü döneminin Hümanizm etkisinde yazılan ders kitapları okutulmaya devam edilmiştir. DP, dönemi ders kitaplarının genel olarak iki yazarlı olduğu dikkati çekmektedir.³⁸³

DP döneminde Talim ve Terbiye Kurulu, okutulan ders kitaplarını şekil ve içerik yönünden inceletmiş ve tarih ders kitapları hakkında ara ara raporlar yayınlamıştır. Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı tarafından liselerin ikinci sınıflarında

³⁷⁹ Bedriye Atsız, Haydarpaşa ve İngiliz Erkek Lisesi tarih öğretmenidir. Hilmi Oran, Galatasaray Lisesi tarih öğretmenidir. Bedriye Atsız, Hilmi Oran, **Tarih II Ortaçağ**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1952.

³⁸⁰ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 746, Mayıs 1953, s. 147.

³⁸¹ **Tebliğler Dergisi**, Sayı 819, Ekim 1954, s. 234.

³⁸² **Tebliğler Dergisi**, Sayı 854, 16.05.1955, s. 57-65.

³⁸³ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 1007, 12.05.1958.

okutulmak üzere hazırlanıp bastırılan Tarih Lise II Ortaçağ Tarihi adlı eserde bazı hatalar tespit etmiştir. Sayfada 10'daki Atilâ ismi Atilla ve Saman oğulları Devleti, Samani Devleti, olarak; Sayfa 44'deki haritanın Acem Körfezi değil İran Körfezi olarak; Sayfa 171'de bulunan haritanın altına yazılan yanlış yazının düzeltilmesi istenmiştir. Bu düzenlemelerin yapılmasını ve sonra ders kitabı olarak kabul edileceği belirtilmiştir.³⁸⁴ Niyazi Akşit tarafından liselerin ikinci sınıflarda okutulmak üzere hazırlanan Tarih Lise II. sınıf adlı eserde; sayfa 27'de Batı Göktürkleri konusunda Türk-İslam mücadelesine değinilmemiş ve Türgiş ve Karluk'lar hiç anlatılmamıştır. Sayfa 44'de Hülafayı Raşid'in devri 632-750 yılları arasında gösterilmiştir. TTK, bu hataların düzeltilmesini istemiştir.³⁸⁵

³⁸⁴ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 156, 24.07.1952.

³⁸⁵ **Talim ve Terbiye Kurulu Kararı**, Sayı 273, 03.12.1953.

İKİNCİ BÖLÜM

LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA İSLAM TARİHİ KONU ANLATIMI

İslam Tarihi öğretimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminde yer almış ve ders kitapları içerisinde doğrudan veya dolaylı olarak okutulmuştur. Çalışmamıza konu olan 1923-1960 yılları arasında lise müfredat programı dahilinde İslam tarihi konuları liselerde, çok az değişiklikler haricinde hep aynı çizgide olmuştur. Ders kitaplarında, konu olarak İslam tarihi kronolojik sıralamaya uygun şekilde, İslamiyet'ten önce Arabistan'ın siyasi ve sosyal yapısının anlatılmasıyla başlatılmaktadır. Akabinde Hz. Muhammed dönemi, sonra sırasıyla Dört Halife Dönemi, Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri Devleti hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu bölümde amaç, 1923-1960 arası yazılan lise tarih ders kitaplarında İslam tarihi konularının nasıl anlatıldığını ortaya koyabilmektir. Araştırmanın asıl veri kaynağını 1923-1960 arasında yazılmış lise tarih ders kitapları oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri tarih ders kitaplarının İslam tarihi konu anlatımına yönelik kısımlarından elde edilmiştir. Ders kitaplarında ilgili konular tespit edilmiş ve ders kitapları birbirleriyle mukayese edilmiştir.

2.1. Lise Tarih Ders Kitaplarında İslamiyet Öncesi Araplar

Osmanlı Devletinde özellikle Tanzimat'tan itibaren yazılan İslam tarihi eserlerinde İslamiyet'ten önceki Arap tarihine yer verilmemiştir. II. Meşrutiyet döneminden itibaren hem İslam tarihi ile ilgili eserlerde hem de İslam tarihinin anlatıldığı ders kitaplarında '*Kable'l-İslam Araplar*' başlığıyla bu dönem anlatılmıştır.³⁸⁶ Cumhuriyetin ilk döneminde Latin Alfabesi kabul edilmeden önce okutulan ders kitaplarında da bu konu '*Kabl'el İslam Araplar*'³⁸⁷ başlığı altında anlatılmıştır. İncelediğimiz 1923-1960 arası lise tarih ders kitaplarında, İslam tarihi konuları anlatılmadan önce İslamiyet'ten önce Arap tarihi hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Latin Alfabesinin kabulünden sonra ise ders kitaplarında

³⁸⁶ Mehmet Şemseddin (Günaltay), *İslâm Tarihi*, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1341, s.6.

³⁸⁷ Ali Reşat, Ali Seydi, *Tarih-i Umumi*, İkram Matbaası, Cilt: I-III, Cilt II, İstanbul, 1327 (1911). (III cilt olan eserin hepsi bir kitapta toplanmış. İslam tarihinin anlatıldığı kısım II. ciltedir. Atıf yapılan II. cildir.)

‘İslamiyet’ten Önce Araplar veya Müslümanlıktan Evvel Araplar’ gibi aynı manayı ihtiva eden başlıklar altında konu incelenmiştir.

2.1.1 İslamiyet Öncesi Arabistan Coğrafyası

1923-1960 arasında yazılan bütün lise tarih ders kitapları, İslamiyet’ten önceki Araplar hakkında bilgi vermeden önce, Arabistan coğrafyası ve Arabistan’ın sınırları hakkında bilgi vermekle konuya girizgâh yapmışlardır. Arabistan sınırları bütün ders kitaplarında hemen hemen benzer şekilde belirtilmiştir. Bu konuda en detaylı bilgiyi Atatürk döneminde yazılan Tarih II ders kitabı vermiştir: “*Arabistan Asya kıtasının garbî cenubî tarafında bir yarımada. Garpta Kızıldeniz, cenupta Aden körfezi ve Hint Denizi, şarkta Umman Denizi ve Acem körfezi ile kuşatılmış büyük bir yarımada. Şimalinde Suriye çölü bu yarımadaı Suriye ve Mezopotamya’nın aşağı Fırat kısımlar ile birleştirir*”³⁸⁸ yazılmıştır. Aynı ders kitabında, “*Arabistan kurak ve bilhassa şark kısmı yakıcı sıcaktır. Bol su ve ırmakları yoktur. Yazın şarktan esen sam yelleri insanları boğar ve dalgalar halinde kum yığınları sürükler*”³⁸⁹ ifadeleri yer almış ve Arabistan’ın coğrafi yapısının yaşamaya çok elverişli olmadığına, kötü iklim şartlarının insanları bunalttığına dair bir tahlil yapılmıştır. İncelenen bütün ders kitapları Arap yarımadasının etrafının dağlarla çevrili, ortasında baştan başa geniş çöller bulunan büyük bir yarımada olduğuna değinmişler ve bu yarımadanın ortasında Necit, güneyinde Yemen, batıda Hicaz bölgesi olduğunu belirtmişlerdir. 1923-1930 yılları arasında okutulan Tarih II. Kitap’ta, Arabistan coğrafyası taşlık, kumluk ve mesut olarak üçe ayrılmış ve diğer ders kitaplarında olduğu gibi en verimli toprakların Yemen bölgesinde olduğu vurgulanılmıştır.³⁹⁰ Tarih II. Kitapta belirtilen bu ayrımın aynısı DP döneminde okutulan İnal-Ormancı’da da görülmektedir. Bu yazarlar Yemen’in bol yağış aldığı için çeşitli ürünler yetiştiğini, bu özelliğiyle diğer bölgelerden üstün olduğunu ve bu yüzden Yemen’e, Bahtiyar Arabistan da denildiğini belirtmiştir.³⁹¹ Arap coğrafyası ayrımında Tarih II. Kitap’ta mesut olarak kullanılan terim İnal-Ormancı’da bahtiyar

³⁸⁸ **Tarih II Ortazamanlar**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.79 (Bundan sonra bu esere atıf yaparken Tarih II diye belirttik). Ali Haydar Taner, **Ortaokul İçin Tarih II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945. s.38.

³⁸⁹ **Tarih II**, s.80.

³⁹⁰ Komisyon, **Tarih II. Kitap**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.3.

³⁹¹ Ekrem İnal-Nurettin Ormancı, **Ortaçağ Tarihi**, Güven Basımevi, İstanbul, 1952, s.42.

olarak kullanılmıştır. Diğer ders kitaplarında bu tarz coğrafya ayrımı tespit edilmemiştir.

1923-1930 yılları arasında ders kitabı olarak okutulan Emin Ali, Umumi Tarih'te, Yemenden sonra Necit yaylası ile Hicaz dağları arasındaki bazı vadilerde mümbit sahalara rastlanıldığını ve bunların haricinde sıcak ve kurak çöller de olduğunu belirtmiştir. Bu çöllerin en büyük olanı Anadolu'nun bir misli genişliğindeki bir sahayı işgal eden Dehna çölüdür. Bu kurak ve susuz memlekette daimi nehirler hiç yoktur. Yüksek dağların tepelerine ara sıra düşen yağmur sağanaklarının, meydana getirdiği derecikler senenin birçok aylarında kuru kalmışlardır.³⁹² Emin Ali, Dehna çölünün büyüklüğünü Anadolu'nun bir misli diye ifade etmesi, benzerlik kurarak, öğrencinin öğrenmesini kolaylaştırdığı söylenilebilir.

2.1.2. Arabistan'da Kurulan Devletler

İncelenen ders kitaplarında, Arabistan'ın sınırları belirtilip yazıldıktan sonra, bu coğrafyada İslam'dan önce kurulan devletler hakkında bilgi verilmiştir. Yemen, yaşamaya elverişli olduğundan dolayı en önemli devletler Yemen'de kurulmuştur. Bunların hangi devletler olduğunu Himyeri, Babil, Asur, Mısır, İbrani, Yunan, Roma kitabe ve eserlerinden öğrenmekteyiz.³⁹³ Araplar, Sami milletlerin en büyüğüdür. Günümüzde yaşayan Sami milletler, Yahudiler ve Habeşliler'dir. Eskiden yaşayan şuan yaşamayan Asurlular, Kaldeniler, Fenikeliler de Sami milletlerdendir.³⁹⁴

Gerek Cumhuriyetin ilk yıllarında gerekse de 1931 yılında yazılmış olan Tarih II ders kitabında Arap devletleri hakkında bilgi verilirken, yaşadıkları coğrafya esas alınarak 'Arabistan'ın cenubinde, Arabistan'ın şimalinde, Orta Arabistan' diye bir sınıflandırma yapılarak anlatılmıştır. İnönü ve DP döneminde okutulan ders kitaplarında ise Arapça yön ifadeleri yerine, doğu, batı, kuzey, güney gibi Türkçe ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Bunda hem Latin Alfabesine geçiş ve hem de

³⁹² Emin Ali, **Umumi Tarih Ortazaman Kitap 2**, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul, 1929.s.7.

³⁹³ Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun, Enver Ziya Karal, **Ortaçağ Tarihi**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.27; Akşit, **a.g.e.**, s.42.

³⁹⁴ Bedriye Atsız, Hilmi Oran, **Tarih II Ortaçağ**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1952.s.37. Bu sınıflandırmanın bir benzerini Ekrem İnal ve Nurettin Orman'ın yazdığı Tarih Ortaçağ Lise II adlı ders kitabında ve A. Haydar Taner'in yazdığı, Ortaokul için Tarih II ders kitabında da görmekteyiz. Ali Haydar Taner, **Ortaokul İçin Tarih II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945. s.38.

yazarların kişisel tercihinin etkili olduğu söylenebilir. Diğer ders kitaplarında ise böyle bir sınıflandırma yapılmadan, İslam'dan önceki kurulan Arap devletlerini bir bütün olarak anlatıldığı görülmektedir. 1930'lardan sonra yazılan ders kitapları içerisinde, İslam'dan önce kurulan Arap devletleri hakkında en detaylı bilgiyi, Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabı vermiştir. Tarih II'de bu devletlerin siyasi ve kültürel tarihleri iç içe anlatılmıştır. Tarih II ders kitabı hacim olarak, Ortaçağ ve İslam Tarihinden bahseden diğer ders kitapların üç katı olduğu için hemen hemen bütün konularda detaya girmiştir.³⁹⁵ İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, yazmış oldukları 'Ortaokullar İçin Tarih Kitabı II' ders kitabında, Arap devletleri hakkında hiçbir bilgi vermediği görülmektedir.³⁹⁶

1923-1960 yılları arasında okutulan ve İslam öncesi Arabistanda kurulan devletler hakkında bilgi veren ders kitaplarında, Arabistan'da kurulan ilk devlet olarak Mina devleti gösterilmiştir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de bu devlet, başkentleri Main olduğu için, diğer ders kitaplarındaki gibi Mina değil de Main devleti olarak anlatılmıştır. Main devleti, Yemen'de milattan evvel onuncu asırda kurulmuş ve kısa sürede bütün doğu Kızıldeniz'e egemen olmuştur. Devletin ilk başkenti Main olmuş, sonra ise Karna şehri başkent yapılmıştır.³⁹⁷ İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda ise Mina devletinin kuvvetli bir konfederasyon oluşturmak için Kızıldeniz'in şark sahillerine egemen olduğu vurgulanmış, bu devletin en önemli şehirlerinin Main ve Karna olduğu belirtilmiştir.³⁹⁸ İnönü döneminde okutulan Mansel yönetiminde yazılan Ortaçağ Tarihi adlı ders kitabında, diğer ders kitaplarından farklı olarak, Main devletinin diğer Arap devletlerinden daha üstün bir konumda olduğu belirtilmiştir.³⁹⁹

M.Ö. 7. asırda Main devleti yıkılarak, Yemende Seba(Saba) devleti kurulmuştur. İncelenen ders kitaplarında bu devletin ticarete çok ilerlediği vurgulanmış ve bu nedenle Arabistan'da önemli bir konuma erişmiş olduğu belirtilmiştir. M.Ö. 115 yılına kadar devam eden devletin hükümdarları Saba ve

³⁹⁵ Copeaux, a.g.e., s.272,273.

³⁹⁶ Faik Reşit Unat-Kamil Su, **Ortaokullar İçin Tarih Kitabı II**, Kanaat Yayınları, İstanbul,1954, s.38.

³⁹⁷ **Tarih II**, s.80.

³⁹⁸ **Tarih Hulasa El Kitabı Lise ve Orta II**, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1941-1942, s.33.

³⁹⁹ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s.28.

Maarib kralı adını almışlardır.⁴⁰⁰ Seba Devleti hakkında İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda, diğer ders kitaplarında anlatılmayan, İslam tarihi ile alakalı bir ayrıntının yer aldığı görülmektedir: *“Kudüs kralı Süleyman ile muasır olan Seba kraliçesi Belkıs, Ön Asya'nın en şöhretli hükümdarlarından oldu. Kudüs'e kadar gelerek Süleyman ile Hint deniziyle Akdeniz ticaretinin emniyet ve inkişafını temin etti”*⁴⁰¹ denilmiştir. Ders kitabında, Kur'an-ı Kerim'de kıssa olarak geçen Süleyman Peygamber ve Yemen melikesi Belkıs hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁰²

Himyeriler Devleti M.Ö. 115 senesinde Seba Devletini yıkarak, onların egemen olduğu topraklar üzerinde kurulmuştur. Mina'lılar ve Seba'lılar, Yemende büyük kanallar yapmış ve bu sayede ülkelerinde ziraatı çok ilerletmişlerdir. Ticaret ve ziraat sayesinde halkın refah seviyesi artmış ve halk zenginleşmiştir. Yemen'de arazileri sulayan Ma'rep Seddi, bir sel sonucunda yıkılmış, bu seddin yıkılması ve ticaret yolunun değişmesi gibi nedenlerle Yemenliler fakir düşmüştür. Halk buradan Mekke, Medine ve Suriye'ye göç etmiştir. Yemenliler miladi VI. asır sonuna kadar birkaç defa Romalıların Hristiyan yapıp Yemen'e saldırdıkları Habeşlilerle uğraşmağa mecbur olmuşlardır. Bu istilalar karşısında Himyeri'ler İranlılardan yardım istediler. İranlılar gemilerle asker göndererek, Habeşlileri buradan kovdular ve Yemeni İran topraklarına kattılar. İran'a bağlı bir vilayet halinde idare edildi. Yemene İslam dini gelmeden evvel, vali Bazan tarafından yönetilmekteydi. Bazan, daha sonra Yemen halkıyla beraber Müslüman oldu.⁴⁰³

1923-1930 yılları arasında okutulan Tarih II. Kitap'ta, Arabistan'da İslam öncesi kurulan Arap devletlerinden sadece Himyeriler'e değinmiştir. Himyeriler hakkında diğer ders kitaplarında geçmeyen; yazı yazmayı bildikleri, bina inşa edip, heykeltıraşlık yaptıkları belirtilmiştir.⁴⁰⁴ DP döneminde okutulan Oktay, diğer ders kitaplarından farklı olarak, Arabistan'da kurulan devletler içerisinde en önemlilerini

⁴⁰⁰ Niyazi Akşit, **Tarih II Ortaçağ**, Remzi Kitapevi, 1966. s.43; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.27.

⁴⁰¹ **Tarih Hulasa El Kitabı**, s.33.

⁴⁰² Neml suresi, 22-44 arası ayetlerde, Hz. Süleyman Peygamber ile Sebe melikesi Belkıs'ın kıssaları anlatılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in Neml suresinde Sebe devletinden bahsedilmiştir. Yanında danışma meclisi olan bir kadın (Belkıs) hükümdarın Sebe devletini yönettiğinden, halkının zengin bir ülke olduğundan fakat burada bulunan insanların güneşe taptığından söz edilmiştir. Peygamber Hz. Süleyman, Belkıs'a bir elçi göndermiş ve halkıyla beraber tek olan Allah'a inanmaya davet etmiştir. Sebe melikesi, Kudüs'e gitmiş, Hz. Süleyman Peygamberle bizzat görüşmüş ve O'nun bir peygamber olduğuna iman etmiş ve hakimiyetini tanımıştır. Tarih ve tefsir kaynaklarında Belkıs'la Hz. Süleyman'ın evlendikleri rivayet edilmiştir. İsmail Yiğit, 'Sebe', **D.İ.A.**, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.242.

⁴⁰³ **Tarih II**, s.81.

⁴⁰⁴ **Tarih II. Kitap**, s.4.

Main, Seba ve Himyeriler olarak göstermiş ve bu devletlerden de tarihi oldukça bilinen devletin Himyeriler olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁵ Burada bu dönemle alakalı Kur'an-ı Kerim'de Fil Suresi olarak anlatılan konuya değinmek gerekli olacaktır. Fil Suresindeki olayın müsebbibi olan ve Kâbe'yi yıkmaya gelen Ebrehe⁴⁰⁶ bu devletle ilişkilidir. Yemende Habeş valisi olan Ebrehe, son Himyeri hükümdarını tahtan indirerek bu devlete son vermiştir. Ordusunun en başında bir fili de bulundurarak, Mekke'ye kadar bir sefere gitmiştir. Himyeri Devleti anlatılırken, bu konuya hemen hemen bütün ders kitaplarında az çok değinildiği görülmesine rağmen⁴⁰⁷ Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında ne Ebrehe'den ne de Fil olayından bahsedilmediği görülmektedir.

Arabistan'ın kuzeyinde, Amalika ve Nabatlar Devleti vardı. Amalika'lılar, M.Ö. 2000'de kuzey Hicazda kurulmuştur. Bu devlet Sina Yarımadasına kadar uzanmıştır.⁴⁰⁸ Nabatlar devleti ise Sina yarımadasında Filistin'in güneyinde, merkezi Petra şehrinde kurulmuştur.⁴⁰⁹ 1923-1930 yılları arasında okutulan Ahmet Refik Altınay Büyük Tarihi Umumi'de, Nabatlar'ın yegâne geçim kaynağının ticaret yapmak olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁰ Bu devletlerin dışında Arabistan'da, Suriye ve Irak Arap beylikleri vardır. Bunlar Iraktaki Hire devleti ile Suriye'nin güneyindeki Gassaniler devletidir. Hire'liler Sasaniler'e, Gassaniler ise Doğu Romalılarına bağlı bir beylik olarak devam etmişlerdir. Bu beylikler savaş dönemlerinde bu devletlerin himayesi altında bulunmaktaydılar.⁴¹¹ DP döneminde ders kitabı olarak okutulan

⁴⁰⁵ Emin Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1959, s.48.

⁴⁰⁶ Ebrehe, koyu bir Hristiyan'dı ve Yemende de Hristiyanlığı yaymak için çalışmalar başlatmıştır. İlk önce Sana'da muhteşem ve büyük bir kilise yaptırdı. Hem Mekkelilerin giderek büyüyen ticaretine engel olmak hem de bütün Araplara burayı kutsal kabul ettirerek, Kâbe yerine bu kiliseyi tavaf etmeye zorlamak istemiştir. Ebrehe'nin çeşitli ülkelere propagandacı gönderip, Kâbe yerine Sana'yı tavaf etmelerini istemesine, Kinane kabilesinden olan bir Arap sinirlendi ve Ebrehe'nin yaptırdığı bu kiliseye giderek içine pisliğini yaptı. Olayı öğrenen Ebrehe, Kinane kabilesine bir elçi göndererek Sana'da ki kilisede ibadet etmelerini istedi. Kinane kabilesi bu isteği kabul etmemiş ve elçiye de öldürmüştür. Ebrehe, tek çözümün Kâbe'yi yıkmakta olduğunu görmüş ve büyük bir filin de ön sırada yer aldığı bir orduyla beraber Hicaz'a doğru yola çıkmıştır. Mekke'ye hücum emrini verdiği sırada, en önde bulunan büyük fil hiç yerinden kalkmadı. Ordusunun büyük bir kısmı da Ebabil kuşları tarafından mahvedilmiştir. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de Fil Suresinde anlatılmıştır. Ahmet Lütfi Kazancı, 'Ebrehe', **D.İ.A.**, Cilt 10, İstanbul, 1994, s.79,-80.

⁴⁰⁷ Akşit, **a.g.e.**, s.43; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.28.

⁴⁰⁸ **Tarih II**, s.81.

⁴⁰⁹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.28.

⁴¹⁰ Altınay, **a.g.e.**, s.9.

⁴¹¹ Akşit, **a.g.e.**, s.43.

Oktay, diğer ders kitaplarında beylik olarak gösterilen Gassaniler'i, beylik değil de bir devlet olarak göstermiştir.⁴¹²

DP döneminde okutulan Atsız-Oran, İslamiyet'ten önce Arapların büyük devlet kuramadığını ve yalnız bir defa İslamiyet sayesinde büyük bir devlet kurduklarını belirtmişlerdir.⁴¹³ Yazarlar, örtük olarak İslam dininin birleştirici ve bütünleştirici olduğu düşüncesi öğrenciye vermeye çalıştıkları söylenebilir. İslam Tarihi kaynakları da yazarların verdiği bu bilgileri desteklemektedir. İslamiyet'ten önce, Kuzey Arabistan'da Arapların devlete benzer bir takım topluluklar oluşturdukları görülmesine rağmen bu oluşumlar yabancı devletlere bağlı veya onların nüfuzunda olduğu için hiçbir öneme sahip olmamıştır. Ancak İslamiyet'ten sonra Araplar bir millet haline geçebilmiş ve devlet kurmuşlardır.⁴¹⁴

Oryantalist Bernard Lewis'in de aynı görüşte olduğu görülmektedir. İslam dininin inzal olmaya başladığı andan itibaren Arap yarımadasında hızla yayıldığını ve Araplardan yeni bir ümmet oluşturulup bunlardan sosyal bir düzen kurulduğunu belirtmiştir. Lewis, bunlardan dolayı Hz. Muhammed'in vefatından sonra bile Arapların kurduğu devletin dağılmadığını ve dinin Arapları birleştirip bütünleştirdiğini söylemiştir.⁴¹⁵

2.1.3. Hicaz Bölgesi ve Kâbe

Orta Arabistan'da Hicaz bölgesi bulunmaktadır. İslam Tarihi açısından önemli olan Mekke, Medine ve Taif şehirleri ile Kâbe bu bölgede yer almıştır. Medine'nin o zamanki adı Yesrip'tir. Arazileri tarıma elverişli olduğu için Evs ve Hazreç kabileleri buraya yerleşmiş ve çiftçilikle uğraşmışlardır. Şehrin ahalisi on beş bin civarında olup burada bazı Yahudi kabileleri de bulunmaktaydı. Mekke şehrinin etrafı dağlarla çevrilidir. Kâbe sayesinde Arabistan'ın en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Burası ticaret yollarının üzerindeydi. Mekkeliler Hindistan'dan gelen malları, Yemenden kervanlarla Suriye'ye kadar götürmüşlerdir.⁴¹⁶

⁴¹² Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.48.

⁴¹³ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s. 37,38.

⁴¹⁴ Serkan Gül, "*Arap Ulusal Kimliğini Oluşturmada İslami Söylem*", **Akademik Orta Doğu**, Cilt 6, Sayı 2, 2012, s.116.

⁴¹⁵ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s.82.

⁴¹⁶ İbrahim Sarıçam, **Hız. Muhammed ve Evrensel Mesaj**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.27-40.

1930-1960 yılları arasında okutulan bazı ders kitaplarında İslam öncesi Arap toplumunda Kureyşin en büyük kabilelerinden olan Ümeyyeoğullarının, Emeviler adı altında yanlış isimlendirildiği görülmektedir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de, Mekke’de siyasi ve idari işleri, Kureyş kabilesinin bir kolu olan Emeviler’in yürüttüğüne değinilmiştir.⁴¹⁷ Benzer anlatımlara daha sonraki dönemlerde okutulan ders kitaplarında da karşılaşılmaktadır. İnönü döneminde okutulan Taner, Mekke’de kimlerin yaşadığından bahsetmiş ve “...Mekke’de başlıca Kureyş kabilesi yaşardı... Kureyş kabilesi Arapların en asil ve kibar kabilesi sayılırdı. Siyaset ve idare işlerinin başında Kureyşlilerin bir ailesi olan Emevi’ler bulunuyor”⁴¹⁸ yazmıştır. Yazarlar, İslam öncesi anlatımında Emevi ifadesi kullanmıştır. İslam öncesi anlatımda Emevi ifadesi kullanılması uygun değildir. Çünkü Ümeyye oğulları Emeviler devletini kuran ailenin soyudur.⁴¹⁹ Yazar, burada öğrencilere Emeviler devleti o zaman kuruldu izlenimi vermektedir. Hâlbuki yazarın Emevi devletinin kurucularının geldiği soy olan Ümeyye oğullarını kast etmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Yazarın, Ümeyye oğulları yerine Emeviler demesi, öğrencilerin soy olarak anlatılan Ümeyye oğulları ile Emevi devletin birbirine karıştırmalarına neden olacağı söylenebilir. Böyle bir anlatımın sonraki ders kitaplarında olmadığını görmekteyiz. DP döneminde okutulan Oktay, Ümeyye oğulları ve Emevi arasındaki farkı açıklayarak ve böyle bir anlam karışıklığının önüne geçmiştir. Yazar, “Kureyş kabilesinin başkanları Hz. İsmail soyundan gelmekte idiler. Bunlara Adnan oğulları: 1-Haşim oğulları, 2-Ümeyyeoğulları veyahut sadece Haşimiler ve Emeviler olmak üzere iki büyük kola ayrılmışlardır”⁴²⁰ diyerek, önce soy olarak Haşim oğullarını Haşim oğulları ve Ümeyye oğulları diye ikiye ayırmış ve Ümeyye oğullarının Emeviler diye bilindiğini de ayrıca belirtmiştir.

İncelenen bütün lise tarih ders kitaplarında genel olarak, Kâbe’nin üstü açık küp şeklinde dört duvardan meydana geldiği, içerisinde Araplara ait çeşitli putlar olduğu bilgileri yer almaktadır.⁴²¹ 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay’ın, yazdığı ders kitabının tamamında Kâbe’den, Kâbe-i muazzama diye bahsetmiştir.

⁴¹⁷ Tarih II, s.83.

⁴¹⁸ Taner, a.g.e, s.40.

⁴¹⁹ Ümeyyeoğulları ve soyları için Bkz: İsmail Yiğit, ‘Ümeyye B. Abdüşems’, D.İ.A., Cilt 42, İstanbul, 2012, s.302-303; İsmail Yiğit, ‘Emeviler’, D.İ.A., Cilt 11, İstanbul, 1995, s.87,88.

⁴²⁰ Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, s.50.

⁴²¹ Unat-Su, a.g.e.,s.39; Mansel ve diğerleri, a.g.e, s.28; Akşit, a.g.e, s.45; Oktay, Tarih Lise II, s.48.

Diğer ders kitaplarında Kâbe'yi yapan kişi Hz. İbrahim olarak gösterilirken, Altınay, Hz. İbrahim'i Kâbe'yi yapan değil de tamir eden kişi olarak göstermiştir.⁴²² Aynı dönemde okutulan Emin Ali ve Tarih II. Kitap'ta Kâbe anlatılırken "...*Arap aşiretleri sanemlerini saklamak için mabetler inşa etmişlerdir. Bu mabetler gayet iptidai, üzeri damsız dört duvardan ibaret binalardır. Bu mabetlerden biri Mekke'de inşa edilen Kâbe mabedi idi...*" diyerek, Kâbe'yi tanımlamıştır.⁴²³ Yukarıdaki anlatımının devamında Emin Ali 'İslamiyet'in Zuhuru Muhammet' konu başlığı altında, Tarih II. Kitap'ta 'Müslümanlığın Zuhuru' başlığı altında; '*Mekke'nin ortasında Kâbe denilen mübarek bir mahalli, Araplar takdis ediyorlar, buraya 'Allah'ın evi' diyorlardı*'⁴²⁴ denilerek, Kâbe'nin '*mukaddes mahalli*' bir yer olduğu belirtilmiştir. Kâbe'nin İslam öncesi ve sonrası kutsal kabul edildiği aynı kitapta belirtilmiştir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Kâbe tanımlanırken "*Kâbe, mikap yani tavla zarı şeklinde demektir. Filhakika; Kâbe zar şeklinde, insan boyunda dört duvardan ibaretti; duvarlar harçsız, adi taştan yapılmıştı*"⁴²⁵ denilmektedir. Bu benzetmenin, İslam Tarihi terminolojisine uygun bir ifade olmadığı söylenebilir. İnönü döneminde okutulan Mansel ve DP döneminde okutulan Akşit ve Oktay, İslamiyet'ten sonra da kutsallığını koruyan Hacer'ül Esved (Kara Taş)'ının Kabe'nin duvarına yerleştirildiğine değinmişler, hem İslam öncesi, hem de İslam sonrasın da bu taşın kutsal kabul edildiğini vurgulamışlardır.⁴²⁶ Oktay, Kâbe'ye Beytullah'ta (Allah'ın evi) denildiğini belirtmiştir.⁴²⁷ DP döneminde okutulan Atsız-Oran Kâbe için "*Kâbe, Araplar arasında eskiden beri üstün tutulan ve sayılan bir yerdi. Her yıl ziyaret edilir, bu ziyaret zamanında Araplar birbirleriyle kavga ve harp etmezlerdi. Kâbe ziyareti, Araplar arasında iktisadi münasebetleri düzenlemek ve aralıksız kavgaya bir müddet fasıla vermek için kurulmuş bir sistemdir*"⁴²⁸ diyerek, Arapların Kâbe ziyaretleri yapmalarının temel amacını, dine değil de ekonomik sebeplere dayandırmıştır.

⁴²² Altınay, **a.g.e.**, s.14.

⁴²³ Emin Ali, **a.g.e.**, s.11,12; **Tarih II. Kitap**, s.4-5.

⁴²⁴ Emin Ali, **a.g.e.**, s.32; **Tarih II. Kitap**, s.5.

⁴²⁵ **Tarih II**, s.85.

⁴²⁶ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.28; Akşit, **a.g.e.**, s.43; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, 49.

⁴²⁷ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.48.

⁴²⁸ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.38.

Oryantalist Caetani, Hz. Muhammed'in, Kâbe'ye ilahilik menşei kazandırmak için bir menkıbeye ihtiyaç duyduğunu, Kâbe'yi, İbrahim ve oğlu İsmail'in Allah'ın emri ile inşa ettiğini Araplara söylediğini iddia etmiştir.⁴²⁹ Bazı ders kitap yazarları da bu oryantalist eserlerden ve fikirlerden etkilenmişlerdir.

1923-1960 yılları arasında okutulan bazı lise tarih ders kitaplarında, Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından yapılmadığı hakkında iddialara rastlanılmaktadır. Bu ders kitaplarında bu konu hakkında dinsel açıklamalar yapılmamış ve daha çok söylentilere göre gibi ifadelerle anlatım kurgulanmıştır. Örneğin; Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Kâbe hakkında: "...Kâbe bidayette mahallî bir mabet iken Mekke ahalisi burasını bir millî mabet derecesine yükseltmişlerdi. Mekkeliler Arapları kendi mabetlerine celp edebilmek için Arap Yarımadasının muhtelif yerlerinde mabut tanılan 360 putu Kâbe'de yerleştirmişlerdi. Kâbe'nin kutsiyetini Yahudi ananelerine de raptetmişlerdi..."⁴³⁰ denilmiş ve Kâbe'nin kutsal olduğu hakkında söylenen sözleri, Yahudi ananelerine dayandırmıştır.⁴³¹ Benzer söylemlere DP döneminde okutulan İnal-Ormancı'da da görülmektedir. İnal-Ormancı; "Mekke'nin önemini arttıran Kâbe denilen tapınak, Araplarca kutsal sayılırdı. Arapların söylentilerine göre, Kâbe'yi Peygamber Hz. İbrahim yapmıştır"⁴³² demişlerdir.

Yazarların, İslam tarihine bakışta oryantalizmin etkisinde kaldıkları, Arapların söylentilerine göre Kâbe'yi Hz. İbrahim yapmıştır, ifadesinin kullanımı, bu ders kitabının yeteri kadar incelenmeden okullarda okutulduğunu göstermektedir.⁴³³ İslam Tarihinin kaynaklarında ve modern çalışmalarda da Kâbe'nin Hz. İbrahim Peygamber ile oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilmiş olduğu yazmaktadır.⁴³⁴ Demokrat Parti döneminde okutulan Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın yazdığı ders kitaplarında daha önce hep tekrarlanan gelen bu yanlışın ve eksik anlatımın giderildiği

⁴²⁹ Leona Caetani, **Annali dell İslam, (İslam Tarihi)**, (Çev: Hüseyin Cahit Yalçın), Cilt I, İstanbul, 1924, s.141-143.

⁴³⁰ **Tarih II**, s.85. Hz. İbrahim, eşi Hâcer ve oğlu İsmail'i ıssız ve yerleşim olmayan Mekke çölüne götürerek terk etmesi ve Zemzem suyunun bulunması hakkında Bkz: Şaban Kuzgun, **İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanifilik**, Ankara, 1985, s.68-70.

⁴³¹ **Tarih II**, s.86.

⁴³² İnal-Ormancı, **a.g.e**, s.44.

⁴³³ Ali Osman Kurt, 'İslam Bakış Açısında Hz. İbrahim: İslam Öncesi Arabistan'da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler', **AÜİFD** 47, sayı I, 2006, s.198, 216.

⁴³⁴ Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt II, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, s.82; Muhammed Hamidullah, **İslam Müesseselerine Giriş**, (Çev: İ.S. Sırma), İstanbul, 1984, s.29-57.

görülmüştür. Oktay ‘...Kâbe’nin ilk kurucusu Hz. İbrahim’dir’⁴³⁵ diye belirterek, kesin ve net bir biçimde noktayı koymuştur. DP’den sonra yazılan ders kitaplarında, bu ve benzeri eksik ve yanlış ifadeler rastlanılmamıştır.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında ‘Mekke şehri ayrı bir ehemmiyete haizdi’⁴³⁶ yazılmasına rağmen bu durumun nedeni açıklanmamıştır. Kâbe konusuna, Mekke’yi anlatırken değil de, sayfa 84’te ‘Kâbe ve Sair Mabetler ve Kâhinler’ başlığı altında değinmiştir. Diğer ders kitaplarında bir paragraf şeklinde özetlenen Kâbe, Tarih II de, detaylı bir biçimde anlatılmıştır. Kâbe anlatılırken Kâbe içerisinde yer alan Hacerü’l-Esved taşının nasıl oluştuğu şu şekilde anlatılmıştır:

“Bu mukaddes Karataş ananesi aynen Frikler’de de vardı. Frikler’in mukaddes sayarak ihtiram ve ibadet ettikleri Karataş bugünkü Afyon Kara hisar şimalinde kadim Pessinüs şehrinde bulunuyordu. Bunun kutsiyeti ananesi bu şehrin Romalılar tarafından zaptına kadar devam etmişti. Demek ki Kâbe’nin bir köşesindeki Kara taşın kutsiyet almasından, ziyaret ve tavaf edilmesinden çok evvel Frikler’de Karataş’ın mabet ve ziyaretgâh esası olması âdeti teessüs eylemiş bulunuyordu...”⁴³⁷

Burada Hacerü’l-Esved’den⁴³⁸ bahsederken, birden bu taş Frikler’de de vardı denilerek, bu taşın orijinalinin, asırlar önce Anadolu’da yaşayan Friky medeniyetinde de olduğuna dair benzerlik kurulmuştur.

Tarih II’de İslam dininde var olan inanışlar ile Friky medeniyeti arasında bağ kurulurken Tarih I–Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar ders kitabında da ilahi ve mukaddes sayılan bir kara taşın inanıldığından bahsetmiştir. Fakat Tarih II’de İslam dinine ağırlıklı atıf yapılırken Tarih I–Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar’da ise Friky medeniyeti ile Hristiyanlık dini arasında bağ kurulmuştur. “Friky ibadet ayinlerinin farikası kaval, davul ve dümbelek nağmelerinin tahrik ettiği vect içinde gaşyolmaktı. Şarap ve ekmekle takdis gibi Hristiyan merasiminin menşei içki ve eğlenceye müstenit ayinlerdir. Bunların da en müntehap vatani Friky

⁴³⁵ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.48.

⁴³⁶ **Tarih II**, s.83.

⁴³⁷ **Tarih II**, s.85.

⁴³⁸ Hacerü’l-esved, 1,5 metre kadar yüksekliğinde ve yaklaşık 30 cm. çapındadır. Taş, yumurta şekline benzediği ve rengi siyaha yakın olduğu için böyle adlandırılmıştır. Kaynaklar, Hacerü’l-esved taşının, Kâbe inşa edilirken tavafa başlangıç noktası olsun diye Hz. İbrahim tarafından yerleştirildiği konusunda hemfikirlerdir. Bu bilgiler haricinde, taşın tarihçesi hakkında, birçok kutsallık atfedilmiş ve çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetler genelde taşın cennetten indirildiği, Kâbe inşa edilirken meleklerin getirerek Hz. İbrahim’in de Kabe duvarına yerleştirdiği ifade edilmektedir. İslamiyet’ten önce de Araplar, Hacerü’l-esved’i kutsal kabul ederek, saygı göstermişlerdir. Salim Ögüt, ‘Hacerü’l-esved’, **D.İ.A.**, Cilt 14, İstanbul, 1996, s.433-435.

idi’’⁴³⁹ denilerek Hristiyanlık dininde var olan şarap ve ekmek ayininin Friky medeniyetinden çıktığı iddia edilmiştir. Bu anlatımda Türk Tarih Tezi’nin etkisi görülmektedir.

İncelenen bütün ders kitaplarında Hacerü’l Esved taşının nereden geldiği hakkında bilgi sahibi olunmadığı veya bu taşın geçmişinin bilinmediği yazılmasına rağmen sadece İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı’nda, bu taşın dört büyük melekten biri olan Cebrail tarafından getirildiği belirtilmiştir.⁴⁴⁰

2.1.4. Araplarda Kültür ve Medeniyet

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün lise tarih ders kitaplarında İslamiyet’ten önce Arapların çeşitli putlara taptıkları yazılmıştır. Bu putların en büyükleri ve meşhur olanları Lat, Menat ve Hübel diye belirtilmiştir. Kâbe içerisinde her kabilenin ayrı bir putu olduğu için, bütün Arapların Kâbe’ye saygı gösterdikleri ve putlarını her sene hac zamanında giderek ziyaret ettikleri vurgulanmıştır.

Bunların haricinde, Bizans hâkimiyetindeki Suriye’de, Sina’da, Mısırd, Habeşistan vasıtası ile Yemen taraflarında Hristiyanlıkta yayılmıştır. Arap Yarımadasında, Yahudilik inancı da biliniyordu. Hatta Yahudilik bir dönem Yemende hâkim din olmuştur. Araplar Iraklılardan, Zerdüş dinini de öğrenmişler ve bu dine de inananlar bulunmaktaydı.⁴⁴¹ 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, Yemenin bir kısmı ile Arabistan’ın kuzey taraflarında Hristiyanlar ile Hicaz dağlarının arasında ise Yahudilerin yaşadığını belirtmiştir.⁴⁴² İnönü döneminde okutulan Taner, Medine’de Palestin’den gelmiş bir miktarda Yahudilerin olduğunu ve Arapların Yahudileri sevmediğinden bahsetmiştir. Yahudilerin okuma yazma bildiğini şarap, zahire, hurma ticareti yaptığını, Araplara faizle borç verdiğini, Yahudiliği Medine’de yaydıklarını ve hatta bazı Arapların Yahudiliği kabul ettiğini yazmıştır.⁴⁴³ Aynı yazar, başka sayfada ise bu dediklerinin tam tersini yazmış, ‘*Araplar Yahudileri sevmedikleri için, onların dinini kabul etmiyorlardı*’⁴⁴⁴ diyerek kendisiyle çelişmiştir. DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, diğer ders

⁴³⁹ Tarih I–Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar, s.140.

⁴⁴⁰ Tarih Hulasa El Kitabı, s.34.

⁴⁴¹ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s.28; Akşit; a.g.e, s.45.

⁴⁴² Emin Ali, a.g.e, s.11.

⁴⁴³ Taner, a.g.e, s.40.

⁴⁴⁴ Taner, a.g.e, s.43.

kitaplarından farklı olarak Arapların inandığı dinler içinde Mazdaizm'i de göstermişlerdir.⁴⁴⁵

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de diğer ders kitaplarında geçmeyen, Araplar arasında, Sümerliler tarafından getirilen Natürizm'in yani gökyüzü ve yıldızlara tapmak inancının da olduğuna değinilmiştir. Sümerlilerin, İl ve Bel adını verdikleri mabutlarının, Yemen'lilerce de mabut olarak tanındığını belirtmiştir. Yemenlilerin Astar tanrısının, Sümerlilerin İştâr mabudu olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁶ Arapların bu inancıyla Sümerler'in inancı arasında benzerlik kurmuştur.

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarının bütününde, Araplardan bazılarının Peygamber Hz. İbrahim'in getirdiği dini esaslara inanan Haniflerden⁴⁴⁷ bahsetmiş oldukları görülmektedir. Hanifler'in, Araplar içinde İbrahim dinini uygulayan ve nesilden nesile nakleden kimseler olduğuna değinilmiştir. 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, diğer ders kitaplarından farklı olarak, hanifliği din olarak değil de serbest bir mezhep olarak göstermiş, hanifleri ise Allah'ın birliğine inanan Allah'a araya put koymadan ibadet eden kişiler olarak tanımlamıştır.⁴⁴⁸ Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Hanifler hakkında öteki ders kitaplarının değinmediği bir takım özellikleri belirtilmiş ve Allah lafzını kullandıklarını, gusletmek, tırnak kesmek gibi bazı sünnet olan uygulamaları devam ettirdikleri belirtilmiştir.⁴⁴⁹

İncelenen ders kitaplarının yazarları her ne kadar İslam'dan önce Arapların dinleri hakkında içlerinde Hanif, Hristiyan veya Yahudi inançlara sahip olanlar var deseler de, hepsi genel olarak Arapların çok tanrılı dine inandıklarını ve putlara taptıkları hakkında uzlaşmaktadırlar. Yazarlar, Arapların semavi dinlere inandıklarını söylemekten daha çok, onların çeşitli putlara taptıkları anlatımlarına ağırlık

⁴⁴⁵ İnâl-Ormancı, **a.g.e.**, s.46. Mazdaizm; İran'ın tek tanrılı dini olup, en büyük tanrı adını verdikleri Ahura Mazda'ya nispet edilmiştir. M.Ö 660-583 tarihleri arasında Zerdüşt tarafından kurulmuştur. Ahura Mazda'nın dünya var olmadan öncede var olduğu ve bütün insanların onun tarafından yaratıldığına inanmaktaydılar. Bkz: Mehmet Tezcan, "Eski İranlılarda Xvarena Anlayışı ve Bunun Türklerde Kut Anlayışı İle Münasebeti", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXII, Sayı 2, Aralık 2007, s.168.

⁴⁴⁶ **Tarih II**, s.84.

⁴⁴⁷ Haniflik ve bu inanca sahip kişiler; Putlara tapmayan, Yahudi ve Hristiyan olmayan, zahit kimseler oldukları belirtilmiş ve Allah'a şirk koymayıp insani ilkeleri ayakta tutmaya çalışan insanlar olarak bahsedilmiştir. Resul Öztürk, 'İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru Ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu', **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı 2, VIII (2008), s. 142.

⁴⁴⁸ Emin Ali, **a.g.e.**, s.12.

⁴⁴⁹ **Tarih II**, s.85.

vermişlerdir. O dönem kutsal sayılan Kâbe'nin içerisinde çok sayıda putların olduğunu ve Lat, Menat, Uzza ve Hübel'in en büyük putları olduğunu belirtip, yazmaları bunun açık kanıtıdır.

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün lise tarih ders kitaplarında, İslamdan önce Arap toplumunun örf ve adetleri, yaşam tarzları hakkında vermiş oldukları bilgilerin hemen hemen benzer oldukları görülmektedir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de "Araplar, Ahlak ve Adetleri" alt başlığında:

"Araplar Sami ırkındandırlar. Büyük kısmı Bedevi denilen göçebelerden ibarettir. Arabistan'ın haşin iklim ve tabiatı bu göçebelerin hayat ve adetlerindeki ilkelliği devam ettirmiş ve korumuştur. Bedeviler çadırlarda yaşarlar. Süt, bulgur, bulunan yerlerde hurma, küldü pişmiş arpa ekmeğiyle geçinirler. Kertenkele ve çekirge de yerler. Bütün işleri kadınlar görür. Bedevî Arapların en büyük toplumsal oluşumu kabiledir. Kabilenin irsî bir reisi bulunur. Bu reis her türlü davaya bakar. Kabileler arasında birbirlerini imhaya kadar varan kavgalar eksik değildir. Birkaç kabilenin savaş maksadıyla birleşerek Kait, Emir, Seyit namları verilen bir reisin idaresinde yaşadıkları da olmuştur; fakat yine her kabile kendi bağımsızlığını korur. Araplarda kâhinler, şairler ve irsî şerifler vardır"⁴⁵⁰ diye anlatılmıştır.

Arabistan'da araziler tarıma elverişli olmadığı için ziraat çok azdır ve gelişmemiştir. Temel geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Genelde hayvanlardan elde ettikleri ürünler ile geçinmişlerdir. Devenin, zor çöl şartlarında Arapların en büyük yardımcısı olduğu, eti ve sütüyle besleyip, derisi ve yünüyle giydirdiği belirtilmiştir.⁴⁵¹

1923-1960 arasında okutulan lise tarih ders kitaplarının bütününde, İslamiyet öncesi Arap toplumundaki Bedevi-Medeni(göçebe-yerleşik) diye bir ayrım yapılmadığı görülmesine rağmen Arap toplumunun çok ilkel olduğu ve bedevi olduğu bütün Araplara genelleme yapılarak anlatılmıştır. Ders kitaplarında ilkel olarak anlatılan bedeviliğin, olumsuz tarafı gösterilmekle birlikte istisna olarak olumlu tarafına da değinilmiştir. İnönü döneminde okutulan Tarih Hulusa El Kitabı'nda, bu durumun çölde yaşayan Arapların muhayyilesini genişlettiğine ve hafızalarını kuvvetlendirdiğine de değinilmiştir. Bunu desteklemek için, çok büyük bir rakam olan 20.000-25.000 sayısı verilmiş, bu sayılar kadar beyit ezberleyen insanlara sık sık rastlanıldığı belirtilmiştir.⁴⁵²

İslamiyet öncesi Arap toplumunda çok eleştirilen ve kötü bir adet olarak anlatılan kız çocuklarını diri diri toprağa gömme hadisesi, Atatürk döneminde

⁴⁵⁰ Tarih II, s.80.

⁴⁵¹ Emin Ali, a.g.e, s.10.

⁴⁵² Tarih Hulusa El Kitabı, s.35.

yazılan Tarih II ders kitabı haricinde bütün ders kitaplarında yer bulmuştur.⁴⁵³ Bu konudan bahseden ders kitapları, bir ayırım belirtmeden tüm Arapların kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüğü yönünde bir genelleme yapılmakla birlikte sadece DP döneminde okutulan Oktay, ‘...*Hatta bazı Arap kabileleri kız çocuklarını diri diri kuma gömerdi*’ diyerek bütün Arapların böyle olmadığını, ‘bazı’ ifadesi kullanarak özellikle belirtmiştir. Diğer ders kitapları gibi genelleme yapmamıştır.⁴⁵⁴ İslamiyet öncesinde kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldüren kişiler olduğu gibi, bu hadiseye karşı çıkan insanlar da vardır.⁴⁵⁵ Dolayısıyla bu durumu tüm Araplara mal etmek doğru değildir.

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün ders kitaplarında İslam öncesi Araplar için ‘Cahiliye Arapları’ ifadesi kullanılmıştır. Yazarlar, İslam’ın yüceliğinin Araplara ne kadar etki ettiğini anlatmak için de cahiliye çağını çok kötü ve karanlık bir çağ olarak anlatmaya çalışmışlardır. Yazarların, bu dönemi anlatılırken objektif davranmadıklarını söylemek mümkündür.

Pedagojik alanda ve tarih öğretimi konusunda yaptığı çalışmalarla tanınan Copeaux’da lise tarih ders kitaplarında, İslamiyet öncesi dönem için cahiliye adlandırmasının artık benimsendiği kanaatindedir. Yazar, bu tarzın, klasik Müslüman tarih yazımına tamamen uygun olduğunu belirtmiş ve buradan da ders kitabı yazarlarının klasik kaynaklardaki İslam tarihi anlatımına bağlı olduğunu söylemiştir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabına vurgu yapan Copeaux, Arap bedevi toplumdan çok kısa söz edildiğini ve kadınların durumu özlü bir cümleyle anlatılmasına karşın (Bütün işleri kadınlar görürdü) cümlesi haricinde Araplara karşı kırıcı bir ifadeye rastlanılmadığını belirtmiştir.⁴⁵⁶

İncelenen bütün ders kitaplarında Araplar; birbirleri arasında devamlı geçimsizlik yaşayan, dövüşen, hırsızlık ve yağmacılık gibi sebeplerden dolayı birbirlerinin malını gasp eden, menfaatlerine düşkün olmaları ve geleneklerine körü körüne bağlı olmaları gibi nedenler onların kötü bir âdeti olarak anlatılmıştır. Ders kitaplarında sadece Arapların kötü özellikleri anlatılmamış ve güzel huylarından bazılarına da yer verilmiştir: Büyüklerine saygı göstermeleri, akrabalık bağlarının

⁴⁵³ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.28; Akşit, **a.g.e.**, s.45.

⁴⁵⁴ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.51.

⁴⁵⁵ Adnan Demircan, “*Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti*”, **İstem**, Yıl 2, Sayı 3, 2004, s. 9 – 29.

⁴⁵⁶ Copeaux, **a.g.e.**, s.275.

kuvvetli olması, Kendilerine sığınan bir kimseyi himaye edip düşmana teslim etmemeleri, misafirperver olmaları, verdikleri sözden asla geri dönmedikleri, zayıfları koruyup çöllerde yolunu şaşırana yardım ettikleri belirtilmiştir. Her Arab'ın, soyunu bilmesi de ayrıca vurgulanmıştır.⁴⁵⁷

İncelenen ders kitaplarında Arapların en büyük meziyetlerinden biri olarak ensab ilmini bilmeleri belirtilmiş ve Araplar bu özelliklerinden dolayı övülmüştür. Araplar soylarının nereden geldiğini ve kendi zamanlarına kadar Arap yarımadasında neler olduğuna vakıf olmuşlardır. 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, diğer ders kitaplarından farklı olarak Arapların sadece ensab ilmini bilmedikleri, bunun yanında hitabet, ilmi nücum, ilmi tab, ilmi ahval ve esatir ilmini çok iyi bildiklerini belirtmiştir.⁴⁵⁸ En büyük oryantalistlerden Leon Caetani, hicretten bir ve iki asır sonra İslam alimleri tarafından şecere bilgilerinin uydurulduğunu ve bunun gerçekmiş gibi anlatılan masallar olduğunu iddia etmiştir.⁴⁵⁹ Oryantalist yazar İslam öncesi Arapları tamamen bedevi gösterme ve hiçbir şey bilmediklerini göstermek için bu iddiayı öne sürmüştür.

1923-1960 arası okutulan bütün ders kitaplarında Arap dilinin, Sami dil grubunda yer aldığı ve çok zengin bir dil olduğundan bahsedilmiştir. Her sene Mekke yakınlarında açılan Ukaz panayırında şiir yarışmaları düzenlenir, birinciliği kazanan şiirler Kâbe duvarına asılıp sergilenirdi. Kâbe duvarına asılmasına Muallaka denilirdi. Duvara asılan bu şiirler yedi yahut dokuzdur. Bu şairlerin şiirleri ağızdan ağza nakledilir ve her yerde ezberlenirdi.⁴⁶⁰ İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, İslam'dan önce bütün Arapların okuma-yazma bilmediğini iddia ederek, genellemiştir.⁴⁶¹

Tarih dersini okullarında ders olarak okutan devletler ders kitaplarında; kendilerinin haklı olduğunu göstermek, kendi geçmişlerini yüceltmek ve aralarının kötü olduğu diğer milletleri ötekileştirmek için tarihi ilmini araç olarak

⁴⁵⁷ **Tarih II**, s.80; **Mansel** ve diğerleri, **a.g.e.**, s.28; **Unat-Su**, **a.g.e.**, s.38; **Akşit**, **a.g.e.**, s.45; **İnal-Ormanacı**, **a.g.e.**, s.46,43,53; **Oktay**, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.51-52.

⁴⁵⁸ **Altınay**, **a.g.e.**, s. 19.

⁴⁵⁹ **Leona Caetani**, **Annali dell İslam, (İslam Tarihi)**, (Çev: Hüseyin Cahit Yalçın), Cilt I, İstanbul, 1924, s. 136.

⁴⁶⁰ **Altınay**, **a.g.e.**, s.21,22; **Tarih II**, s.86; **Mansel** ve diğerleri, **a.g.e.**, s.28; **Akşit**, **a.g.e.**, s.46.

⁴⁶¹ **Unat-Su**, **a.g.e.**, s.38.

kullanmışlardır.⁴⁶² Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de anlatılan⁴⁶³ “*Arap lisanı, Sami lisanların en zenginidir. Bu da Müslüman şairlerin ve hatiplerin bilhassa Müslüman Türklerin Arap lisanını işlemelerinden ileri gelmiştir. Arap lüğatini yapan bir Türk’tür*” ifadesinde, Türk Tarih Tez’inin etkisi görülmektedir. Müslüman Türklerin Arap lisanını işlemelerinden dolayı Arap dilinin geliştiği görüşü ile aslında Türklerin Araplardan daha üstün olduğu ima edilmiştir. Müslüman Türklerin Arap lisanına katkısından söz edilmesi, Türk ırkını üstün tutmaya çalışıldığının göstergesidir. Bu durum İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı’nda, Türkler en ön plana çıkarılmadan daha doğru ifade edilmiş, Türklerin ve İranlıların İslamiyet’i kabul ederek Arapçayı işledikleri ve onu dünyaya yaydıkları şeklinde anlatılmıştır.⁴⁶⁴

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün lise tarih ders kitaplarında, İslam öncesi Arapların, bilim ve sanatta pek geri oldukları vurgulanmış fakat bu durumun nedeni belirtilmemiştir. Sadece DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, Arapların sanatta geri kalmalarını, çölde yaşadıkları için medeni hayattan uzak kalmalarına bağlamıştır.⁴⁶⁵ Arapların, matematik, bitkiler, tıp ve astroloji hakkında pek az bilgileri vardır. Ressamlık ve heykeltıraşlık bilinmiyordu. Araplar, mimarlıkta da pek ileri seviyede olamamışlar ve çok sade heykeller yapmışlardır. Yemen bölgesinde şehirlerde taştan katlı evler yapılmışsa da bunlarda zevk ve incelik yoktur. Araplar; kılıç, kalkan, mızrak gibi savaş araçlarıyla bazı ev eşyalarını yapmışlardır.⁴⁶⁶

2.2. Lise Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Dönemi

Tarih içerisinde çeşitli dönemlerde insanları doğru yola sevk etmek için Peygamberler gelmiştir. Hz. Adem ile başlayan Peygamberler tarihi, Hz. Muhammed ile sona ermiştir.⁴⁶⁷ Allah’ın Peygamber olarak seçtiği kişiler, toplum içinde tanınan ve iyi özelliklere haiz olan kişiler olmuştur. Peygamberlerin insan olmaları en önemli özellikleri olmuştur. Allah, son peygamber olarak Hz. Muhammed’i seçmiştir. Hz.

⁴⁶² Hasan Işık, Abdülcelil Gök, “Türkiye’de Okutulan Tarih Ders Kitaplarındaki Araplarla İlgili Konulara Dair Öğrencilerin Görüşleri ve Arap Algısı”, **Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Şubat 2017, s.197.

⁴⁶³ **Tarih II**, s.86.

⁴⁶⁴ **Tarih Hulasa El Kitabı**, s.35.

⁴⁶⁵ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.46,47.

⁴⁶⁶ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.38.

⁴⁶⁷ Yusuf Şevki Yavuz, ‘Peygamber’, **D.İ.A.**, Cilt 34, 2007, İstanbul, s.257-260.

Muhammed, Peygamber olmadan önce çocukluğunu ve yetişkinlik dönemini kendi toplumu içerisinde yaşamıştır. Toplumu, O'nda geleceğin Peygamberi olarak herhangi bir farklı özellik görmemiştir.⁴⁶⁸

Hız. Muhammed'in vefatından günümüze kadar gelen süreçte, insanların algısında Peygamber ile ilgili olarak farklı tasavvurlar oluşmuştur. Olağanüstü ve yüceltilen bir peygamber imgesinin dışında önemsizleştirerek basite indirgemeye çalışan bir anlayış da mevcuttur. Peygamber hakkında birtakım hatalı söylem ve düşünceler ortaya atılmıştır. Esasen Hız. Muhammed'i en doğru şekilde bilmek ve tanımanın yolu önce Kur'an-ı Kerim'de O'nunla ilgili ayetleri incelemekten geçer. İkinci yol ise O'nun sünneti ve hakkında yazılmış olan siyer ve meğazî eserleridir.⁴⁶⁹

Hız. Muhammed, İslâm tarihi anlatımında, Peygamber ve insan olduğu için hayatı en çok işlenen kişidir. O'nun hayatını konu edinen eserlerde zamanla aşırıya gidilmiş ve beşer üstü bir Peygamber algısı oluşturulmuştur. Hız. Muhammed'in Peygamberliği vahiy gelmesiyle değil çocukluk ve gençlik dönemlerine ait bir takım uydurulmuş rivayetlerle başlatılmıştır.⁴⁷⁰ Bu yüzden Cumhuriyet dönemi ile birlikte, ders kitapları yeni bir ifade tarzıyla yazılmaya başlanmıştır. Hız. Muhammed'in, daha çok karakteri ve ahlaki niteliklerinin ön plana çıkarılmasına vurgu yapılmış ve yazarlardan anlatım tarzı olarak hurafelerden uzak, gerçek, rasyonel bir Peygamber algısı ortaya koymaları istenmiştir.⁴⁷¹ İslam inancına göre peygamberler, insanların arasından seçilmiş ve sonuçta beşerdir. Hız. Muhammed insanlara beşer yönü ile örnek olmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerimde bile O'nun Peygamberliğinin yanında beşer⁴⁷² olduğu vurgulanmıştır. Tarih ders kitaplarında da Hız. Muhammed'in beşer olduğu gerçeği göz önünde tutularak, sık sık beşer tarafına atıfların yapıldığını görmekteyiz.

⁴⁶⁸ İhsan Arslan, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Hız. Peygamber'in Beşeri Özellikleri", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6 (11), June 2017, s.55-56.

⁴⁶⁹ Mustafa Ünverdi, "Hız. Peygamber'in Ayrıcalıklı Yönlerinin Tevarüs Etmesinin İmkânı (İsmet Sıfatı Örneği)", **Kelam Araştırmaları**, 13\1, 2015, s.374.

⁴⁷⁰ Bünyamin Erul, **Siret Tetkikleri**, Otto Yayınları, Ankara, 2013, s. 48.

⁴⁷¹ **İlk Mektepler Müfredat Programı**, TC. Maarif Vekâleti Yayın Müdürlüğü Arşivi Kütüphanesi, İstanbul, 1927, s.45,46.

⁴⁷² Kur'an-ı Kerimde Hız. Muhammed'in beşer olduğunu vurgulayan bazı ayetler şunlardır: İsrâ Suresi 93. ayet, Kehf Suresi 110. ayet, Fussilet Suresi 6. ayet, Enbiyâ Suresi 34. ayet, Âl-i İmrân Suresi 144. ayet Bkz: **Kur'an-ı Kerim Meâli**, (Hazırlayanlar: Doç. Dr. Halil Altuntaş-Dr. Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2011, Ankara.

Müslümanlar, Hz. Muhammed'i insan olarak kendilerine en büyük örnek olarak görmüşler, O'nu her an toplumda yaşayan bir şahıs gibi içselleştirerek, kendilerine rehber edinmişlerdir. Örneğin Mevlid-i Şerif yazarı Süleyman Çelebi (ö. 1422), mevlitte, Hz. Muhammed'in annesi Amine'den, VII. yüzyıl Arabistan'da yaşayan bir kadının özelliklerinden ziyade kendi döneminde yaşayan Anadolu kadının özelliklerini yansıtarak bahsetmiştir.⁴⁷³

Osmanlı Devletinden itibaren Cumhuriyet döneminde yeni ders kitaplarının yazılmasına kadar olan süreçte, Hz. Muhammed'in lise tarih ders kitaplarındaki hitap şekliyle ilgili şu dönüşümde, dönemin siyasi anlayışının ve bunun İslam Tarihi yazımının nasıl etki yaptığını görebiliriz. Hz. Muhammed; Osmanlının son dönemi yani 1900'lerden itibaren yazılan tarih ders kitaplarında '*Hazret-i Peygamber-i Zîşan Efendimiz, Hazret-i Resul-ü Ekrem*', Cumhuriyetin ilk yıllarından 1920'li yılların son çeyreğine kadar '*Hazreti Muhammed*' olmuş, Türk Tarih Tezinin etkili olduğu 1930'larda ise '*Muhammed*' hitap şekline dönüşmüştür.

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarının bazılarında, Hz. Muhammed'den bahsederken, saygı ve büyüklük manasına gelen Hazret hitabını kullanmadıkları görülmektedir. Muhammed diye hitap ederek, O'nun sadece beşer tarafına vurgu yapmışlardır. 1923-1930 arası okutulan Ali Reşat-Ali Seydi'nin yazdığı Tarih-i Umumi adlı ders kitabında, Hz. Muhammed'i taltif eden 'Cenab-ı Muhammed'in Nebiyyi, Hatemü'l Enbiya, Fahri Kâinat, Hazret-i Resul-u Ekrem, Aleyhü's Salat' gibi hitap şekillerinin çokça kullanıldığı görülmektedir.⁴⁷⁴ 1923-1930 arası okutulan Emin Ali ve Tarih II. Kitap'ta, Peygamber tamamen Muhammed hitabıyla anlatılmıştır. 1930'lardan sonra yazılan ders kitapları içerisinde Muhammed hitap şekli ilk olarak Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de görülmektedir. Bu ders kitabının tamamında, Muhammed hitabı ile anlatılmıştır.⁴⁷⁵ Yine bu dönemde okutulan Türk Tarihin Ana Hatları-Methal-de ise Hz. Muhammed'den, Peygamber veya Peygamber Muhammed hitabıyla bahsedilmiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷³Şenol Korkut, "Batı Düşüncesinde İslam ve Hz. Muhammed İmajı (Genel Bir Okuma)", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 34 (2008/1), s.38.

⁴⁷⁴ Ali Reşat-Ali Seydi, **a.g.e.**, s.1-13.

⁴⁷⁵ **Tarih II**, s.89-113.

⁴⁷⁶ **Türk Tarihin Ana Hatları-Methal-**, s.64.

1930'lu yıllardan sonra yazılan ders kitaplarında sadece Hz. Muhammed için değil diğer Peygamberler için de Hazret hitabı kullanılmadığı görülmektedir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Hz. İsa'dan İsa diye⁴⁷⁷ Hz. Musa'dan Musa diye⁴⁷⁸ Hz. İbrahim'den İbrahim diye⁴⁷⁹ bahsedilmiştir. Aynı dönemde okutulan Türk Tarihinin Ana Hatları-Medhal-de Hz. Muhammed'den Peygamber olarak bahsedilmiş, Hz. İsa ve Hz. Musa için Hazret ifadesi kullanılmayarak ismiyle hitap edilmiştir.⁴⁸⁰ İnönü dönemi Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, Hz. Muhammed için Bazen Hazret bazen Peygamber hitabını kullansa da Hz. Musa'dan Musa hitabıyla bahsetmiştir.⁴⁸¹ Bu durum bize, ders kitaplarının Hz. Muhammed'e karşı bir ön yargısının olmadığını diğer Peygamberler içinde aynı tarzda anlatım yaptıklarını göstermektedir. Yazarların İslam tarihi anlatımına aynı bakmamaları önyargıdan değil olaylara eleştirel bakmaktan ve yorum farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir.

Hazret; önünde bulunmak, yakınında ve yanında olmak, ilahi bir hakikatin ve bunun alemdeki tecellileri anlamında kullanılan bir tasavvuf terimidir.⁴⁸² Çeşitli kullanım şekilleri vardır. 1. Kutsal sayılan varlıkların başına getirilir. Saygı duyduğunu işaret eder: Hz. Muhammed, Hz. İsa... 2. Büyük bir kişiden bahsederken ismi anılmadan isim gibi kullanılır: Hazret, seni dün gece rüyasında görmüş... 3. Kullanıldığı yere ve kişiye göre alaycı bir küçümseme ifade eder: Hazret, gene nutuk atıyor... 4. Eskiden bilhassa Allah için, katında, huzurunda, nezdinde anlamında kullanılan kelime zamanla saygı gösterilme şeklinde kullanılır olmuştur. Aslında hazretin gerçek kullanımı budur: Ta ki hazrette ola yüzünüz ak... 5. Hazretleri şekilde kullanımı vardır. İsim ve unvanların sonuna getirilir ve saygı duyduğunu belirtmek için kullanılır: Gazi hazretleri, paşa hazretleri...⁴⁸³

İnönü döneminde okutulan Tarih Hülasa El Kitabı Lise ve Orta II ders kitabında Hz. Muhammed hitabı ile anlatım yapılmıştır. Aynı dönemde ders kitabı

⁴⁷⁷ Tarih II, s. 4, 5, 6, 41, 42, 86, 91, 92, 150, 229, 339.

⁴⁷⁸ Tarih II, 80, 84, 91, 92, 161.

⁴⁷⁹ Tarih II, 84, 85, 86, 92.

⁴⁸⁰ Türk Tarihinin Ana Hatları -Medhal- s.61.

⁴⁸¹ Unat-Su, a.g.e., s.38.

⁴⁸² Mehmet Demirci, 'Hazret', D.İ.A., Cilt 17, İstanbul, 1998, s.146,147.

⁴⁸³ Hazret kelimesinin anlamı için Bkz: <http://www.lugatim.com/s/hazret> (Erişim Tarihi: 05.03.2020, Saat 09.50)

olarak okutulan Mansel yönetiminde yazılan ders kitabında ise ‘Hazreti Muhammed Devri Müslümanlık’ başlığı koyulmasına rağmen, konu içerisinde tamamen Hz. Muhammed’den Peygamber hitap şekliyle bahsedilmiştir.⁴⁸⁴ İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Danışman-Akın, Muhammed hitabını kullanmışlar ve bazen de Peygamber olarak yazmışlardır.⁴⁸⁵ Aynı dönemde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su ise Hz. Muhammed’in Hayatı başlığını koymalarına rağmen, bazen Hz. Muhammed bazen de Muhammed hitabıyla anlatım yapmışlardır.⁴⁸⁶

DP döneminde okutulan ders kitaplarında ise bazı yazarlar Muhammed, bazıları ise Hz. Muhammed hitabını kullanarak yazmayı tercih etmişlerdir. Atsız-Orman⁴⁸⁷ bazen Muhammed bazen de Hz. Muhammed hitabıyla anlatım yapmışlardır. İnal-Ormancı, Hz. Muhammed’in Hayatı başlığını koymalarına rağmen, konu içinde Hazret hitabı hiç kullanmamışlar ve Muhammed veya Peygamber şeklinde hitap etmişlerdir.⁴⁸⁸ Akşit ve Oktay, yazmış olduğu ders kitabında, Hz. Muhammed veya Peygamber hitabını kullanmışlardır.⁴⁸⁹

Copeaux, Hazret sözcüğünün birçok anlamı olmasına rağmen, okul kitaplarında dinsel bir saygı işareti olarak sadece dinsel anlamla sınırlandırılmış şekilde kullanıldığına değinmiştir. Bu kullanım şekli Müslümanların günlük dilde konuştukları dini şahsiyetleri sadece isimleri ile ifade etmeyip, Hazreti Muhammed demeleriyle de çakışmaktadır. Demek ki hazret sözcüğü ile konuşmak, kişinin kendisinin Müslüman olduğunu belirtmek haline dönüşmüştür. Copeaux, dini kişilere hitap edilirken hazret sözcüğü unutulursa inançtan uzaklaşmış olur, ama her dini kişinin adından önce Aleyhü’s-salam gibi bayağı ululama deyişleri eklemekle de daha ateşli bir Müslüman olarak gözükebilir demiştir.⁴⁹⁰

Copeaux, Cumhuriyet döneminde yazılan ders kitapları içerisinde Muhammed hitap şeklinin, ilk defa 1945’ten sonra yazılan bazı ders kitaplarında terk

⁴⁸⁴ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.29-32.

⁴⁸⁵ Zuhuri Danışman-Himmet Akın, **Tarih Dersleri II**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1947-1948, s.5,6.

⁴⁸⁶ Unat-Su, **a.g.e.**, s.39-42.

⁴⁸⁷ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.39-42.

⁴⁸⁸ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.38-42.

⁴⁸⁹ **Tarih Hülase El Kitabı Lise ve Orta II**, s.36-43; Akşit-Oktay, **a.g.e.**, s.54.

⁴⁹⁰ Copeaux, **a.g.e.**, s.280,281.

edilerek, Hazret hitabının kullanıldığını söylemektedir.⁴⁹¹ Copeux'un bu iddiası doğru değildir. Tespitlerimize göre, İnönü döneminde 1941-1942 eğitim-öğretim döneminde ders kitabı olarak okutulan 'Tarih Hulasa El Kitabı Lise ve Orta II' de ilk defa Hazret hitabı kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹²

İncelenen ders kitaplarında Hz. Muhammed'den bahsederken herhangi bir saygı ifadesi kullanmayan yazarlar, herkesin inancının aynı olmadığını göz önünde bulundurarak bir anlatım yapmaya çalıştıkları görülmektedir. Fakat yazarlar böyle bir izlenim ortaya koysalar bile daha sonraki anlatımlarında, devlet adına tek bir dini öne çıkaran anlatımlar yapmaktan, kendilerini kurtaramamışlardır. Herkesin inancını ortak kabul eden bir anlatımla ders kitaplarını yazmışlardır.

İncelenen tüm ders kitaplarındaki diğer bir farklılık ise, Hz. Muhammed'in isminin son harfinin t veya d ile mi yazıldığıdır. Peygamber için Hz. ifadesi kullanılıp kullanılmamasına bakılmaksızın Muhammed ismi; Atatürk ve İnönü döneminde okutulan ders kitaplarında son harfi bazen d bazen ise t olarak yazılmıştır. Demokrat Parti dönemi ders kitaplarında ise istisnasız hep d ile biten Muhammed şeklinde yazıldığı görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde yazılan ve devletin resmi ideolojisini yansıtan, Hz. Muhammed'in daha çok beşeri yönünü ön plana çıkaran anlatımların ilk örneğini Atatürk döneminde Türk Tarih Tezi esaslı yazılan 'Tarih II Ortazamanlar' adlı ders kitabında görülmektedir. Bu ders kitabında, Hz. Muhammed, insanüstü bir varlık olarak değil de daha çok beşeri ve ahlaki yönü ön plana çıkarılarak anlatılmıştır. Bununla birlikte, daha önceki ders kitaplarında ve hatta sonraki ders kitaplarında bile rastlanmayan ifadeler ile Hz. Muhammed'e bazı sıfatlar yüklenmiştir.

"Muhammet hayatın da her günün icabatına göre muvafık çare ve tedbirler tatbik ederek İslam cemaatini muvaffakiyetle idare ederdi. Eğer o Arabistan haricindeki kavimlerle temasa girseydi ihtimal ki birçok yenilikler ve değişiklikler yapacaktı. Çünkü o, son derecede terakkiperver bir ruha malikti; sistemini daima muhitin icaplarına göre ıslah ve tatbik etmeye amade idi. Muhammet, gerek dini meselelerde, gerek içtimai hususlarda bir ıslah yapmak lazım geldiği zaman, kendini hiçbir şeyle bağlı görmemiştir. Daima tekâmüle doğru yürümüştür. Ölüm, bu tekâmülü birdenbire kesti. Muhammet'ten sora İslam aleminde görülen durgunluk ve tedenni sebebi Muhammet'te değil, onun haleflerinin

⁴⁹¹Copeaux, a.g.e, s.281.

⁴⁹² **Tarih Hulasa El Kitabı Lise ve Orta II**, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul, 1941-1942, s.36-43.

*Muhammed'in mesleğinin ruhunu değil, metnini almalarında aramalıdır. Bu büyük hakikat ancak Türkiye Cumhuriyeti devrinde hakkı ile idrak edilmiş ve icabatı yapılmıştır.*⁴⁹³

Burada Hz. Muhammed'in, 'müteşebbis, yenilikçi, terakkiperver ve daima tekâmüle yürüyen' bir insan olduğu vurgulanmıştır. Peygambere yüklenen bu sıfatların, özenle ve bilinçli bir şekilde seçilerek kullanıldığı söylenebilir. Bu kelimeler aynı zamanda da yeni kurulan Cumhuriyetin ideolojisine ve fikri yapısına da uygun kelimelerdir. İslam Tarihi ile Cumhuriyetin değerlerinin örtüştürülmeye çalışıldığı görülmektedir.

2.2.1. Hz. Muhammed'in Hayatı ve Hz. Muhammed'e Peygamberlik Verilmesi: Vahiy

1923-1960 arasında okutulan ders kitaplarında 'Hz. Muhammed'in Hayatı' konu başlığı altında ilk önce Hz. Muhammed'in doğum olayı, çocukluk çağı, gençlik yılları ve ilk evliliğiyle ilgili açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalar hemen hemen bütün ders kitaplarında benzerdir. Bazı istisnalar dışında, farklı bir yaklaşım veya yeni yorumlar yoktur. Hz. Muhammed konusu anlatılmaya başlandığı zaman, Peygamber olmasına geçmeden önce bir paragraf, Peygamberlik öncesi hayatı hakkında bilgi verilmiştir.

Genel bir bilgi vermek mahiyetinde olan bu anlatımlarda; Hz. Muhammed'in 570 yılında Mekke'de doğduğu, babası Kureyş'in Haşim oğullarından Abdullah, annesinin Amine olduğu bilgileri yer almıştır. Kureyş adedine göre çocuk dünyaya gelir gelmez sütanneye verilirdi. Hz. Muhammed'de Halime adında bir sütanneye verildi. Beş yaşına kadar bu kabilenin içinde yaşadı. Doğmadan önce babası vefat etmiş, altı yaşında iken annesi vefat ettiği zaman, dedesi Abdülmuttalip himaye etmiştir. Dedesinin de vefat etmesiyle birlikte en büyük amcası Ebu Talip, yanına alarak O'nu koruyup kollamıştır. Mekke'de çobanlık yapmış ve ticaret kervanlarıyla Yemen'e ve Suriye'ye gitmiştir.⁴⁹⁴

⁴⁹³ **Tarih II**, s.118. (Biz, İslam Peygamberinden bahsederken Hazret hitabını kullanarak yazmayı tercih ettik. İncelediğimiz ders kitapları içerisinde, metinlere direk atıf yaptığımız zaman değiştirmeden ve olduğu gibi aktardık.)

⁴⁹⁴ **Tarih II**, s.88-90; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.29; Unat-Su, **a.g.e.**, s.39; Akşit, **a.g.e.**, s.46; İnal-Ormanlı, **a.g.e.**, s.47.

İslam tarihi anlatımında, konular arasında bütünlük oluşturmak ve neden-sonuç ilişkisi kurup, olayları doğru değerlendirmek için, önemli bir olayın gününü, ayını ve yılını bilmek elzemdir. Genel görüşe göre Hz. Muhammed'in doğum tarihi miladi 571⁴⁹⁵ senesi olmasına rağmen Atatürk ve DP döneminde okutulan ders kitaplarında 570 olarak yazılmıştır. Sadece İnönü döneminde okutulan Taner⁴⁹⁶ ve Unat-Su'da⁴⁹⁷ 571 olarak yazmış olduğu görülmektedir.

İncelenen bütün ders kitaplarında Kureyş adetleri olduğu için yeni doğan bebeklerin sütanneye verildiği ve Hz. Muhammed'in de Halime adında bir sütanneye verildiği belirtilmiştir.⁴⁹⁸ Oktay, İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan ortaokullar için yazdığı 'Tarih II Ortaçağ' adlı ders kitabında bu konuya değinmemesine rağmen DP döneminde yazdığı 'Lise Tarih II'de Hz. Muhammed'in sütanneye verildiğini belirtmiştir.⁴⁹⁹ DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, çocukların niçin sütanneye verildiği hakkında, diğer ders kitaplarının bahsetmediği bir nedeni de eklemiş ve çocukların hakiki Hicaz Arapçasını öğrenmeleri için bu yola tevessül edildiğini belirtmiştir.⁵⁰⁰ İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'da bu olaya değinmiş fakat sütanne olarak değil sütüne olarak anlatmıştır.⁵⁰¹ İslam Tarihinin kaynaklarında bu ifade sütanne olarak geçmektedir.⁵⁰² Sütüne ifadesinin kullanılmasının yanlış bir ifade olduğu söylenebilir.

1923-1960 arasında okutulan bütün ders kitaplarında Hz. Muhammed'in annesinin ismi Amine olarak yazılmasına rağmen sadece 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, Emine olarak yazmıştır.⁵⁰³ Arapça Hz. Peygamber'in annesi Amine (أَمِيْنَةُ) böyle yazılırken⁵⁰⁴, Emine ise Arapçadaki Amine kelimesinin Türkçeleştirilmiş şeklidir. Ders kitabının basım yılının (1929), Latin alfabesinin kabul edilişinden bir yıl sonra olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkçede ki söylenişi gibi yazılmış olduğu söylenebilir. Ya da matbaada yanlış basılmıştır.

⁴⁹⁵ Mustafa Fayda, 'Muhammed', **D.İ.A.**, Cilt 30, İstanbul, 2005, s.409.

⁴⁹⁶ Taner, **a.g.e.**, s.42.

⁴⁹⁷ Unat-Su, **a.g.e.**, s.39.

⁴⁹⁸ Oktay, **Tarih Lise II**, s.54; Unat-Su, **a.g.e.**, 39.

⁴⁹⁹ Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, s.41.

⁵⁰⁰ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.48.

⁵⁰¹ **Tarih Hulasa El Kitabı**, s.36.

⁵⁰² Asri Çubukçu, 'Halîme', **D.İ.A.**, Cilt 15, İstanbul, 1997, s.338.

⁵⁰³ Emin Ali, **a.g.e.**, s.33.

⁵⁰⁴ Bekir Topaloğlu, 'Âmine', **D.İ.A.**, Cilt 3, İstanbul, 1993, s.63.

İncelenen ders kitaplarında, Hz. Muhammed doğmadan önce babası, 6 yaşındayken de annesinin vefat ettiği yazılmıştır. Babası vefat edene yetim annesi vefat edene öksüz denilmesine rağmen, bu durum ders kitaplarında Hz. Muhammed'in hem öksüz hem yetim kaldığı şeklinde belirtilerek öncelik sonralık sırası göz ardı edilmiştir. Hz. Muhammed, önce yetim sonra öksüz kalmıştır.

1923-1930 yılları arasında yazılan ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de okutulan ders kitaplarının, Hz. Muhammed hakkında mucizeler ve rivayetleri daha sık kullandıkları görülmüştür. 1930'lardan sonra yazılan ders kitaplarında bu tür anlatımlar eskiye nazaran çok azdır. Ders kitaplarının bazılarında Hz. Muhammed'in Peygamber olmadan önce çocukken başından geçen şu rivayetten bahsedilmiştir: Hz. Muhammed küçükken amcası Ebu Talip'le beraber bir kervanla, ticaret yapmak maksadıyla Şam'a gitmiştir. Şam yolu üzerinde yaşayan münzevi bir rahip onları uzaktan görmüş ve yemeğe davet etmiştir. Rahip, Hz. Muhammed'in ileride Peygamber olacağını anlamış ve amcası Ebu Talip'e, O'nu yanına alarak hemen Mekke'ye dönmesini tavsiye etmiştir.⁵⁰⁵ Bu rivayet, Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabı haricinde bütün dönemlerde yazılmıştır. 1923-1930 arasında okutulan Emin Ali ve Ali Reşad-Ali Seydi, İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı ve DP döneminde okutulan Emin Oktay bu rivayetten bahsetmiştir. Fakat İslam tarihçilerine göre bu olayın gerçek olup olmadığı şüphelidir.⁵⁰⁶ Bu rivayeti ders kitabına alan yazarlar, Hz. Muhammed'in nübüvvetini çocukluk çağına kadar uzatma isteği ile konuya eklemek istedikleri söylenilebilir. Bunun yanında yazarların, burada nakilci bir yol izleyerek rivayet hakkında tenkit yapmadıkları da görülmektedir. Yazarların öğretici İslam Tarihi anlatımı yolunu seçmiş olduklarını söylemek mümkündür.

İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda, diğer ders kitaplarının rahip Bahira diye bahsettiği bu isimden, Buhayra diye bahsetmiştir. Buhayra'nın lakabı olduğu ve gerçek isminin Corciş olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁷ Yazarın Buhayra diye belirttiği rahip İslam Tarihi kaynaklarında Bahîrâ olarak geçmektedir. Adı da yazarın dediği gibi Corciş değil Sergius'tur.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Ali Reşad-Ali Seydi, **a.g.e.**, s.5; Emin Ali, **a.g.e.**, s.33; **Tarih Hulasa El Kitabı**, s.36,37.

⁵⁰⁶ Bahira olayı için Bkz: Mustafa Fayda, 'Bahira', **D.İ.A.**, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.486,487.

⁵⁰⁷ **Tarih Hulasa El Kitabı**, s.36;

⁵⁰⁸ Mustafa Fayda, 'Bahira', **D.İ.A.**, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.486.

Hız. Muhammed, iş hayatında sergilediği doğruluk, nezaket ve terbiyesiyle Kureyş'lılere kendisini sevdirmiştir. Kureyş'lıler O'na 'Emin' lakabını vermiştir. Emin lakabı, Hız. Muhammed'e Peygamberlik verilmeden önce, Kureyşlıler tarafından verilmiş bir sıfattır. Yalan söylemeyen, sözünde duran ve güvenilir gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁰⁹ Burada şu konuya dikkat çekmek gerekmektedir. Atatürk ve İnönü döneminde okutulan lise tarih ders kitaplarında, İslam öncesi Arap toplumunun, Hız. Muhammed'e vermiş olduğu Emin lakabına değinilmediği görölmektedir. DP döneminde okutulmuş olan bütün ders kitaplarında ise Emin lakabına konu içerisinde yer verilmiş, bu lakabın anlamından ve neden verildiğinden bahsedildiği görölmektedir.⁵¹⁰ Hız. Muhammed'in bu kişilik özelliğini ön plan çıkaran yazarların, öğrencilere O'nu örnek alıp yalan söylememeleri ve kendilerinin de güvenilir bir insan olmaları gerektiğini vurgulamaya çalıştıkları söylenebilir.

Hız. Muhammed, yaşadığı toplum içinde saygı duyulan bir kişidir. Hız. Muhammed, o dönem Mekke'nin en zenginlerinden olan Hız. Hatice ile iş ortaklığı yapmış ve ticaret işlerinde gösterdiği başarı sonucunda Hız. Hatice'nin teveccühünü kazanmıştır. Hız. Muhammed, bir müddet sonra Hız. Hatice ile evlenmiştir.⁵¹¹ İncelenen ders kitaplarında da Hız. Muhammed'in Hız. Hatice ile yapmış olduğu evliliğe değinilmiş ve daha çok Hız. Hatice'nin zengin ve ticaret yapan bir kadın olduğu vurgulanılmıştır.⁵¹²

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün lise tarih ders kitaplarında Hız. Muhammed'in çocukluk ve yetişkinlik dönemi anlatıldıktan sonra, O'na Peygamberlik verilmesi ve ilk vahyin geliş sürecine değinilmiştir. 1923-1930 arasında okutulan Ali Reşat-Ali Seydi, diğer ders kitaplarından farklı olarak, vahiy gelmeden önce İslam dininin ortaya çıktığı mekan hakkında bazı değerdendirmelerde bulunarak, bunları sebep-sonuç ilişkileri içerisinde anlatmışlardır. İslam dininin, 7. yüzyılın başlarında Arabistan coğrafyasında sebepsiz yere ortaya çıkmadığını, öncesinde bu ortamı hazırlayan etkilerin olduğunu söylemiştir. Bunları desteklemek

⁵⁰⁹ Emin lakabı için Bkz: Hüseyin Algöl, 'Emin', **D.İ.A.**, Cilt 11, İstanbul, 1995, s.111.

⁵¹⁰ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.48.; Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.39; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.54.

⁵¹¹ Hız. Muhammed'in Hız. Hatice ile evliliği hakkında detaylı bilgi için Bkz: Ahmet Güzel, "Hız.Hatice'nin Hız.Peygamber'le Evliliği, Çocukları ve Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme", **İstem**, Yıl 10, Sayı 9, 2012.

⁵¹² **Tarih II**, s.89; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.29; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.54.

için ise cahiliye dönemi Araplarının birbirleriyle olan mücadelelerini, coğrafyanın siyasi ve dini uyanışlarını sebep olarak öne sürmüştür.⁵¹³

Vahiy, Arapçada (و ح ی) kökünden gelmektedir. Sözlük anlamı olarak; hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, fısıldamak gibi anlamlara gelmektedir.⁵¹⁴ Allah, Cebrail adında melek vasıtasıyla Peygamberlere vahiy indirmiştir. İncelenen ders kitaplarının bazılarında, yazarların Hz Muhammed'e inen vahiy ile ilhamı birbiriyle karıştırdıkları görülmektedir. Yazarlar, ilhamı da vahiy olarak değerlendirmemektedirler. Genel anlamda varlıkların içinde olan özel yetenekler olarak da tanımlanan ilham, esasında aklın yetilerinden biridir. Vahyin kaynağı belli iken, ilhamda aynı netlik bulunmamaktadır. İlham alan bir kimsenin, almış olduğu bu ilhamın nasıl, nereden ve hangi vasıta ile geldiğini anlamasına imkân bulunmamaktadır. Vahiy ile ilhamın insana iletilmesi hususunda da farklılıklar bulunmaktadır. Vahiy köküyle ifade edilen iletme bir dil sistemi içinde birtakım sözlerle olabilir. Ancak ilhamda iletim sözsüz de olabilmektedir. Vahiy olayında sesler ve kelimeler vardır. İlham ise sözsüz formatta kalbe gelen bir hisle algılanmaktadır. İslam'da vahiy denince sözlü bir iletim akla gelmektedir.⁵¹⁵ Reşid Rıza (ö.1935) vahiy ve ilhamı kesin olarak ayırmak ve karıştırılmasını önlemek için: *“Kişinin vicdanında duyduğu, bir araç (vasıta) ile ses olarak duyduğu, araç olmaksızın (sessiz) doğrudan olan ve Allah'tan olduğuna yakın (kesin) kanaat getirdiği irfandır”* demiştir.⁵¹⁶

Vahiy için Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında, vahyin nasıl geldiği ve öncesi sürecine değinilmemekle beraber, İslam'dan önce Arapların vahiy ve ilham hakkında fikir sahibi oldukları belirtilmiş *“Muhammed'in koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kur'an denir. Bu esasları içeren cümlelere ayet, ayetlerden meydana gelen parçalara da sure derler. ...Bu ayetlerin Muhammed'e Cebrail adında bir melek aracılığıyla Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği*

⁵¹³ Ali Reşad-Ali Seydi, **a.g.e.**, s.1-5.

⁵¹⁴ Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 51.

⁵¹⁵ Mehmet Akif Ceyhan, *“Allah-İnsan İletişimi Açısından Vahiy”*, **Kader**, Cilt 16, Sayı 2, 2018, s.358,359.

⁵¹⁶ Faruk Vural, *“Sebepleri ve Sonuçları Bakımından Fetret-i Vahiy Meselesi Üzerine Bir İnceleme”*, **Journal of Faculty of Theology of Bozok University**, 8, 8 (2015/8), s.84.

kabul olunur”⁵¹⁷ diyerek vahiy ve ilham eş anlamlı gibi anlatılmıştır. Aynı eserde, Hz. Muhammed’e ‘...her şeyi bir melekten alan ve aynen muhitine tebliğ eden ümmî, cahil, hissiz’ diyen kişiler de eleştirilmiştir. Devamında Hz. Muhammed’in, aslında ümmî, cahil bir varlık olmadığı, O’nun şahsiyet olarak mütehasıs, mütefekkir, müteşebbis ve muasırlarının en yükseği olduğu vurgulanılmıştır.⁵¹⁸ Yazarın burada oryantalist fikirlerden etkilendiği de görülmektedir. Çünkü oryantalistler genelde vahiy kavramı yerine ilham fikrini benimsemişlerdir. Hatta Lamartine, (Hz.) Muhammed’in bazı peygamber ve insanlar gibi Allah’tan ilham aldığını belirtmiş ve Musa, Davud, Konfüçyüs, Sezar, Dante gibi isimleri de ilham alanlara örnek olarak göstermiştir.⁵¹⁹ DP döneminde okutulan Atsız-Oran’ın da vahiy ile ilhamı karıştırdığı görülmektedir: “...Muhammed’in bütün varlığı ile kendisini Allah düşüncesine verdiği bir sırada bir gün kendisine meçhulden bir ses gelerek Allah’ın buyruklarını bildirmeye başladı ki bu ses şeklinde duyulan ilhama “vahiy” diyoruz”⁵²⁰ demişler ve vahiyle ilhamı aynı anlama geliyor manasında kullanmışlardır.

1930’lardan sonraki ders kitapları içerisinde Hz. Muhammed’e inen ilk vahiy ayetlerinden sadece İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı’nda değinildiği görülmektedir. Ne Atatürk ne de DP döneminde bu ayetlerden bahsedilmemiştir. Tarih Hulasa El Kitabı’nda ‘*İkra biismi Rabbike...*’ ayetlerini Cebrail Hz. Muhammed’e okudu ve ‘*Ey Muhammed! Sen Allah’ın Resulüsün, ben de Cebrail’im...*’ dediği belirtilmiştir.⁵²¹ Yazar İslam’ın ilk emri olan ‘Oku’ ayetine değinmiş ancak İslam dininin eğitim-öğretime ne kadar önem verdiğinden bahsetmemiştir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, Hz. Muhammed’e ilk vahiy gelişi ve sonrasındaki hadiselerle değinmiş ve vahyin unsurlarına ilişkin bir görselliği anlatarak, öğrencilerin anlamasını ve öğrenmesini kolaylaştırmıştır. Anlatımda zihin ve görsel unsurları bir arada vererek anlatımı pekiştirmiştir.⁵²² İnönü ve DP döneminde bazı yazarların vahiy terimini hiç kullanmadan vahiy olayını anlatmaya

⁵¹⁷ Tarih II, s.90.

⁵¹⁸ Tarih II, s.93.

⁵¹⁹ Roger Arnaldez, “Fransız Kültüründe Muhammed Peygamber’in Tasviri”, Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir, 1985, s. 62-70.

⁵²⁰ Atsız-Oran, a.g.e., s.39.

⁵²¹ Tarih Hulasa El Kitabı, s.37.

⁵²² Emin Ali, a.g.e, s.33.

çalıştıkları görülmektedir. İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, ‘... Cebrail’i nasıl gördüğünü ve Allah’ın bu meleğinin kendisine neler söylediğini anlattı...’⁵²³ diyerek vahiy terimini hiç kullanmadan vahyi anlatmaya çalışmışlardır. Aynı durum DP döneminde okutulan Oktay’da da görülmektedir. Vahiy terimini hiç kullanmadan, 40 yaşında Peygamber 43 yaşında Resul oldu yazmıştır.⁵²⁴

DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, vahiy hakkında “İslam tarihçileri, Hz. Muhammed’in (Hıra) dağındaki mağarada kırk yaşında kendisine Allahtan (vahiy) geldiğini”⁵²⁵ yazdıktan sonra aynı sayfada ‘İlk vahiyden üç yıl sonra insanları yeni dine davet ayeti nazil olunca Peygamber tereddütlerinden sıyrılarak Arapları yeni dine davete başladı’ demişlerdir. Bu cümleden Hz. Muhammed’in insanları yeni dine davet edip etmeyeceği tereddüdü yaşadığı sonucu çıktığı söylenebilir. Fakat cümleden bu sonuç çıksa da bu durumun sebebinin, Hz. Muhammed’in yaşadığı tereddüt olmadığı, cümlelerin bir önceki paragrafında şu şekilde görülmektedir: “Hz. Muhammed, Musevilik ve Hristiyanlık esaslarını bilmekle beraber, bu dinlerden hiç birinin Araplarda dinsel ve sosyal uyanıklık yaratamayacağına, Arapları hakikate kavuşturamayacağına inanmıştı.”⁵²⁶ Yazarlar, açık bir biçimde tereddüdün nedeni yazsalar, böyle bir anlam ve sonuçlar çıkmamış olacaktır.

İncelenen bazı ders kitaplarında vahiy konusu anlatılırken, vahiyle alakalı terimlerin genellikle açıklandığı görülmektedir. İnönü döneminde okutulan Mansel ve DP döneminde okutulan Akşit, “Allah O’na Cebrail aracılığıyla, Kur’an ayetleri gönderiyordu buna vahiy denir. İslamiyet’in esaslarının yer aldığı kitap Kur’an, bu esaslarını bildiren cümlelere ayet, ayetlerden parçalara gelmiş cümlelere de sure denir”⁵²⁷ diyerek, Kur’an ve vahiy terimlerini açıklamıştır. Akşit, bu cümlelerin devamında aynen şu ifade ile ‘Kur’an’dan Bazı Sözler’ ve ‘Peygamberimizin Sözlerinden’ diye alt başlıklar açmıştır. Önceki sayfada ayetin kelime anlamını açıklamış fakat burada ayet demek yerine ‘Kur’an’dan Bazı Sözler’ ifadesini kullanmasında, yazarın dikkatsiz davrandığını söyleyebiliriz. Kur’an ayetleri de Allah’ın sözleri olmasına rağmen, yazarın ayet değil de söz diye kullanması yanlış

⁵²³ Unat-Su, a.g.e, s.40.

⁵²⁴ Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, s.55.

⁵²⁵ İnal-Ormancı, a.g.e, s.49.

⁵²⁶ İnal-Ormancı, a.g.e, s. 48,49.

⁵²⁷ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s.29; Akşit, a.g.e, s.47.

olmasa da İslami terminoloji açısından uygun olmamıştır. Yazar, Peygamberimiz ifadesiyle duygusal bir yaklaşım sergilemiştir.⁵²⁸ DP döneminde okutulan Akşit ve Oktay'ın yazdığı ders kitaplarında, Hz. Muhammed ve vahiy konusunda önceki dönemlerde rastlanmayan bir anlatım tarzını benimsemişlerdir. Konuları pekiştirmek için ayet ve hadisleri sıkça kullandıkları görülmektedir.

İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda diğer ders kitaplarında yer almayan, Hz. Muhammed'in 'İslamiyet dinine davet' alt başlığı adı altında *"Bir ellerinde güneş, bir ellerinde ay olduğu halde karşıma çıksalar, beni vazgeçiremezler"* dediğini de belirtmiştir.⁵²⁹ Burada Hz. Muhammed'in yaptığı işte ne kadar kararlı olduğu vurgulanılmıştır. Hz. Muhammed İslam dinini yaymağa başladığı zaman Kureyşlilerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Ders kitapları da Müslümanlara karşı yapılan şiddetli muhalefeti doğrulamasını rağmen DP döneminde okutulan İnal-Ormancı: *"Kureyşliler, Müslümanlara birdenbire zor kullanmadılar. Peygamber ve taraftarlarını alaya aldılar. Din kurucusuna bir takım iftiralarda bulundular"*⁵³⁰ diyerek, Hz. Muhammed'i din kurucusu olarak göstermiştir. Cümlede anlatım ve ifade eksikliği söz konusudur.

2.2.2. Hicret

Müslümanlar, Allah'a inandıkları ve putlara tapmadıkları için müşrikler tarafından devamlı eziyet görmüşler ve sıkıntılara duçar bırakılmışlardır. Bazı insanlar canlarını ve mallarını korumak için Hz. Muhammed'in izniyle önce Habeşistan'a göç etmişlerdir. Daha sonra ise Mekke'de bulunan Müslümanların hemen hemen hepsi, tek tek veya küçük gruplar halinde Medine'ye göç etmişlerdir. Müslümanların birçoğunun göç etmesinden sonra, Hz. Muhammed arkadaşı Hz. Ebu Bekir ile beraber, 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret etmiştir.⁵³¹ Oryantalizm etkisiyle yazılan Batı ansiklopedilerinde, Hz. Muhammed'in hicret etmesi 'kaçma' olarak tasvir edilmiş ve Hz. Muhammed de 'kaçak bir insan' olarak gösterilmiştir.⁵³²

⁵²⁸ Akşit, **a.g.e.**, s.47,48.

⁵²⁹ **Tarih Hulasa El kitabı**, s. 38.

⁵³⁰ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.49.

⁵³¹ Sarıçam, **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s.122-130.

⁵³² Frants Buhl., 'Muhammed', **D.İ.A.**, Cilt 8, M.E.B., İstanbul, 1997, s. 465.

1923-1930 yılları arasında okutulan Tarih II. Kitap'ta ve Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında da hicret hakkında, oryantalistlerin görüşlerine benzer ifadelere rastlanılmaktadır. Tarih II. Kitap'ta, Hicret konusu 'Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Hicreti' alt başlığı altında anlatılmasına rağmen, konu içerisinde hicret denilmemiş ve *'Muhammed, Ebu Bekir ile gizlice geceleyin Mekke'den firar etti'*⁵³³ denilerek, hicret yerine 'firar etti' denilmiştir. Tarih II'de ise *"Muhammet'te Mekke'den kalkıp Medine'ye kaçtı (622); buna hicret denildi..."*⁵³⁴ yazılarak, hicret olayı 'kaçtı' fiili kullanılarak ifade edilmiştir. Hicret olayı için Müslümanların dini terminolojisinde, "firar etmek ve kaçmak" ifadeleri kullanılmamaktadır. Hicret hadisesi anlatılırken, diğer ders kitaplarında göç etmek, gitmek veya Hicret etmek gibi kelimeler kullanılmıştır.

İnönü döneminde okutulan Taner, konuyu Medine'ye Hicret alt başlığında anlatmış *'Muhammet'te gizlice Mekke'den kalkıp Medine'ye gitti'*⁵³⁵ diyerek, hicret etti, yerine gitti kelimesini kullanmıştır. Yazar, konuyu 'Medine'ye Hicret' başlığı altında anlatmasına rağmen hicret etti değil de gitti fiilini kullanmıştır. Yazarın gitti kelimesi kullanması Hicret'in anlam ve manasını daraltmıştır. Gitmek ve hicret etmek manaları istenilen yere ulaşmak anlamına haiz olsa da hicret etmek kelimesinin muhteva olarak daha geniş bir anlam ifade ettiği aşikârdır. İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Danışman-Akın, hicret için *'Bir aralık M.S. 622 de Mekke'den Medine'ye göçtü. Buna Hicret denir'*⁵³⁶ yazmışlardır. Anlatımdan kaynaklanan bir bozukluk olduğu görülmektedir. Bir aralık göçtü demekle, bir aralıktan sonra tekrar geri Mekke'ye geldiği anlamının, ortaya çıktığı söylenebilir. Hz. Muhammed hicretten vefatına kadar Medine'de ikamet etmiş ve oraya defnedilmiştir. Hicret teriminin İslam terminolojisine göre tam doğru bir şekilde açıklamasını İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı ve DP döneminde okutulan Oktay'da da görülmektedir. Yazarlar *'Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye gitmesine Hicret denir'* demiştir.⁵³⁷ Oktay, hicretin İslam tarihinde çok

⁵³³ Tarih II. Kitap, s.7.

⁵³⁴ Tarih II, s.90.

⁵³⁵ Taner, a.g.e, s.43.

⁵³⁶ Danışman-Akın, a.g.e, s.5.

⁵³⁷ Tarih Hulasa El Kitabı, s.38.

büyük sonuçlar ortaya çıkaran çok önemli bir olay olduğunu diğerlerinden daha çok vurgulamıştır.⁵³⁸

İncelenen ders kitapları içerisinde sadece İnönü döneminde okutulan Mansel, Hz. Muhammed Mekke'den ayrılarak Yesrib'e göç etti demiştir.⁵³⁹ Diğer ders kitaplarında Yesrib yerine Medine denilmiştir. Mansel'in, kullandığı ifade en doğrusudur. Hz. Muhammed göç ettiği vakit oranın asıl ismi Yesrib'dir. Daha sonra Medine ismini almıştır.⁵⁴⁰ İncelenen ders kitaplarına bakıldığı zaman, hicretten sonraki dönem için genellikle asıl adı Yesrib olan Medine'nin, bundan sonra Medinetü'n-Nebi ismi ile anıldığı, Mekke'den Medine'ye göç edenlere Muhacir, Medineli Müslümanlara Ensar denildiği ve Hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edildiği anlatılmıştır.⁵⁴¹

DP döneminde okutulan Akşit, Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret ettiği sırada, Medine nüfusunun Araplarla Yahudilerden oluştuğunu ve Hz. Muhammed'in Medine'de İslam topluluğunun dini ve siyasi başkanı olduğunu yazmıştır.⁵⁴² Akşit'in, eksik bir anlatım yaptığı görülmektedir. Hem Medine'nin hem de İslam topluluğunun başkanı olmuştur diye belirtmesi gerekirdi. Ders kitaplarında Hicret sonrası anlatılanlara baktığımız zaman Hz. Muhammed'in sadece Müslümanların değil Medine'de bulunan, Müslüman olmayan Arap ve Yahudilerin de devlet başkanı kabul ettiği bir konumda olduğu görülmektedir.⁵⁴³ Medine'de bulunan Müslüman olmayan insanların Hz. Muhammed'i siyasi bir lider olarak kabul etmelerinde; O'nun Peygamberlik yönünün değil de orada ortaya çıkan mevcut sosyal şartlar içinde gerçekleşen bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

2.2.3. Hz. Muhammed'in Yaptığı Savaşlar

Hz. Muhammed, hicretten sonra hem bütün Arabistan'da Müslümanlığı yaymak hem de Müslüman olan kişilerin güvenliğini sağlamak için büyük küçük savaşlar yapmıştır. İslam tarihinde, Hz. Muhammed'in katıldığı ve kumandan olduğu

⁵³⁸ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.57.

⁵³⁹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.30.

⁵⁴⁰ Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj**, s.32.

⁵⁴¹ **Tarih II**, s.93; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.30; Akşit, **a.g.e.**, s.50.

⁵⁴² Akşit, **a.g.e.**, s.50.

⁵⁴³ Mevlüt Koyuncu, "*Medine Şehir Devleti*", **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, II- 2009, s.87-102.

bütün seferlerine gazve; Hz. Muhammed'in bizzat savaşa katılmayıp, başlarına bir sahabeyi kumandan tayin ederek sevk ve idare ettiği savaşlara da seriyye denilmiştir.⁵⁴⁴ 1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında Hz. Muhammed'in Medine döneminde yaptığı savaşlara değinilmiş ve 'Peygamberin Muharebeleri' veya 'Peygamberin Seferleri' başlıkları altında anlatılmıştır.⁵⁴⁵ İncelenen ders kitaplarında, Hz. Muhammed'in yapmış olduğu savaşlar anlatılırken gazve ve seriyye diye bir ayırım yapılmamıştır. Yazarların, ders kitaplarında çok fazla ayrıntıya girmemek için Hz. Muhammed'in yapmış olduğu belli başlı büyük savaşlarını anlatma eğilimi içinde oldukları görülmektedir. Ders kitaplarında, Hz. Muhammed'in yaptığı ve sonuçlarının İslam tarihi açısından önemli olduğu, Bedir, Uhud, Hendek vb. gibi büyük gazvelerden bahsedilmiş, seriyyelere ise pek fazla değinilmemiştir. Ders kitaplarında genellikle savaşların siyasi boyutları ele alınmış ve neden-sonuç ilişkisi bağlamında incelenmemiştir. Yazarların nakilci bir üslup benimsedikleri söylenebilir.

1923-1960 yılları arasında ders kitabı yazarlar, Hz. Muhammed'in savaşlarından bahsederken, savaşın her iki tarafın Arap olmasına rağmen, Müslümanların tarafını tutarak savaşları anlattıkları görülmektedir. Copeaux, bu yazarların ilke olarak tarafsız gözükseler de veya tarafsız olduklarını var saysalar da, belli istisnalar dışında Türk gençliğini, Müslümanlar ile özdeşleşmeye çalıştıklarını belirtmiştir.⁵⁴⁶

İnönü döneminde okutulan Taner, Hz. Muhammed'in savaşlarını anlatmadan önce '*...Hz. Muhammed Müslümanlardan bir fırka tertip eder, Müslüman büyüklerinden birini başbuğ tayin eylerdi...*'⁵⁴⁷ demiştir. Burada yazarın Türk Tarih Tezi'nden etkilendiği görülmektedir. Başbuğ ismi, İslam öncesi eski Türklerde, baş, başkan anlamına gelen komutana verilen isimdir.⁵⁴⁸ İslam Tarihinde bu dönem

⁵⁴⁴ Hüseyin Algül, 'Gazve', **D.İ.A.**, Cilt 13, İstanbul, 1996, s.488.

⁵⁴⁵ **Tarih II**, s.94; Danışman-Akın, **a.g.e.**, s.5; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.30; Akşit, **a.g.e.**, s.50.

⁵⁴⁶ Copeaux, **a.g.e.**, s.286, 288.

⁵⁴⁷ Taner, **a.g.e.**, s.46.

⁵⁴⁸ İslamiyet öncesi Türklerde Başbuğ ve görevleri hakkında detaylı bilgi için Bkz: Kafesoğlu, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015; Başbuğ kelimesinin sözlük anlamı için Bkz: <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.10.2018, saat:14.40); <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.02.2020, saat:15.01)

anlatılırken Türkçe komutan anlamına gelen ‘Başbuğ’ ifadesi kullanılmaz. Daha çok kumandan, komutan gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Bütün ders kitaplarında Hz. Muhammed’in Savaşları başlığı altında bu konu anlatılırken, DP döneminde okutulan Oktay, bu konuyu ‘Hz. Muhammed’in Önemli Savaşları’ başlığı altında anlatmış olduğu görülmektedir. Başlıkta, ‘önemli’ diye belirtilmeyip sadece Hz. Muhammed’in Savaşları başlığı konulması daha uygun olurdu.⁵⁴⁹

2.2.3.1. Bedir Savaşı

Müslümanlar, 622 yılında Medine’ye hicret ettikleri zaman, Mekke’de kalan mal ve mülklerine müşrikler tarafından el konulmuştur. 624 yılında müşrikler, Ebu Süfyan idaresinde, içlerinde birçoklarının da mallarının bulunduğu bir kervanı Şam’a ticaret yapmaya göndermişlerdir. Hz. Muhammed, bu kervandan haberdar olmuş ve Müslümanlara, Mekke’de el konulan mallarına karşı bu kervanın mallarını almayı teklif etmiştir. Hz. Muhammed’in kervanın önünü keseceğini haber alan Ebu Süfyan Mekkelilere bir haber göndermiştir. Mekkeliler de Müslümanlar savaş yapmak için ordu hazırlayarak Bedir mevkesinin bulunduğu yere doğru harekete geçmiş ve iki ordu karşılaşmıştır.⁵⁵⁰

Oryantalist Albert Hourani, Hz. Muhammed’in Kureyşli müşriklerle savaşmasını, politik ve ticari maksatlı temellere dayandırmıştır. Sadece Hz. Muhammed dönemi savaşlarda değil, Müslümanların cihat anlayışında da bu maksatların olduğunu iddia etmiştir.⁵⁵¹

1930-1960 yılları arsında okutulan bazı ders kitaplarında Hz. Muhammed dönemi savaşlarında özellikle de Bedir savaşında bu tür iddialar kendisine yer bulmuş ve Hz. Muhammed’in Bedir savaşını sadece ticari amaçlarla başlattığına dair anlatımlar yapılmıştır. Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de, Hz. Muhammed’in savaşlarından ilki olan Bedir savaşı anlatılırken, O’nun Medine’de

⁵⁴⁹ Emin Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1956, s.45.

⁵⁵⁰ Bedir savaşında Müşrikler bin kişi, Müslümanlar ise üç yüz kişiydi. Bedir de Müslümanlar galip olmuştur. Mekkelilerden yetmiş kadar kişi öldürülmüştür. Sarıçam, **H. Muhammed ve Evrensel Mesaj**, s.155-168.

⁵⁵¹ Albert Hourani, **A History of The Arab Peoples (Arap Halkları Tarihi)**, (Çev. Yavuz Alogan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.40.

İslam teşkilatını kurup oluşturduktan sonra Mekke’de ikamet eden müşriklere karşı savaş başlattığına değinilmiştir.⁵⁵² Buradaki anlatılanlardan Hz. Muhammed’in Medine’ye giderek orada belli bir yönetim kurduğu ve sonra Mekke’ye karşı savaş ilan ettiği anlaşılmaktadır.

Oryantalistler, Hz. Muhammed’in saldırgan olduğu ve etrafında bulunan farklı dine inanan topluluk ve kabilelerle ilişkilerini belirleyen psikolojik faktörün intikam duygusu olduğu yolundaki gerçek dışı savlar ileri sürmüşlerdir. Dozy, Hz. Muhammed’in Mekkeli müşriklerle yaptığı savaşların önüne geçemediği bir intikam duygusuyla yaptığını belirtmiş ve Hz. Muhammed’i, intikam duygusu güden ve yağmacı bir insan şeklinde nitelendirmiştir. Maxime Rodinson’da Hz. Muhammed’in etrafındaki zengin kişilere ve iktidar sahiplerine karşı intikam almak için daima fırsat gözettiğine değinmiştir.⁵⁵³ DP döneminde yazılan ders kitaplarının bu oryantalist fikirlerden etkilendikleri görülmektedir. Oktay ve Akşit, Hz. Muhammed’in öç almak ve intikam arzusuyla Bedir savaşını başlattığını anlatmışlardır.

DP döneminde okutulan Oktay’da, savaş Hz. Muhammed’in başlattığına dair anlatımlar yaparak, O’nun ‘.... Medine’ye göç ettikten sonra kendisine düşmanlık eden Mekkelileri ezmek... istedi’ demiştir.⁵⁵⁴ Hz. Muhammed’in düşmanlarını ‘ezmek’ gibi bir amacının olmadığı, tek amacının Müslümanların, Mekke’de el konulan mallarını geri almak olduğu söylenebilir. Benzer anlatımlar, aynı dönemde okutulan Akşit’te de görülmektedir: “Hazreti Muhammed Medine’de yerleştikten sonra Mekkelilere karşı şiddetli bir savaş açtı. Artık Mekke’deki durumu tamamen değişmişti. Sabır ve tevekkül tavsiye eden Muhammed şimdi ‘Nerde müşrikleri görürseniz öldürünüz diyordu’ diye yazılmıştır. Burada Hz. Muhammed’in Mekkelilere karşı şiddetli bir savaş açtığı anlamı çıkmaktadır. Aynı eserde Bedir Savaşının anlatıldığı diğer bir paragrafta da “Müslüman olmayı kabul etmeyen Mekkelilere ait bir kervanın Ebu Süfyan yönetiminde Suriye’den dönmekte olduğu haberi geldi. Mekkeliler bu kervanın kârı ile Müslümanlara karşı savaş hazırlıklarında bulunacaklardı. Hazreti Muhammed 300 kişilik bir kuvvetle bunları

⁵⁵² Tarih II, s.94.

⁵⁵³ Seyfullah Kara, “Hz. Peygamber’e Karşı Oryantalist Bakış Ve Bu Bakışın Kırılmasında Metodolojik Yaklaşımın Önemi”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 23, Erzurum 2005, s.160.

⁵⁵⁴ Oktay, Tarih II Ortaçağ, s.45.

vurmak için yola çıktı” denilmiş ve yazar kendisiyle çelişmiştir. Çünkü daha önce ilk savaşı Hz. Muhammed’in başlattığı anlamına gelen cümle kurmuş ve bu paragrafta ise ilk savaşı başlatan kişilerin Mekkeliler olduğuna değinmiştir.⁵⁵⁵

Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de, Hz. Muhammed, Bedir savaşında ele geçirilen esirleri öldürmemiş; okuma-yazma bilgisi olan her bir esirin, okuma-yazma bilmeyen on Medineli kişiye, okuma-yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılmasını istediği belirtilmiştir.⁵⁵⁶ DP döneminde okutulan Akşit’in bu durumu İslam Tarihi kaynaklarının dışına çıkararak anlatmış olduğu görülmektedir. Akşit: *‘Sabır ve tevekkül tavsiye eden Muhammed şimdi... ‘Nerde müşrikleri görürseniz öldürünüz diyordu’*⁵⁵⁷ demiştir. Tarih II ders kitabında İslam Tarihi konularına daha mesafeli bir duruş sergilenmesine rağmen, Hz. Muhammed’in Bedir savaşı sonucunda esirlere gösterdiği bu muamele daha doğru ifade edilmiştir. Akşit’in yazdığı ders kitabında ise İslam Tarihi konularının geleneksel İslam Tarihi anlatımına daha uygun olmasına rağmen, Bedir savaşı öncesinde Hz. Muhammed’e aitmiş gibi söylenen sözler yanlış ifade edilmiştir.

İncelenen bütün ders kitaplarında Bedir savaşında Müslümanların çok az olduğu vurgulanmış ve kanıt olarak 300 sayısı telaffuz edilmiştir. Ders kitabı yazarlarının, azlık vurgusunu sadece Bedir savaşını anlatılırken değil Uhud ve Hendek savaşlarını da anlatılırken yaptıkları görülmektedir. Bu nedenle Müslümanlar, savaşı kazansa da veya kaybetseler de öğrencilere hep kahraman olarak anlatılmıştır.

1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, Bedir savaşını anlatırken, diğer ders kitaplarında anlatılmayan bir olayı anlatmış ve Hz. Muhammed’in, müşriklerin Müslümanlardan çok daha fazla olduğunu görünce, şu duayı ettiğini yazmıştır: *“Allah’ım! Bu cemaat-i mücahidini helâk edersen, sana yeryüzünde ibadet edecek kimse kalmaz.”*⁵⁵⁸ Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de, Bedir savaşını anlatırken, diğer ders kitaplarında değinilmeyen şu hikaye anlatılmıştır: *“Son safhada Muhammed’in askerlerinden kılıcı kırılan biri, Muhammed’in yanına koşarak*

⁵⁵⁵ Akşit, **a.g.e.**, s.50.

⁵⁵⁶ **Tarih II**, s.95.

⁵⁵⁷ Akşit, **a.g.e.**, s.50.

⁵⁵⁸ Altınay, **a.g.e.**, s.36.

*kırılmış silahını gösterdi. Muhammet ona bir sopa vererek ‘bununla vuruşun’ dedi...*⁵⁵⁹ Tarih II ders kitabı, İslam Tarihi konularını anlatırken mucizelere mesafeli yaklaşmasına rağmen burada bu mucize örneği anlatılarak, anlatım güçlendirilmiş ve yaşanan olayın büyüklüğü belirtilerek, savaşın ne zor şartlar altında kazanıldığı öğrencilere gösterilmeye çalışılmıştır.

DP döneminde okutulan Oktay, Bedir savaşında *‘Peygamberin en tehlikeli yerlere kendi soyundan olanları göndererek Müslümanlara büyük bir örnek oldu ve iyi bir kumandan olduğunu gösterdi’*⁵⁶⁰ diyerek, Hz. Muhammed’in hiçbir bir ayırım yapmadan, bütün Müslümanlara karşı adaletli ve eşit davrandığını vurgulamıştır.

2.2.3.2. Uhud Savaşı

Mekkeli müşrikler, Müslümanlara Bedir savaşında yenilmişler ve bu yenilginin öcünü almak için üç bin kişilik bir kuvvet hazırlayarak, Müslümanlarla savaşmak için Uhud mevkisine doğru yola çıkmışlardır. Hz. Muhammed yedi yüz kişiyle bunlara karşılık vermek için hazırlanmış ve Uhud tepesine elli kişilik okçu yerleştirmiş ve bunlara ne olursa olsun kendisinden haber gelmedikçe yerlerini terk etmemelerini tembih etmiştir. Savaşta, Müslümanlar ilk başta galip olmuş ve tepedeki elli kişilik ordu, Hz. Muhammed’den haber gelmeden yendik diye, yerlerini terk etmiştir. Okçuların yerlerinden ayrıldığını gören, dağılmış olan müşrik ordusu tekrar toplanarak, Müslümanlara saldırmış ve birçok kişiyi şehit etmiştir. Bu savaşta Hz. Muhammed’de yaralanmıştır.⁵⁶¹

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarının içinde sadece Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de, Uhud savaşı sonrasında Hz. Muhammed’in yaralı durumu, gayet perişan ve acıklı bir şekilde tasvir edilmiştir: *“Muhammet,*

⁵⁵⁹ Tarih II, s.95.

⁵⁶⁰ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.58. Hz. Muhammed’in Bedir savaşında uyguladığı politikayı değerlendiren Atatürk, O’nun büyük bir Peygamber olmasının yanında, büyük bir askeri deha olduğunu şu sözleriyle takdir etmiştir: ... Atatürk... Masanın üzerinde serili kendi elleriyle çizdiği bir askeri haritada Hz. Muhammed’in, Bedir savaşında harp ettiği alanı adım adım göstermiştir. Hz. Muhammed’in büyük askeri dehasına hayran olarak, *“O’nun Hak Peygamber olduğundan şüphe edenler, şu haritaya baksınlar ve Bedir destanını okusunlar. - Hz. Muhammed’in bir avuç imanlı Müslüman’la mahşer gibi kalabalık ve alabildiğine zengin Kureyş ordusuna karşı Bedir meydan muharebesinde kazandığı zafer, fani insanların kârı değildir, O’nun Peygamberliğinin en kuvvetli delili işte bu savaştır”* demiştir. Ahmet Gürbaş, **Atatürk ve Din Eğitimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.28.

⁵⁶¹ Sarıçam, **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s.169-178.

Medine'ye ertesi günü gruptan biraz evvel döndü. Muharebeden dönenleri karşılamak için Medine haricine çıkanlar Muhammedi perişan bir halde at üzerinde gördüler. Yüzü şişmiş, alt dudağı morarmış, sarkmış ve kanamış idi. Evinin kapısının önünde yardım ile attan indi. İki kişinin omzuna dayanarak odasına girdi."⁵⁶² Aynı ders kitabının sonraki sayfasında da bu tasvirlerin devam ettiği görülmüş ve Hz. Muhammed'in yaralı durumu '*Yüzündeki yaralar görülüyordu, dizi sarılmıştı, omuzu kımıldamıyordu.*'⁵⁶³ diyerek tekrar vurgulanılmıştır. İnönü ve DP dönemi ders kitaplarında bu durum 'Peygamber yaralandı' ifadesi kullanılarak anlatılmıştır.⁵⁶⁴

1923-1960 arası yazılan ders kitapları içerisinde Uhud savaşının çok önemli olduğu vurgulanılmasına rağmen bu savaş sadece İnönü döneminde okutulan Taner'in yazdığı ders kitabında yer almamıştır.⁵⁶⁵ Böyle önemli bir savaşın hiç anlatılmaması ders kitaplarının iyi incelenmediğini ve alanında uzman kişiler tarafından kontrol edilmediğini düşündürmektedir. İçlerinde Hz. Muhammed'in öz amcası Hz. Hamza ve birçok ileri gelen 70 Müslüman'ın şehit olduğu bu savaşın atlanması ve yazarın buna değinmemesi büyük eksikliktir. Ayrıca Taner, Hz. Muhammed'in Bedir, Hendek ve diğer diğer savaşlarından bahsederken hiçbir tarih kullanmamıştır.⁵⁶⁶

İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, Uhud savaşını anlatırken, savaşın ne zaman yapıldığını belirten herhangi bir tarih yazmamışlardır. Aynı yazarlar, Hz. Muhammed'in yapmış olduğu Bedir, Uhud, Hendek savaşlarıyla Mekke'nin fethi olayından bahsetmiş ve Hz. Muhammed döneminde vuku bulan diğer savaşlara değinmemişlerdir.⁵⁶⁷ İncelenen bütün ders kitaplarında Uhud savaşı sonucunda alınan yenilgiden sonra Müslümanların Hz. Muhammed'in sözünü

⁵⁶² **Tarih II**, s.99.

⁵⁶³ **Tarih II**, s.100.

⁵⁶⁴ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.31; Unat-Su, **a.g.e.**, s.41; Akşit, **a.g.e.**, s.50; Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.4; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.59.

⁵⁶⁵ Taner, **a.g.e.**, s.46,47.

⁵⁶⁶ Taner, **a.g.e.**, s.46,47.

⁵⁶⁷ Unat-Su, **a.g.e.**, s.41,42. Atatürk, Uhud savaşında Hz. Muhammed'in tepeye okçular yerleştirerek belirlediği stratejiyi, en büyük komutanın yapabileceği bir plan olarak göstermiştir. Savaş sonunda Müslümanların kaybetmesine rağmen, Hz. Muhammed, askerlerine düşmanı takip ettirmiştir. Atatürk, eğer Hz. Muhammed askerlerine düşmanı takip ettirmeseydi, bugün dünyada Müslümanlık diye bir dinin olmayacağını söylemiştir. Hz. Muhammed'in askeri dehası kadar siyasi görüşüyle de çok büyük bir insan olduğunu vurgulamıştır. Şemsettin Günaltay, "*Atatürk'e Ait İki Hatıra*", **Ülkü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 100, 1945, s.3,4.

tutmadıkları için pişman olduklarına değinilmiştir. Fakat ders kitaplarının içinde bu pişman olma durumunu, en çok DP döneminde yazılan Oktay'ın vurguladığı görülmektedir.⁵⁶⁸

2.2.3.3. Hendek Savaşı

Hiz. Muhammed, Uhud savaşından bir müddet sonra Kureyşli müşriklerin, Medine üzerine sefer düzenleyecekleri istihbaratını haber almış ve onlarla Medine'de savaşmak istemiştir. Hazreti Muhammed, savaş hazırlığı için neler yapılması gerektiğini Müslümanlar ile istişare etmiştir. Selman-ı Farisi adında bir sahabe, şehrin etrafına bir hendek kazılmasını teklif etmiş ve Müslümanların daha önce bilmediği bu savaş taktiğini Hiz. Muhammed kabul ederek, şehrin etrafına hendekler kazdırmıştır.⁵⁶⁹ Medine şehrini müşriklere karşı savunmak için, şehir çevresine hendekler kazılmıştır. Hendeklerin uzunluğu yaklaşık 5500 metre, eni 9 metre ve derinliği 4,5 metre olarak kazılmıştır. Kazılma sırasında Hiz. Muhammed'le beraber üç bin sahabe yer almıştır. Bundan dolayı, İslam tarihinde bu savaşa Hendek Gazvesi adı verilmiştir. Arap yarımadasında bulunan çeşitli kabilelerin bir araya gelerek, Müslümanları yok etmek istedikleri için "Ahzâb Gazvesi" olarak da bilinir. Kur'an-ı Kerim içerisinde, Hendek savaşının anlatıldığı, Ahzâb suresi bulunmaktadır.⁵⁷⁰ 1930-1960 yılları arasında okutulan bütün ders kitaplarında da Hendek Savaşı hakkında genel olarak bu bilgiler anlatılmıştır.⁵⁷¹ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de Ahzâb suresinde⁵⁷² anlatılan Hendek savaşından, incelenen ders kitapları ne bu savaşa Ahzâb Gazvesi denildiğinden bahsetmişler ne de Kur'an-ı Kerim'de de anlatıldığına dair herhangi bir bilgi vermedikleri görülmektedir.

Hiz. Muhammed, Peygamber dahi olsa ve ne yapması gerektiği Allah tarafından bildirilse de etrafında bulunan kişilerle istişare etmiş, onların da öneri ve fikrini alarak çoğunluğun kararı doğrultusunda hendekler kazdırmış ve savaşı kazanmıştır. Burada öğrencilere, Hiz. Muhammed'in istişareye verdiği önem vurgulanmıştır.

⁵⁶⁸ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.59.

⁵⁶⁹ **Tarih II**, s.100,101; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.31; Akşit, **a.g.e.**, s.51.

⁵⁷⁰ Sarıçam, **Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesaj**, s.180-190.

⁵⁷¹ **Tarih II**, s.100,101; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.31; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.59,60.

⁵⁷² Detaylı bilgi için Kur'an-ı Kerim'de Hendek Savaşı hakkında bilgi verilen Ahzab Suresi'nin 9-27. Ayetlerine bakılabilir.

2.2.3.4. Hudeybiye Antlaşması

Hız. Muhammed, umre yapmak amacıyla Müslümanlarla Mekke'ye doğru yola çıkmış ve Hudeybiye köyü yakınlarında dinlenmek için mola vermiştir. Hız. Muhammed Hız. Osman'ı, Mekke'lilere elçi olarak göndermiş ve amaçlarının savaş çıkarmak değil umre yapmak olduğunu onlara bildirmesini istemiştir. Müşrikler, Müslümanların umre yapmasına engel oldukları gibi, Hız. Osman'ı esir almışlar ve savunmasız halde bulunan Müslümanlar üzerine de küçük bir birlik göndermişlerdir. Bunun üzerine Müslümanlar da bu birliği esir almıştır. Ne Müslümanlar ne de müşrikler birbirleriyle savaşmak istememişlerdir. Her iki tarafta savaş yapmadan bir antlaşma yapmışlar ve Mekke'liler bu antlaşma ile ilk defa resmi olarak Müslümanları tanımışlardır.⁵⁷³

Hudeybiye antlaşması hakkında Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de: "...Muhammed, Mekke'ye bir günlük uzaklıktaki Hudeybiye kuyusuna kadar ilerledi. Burada konakladı. Bu vaziyette iki taraf arasında elçiler gidip geldi ve bunun sonucunda Hudeybiye Musalâhası imzalandı. Kureyşliler namına Süheyl, müzakereleri yönetiyordu. Muhammed damadı Ali'yi çağırarak antlaşmayı yazmasını istemiştir..." denilmiştir.⁵⁷⁴ Burada, Hız. Muhammed'in antlaşmayı damadı Hız. Ali'ye 'yazdırmıştır' fiili kullanılarak, örtük olarak Hız. Muhammed'in okuma yazma bilmediği kastedilmeye çalışıldığı söylenebilir. Fakat yukarıdaki paragrafta, Hız. Muhammed'in okuma ve yazma bilip bilmediği hakkında net bir bilgi yoktur. Aynı eserde Hız. Muhammed'in sulhsever olduğu maksadını savaşla değil de siyasi vasıtalarla temin etmek istediği belirtilmiştir.

Müslümanlar, namaz farz olunmasından itibaren, kible olarak Mescid-i Aksa'ya doğru yönelerek namaz kılmışlardır. Kiblenin, Mescid-i Aksa'dan Mekke'de bulunan Kâbe yönüne çevrilmesi Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de hicretten hemen sonra anlatılmışken; bu olay DP döneminde okutulan Akşit'de ise Hudeybiye Antlaşması öncesinde anlatılmıştır. Akşit, Hudeybiye'den önce

⁵⁷³ Sarıçam, a.g.e., s.196-203.

⁵⁷⁴ Tarih II, s.103,104.

kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe yönüne doğru çevrildiğini belirtmiştir.⁵⁷⁵ İslam Tarihi kaynaklarında, kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe yönüne çevrilmesi, hicretten on altı ay veya on yedi ay sonra olduğu kabul edilmektedir.⁵⁷⁶ Bu olayın meydana geldiği tarihin Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de daha doğru olarak verildiği görülmektedir.

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında, Hudeybiye antlaşmasının, Hz. Muhammed'in ümmeti ile olan ilişkileri ve O'nun ahlakının nasıl olduğu öğrencilere gösterilmeye çalışılmıştır. Hz. Muhammed, umre yapmak için yola çıkmasından, tekrar Medine'ye dönünceye kadar ki geçen süre içerisinde, barış taraftarı bir tutum izlemiştir. Kureyşlilerin, katı, sert tutumuna ve saldırgan davranışlarına rağmen barışçı tutumunu hiç bozmamış, almış olduğu tedbirler ile çıkacak olan bir savaşı önlemiştir. Hz. Muhammed'in göstermiş olduğu bu barış yanlışı tavır ve dürüstlüğü karşısında birçok Kureyşli etkilenmiştir. Mekke reislerinden Halit bin Velid ve Amr İbnül As gibi büyük kumandanlar, Hz. Muhammed'in tarafına geçtiler. Mekkeliler tarafından bozulan antlaşma yirmi iki ay sürmüş ve İslamiyet'e dahil olanların sayısı, Hudeybiye'den evvel Müslüman olanların sayısından daha fazla olmuştur.⁵⁷⁷

2.2.3.5. Mekke'nin Fethi

İslamiyet'ten önce Mekke'de Beni Bekir ile Huzaalılar kabileleri arasında devamlı savaşlar yapılmıştır. Bu durum İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Hudeybiye antlaşması sırasında, Beni Bekir kabilesi müşriklerin, Huzaalılar ise Müslümanların himayesi altına girmişlerdir. Antlaşmaya göre, himaye altında bulunan kabileye hangi taraf saldırırsa antlaşma bozulmuş ve savaş başlatılmış olacaktı. Daha büyük ve daha güçlü olan Beni Bekir kabilesi, Kureyşli müşriklerin de yardımıyla Huzaa kabilesine gece baskın yaparak, onların yirmi kadar adamını öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed, hem Müslümanların himayesi altında bulunan Huzaa kabilesinin haklarını korumak ve hem de antlaşmayı bozan Kureyş üzerine sefer yapmayı planlamıştır. Hz. Muhammed, Müslümanlara

⁵⁷⁵ Akşit, **a.g.e.**, s.51.

⁵⁷⁶ Kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe yönüne doğru çevrilmesi hakkında Bkz: Ahmet Özel, 'Kible', **D.İ.A.**, Cilt 25, Ankara, 2002, s.365-369.

⁵⁷⁷ **Tarih II**, s.103-105; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.31; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.59, 60.

Mekke'nin fethine çıkmak için için hazırlıklar yapmalarını söylemiştir. Mekke, 630 yılında, on bin kişilik bir ordu ile Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.⁵⁷⁸

1923-1960 yılları arasında okutulan bazı lise tarih ders kitaplarında Mekke'nin Fethi konusunun, 'Mekke'nin Zaptı' başlığı altında işlendiği görülmektedir. 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, yazdığı ders kitabının tamamında fetihlerden İslam Fütuhatı olarak bahsetmesine rağmen, bu konuyu 'Mekke'nin Zaptı' başlığı altında anlatmıştır.⁵⁷⁹ Aynı dönemde okutulan Emin Ali ve Tarih II. Kitap; Atatürk döneminde okutulan Tarih II; İnönü döneminde okutulan Taner ve Mansel; DP döneminde okutulan Atsız-Oran ve Akşit'in de fetih yerine zaptı ifadesini kullanmış oldukları görülmektedir.⁵⁸⁰ DP döneminde okutulan Oktay, bu konuyu anlatırken 'Mekke'nin Fethi' başlığını kullanmıştır. Fakat yazar, konu başlığında fetih kelimesini kullanmasına rağmen, fetihten sonraki Mekke'nin durumunu 'şehrin zaptından sonra' diye anlatmıştır.⁵⁸¹

Klasik İslam tarihi eserlerinde ve İslam terminolojisinde zapt etmek değil de fetih ifadesinin kullanılması daha uygundur. Copeaux, fetih sözcüğünün ders kitaplarında her zaman bilinçli bir seçim olarak kullanıldığını belirtmiş ve İslamiyetin ilk iki asrı olan 7. ve 8. yüzyıllar Arap yayılması anlatılırken fetih sözcüğünün kullanılmasının kural olduğunu söylemiştir.⁵⁸²

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, Mekke'nin fethi anlatılırken, fetihten önce şu bilgiler yer almaktadır. "...Muhammet, Mekke üzerine yürümek emrini verdi... Mekkelilerin bir kısmı teslim oldular. Bazıları evlerine kapandı, kimisi Ebu Süfyan'ın evine iltica etti, bazıları Kâbe'nin etrafına toplandılar... Artık hiçbir şey Muhammed'in keyfine mümkat bir halde kalmış olan Mekke'nin mukadderatını değiştiremezdi."⁵⁸³ Yazar, burada 'artık hiçbir şey Muhammed'in

⁵⁷⁸ Muhammed Hamidullah, **Hız. Peygamber'in Savaşları**, (Çev.: Nazire Erinç Yurteri), Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s.95-105.

⁵⁷⁹ Altınay, **a.g.e.**, s.38.

⁵⁸⁰ Emin Ali, **a.g.e.**, s.44; **Tarih II. Kitap**, s.10; **Tarih II**, s.106; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.31; Taner, **a.g.e.**, s.47; Akşit, **a.g.e.**, s.52; Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.41.

⁵⁸¹ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.61.

⁵⁸² Copeaux, **a.g.e.**, s.244,245.

⁵⁸³ **Tarih II**, s.107.

keyfine münkat bir halde kalmış’ değildi diyerek, münkat⁵⁸⁴ ifadesi kullanılmış ve bu ifade ile anlatılan böyle bir davranış Hz. Muhammed’e yakıştırılmaya çalışılmıştır. DP döneminde okutulan Akşit’in yazdığı ders kitabında bu durumun daha doğru bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Akşit, münkat ifadesi yerine, Mekke’nin fethine gelen Müslümanlara, Kureyşliler, Hudeybiye’deki anlaşmayı yenilemek için müracaat etmişler, fakat Hz. Muhammed bunları kabul etmemiş ve ‘kulak asmamıştır’ anlatımını yapmıştır.⁵⁸⁵

Atatürk Döneminde okutulan Tarih II’de, Hz. Muhammed’in Mekke’nin fethinden sonra orada yapmış olduğu işler şu şekilde anlatılmıştır: “...Muhammet, baştan ayağa kadar silahlanmış olduğu halde bir deveye bindi ve Kâbe’ye doğru ilerledi. Her taraf Muhammed’in askerleri ile dolu idi. Muhammet, Kâbe’nin yanına gelince devesinden inmeden elindeki uzun sopası ile işaret ederek Kâbe’deki bütün putları bir biri ardınca kırdırdı. Ondan sora Kâbe’nin anahtarlarını aldı, cebine koydu...”⁵⁸⁶ Burada, Hz. Muhammed’in, Kâbe’deki putları temizlettirmesi olayı çok abartılı şekilde anlatılmıştır. Benzer ifadeler DP döneminde okutulan Oktay’da da görülmektedir. Oktay, Hz. Muhammed’in büyük bir törenle Mekke’ye girdiğini belirtmiştir.⁵⁸⁷ Hz. Muhammed’in Mekke’yi fethetmesi ve fetih sonrasında ise Kâbe’de bulunan putları işaret ederek uzaktan devirdiği anlatımları abartılıdır ve gerçekleri yansıtmamaktadır.⁵⁸⁸

Oryantalist Rodinson, Mekke’nin fethedilmesinden sonra Hz. Muhammed’in hoşgörülü olduğuna değinmiş ve O’nun Mekke’de genel olarak af ilan etmesini, kendisinden sonra gelecek olanlara büyük bir örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. Bu hoşgörü tavrını, onurlu ve erdemli bir davranış olarak nitelendirmiştir. Hz. Muhammed’in göstermiş olduğu bu davranışla, müşrikler arasında İslâm dininin

⁵⁸⁴ **Münkat**; Arapça sıfattır. 4 tane anlamı vardır. 1. Kesilen, kesilmiş. 2. Arkası kesilen, devam etmeyen 3. Bir kimseden veya bir şeyle arasında hiçbir bağ kalmayan. 4. Birine bağlanmak ve bağlanıp onun dışında herkesle ilgisinin kesen. Münkat için Bkz: <http://www.lugatim.com/s/MUNKATI> (Erişim Tarihi 05.03.2020, Saat:1649)

⁵⁸⁵ Akşit, **a.g.e.**, s. 52.

⁵⁸⁶ **Tarih II**, s.108.

⁵⁸⁷ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.61.

⁵⁸⁸ Mehmet Azimli, ‘Mekke Fethi’nden Tebuk Savaşı’na Bazı Mülâhazalar’, **Journal of Islamic Research**, 21(3), 2010, s.197.

kabul edilip benimsenmesini sağlamış ve İslâm dinini kitlelere sevimli gösterdiğini söylemiştir.⁵⁸⁹

İncelenen bütün ders kitaplarında, Hz. Muhammed'in Mekke'nin fethinden sonra orada ikamet eden müşriklere karşı göstermiş olduğu hoşgörüyü değinmişlerdir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de ve İnönü döneminde okutulan Mansel'de, Hz. Muhammed'in fetihden sonra Mekke'lilere iyi davrandığı ve onların suçlarını bağışladığı belirtilmiştir.⁵⁹⁰ DP döneminde okutulan Oktay, *"Peygamber... Mekkelilerden Müslümanlara çok zararı dokunan beş on kişiden başkasını bağışladı. Mekkeliler'de O'nun bu büyüklüğü karşısında hep birden Müslüman oldular"*⁵⁹¹ diyerek O'nun hoşgörülü olduğunu vurgulamış ve bu sayede birçok kişinin Müslüman olduğunu belirtmiştir.

1923-1960 yılları arasında okutulmuş olan bütün lise tarih ders kitabı yazarlarınca, -bir zamanlar Hz. Muhammed'i doğup büyüdüğü yerden hicret etmeye zorlanan sebeplerden dolayı olsa gerek-, Hz. Muhammed tarafından Mekke'nin fethedilmesi haklı olarak görülmüştür. Yazarlar, fetih konusunda açık yorum yapmasalar da, Müslümanların haklı olduğu gerçeğini örtük olarak vurgulamışlardır.

Hz. Muhammed döneminde yapılan savaşlarda bakıldığı zaman, öldürülen müşrik sayısının çok az olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed, insanları öldürerek toprak fethetmeyi istememiş, gönülleri fethederek on yıllık Peygamberlik döneminde, en az insan kaybıyla Avrupa büyüklüğündeki bir toprağı fethetmiştir.⁵⁹² İncelenen bütün ders kitabı yazarları bilinen bu gerçeği, Hz. Muhammed dönemi savaşlarını anlatırlarken göz ardı etmedikleri görülmektedir. Ayrıca bütün ders kitaplarında, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarıyla Mekke'nin fethi olayına ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Bu savaşlar Hz. Muhammed'in en büyük savaşları olarak gösterilmiş ve İslam dininin kaderini etkileyen savaşlar olarak sunulmuşlardır. Müslümanlığın yayılmasında etkili olan, kutsal savaşlar olarak gösterilmiştir.

⁵⁸⁹ Maxime Rodinson, **Muhammed -Yeni Bir Dünyanın ve Peygamber'in Doğuşu-**, (Çev.: Atilla Tokatlı), Doruk Yayınları, İstanbul, 2013, s.301.

⁵⁹⁰ **Tarih II**, s.108; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.32.

⁵⁹¹ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.60-61.

⁵⁹² Hamidullah, **Hz. Peygamberin Savaşları**, s.12.

2.2.3.6. Hayber, Huneyn, Taif, Mûte ve Tebûk Seferleri

Hayber, Müslümanların Irak-Şam ticaret yolları üzerinde bulunan ve asırlardan beri Yahudilerin ikamet ettiği stratejik bir yerdi. Yahudiler, Müslümanların güçlenmesi karşısında Mekke'deki müşriklerle ittifak yapmışlar ve çevre kabileleri de Müslümanlar aleyhine kışkırtmışlardır. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Hayber'i kuşatmaya karar vermiştir. 628 yılında uzun süren mücadeleler sonucunda Hayber kalesi fethedilmiştir. Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesi, müşrik olan bazı kabileleri paniğe sevk etmiştir. Taif yakınlarında ikame eden Hevâzinlilerle Sakif kabilesi aralarında ittifak yaparak Müslümanlara karşı savaş hazırlığı başlatmışlardır. 629 yılında Huneyn vadisinde yapılan savaşta, Müslümanların galibiyetiyle neticelenmiştir. Sakifliler, Huneyn savaşında yenildikten sonra yurtları olan Taif'e sığınmışlardır. Hz. Muhammed, Taif kalesini kuşatmış fakat kale surları sağlam olduğu için herhangi bir netice alınamamıştır. Hz. Muhammed, kuşatmayı kaldırarak Medine'ye hareket etmiştir. 630 yılında Müslüman-Bizans savaşlarından ilki olan Mûte savaşı vuku bulmuştur. Hz. Muhammed'e, Bizanslıların ordu topladığı haberi verilince, üzerlerine Halid b. Velid komutasında bir ordu göndermiştir. Halid b. Velid, Bizans askerlerinin sayıca çok fazla olduğunu görünce, Müslüman ordusunu yok olmaktan kurtarmak için, düşman ordusunu yararak askerlerini geri çekmiştir. Mûte'den sonra Hz. Muhammed'e, Bizanslıların tekrar ordu hazırlayıp Müslümanların üzerine gönderilecekleri haberi verilmiştir. Hz. Muhammed, büyük bir ordu hazırlayarak Suriye tarafına göndermiştir. Fakat haberin asılsız olduğu ortaya çıkınca, herhangi bir çarpışma olmadan geri dönmüştür.⁵⁹³

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında Hz. Muhammed'in ilk savaşlarından olan Bedir, Uhud, Hendek savaş olarak belirtilmesine rağmen Hayber, Huneyn, Taif, Mûte ve Tebûk ise sefer olarak anlatılmıştır. 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, Hz. Muhammed'in bütün savaşlarından bahsetmiş fakat savaşlarda dahil kitabın hiçbir yerinde tarih belirtmemiştir. Olayları tarih belirtmeden kronolojik olarak anlatmıştır. İnönü döneminde okutulan Taner, Huneyn, Taif, Mûte ve Tebûk seferleri hakkında hiçbir

⁵⁹³ Sarıçam, **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s.214-220, 629-631, 236-245.

bilgi vermemiştir.⁵⁹⁴ Aynı dönemde okutulan Mansel ise Hz. Muhammed'in bunlardan önceki yaptığı savaşlarda tarih belirtmesine rağmen Hayber, Huneyn, Taif, Mûte ve Tebûk savaşlarında her hangi bir tarih belirtmemiştir.⁵⁹⁵ DP döneminde okutulan Akşit, Huneyn savaşını hiç anlatmamış, Bedir, Uhud, Hendek savaşlarıyla Mekke'nin Fethi olayında tarih belirtmesine rağmen Hayber, Taif, Mûte ve Tebûk savaşlarında tarih belirtmemiştir.⁵⁹⁶ DP döneminde okutulan Oktay ise sadece Huneyn ve Taif savaşlarında tarih belirtmemiştir. Oktay, aynı sayfada Mekke'nin fethini bazen fetih bazen zapt etmek terimi ile anlatırken, Hayber için fetih terimini kullanmıştır.⁵⁹⁷

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, Tebûk seferinden sonra Hz. Muhammed'in İran hudutlarında İslam dinini yaydığı anlatılmıştır. Devamında ise Kâbe'de Müslümanların hac yapmasına müşriklerin eski adetleri çevresinde müsaade olduğu belirtilmiştir. Müslümanların hac yaparken müşriklerin de panayır kurduğu söylenmiş, haccın '*dini maksatla yapılan bir içtimadan ziyade her yıl kurulan büyük bir panayır*' olduğu çıkarımı yapılmıştır.⁵⁹⁸ Tarih II'de anlatılan böyle bir bilgi İslam Tarihi kaynaklarında geçmemektedir. Mekke'nin fethinden sonra Müslümanlar Kabe'ye hakim olmuş, hiçbir kimseden izin almadan, istedikleri zaman hac ve umrelerini yapmışlardır.⁵⁹⁹

2.2.4. Veda Haccı ve Hz. Muhammed'in Vefatı

Hicretin 10. yılında Hz. Muhammed, hac yapmak maksadıyla Mekke'ye gitmiştir. Haccını yaptıktan sonra, orada toplanan yüz binlerce Müslüman'a İslamiyet'in esaslarını açıklamıştır. Bu hacca Veda Haccı denmiştir. Burada irad ettiği hutbeye ise Veda Hutbesi denilmiştir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁴ Taner, **a.g.e.**, s.47-48.

⁵⁹⁵ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.31,32.

⁵⁹⁶ Akşit, **a.g.e.**, s.52,53.

⁵⁹⁷ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.61.

⁵⁹⁸ **Tarih II**, s.109.

⁵⁹⁹ Mekke'nin Fethedilmesinden sonra Kâbe'nin durumu ve hac edilmesi hakkında Bkz: Nebi Bozkurt, 'Mekke', **D.İ.A.**, Cilt 28, Ankara, 2003, s.555-563.

⁶⁰⁰ Hz. Muhammed'in Veda Haccı ve Veda Hutbesi hakkında detaylı bilgi için Bkz: H. Ahmet Özdemir, "**Son Peygamber'in (S.A.V.) Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi**", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı 1, V (2005).

İnönü döneminde okutulan Taner, Hz. Muhammed'in Veda Haccı için Mekke'ye gitmesini *'deve üstünde, en uzak yerlerden gelmiş birçok kalabalık arasında, tantanalı ve muzaffer bir surette Mekke'ye girdi'*⁶⁰¹ demiş, 'tantanalı' ifadesini kullanarak, çok abartılı bir anlatımla Hz. Muhammed'in Mekke'ye girmesini tasvir etmiştir. Yazarın anlattığı abartılı bu durum, İslam tarihi kaynaklarında geçmemektedir.⁶⁰² Hz. Muhammed, Mekke'ye meşakkatli bir yolculuktan sonra giriş yapmış ve bu yolculuğu esnasında her menzilde her olayda normal bir insan gibi davranmıştır. Zilhicce ayının 4. günü, deve üzerinde Mekke'ye gelmiş, Kâbe'ye gitmiş ve Hacerü'l-Esved taşını selamlayarak tavaf etmeye başlamıştır. Sonra orada iki rekat namaz kılarak, Safâ'yla Merve tepeleri arasında sa'y yapmıştır.⁶⁰³

Taner'in anlattığına benzer durum, İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su'da da görülmektedir. Yazarlar, olayı abartarak Hz. Muhammed'in Mekke'ye büyük ve muhteşem bir alayla girildiğine değinmiş olmalarına rağmen o alayın mahiyetini bir üstte cümlede doğru bir şekilde açıklamışlardır. Hz. Muhammed'in deve üstünde olduğunu, etrafında ise sahabeler, komutanlar ve kabile reislerinin bulunduğunu belirtmişlerdir.⁶⁰⁴ DP döneminde okutulan Oktay, *'bu hac şimdiye kadar görülenlerin hepsinden daha haşmetli ve kalabalıktı'* demiştir.⁶⁰⁵ Burada abartının ötesinde bilgi eksikliği de vardır. Yazar, 'görülenlerin' derken, Hz. Muhammed'in daha öncesinde yaptığı haclarla ilgili bir mukayese yapmaya çalıştığı görülmektedir. Hâlbuki Veda Haccı, Hz. Muhammed'in ilk ve tek haccı olmuştur.⁶⁰⁶

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında, İslam tarihinde çok önemli olan ve Hz. Muhammed'in Müslümanlara uyarı ve öğütlerde bulunduğu Veda Hutbesine yeteri kadar değinilmediği ve içeriği hakkında bilgi verilmediği görülmektedir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de ve DP döneminde okutulan Akşit'te, Hz. Muhammed'in, Veda Haccı sırasında Mekke'de üç nutuk verdiğinden

⁶⁰¹ Taner, a.g.e, s.48.

⁶⁰² Ali İkiz, **Hz. Muhammed'in Son Günleri Ve Bu Dönemdeki Olayların Tarihî Yansımaları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017 s.42,43.

⁶⁰³ Bünyamin Erul, 'Veda Haccı', **D.İ.A.**, Cilt 42, İstanbul, 2012, s.590.

⁶⁰⁴ Unat-Su, **a.g.e.**, s.42.

⁶⁰⁵ Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, s.49.

⁶⁰⁶ Erul, 'Veda Haccı', s.590.

ve bu nutuklarda ise birçok nasihatlerde bulunduğu bahsedilmiş ve Hz. Muhammed'in 'sizi bir daha görüp görmeyeceğimi bilemem' dediği belirtilmiştir.⁶⁰⁷ İnönü döneminde okutulan Tarih Hulusa El Kitabı'nda ve DP döneminde okutulan Oktay'da ise Veda Hutbesinde Hz. Muhammed'in İslam akaidini ve Kur'an-ı Kerim'i tamamladığını söylediğini yazmışlardır.⁶⁰⁸

Hz. Muhammed, vefat etmeden az zaman önce, Arabistan'da Müseyleme adında yalancı bir peygamber ortaya çıkmıştır. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de "Arabistan'da İslamiyet Aleyhinde İlk Kıyamlar" başlığı adı altında, Müseyleme'nin yaptığı faaliyetlere değinmiş ve onun hakkında '*hakikatte Müseyleme de kıymetsiz sayılmayacak ahlaki ve dini bir mezhep ortaya koymuştu, fakat bu mezhep İslamiyet seviyesinden pek aşağı idi*'⁶⁰⁹ demiştir. Yazar '*hakikatte Müseyleme de kıymetsiz sayılmayacak ahlaki ve dini bir mezhep ortaya koymuştu*' demekle, Müseyleme'yi Peygamber, getirdiklerini de din gibi gösteren bir anlatım yapılmaya çalışılmıştır. Yanlış kurgulanan bu anlatımın devamında düzeltilerek, Müseyleme'nin getirdiği bu mezhebin İslam seviyesinden pek aşağı olduğu vurgulanılmıştır.

Tarih II'de Hz. Muhammed'in vefat ettikten asırlar sonra bile İslam dininin, hâlâ kalpleri titrettiği ifade edilmiş⁶¹⁰ ve burada İslam dininin ilk inzal olduğu gün gibi insanları heyecanlandığı vurgulanmıştır. Aynı eserde, Hz. Muhammed'in her zaman ilerici bir düşünceye sahip olduğu ve sosyal meselelerde istediği zaman ıslahat yaptığı, O'nun vefat etmesinden sonra İslam dünyasında '*tekâmül*' hareketlerinin birden kesildiği söylenmiştir. Kesilen bu tekâmül hareketlerinin suçlusunun Hz. Muhammed'in kendisinin değil de haleflerinin olduğu belirtilmiştir. Hz. Muhammed'in asıl yapmak istediğinin 1400 yıldır İslam devletleri tarafından kavranamadığı, bunu ancak Türkiye Cumhuriyeti Devletinin doğru bir şekilde kavradığı; '*Bu büyük hakikat ancak Türkiye Cumhuriyeti devrinde hakkı ile idrak edilmiş ve icabeti yapılmıştır*'⁶¹¹ denilerek ifade edilmiştir. Tarih II'de, yer yer Hz. Muhammed'in, ıslahat yaptığı belirtilerek, inkılâpçı bir devlet reisi olduğu

⁶⁰⁷ Tarih II, s.112; Akşit, a.g.e., s.53.

⁶⁰⁸ Tarih Hulusa El Kitabı, s.42; Oktay, Tarih Lise II, s.62.

⁶⁰⁹ Tarih II, s.112.

⁶¹⁰ Tarih II, s.116.

⁶¹¹ Tarih II, s.118.

vurgulanılmıştır. Türk Tarih Tezi etkisinin, çok belirgin olarak görüldüğü bu ders kitabında, bilhassa İslam Tarihi anlatılırken bu etki daha çok göze çarpmaktadır. Hz. Muhammed örneği üzerinden, daha çok O'nun inkılâpçı yönüne vurgu yapılarak, üstü kapalı olarak Cumhuriyet dönemi inkılâplarının öğrencilere benimsetilmeye çalışıldığı söylenebilir.

1923-1960 yılları arasında okutulmuş olan bütün lise tarih ders kitaplarında, Hz. Muhammed tasavvuru genel olarak hurafe ve efsanelerden arındırılmış, insanüstü bir varlık olarak değil, örnek alınacak bir insan olarak anlatılmıştır. İncelenen ders kitaplarının anlattıklarından yola çıkılarak Hz. Muhammed ile ilgili şu çıkarımları yapmak mümkündür: Hz. Muhammed'in ben Peygamberim diyerek sadece dua edip beklemediğini, Müslümanların hakları gasp edildiğinde asker toplayıp düşmanlarla savaştığını, savaşlarda gerekmedikçe kan dökmediğini, barış zamanlarında verdiği sözde durduğunu, bir karar alacak zaman sahabelerine de danışıp istişare yaptığı görülmektedir. Hz. Muhammed'in bu özelliklerini çoğaltmakla beraber, ders kitaplarında O'nun daha çok beşer tarafına vurgu yapıldığı, ilahi yönüne, mucizelerine pek değinilmediği görülmektedir. Bunun nedenini de, dinde yeri olmayan şeylerin bu zamana kadar din imiş gibi anlatılması, insanların olayların sebep ve sonuçlarını bir çaba sonucunda elde etmeden ilahi bir güce bağlamak istemeleri gibi sebeplerden dolayı, Hz. Muhammed'in insani yönüne vurgu yapıldığı söylenebilir. Bu nedenle hemen hemen bütün ders kitaplarında, İslam Tarihinin ve İslamiyet'in daha iyi kavranması için, Hz. Muhammed'in beşer yönünün örnek alınması gerekliliğinin ve öneminin yeni nesil tarafından kavranmasına yönelik örneklerin yer aldığı ve anlatım tarzının bu çizgide oluşturulduğu görülmektedir.

2.3. Lise Tarih Ders Kitaplarında Dört Halife Dönemi

İslâm tarihinde Hz. Muhammed'in vefat etmesinden sonra Hz. Ebû Bekir'in halife olarak seçilmesiyle başlayan, daha sonra Hz. Ömer'le ve Hz. Osman'ın halife olmalarıyla devam eden, son halife Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle bitirilen döneme, tarihçiler Hulefâ-yi Râşidîn devri demişlerdir.⁶¹² Dört Halife, Müslümanların

⁶¹² Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", **D.İ.A.**, Cilt 18, İstanbul, 1998, s.324. 'Râşid halifeler' ifadesinin anlamı ve ne zaman kullanıldığı hakkında Bkz: Mehmet Öztürk, "*Râşid Halifeler Dönemi*"

genelinin ortak kararıyla seçilmiş ve vefat edinceye kadar görevde kalmışlardır.⁶¹³

İncelenen lise tarih ders kitaplarında genel olarak bu dönem için Râşid Halifeler Dönemi veya Dört Halife dönemi başlıkları konulmuştur. 1923-1930 yılları arasında yazılan ders kitapları içerisinde Ahmet Refik Altınay⁶¹⁴, Emin Ali⁶¹⁵ ve Tarih II. Kitap'ta⁶¹⁶ Râşid Halifeler Dönemi veya Dört Halife dönemi başlıklarından birisi koyulmamış ve bu konu Cumhuriyet Devri başlığı altında anlatılmıştır. Yazarlar, bu halifelerin seçimle iş başına geldiklerinden dolayı, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin de aynı prensibi benimsediğini göstermek istedikleri ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti ile dört halife dönemi arasında bağ kurarak özdeşleştirmeye çalışıldığı söylenebilir. 1930'lardan sonra yazılan ders kitapları içinde ise sadece DP döneminde okutulan Oktay⁶¹⁷ başlık olarak dört halife dönemi diye belirtmiş ve konu girişinde Halifelerin seçimle geldiği için bu döneme Cumhuriyet dönemi denildiğini de vurgulamıştır.

Dört halife dönemine, demokrasi ve cumhuriyet başlığı koyulması geleneği II. Meşrutiyet döneminden kalmıştır. Dönemin en büyük İslamcı yazarlarından olan Mehmet Esad, 'Tahlilî ve Tenkidî İslâm Tarihi' adlı eserinde, bu dönemi tamamen cumhuriyet dönemi olarak nitelendirmiş ve maddeler halinde dört halife döneminin özelliklerini sıralamıştır.⁶¹⁸ Bu nedenle o gelenekten gelen, yazdığı ders kitapları 1923-1930 yılları arasında okutulan Ahmet Refik Altınay'ın ve Emin Ali'nin de bu başlıkları kullandıklarını söylemek mümkündür.

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitapları içinde Hz. Muhammed isminin önünde Hazret hitabı kullanmayan aynı ders kitaplarında dört halife içinde Hazret hitabını kullanmadıkları görülmektedir. 1923-1930 arası okutulan Emin Ali ve Tarih II. Kitap'ta; Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de; İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Danışman-Akın ve Unat-Su'da halifeler için herhangi bir tazim ifadesi kullanılmamıştır. Fakat İnönü döneminde

İçtihatlarının İslam Hukukunun Seyrine Etkisi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 24, Sayı 1, Yıl 2014, s.166.

⁶¹³ Mansel ve diğerleri, *a.g.e.*, s.33; Akşit, *a.g.e.*, s.53.

⁶¹⁴ Altınay, *a.g.e.*, s.49-55.

⁶¹⁵ Emin Ali, *a.g.e.*, s.46.

⁶¹⁶ **Tarih II. Kitap**, s.11.

⁶¹⁷ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.64.

⁶¹⁸ Mehmet Esad, **Tahlilî ve Tenkidî İslâm Tarihi**, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1336, s.75-80.

okutulan Mansel, Peygamberi Hz. Muhammed hitabıyla anlatmasına rağmen dört halife için hiçbir tazim ifadesi kullanmamıştır.⁶¹⁹ Aynı dönemde okutulan Tarih Hulâsa El Kitabı'nda da benzer durum görülmektedir. Bu ders kitabında da Peygamber için Hazret hitabı kullanılmasına rağmen dört halife dönemi için Hazret hitabı kullanılmamıştır.⁶²⁰

DP döneminde okutulan ders kitaplarında ise bazı yazarlar halifeler için, Hazret hitabını kullanmış bazılarının ise kullanmadığı görülmektedir. Atsız-Oran ve Akşit'in halifeler için Hazret hitabını kullanmadıkları görülmektedir.⁶²¹ Aynı dönemde okutulan İnal-Ormancı ve Oktay'ın dört halife için Hazret hitabını kullandıkları görülmektedir.⁶²²

2.3.1. Hz. Ebu Bekir Dönemi

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte Müslümanlar kendilerine, siyaseten baş olacak birini aramıştır. Ders kitaplarında bu duruma Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi sürecinde değinilmiştir. Olayların neden sonuç içerisinde verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Medine dışında yaşayan kabilelerin Hz. Muhammed'e Peygamber olduğu için değil de O'nun siyasi kuvvetinden korktukları için tabi olduklarına değinmiş ve Hz. Muhammed'e dini hisle bağlı olmayan kabilelerin, korkudan Müslüman olduklarını, O'nun vefat etmesiyle birlikte isyana kalkıştıklarını iddia edilmiştir.⁶²³

Hz. Muhammed'in vefat etmesiyle beraber Medine'de bulunan ensar halkı, Hz. Muhammed'in yerine kendilerinden birini halife seçmek için Sakîfetü Benî Sa'ide (Said oğullarının çardağı) adlı yerde toplanmışlardır. Bu toplantı Hz. Ebu Bekir'e haber verilmiş ve Hz. Ebu Bekir de bu durumun oldu bittiye getirilmemesi için yanına Hz. Ömer'i ve Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah adlı sahabeyide alarak toplanılan yere gitmiştir. Ensar'dan olan sahabeler, Hz. Muhammed'e Mekke'de

⁶¹⁹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.32-35.

⁶²⁰ **Tarih Hulâsa El Kitabı**, s.43-46.

⁶²¹ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.39-42; Akşit, **a.g.e.**, s.53-58.

⁶²² İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.59-69; Oktay, **Tarih Lise II**, s.64-72. (Biz de Peygamber dönemi için konunun tamamında Hazret hitabı ile anlatım yaptığımız gibi dört halife dönemini anlatırken de halifeler için Hazret hitabını kullanarak anlatım yaptık)

⁶²³ **Tarih II**, s.116,117.

zulüm edildiğinde Medine halkının sahip çıktığını ve İslam dininin yayılmasında öncü oldukları gibi nedenlerle halifenin kendi içlerinden biri olması gerektiği konusunda ısrar etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir’de, bütün bu dediklerinin doğru olduğu fakat Hz. Muhammed, sağlığındayken *‘İmamlar Kureyşten olur’* hadisini duyduğunu ve bu yüzden Müslümanların Kureyş kabilesinden olmayan birine itaat etmeyeceklerini söylemiştir. Bu söz üzerine sahabeler ikna olmuş ve halifenin Kureyş’ten biri olması gerektiği konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah’tan birisinin halife olmasını önermiş ve onlarda kabul etmemiştir. Hz. Ömer ayağa kalkarak; Hz. Ebu Bekir’in Hz. Muhammed’e ilk iman eden kişilerden olduğunu ve Hz. Muhammed hicret ederken yanında bulunduğunu dile getirerek halifelğe en layık olan kişinin Hz. Ebu Bekir olduğunu söylemiştir. Akabinde Hz. Ömer Hz. Ebu Bekir’e biat etmiş ve orada bulunan herkesin de biat etmesiyle Hz. Ebu Bekir halife seçilmiştir.⁶²⁴

Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de; Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesi şöyle anlatılmıştır: *“Hazır olanlardan birçoğu Ömer gibi yaptı. Medineliler de Us’ların reisi Üseyyit olduğu halde onlarla birleşti. Bunun üzerine Ebu Bekir Halife olarak intihap edilmiştir diye ilan edildi. Binaenaleyh Ebu Bekir’in intihabı, ne Kureyşlilere, ne Medinelilere mensup olmayan Us Müslümanlarının eseridir”* denilerek Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesinde Hz. Ömer’in rolü görmezden gelinmiş ve Hz. Ebu Bekir’in seçilmesinin Us kabilesinin yardımları sayesinde olduğu ima edilmiştir.⁶²⁵ 1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitapları içinde, Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabı haricinde diğer ders kitaplarında, Hz. Ebu Bekir’in halife seçilme olayında Us kabilesinin etkisinden söz edilmemekte ve böyle bir bilgi tarihi kaynaklarda bile geçmemektedir. Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesinde etkili olan Us kabilesi değildir. Hz. Ebu Bekir’in Hz. Muhammed’e en yakın kişi olması, toplum içinde sevilmesi ve Hz. Ömer’in Müslümanların içinde Hz. Ebu Bekir’den daha layık kimsenin olmadığını söylemesi etkili olmuştur.⁶²⁶ Nitekim diğer ders kitaplarında da bu gibi sebeplerden dolayı Hz. Ebu Bekir’in halife seçildiği belirtilmiştir. Aynı eserde, yukarıda Hz. Ebu Bekir’in

⁶²⁴ İbrahim Sarıçam, **H. Ebu Bekir**, İkinci Baskı, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017, s.1-20; Mehmet Azimli, *“Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”*, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı 1, VII (2007), s.36-40.

⁶²⁵ **Tarih II**, s.114,115.

⁶²⁶ Azimli, *a.g.m.*, s.36-44.

halife seçilmesini Us kabilesinin etkisine bağlarken, sonraki sayfalarda, bu başarı Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e atfedildiği görülmektedir.⁶²⁷ Hz. Muhammed'in vefatından sonra yaşanan karışıklık döneminde, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in 'siyasi dirayet göstererek' Müslümanları toparlayan kişiler oldukları belirtilerek onların böyle yapması takdir edilerek övülmüştür. Fakat bir sayfa sonra, anlattığı bu bilgilerle çelişmiş:

*"Ne kadar ibrete şayan bir vaziyettir ki, daha Muhammed'in öldüğü anda bütün eski nifaklar, ihtiraslar, hırsıcahlar, zincirden boşandılar; o derecedeki hakkında korku ve hürmet beslenen Peygamberin henüz ılık cesedi, son nefesini verdiği basit odada unutulmuş ve ihmal edilmişti. Ali ve yakın akrabaları, Muhammedi terki hayat ettiği kerpiç odada kimseye haber vermeksizin açtıkları bir mezara acele gömdüler. Peygamberin karıları bile bundan haberdar edilmedi; onlar yalnız bitişik odada kazma sesleri işiterek az çok ne yapılmakta olduğunu anlamışlardı. Bu hareket o zamana kadar kabul olunan itiyadın hilâfında bir şeydi. Bunu Muhammed lehinde bir hürmet eseri olarak kabul etmeğe imkân yoktur. Çünkü hürmet gösterilmesi büyük Peygamberi mutat veçhile şehrin mezarlığına büyük merasimle gömmek sureti ile olmak lâzımdı. Ebu Bekir ve Ömer de cenaze merasiminde bulunamamışlardı. Anlaşıyor ki, o anda siyasî meşguliyetler o kadar mühim ve mücbir idi ki kimse Arabistan'ın kudretli hakim ve sahibinin cenazesi ile uğraşmaya ne vakit bulmuş ne de arzu duymuştur."*⁶²⁸ demiştir.

Burada, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Muhammed'in cenaze namazını kılmadıkları ve halifelik kavgasına tutuştukları gibi büyük bir iddiada bulunulmuştur. Tarih II ders kitabı, Sünnilik mezhebi doğrultusunda yazılmasına rağmen yukarıda anlatılanlar Şiilik mezhebinde kabul edilen görüşlerdir. Tarih II'de, iddia edildiği gibi Hz. Muhammed'in naşı ihmal edilmemiş, bir odada unutulmamış ve kimseye haber verilmeden açılan bir mezara acele ile gömülmemiştir. İslam Tarihinin kaynaklarına göre, Hz. Muhammed'in cenazesi Hz. Ali, Hz. Abbas'ın oğulları Kusem'le Fazl ve Zeyd b. Üsame tarafından yıkanmıştır. Hz. Muhammed'in cenaze namazını önce erkekler, ondan sonra kadınlar ve en sonra da çocuklar odaya girerek kılmışlardır. Naşı ise, Hz. Muhammed'in vefat ettiği yere mezar kazılmış ve yıkayanlar tarafından bu mezara indirilerek, defnedilmiştir.⁶²⁹

1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali ve Tarih II. Kitap'ta Hz. Ömer'in ve diğer Müslümanların Hz. Ebu Bekir'i halife olarak seçmeleri; Hz. Muhammed'in ailesi dışında İslamiyet'i ilk kabul eden zat olması, İslamiyet uğrunda bütün malını sarf etmesi, Hz. Muhammed Mekke'den hicret ederken O'na refakat

⁶²⁷ Tarih II, s.117.

⁶²⁸ Tarih II, s.115,116.

⁶²⁹ Mustafa Fayda, 'Muhammed', D.İ.A., Cilt 30, İstanbul, 2005, s.422.

etmesi, Hz. Muhammed'in vefat etmeden önce onun arkasında namaz kılması gibi nedenlere dayandırılmıştır.⁶³⁰ Aynı dönemde ders kitabı olarak okutulan Altınay, diğer ders kitaplarında anlatılmayan Hz. Ebu Bekir'in ilk hutbesine değinmiş: *"İçinizde layık olmadığım halde halifeniz odum. İyi olursam bana yardım edin, kötü olursam beni doğrultun"*⁶³¹ dediğini belirterek, Hz. Ebu Bekir'in bu yönüne dikkat çekmiştir. DP döneminde okutulan Akşit-Oktay, Hz. Ebu Bekir'i, Hz. Muhammed'e ilk inanan Müslümanlardan olduğu için, İslam dininde Hz. Muhammed'ten sonra en saygın kişi olarak tarif etmişlerdir.⁶³²

Hz. Ebu Bekir devlet yönetiminde, Hz. Muhammed'in askeri ve siyasi fikirlerini devam ettirmiş, O'nun yolundan gitmiştir. Bu durum Tarih II'de:

*"Ebu Bekir, idare umurunu deruhte ederken, yalnız bir vazifeye ehemmiyet verdi; o da her şeyde Muhammed'in misalini takip etmek, onun koyduğu kanunları tatbik eylemek ve nihayet onun askeri ve siyasi düşüncelerini mevkii file koymaktı. Ebu Bekir, bu hususları sadıkane ve şiddetle takip etti. İlk zamanlarda bu tarzı hareket müessir ve müfit olsa da, sonraları İslamiyet sisteminin tekâmülüne karşı bir mania teşkil edebilirdi. Çünkü Muhammed hayatın da her günün icabetine göre muvafık çare ve tedbirler tatbik ederek İslam cemaatini muvaffakiyetle idare ederdi. Eğer o Arabistan haricindeki kavimlerle temasa girseydi ihtimal ki birçok yenilikler ve değişiklikler yapacaktı. Çünkü o, son derecede terakkiperver bir ruha malikti; sistemini daima muhitin icaplarına göre ıslah ve tatbik etmeye amade idi"*⁶³³ diyerek belirtilmiştir.

Burada Hz. Ebu Bekir'in Hz. Muhammed'in yolundan gitmesi ilk başta doğru bulunmuştur. Fakat onun Hz. Muhammed'i sadıkane takip etmesini ve zamanın gereklerine göre şartlar uygulamaması durumu eleştirilmiştir. Yazar, bu eleştirisini desteklemek için Hz. Ebu Bekir'in ileride İslamiyet'in tekâmülüne engel olabilir sözüne atıf yapmış fakat böyle bir durumun olduğuna dair herhangi bir örnek göstermemiştir. Ayrıca Hz. Muhammed ile Hz. Ebu Bekir mukayese edilmiş ve Hz. Muhammed'in Hz. Ebu Bekir'den daha terakkiperver olduğu vurgulanmıştır. Bu ders kitabının bazı yerlerinde olduğu gibi burada da Hz. Muhammed'in beşer yönüne değinilmiş ve Hz. Muhammed *'son derecede terakkiperver bir ruha malikti; sistemini daima muhitin icaplarına göre ıslah ve tatbik etmeye amade'* bir insan olarak gösterilmiştir.

İncelenen ders kitaplarının hepsinde, Hz. Muhammed'in vefat ettikten sonra Arabistan'da büyük bir karışıklık çıktığı yazılmıştır. Bu karışıklıklar esnasında,

⁶³⁰ Emin Ali, a.g.e., s.46,47; Tarih II. Kitap, s.11.

⁶³¹ Altınay, a.g.e., s.49.

⁶³² Niyazi Akşit, Emin Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1952, s.65-68.

⁶³³ Tarih II, s.118.

yalancı peygamberlerin ortaya çıktığı ve yeni Müslüman olan, kalpleri İslam'a tam ısınanmış bazı kabilelerin dinden döndükleri belirtilmiştir. Dinlerinden dönmeyen bazı kabileler ise, İslam'ın beş şartından birisi olan zekât ibadetini yapmamak için, zekât vermeyiz diye isyan etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir halifeliğinin ilk zamanlarında Arabistan'da ve Müslümanlar arasında birlik ve bütünlüğü sağlamak için yalancı peygamberler, dinden dönenler ve isyan eden kabileler ile mücadele ederek üzerlerine asker göndermiştir. Yalancı peygamberler bertaraf edilmiş, kabileler tekrar itaat altına alınmıştır. Bütün ders kitaplarında Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Muhammed'in vefat etmesinden sonra Müslümanları tekrar birleştirmiş olduğu vurgulanılmıştır.⁶³⁴

2.3.1.1. Kur'an-ı Kerim'in Kitap Haline Getirilmesi

Hz. Muhammed, Cebrail'in kendisine getirerek ezberlettirdiği ayetleri, hiç azaltma ve artırma yapmadan, sahabelerine şifahi olarak aktarmıştır. Ashabın, büyük bir kısmı okuma yazma bilmediği için Hz. Muhammed'in ağzından çıkanları aynen ezberlemişlerdir. Hz. Muhammed, 23 yıl süren vahiy döneminde ayetleri sadece şifahi olarak tebliğ etmemiş, aynı zamanda sayıları 43'ü bulan vahiy kâtiplerine deri parçası, bez, hurma yaprağı, kürek ve kaburga kemikleri, vb. gibi çeşitli malzemeler üzerine ayetlerin tamamını yazdırmıştır.⁶³⁵

Hz. Muhammed zamanında, Kur'an kitap halinde değildi. Kur'an'ın hepsini ezbere bilen birçok hafız vardı. Hz. Ebu Bekir döneminde yapılan savaşlarda birçok hafızın şehit olmasıyla beraber, Kur'an'ın bazı ayetlerinin kaybolması veya unutulması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Hz. Ebu Bekir, bu olası durumu ortadan kaldırmak için, Zeyd bin Sabit başkanlığında, gerekli kurallar çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'i toplatmış ve kitap haline getirtmiştir.⁶³⁶ İncelenen ders kitaplarında da Kur'an-ı Kerim'in kitap haline getirilmesi konusunda aynı bilgiler yer almaktadır.

1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, Kur'an-ı Kerim'in kitap haline getirilmesini diğer ders kitaplarında anlatıldığı gibi Hz. Ebu Bekir döneminde değil, Hz. Osman döneminin içerisinde anlatmış ve Hz. Ebu Bekir'i Kur'an-ı Kerim'i

⁶³⁴ **Tarih II**, s.119; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.33; Oktay, **Tarih Lise II**, s.63,64.

⁶³⁵ Abdullah Benli, "Kur'ân Tasavvurları", **Bilimname**, XV, 2008/2, s.49.

⁶³⁶ Kur'an-ı Kerim'in kitap haline getirilmesi hakkında detaylı bilgi için Bkz: Yusuf Alemdar, "Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(Den) Bir Bakış", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt VII / 2, Aralık-2003.

çoğalttığı için, İslamiyet'e çok ulvi bir görev yaptı diye belirtmiştir.⁶³⁷ İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, Kur'an-ı Kerim'i ilk defa kitap haline getiren halifenin Hz. Osman olduğunu yazmışlardır.⁶³⁸ İslam tarihi kaynaklarında, Hz. Ebu Bekir döneminde kitap haline getirildiğine dair hiçbir ihtilaf söz konusu bile değildir. Kur'an, kitap haline ilk defa Hz. Ebu Bekir döneminde getirilmiş ve Hz. Osman döneminde ise çoğaltılmıştır.⁶³⁹ DP döneminde okutulan Oktay, Kur'an ayetlerinin bir araya getirilmesiyle, Kur'an adı verilen kutsal kitabın oluşturulduğunu belirtmiş ve Kur'an'ın kutsallık yönünü vurgulamıştır.⁶⁴⁰

DP döneminde okutulan Atsız-Oran, Hz. Ebu Bekir döneminde vuku bulan en mühim olayı, Kur'an-ı Kerim'in toplanıp, kitap haline getirilmesi olarak göstermişlerdir.⁶⁴¹ Hâlbuki Hz. Muhammed'in vefatından sonra dağılan Müslümanları tekrar birleştirmek, yalancı peygamberle mücadele etmek, zekât vermeyen Müslümanlarla savaşmak gibi olaylar, başlı başına büyük olaylardır. Yazarlar, Kur'an-ı Kerim'in toplanıp, kitap haline getirilmesi olayını Hz. Ebu Bekir döneminin en mühim olayı olarak değil de en mühim olaylardan birisi olarak belirtselerdi, bu daha doğru bir anlatım olurdu. İncelenen ders kitaplarının tamamında Kur'an-ı Kerim'in ne zaman kitap haline getirildiğine dair herhangi bir tarih belirtilmediği görülmektedir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Kur'an-ı Kerim'in kitap haline getirilmesi olayı anlatılırken, Kur'an'da *"Kullanılan yazının esası Sümer çivi yazısından alınmış hususi bir alfabe idi. Bu alfabe sonraları muhtelif yerlerde yapılan şekillere göre muhtelif isimler almıştır"*⁶⁴² diyerek, Arap Alfabesinin Sümer çivi yazısından alındığını iddia etmiştir. Tarih II'de Arapça, Sümerlerin çivi yazısına benzetilmesine rağmen DP döneminde okutulan Atsız-Oran ise Türk Tarih Tezi'ne atıf yaparak Sümerceyle Türkçe arasında bir bağ kurmuştur. Bu yaklaşım, Türk Tarih Tezi'nin şekillendirdiği tarih yazımının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir konu anlatılırken mutlaka Türklerle ilişkilendirilmek istenir. Anlatılan konu

⁶³⁷ Altınay, **a.g.e.**, s.70-71.

⁶³⁸ Unat-Su, **a.g.e.**, s.43.

⁶³⁹ Kaynakların verdiği belgelere göre Kur'an-ı Kerim'in kitap haline getirilme hadisesi Hz. Ebu Bekir döneminde olmuş ve Hz. Osman dönemindeyse çoğaltılmıştır. Bkz: Tayyar Altıkulaç, **H. Osman'a Nispet Edilen Mushaf-ı Şerif** (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Nüshası (TİEM), İSAM Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 2007, s.32.

⁶⁴⁰ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.65.

⁶⁴¹ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.43.

⁶⁴² **Tarih II**, s.119.

Türklerle alakalı değilse bile, bir yolu bulunulup Türklerle ilişkilendirilmeye çalışılır. Sümerlerin Türk olduğunu vurgulamak için ise; “*Sümer dili son ekler almak suretiyle cümle kurulan bir dildir ki bu bakımdan Türkçe ’ye benzemektedir*” denilerek, böylece Sümerlilerin dil yapısı ortaya konulmuş ve Sümerlerin Türk olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır.⁶⁴³

Bütün ders kitaplarında Hz. Ebu Bekir’in kişiliği ve halifelik yaptığı dönem, genel olarak olumlu bir şekilde anlatıldığı görülmektedir.

2.3.2. Hz. Ömer

Hz. Ebu Bekir iki buçuk yıl kadar halifelik yapmış ve vefat etmesinden sonra yerine Hz. Ömer halife seçilmiştir. Bütün ders kitaplarında, İslam tarihinde, Arabistan dışına ilk büyük askeri seferlerin Hz. Ömer döneminde başladığı ve Arap-İslam devletinin sınırlarının çok büyüdüğü anlatılmıştır. İncelenen ders kitaplarında Suriye, İran ve Mısır seferlerinde Müslüman askerlerin ve özellikle Hz. Ömer’in bunlara göstermiş olduğu hoşgörü, dini serbestlik ve adaletten bahsedilmiş ve bu durum vurgulanmıştır. Hz. Ömer döneminde, Kudüs Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Kudüs patriği, şehrin anahtarını yalnızca halife Hz. Ömer’e vereceğini söylemiş ve bunun üzerine Hz. Ömer Kudüs’e gelmiştir. Hz. Ömer, Kudüs’te kan dökülmesine ve Hristiyanların kiliselerine saldırılmasına izin vermemiştir. Benzer bir durumu, Müslümanların Mısır’ı fethettiği zaman da görmekteyiz. Müslüman askerleri, hiçbir mukavemete girmeden Mısır’ı fethetmişler, yerli halka dinlerinde serbestlik sağlayarak, onların sevgisini kazanmışlardır.⁶⁴⁴

1923-1960 yılları arasında okutulmuş olan bütün lise tarih ders kitaplarında Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiş olan Kudüs’ün fethi olayının, tam anlamıyla yansıtılmadığı görülmektedir. Yazarlar, Kudüs’ün fethini anlatılırken, Haçlılarla Müslümanların fetih anlayışını karşılaştırırken, Kudüs üzerinden şu örneği verselerdi, ilk İslam fetihlerinin gayesi öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılmış olurdu:

“Müslümanlar, Hz. Ömer döneminde Kudüs’ü hiç kan dökmeden ele geçirmişlerdir. Haçlılar, 1099’da Kudüs’ü tekrar ele geçirince bütün Müslümanları ve Yahudileri kadın, erkek, çocuk ihtiyar demeden katletmişlerdir. Kudüs, 1187’de

⁶⁴³ Bedriye Atsız-Hilmi Oran, **Tarih I – İlk Çağ Tarihi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1953, s.44.

⁶⁴⁴ **Tarih II**, s.120; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.33,34; Akşit, **a.g.e.**, s.55,56; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.66,67.

Müslümanlar tarafından fethedilip, haçlıların elinden alındığında ise yine hiç kimseye dokunulmamış, kan akıtılmamış sadece haçlılardan fidye alınmıştır.”⁶⁴⁵

1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, Hz. Ömer devrini ‘şedit’ bir dönem olarak nitelendirmiştir. Ancak Hz. Ömer döneminin şedit olduğuna dair herhangi bir örnek göstermemiştir. Yazar, İslam fetihlerini ‘Arap istilaları’ olarak tanımlamış ve bütün Arap-İslam tarihindeki en heyecanlı İstila devri olarak Hz. Ömer dönemini göstermiştir. Emin Ali, ders kitabının tamamında olduğu gibi bu dönem hakkında da her hangi bir tarih belirtmemiştir.⁶⁴⁶ Benzer anlatımlar İnönü döneminde okutulan Mansel’de de görülmektedir. Mansel, Emin Ali gibi ilk İslam fetihlerini, Arap istilaları olarak ifade etmiş ve Hz. Ömer sayesinde Müslüman ülkelerin genişlediğini söylemiştir.⁶⁴⁷

DP döneminde okutulan Atsız-Oran, Hz. Ömer zamanı sadece Kudüs değil Suriye, İran, Mısır gibi üç büyük memleketin fethedilerek İslam topraklarına katıldığını ve bu sayede Müslümanlığın sadece Arap yarımadasında değil bütün dünyada yayılan bir cihan dini haline geldiğini yazmışlardır.⁶⁴⁸ Aynı dönemde okutulan İnal-Ormancı, Hz. Ömer döneminde Irak ve İran’ın fethedilmesi ile ilgili bir paragrafta:

“Müslümanların Irak ordusu İran içlerine girdi ve Suriye kuvvetleriyle el birliği ederek Azerbaycan’ı aldı. Kafkas sınırına dayandıysa da Hazar Türklerinin şiddetli müdafaası karşısında duraklamak zorunda kaldı. Müslüman kuvvetleri Horasana ulaştı. Bunun üzerine Yezdcerd Batı Göktürk Hakanlığı Tulu Han’a sığındı. Türk Hükümdarı Tulu Han, Horasan sınırında Arapları yenilgiye uğrattıysa da ülkesindeki kargaşalığı bastırmak için geri çekildi. Bir müddet sonra Yezdcerd Maveraiünnehirde öldüğünden Sasani İmparatorluğu tarihe karıştı”⁶⁴⁹ denilmektedir.

İnal-Ormancı, burada hem Türkleri ön plana çıkarmış, hem de eğer Türkler İran’a yardım etmeseydi, daha çabuk alınacaktı anlamı çıkan bir anlatım yapmışlardır. İran’ın fethinin ancak Yezdcerd ölünce tamamlandığını yazmışlardır. Paragrafın, eğer Yezdcerd ölmeseydi İran’ın fethi tamamıyla gerçekleşmeyecekti anlamına geldiği söylenebilir. Yazarlar, önceki paragrafta da İran içlerindeki büyük fetihleri ‘Arap zaferleri’ olarak anlatmışlardır.

⁶⁴⁵ Kudüs’ü Müslümanların kan dökmeden aldıklarına dair bilgi için Bkz: Sarıçam, **H. Muhammed ve Evrensel Mesaj**, s.406.

⁶⁴⁶ Emin Ali, **a.g.e.**, s.48.

⁶⁴⁷ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.34.

⁶⁴⁸ Bedriye Atsız-Hilmi Oran, **Tarih II Ortaçağ**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1952, s.43.

⁶⁴⁹ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.63.

İran'ın fethi hakkında anlatılanların bir benzeri DP döneminde okutulan Atsız-Oran'da da görülmektedir. Atsız-Oran, İran'ın fethini büyük bir zaferden ziyade, İran'ın, Bizans ve Türklerle yaptıkları savaşılarından yıprandığı için kolayca fethedildiğini belirtmişler ve fethi çok basite indirgeyerek anlatmışlardır. Fetihle, Arapların asıl maksadının İslam dinini yaymak değil de sadece İran'ın göz kamaştırıcı zenginliğine sahip olmak için fethettikleri vurgulanmıştır.⁶⁵⁰ İslam inancında, bir yer öncelikle Allah rızası ve İslam'ı yaymak için fethedilirdi. Müslümanlarda, ölürlerse şehit, sağ kalırlarsa gazi olacakları ve savaş ganimeti elde edecekleri inancı hakimdir. Müslümanlar, sefere çıktığı vakit içlerinde bu dinî duygular, idealler ve hedefler vardı. Fetihlerin öncelikle dinî sonra ise ekonomik gerekçeleri bulunmaktadır.⁶⁵¹ Lewis'te, fetihlerde önceliğin dünyevi amaçlar olduğunu iddia etmiş ve disiplinsiz Arap ordularının bu şekilde koordine edildiğini savunmuştur.⁶⁵²

İnal-Ormancı, Hz. Ömer'in '*kızı Hafsa, Hz. Peygamberin zevcelerindendi*'⁶⁵³ diyerek vurgulayarak, Hz. Ömer'in Hz. Muhammed'e damat olmasından dolayı, Müslümanlar arasında ileri gelenlerden olduğuna dayandırmıştır. Oysa, Hz. Ömer halife olmasının ötesinde beşer olarak meziyetli ve kişilik sahibi bir insandır.⁶⁵⁴ Özellikle, kızının Hz. Muhammed'in zevcelerinden olarak belirtilmesi, Hz. Ömer'in bütün iyi hasletlerinin nedeninin buna bağlı olarak gösterilmesi yanlıştır.

1923-1960 yılları arasında okutulmuş olan bütün lise tarih ders kitaplarında, İslam kültür ve medeniyetinin anlatıldığı kısımlarda Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemi, hiçbir şey yokmuş gibi anlatıldığı görülmektedir. Fakat bu ders kitaplarının yazdıklarından yola çıkarak bunun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle Hz. Ömer döneminde İslam devleti idari olarak teşkilatlanmış ve devlet yönetiminde birçok yeni uygulamalar ortaya çıkmıştır. 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, Hz. Ömer'in orduları şark ve garpta fetihlerle meşgul olurken, kendisi de ıslahat ve teşkilatla meşgul oldu diye belirtmiştir.⁶⁵⁵ İncelenen bütün ders

⁶⁵⁰ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.43.

⁶⁵¹ Ahmet Özel, 'Cihat', **D.İ.A.**, Cilt 7, İstanbul, 1994, s.530.

⁶⁵² Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 80-82.

⁶⁵³ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.64.

⁶⁵⁴ Mustafa Necati Barış, "*Hz. Ömer'in Yönetim Anlayışı*", **Diyanet İlmî Dergi**, 54 (2018), s.121-148.

⁶⁵⁵ Altınay, **a.g.e.**, s.65.

kitaplarında, Hz. Ömer'in, hicretin başlangıcını esas alan ay yılı takvimini kabul ettiğine değinilmiştir.

İncelenen bütün ders kitaplarında Hz. Ömer'in, İslam halifesi olmasına rağmen çok mütevazı bir hayat yaşadığı vurgulanmıştır. Hz. Ömer, Medine'de çok sade hayat yaşamış ve devlet hazinesine giren paralara, mallara hiç dokunmamıştır. Hz. Ömer'in Kudüs'e giderken kölesi ile birlikte deveye nöbetleşe bindiği gibi konular üzerinde durulmuş, bu mütevazı yönü örnek olarak gösterilmiştir.⁶⁵⁶ Bazı ders kitaplarında Hz. Ömer'in sade ve mütevazı yaşamı, aşırı şekilde sade gösterilmeye çalışılmıştır. İnönü döneminde okutulan Taner ve Unat-Su'da Hz. Ömer'in gömleğinde on iki tane yama bulunduğu durumu anlatılmıştır.⁶⁵⁷ Benzer ifadeler DP döneminde okutulan Oktay'da da görülmektedir. Oktay, Hz. Ömer hakkında '*...devlet hazinesinden aldığı maaşla orta halli bir insan gibi yaşardı*' derken hemen arkasından '*...bir gün camide hutbe okurken gömleğinin 12 yerinden yamalı olduğu görülmüştür*'⁶⁵⁸ cümlesini yazmıştır. Atatürk döneminde yazılan Tarih II ders kitabında, Hz. Ömer'in adaletli olduğuna dair herhangi bir anlatım yapılmamasına rağmen İnönü ve DP döneminde okutulan ders kitaplarında, Hz. Ömer'in mütevazı yaşamı yanında çok adaletli olduğu ve dünyaya adaletiyle ün saldıgını da belirtilmiştir.⁶⁵⁹ İncelenen ders kitaplarında, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in kişilik vasıfları anlatılırken iyi ve samimi bir Müslüman oldukları vurgulanılmış ve övülmüşlerdir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, İslam Tarihinde Hz. Muhammed'den sonra en büyük ve en önemli kişiler oldukları anlatılmış ve öğrencilerinde onları örnek alması gerektiği zihinlerine yerleştirilmeye çalışılmıştır.

2.3.3. Hz. Osman

Hz. Ömer'in vefatından sonra, Hz. Osman seçilmiş ve üçüncü halife olmuştur. İncelenen ders kitaplarında genel olarak Hz. Osman'ın yumuşak huylu ve halim selim bir mizaçta olmasına vurgu yapılarak konuya girilmiştir. Hz. Osman, Hz. Muhammed'e ilk inanan kırk kişiden birisidir. Fakat Hz. Osman'ın soyu olan Ümeyye oğulları Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur. Hz. Ebu Bekir,

⁶⁵⁶ Akşit-Oktay, **a.g.e.**, s.65-68.

⁶⁵⁷ Taner, **a.g.e.**, s.51; Unat-Su, **a.g.e.**, s.45.

⁶⁵⁸ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.68.

⁶⁵⁹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.34; Akşit, **a.g.e.**, s.56.

halifeliği sırasında Ümeyye oğulları geç Müslüman olduğu için onlara devlette önemli görevler vermemiştir. Hz. Ömer döneminde de bu şekilde devam etmiştir. Hz. Osman halife olunca, devletteki büyük ve önemli memurlukları, bütün valilikleri, ordu kumandanlıklarını akrabalarına tevdi etmiştir. İncelenen bütün ders kitaplarında, Hz. Osman'ın, devlet görevlerini akrabalarına vermesi, bunları denetlememesi, halkın bu idarecilerden rahatsız ve şikâyetçi olduğu bilinmesine rağmen, Hz. Osman'ın önleyici herhangi bir tedbir almadığına değinilmiştir. Bu özelliği, Hz. Osman'ın olumsuz bir tarafı olarak görülmüş ve idarecilik yönünün zayıf olduğu işaret edilmiştir.⁶⁶⁰

DP döneminde okutulan Oktay, Hz. Osman'ın akrabalarına makam vermesinin diğer ders kitaplarında geçmeyen 'kayıрма' fiili ile ifade etmiş ve bu nedenden dolayı İslam dünyasına nifak sokup, Müslüman kanının akmasına sebep oldu demiştir.⁶⁶¹ Aynı dönemde okutulan Atsız-Oran'da da Oktay'ın anlattıklarına benzer ifadeler kullanılmıştır: "*Ebu Bekir ve Ömer o kadar Müslüman olmuşlardı ki kendilerinde Müslümanlık adına bir şey kalmamıştı. Osman'da ise Araplıktan bazı izler vardı...*"⁶⁶² diyerek, Hz. Osman'ı Arapçılık yapmakla suçlamışlardır. Hz. Osman'ın kendi kabilesini kayırmasını, ırkçılık yaptığı şeklinde yanlış yorumladıkları söylenebilir. Arapçılık (ırkçılık) yapmakla, kendi soyundan gelenlere bazı ayrıcalık tanınması aynı şeyler değildir. Ayrıca yazarlar, üstünlük olarak Hz. Osman'ı, Hz. Ebu Bekir'le ve Hz. Ömer'le mukayese etmiş ve Hz. Osman'ın 'tam bir Müslüman' olamadığı gibi bir çıkarım yapmıştır. Bu iddialarını destekleyecek bir kaynak göstermemiş ve gerçeklikten uzak, tutarsız bir anlatım yaptıkları söylenebilir.

Hz. Osman'ın, başta kendi kabilesinden olan Ümeyyeoğulları'nı gözetmesi, devlette birçok önemli makam akrabalarını getirmesi durumu Hz. Muhammed ve ilk iki halife Hz. Ebu Bekir'le Hz. Ömer dönemine aykırı bir durum olarak telakki edilmiştir. Müslümanlar tarafından Hz. Osman'ın uygulamaya çalıştığı siyaset

⁶⁶⁰ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.34.

⁶⁶¹ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.69.

⁶⁶² Atsız-Oran, **Tarih II-Orta Çağ Tarihi**, , s.44.

anlayışı, İslam'ın ruhuna aykırı olarak algılanmış ve bu algı sonucunda Hz. Osman'ın şehit edilmesi meydana gelmiştir.⁶⁶³

Hız. Osman'ın bütün önemli devlet görevlerine akrabaların getirmesi, bütün İslam dünyasında hoş görülmemiştir. Halk, bu durum karşısında halifeye karşı isyan etmiş ve ülkenin çeşitli yerlerinden gelen isyancılar, Hz. Osman'ın evini kuşatarak, onu evinde şehit etmişlerdir. 1923-1960 yılları arasında okutulan bütün ders kitaplarında, genel olarak Hz. Osman'ın şehit edilmesinde, dolaylı olarak Hz. Osman suçlu olarak gösterilmemesine rağmen örtük olarak yaptıklarından dolayı suçlunun kendisi olduğu yönünde anlatımlar yapılmıştır. Bütün ders kitaplarının değindiğı ve üzerinde durduğu husus Hz. Osman'ın devlet görevlerine akrabalarını getirerek fitneye sebep olduğudur. Hz. Osman'ın yaptığı bu şey öldürölmesine sebep değildir. DP döneminde okutulan Atsız-Oran'da Hz. Osman'ın öldürölmesi konusundaki ifadeler şu şekildedir; *“Osman'ın bütün valilikleri ve büyük memuriyetleri kendi ailesi olan Emevilere yani Ümeyye Oğulları'na vermesi Ümeyyelilerin eski düşmanı ve Peygamber'in ailesi olan Haşimoğulları'nı çileden çıkarıyordu. Nihayet şikayetler ve itirazlar isyana mahiyetini aldı ve Osman öldürölldü.”*⁶⁶⁴ Burada, Hz. Osman'ın öldürölmesine sebep, kendi yapıp ettikleri şeylerin sonucunda olduğu ve bu sonucu hak ettiğı şeklinde bir anlam çıktığı görölmektedir. Hz. Osman'ın öldürölmesinin, kendi yapıp ettikleri şeylerin sonucunda olduğu anlatımının bir benzerini İnal-Ormancı'da da görmekteyiz: *“...irade yoksulluğı ve akrabasının baskılarından kurtulamaması felaketine sebep olmuştur”*⁶⁶⁵ diyerek, Hz. Osman'ın şahsiyetine hakaret edilerek, 'irade yoksunu' olarak nitelendirilmiştir.

DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, dört halife dönemi savaşları için genel olarak 'fetih' değil de 'istila' terimini kullanmıştır. Yazarlar, İslam tarihinde fetih olarak anlatılan zaferler için İran ve Irak İstilaları, Hz. Osman devri istilaları diye bahsetmeleri pek uygun olmamıştır. Yazarların, oryantalistlerin benimsediğı istila terimini kullanmaları İslam Tarihi terminolojisine aykırıdır.⁶⁶⁶

Hız. Osman, halife Ömer'in başlattığı İslam fetihlerini, doğuda ve batıda daha da genişletmiştir. Hz. Ömer döneminde fethedilen Mısır, Suriye, İran gibi bölgelerin

⁶⁶³ Ali Aktan, **Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar İslam Tarihi**, Nobel Yayınları, Ankara 2000, s.228-230.

⁶⁶⁴ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.44.

⁶⁶⁵ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.66.

⁶⁶⁶ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.62-65.

güvenliği sağlanmış, akabinde doğuda Hint topraklarına kadar ulaşılmıştır. Batıda Kuzey Afrika fethedilmiş, Müslümanlar Akdeniz'e tamamen hakim olmuş ve Bizans'ın hem Afrika'da ki hem de Akdeniz'deki hakimiyetlerine son verilmiştir. Böylece Müslümanlar, Asya, Güney Kafkasya, Kuzey Afrika, Ortadoğu gibi önemli stratejik bölgeleri ele geçirerek, kısmen de Anadolu'yu hakimiyet altında tutmayı başarmışlardır.⁶⁶⁷ İncelenen ders kitaplarında, bu dönemde Türk-Arap mücadelelerinin başlamış olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde İslam devletinin sınırları Afrika'dan Trablus'a, oradan da garba kadar ilerlemiştir. Kafkaslarda sınır, Aras ırmağı olmuş, şarkta ise Horasan Türklerinin öncü kuvvetleri ile karşılaşmış ve Ceyhun boylarına kadar dayanılmıştır.⁶⁶⁸

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında genellikle Hz. Osman dönemi, iç karışıkların çok olduğu bir dönem gibi anlatılmıştır. Hz. Osman, İslam topraklarını dört halife döneminin en geniş sınırlarına ulaştırmasına rağmen, bütün yazarlar bu konuya fazla değinmemişlerdir. Hz. Osman'ın devlet yönetiminde akrabalarına önemli görev vermesi anlatımı ile Hz. Osman'ın iyi bir idareci olmadığı algısı öğrencilere verilmeye çalışılmıştır. Bu anlatımların her ders kitabında sıklıkla vurgulanarak, Hz. Osman'ın diğer yaptığı önemli icraatların görmezden gelindiği görülmektedir. Bunların haricinde, yazarların, Hz. Osman'ın idarecilik vasfından çok, ilmi yönünü ön plana çıkaran anlatımlar da yapmışlardır.

İnönü döneminde okutulan Mansel ve DP döneminde okutulan Akşit, diğer ders kitaplarında geçmeyen Hz. Osman devrinde, Kuzey Afrika'da vuku bulan Subeytile muharebesinde Bizans'ın yenilgiye uğradığını yazmışlar ve burada 'Subeytile' diye bir muharebeden bahsetmişlerdir.⁶⁶⁹ Bu muharebe, diğer ders kitaplarında anlatılmamıştır. Bu yazarlar Hz. Osman dönemini toplamda bir iki paragrafta anlatmalarına ve bu dönemde birçok önemli olayın vuku bulmasına rağmen, Subeytile muharebesinden bahsetmeleri gereksiz bir ayrıntı olmuştur. Eğer bir muharebeden bahsetmeleri gerekse de bu dönemde vuku bulan ve İslam tarihinde

⁶⁶⁷ Adem Apak, 'Hz. Osman Dönemi Fetihleri', **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Sayı 9, Cilt 9, 2000, s.446.

⁶⁶⁸ **Tarih II**, s.121; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.34; Akşit, **a.g.e.**, s.57.

⁶⁶⁹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.34; Akşit, **a.g.e.**, s.37. Mısır valisi Amr b. As, Medine'ye geldiği bir sırada İskenderiye 645 yılında Bizanslılar tarafından işgal edilmiş ve Amr b. As 646'da İskenderiye'yi tekrar fethederek Bizans'tan geri almıştır. Fakat Hz. Osman onun azletmiş, vali olarak Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh adında birini atamıştır. Abdullah, vali olunca Trablusgarp'tan Tunus'a kadar ilerlemiş ve bu bölgede bulunan Sübeytile civarında, Bizans'la yapılan savaşta onları hezimetle uğratmıştır. Bkz: İsmail Yiğit, 'Hz. Osman', **D.İ.A.**, Cilt 33, İstanbul, 2007, s.439.

de önemli bir yere sahip olan ‘Zâtüssavâri’⁶⁷⁰ adlı savaştan bahsetmelerinin daha isabetli olacağı söylenilebilir.

İncelenen ders kitaplarında genel olarak Hz. Ebu Bekir döneminde kitap haline getirilen Kur’an-ı Kerim’in, günümüze kadar bu halde gelmesini sağlayan, tertip ve tanzimini yapan kişinin Hz. Osman olduğu belirtilmiştir.⁶⁷¹ İnönü döneminde okutulan Mansel ve DP döneminde okutulan Akşit, Hz. Osman’ın Kur’an-ı Kerim’i çoğalttığını, Hz. Ebu Bekir döneminde anlatmışlar ve Hz. Osman döneminde bu konudan hiç bahsetmemişlerdir.⁶⁷² İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı’nda, Hz. Osman’ın Kur’an-ı Kerim’i topladığı için ‘Camiü’l-Kur’an lakabını aldığı belirtilmiştir.⁶⁷³ DP döneminde okutulan Oktay, Hz. Osman’ın, Kur’an-ı Kerim’i kitap haline getirme meselesine değinmeden, Kur’an ayetlerini yeni baştan sıraya koyarak bugün elimizde bulunan Kur’an’ı oluşturduğunu vurgulamıştır. Yazar, ‘*hatta kendiside Kur’an yazmıştır*’⁶⁷⁴ derken neyi kast ettiğini açıkça belli değildir. Burada, Hz. Osman’ın, baştan kendine göre yeni bir Kur’an mı yazdığı veya kitap haline getirilmiş olan Kur’an-ı Kerim’i çoğalttığı mı, ne demek istediği anlaşılmamaktadır.

Atatürk ve İnönü döneminde okutulan ders kitaplarında, Hz. Osman’ın Kur’an okurken şehit edilmesi olayı şehitlik olarak gösterilmemiş ‘öldürüldü’ diye ifade edilmiştir. Bu durum, DP döneminde okutulan ders kitaplarında ‘şehit edilmiştir’ diye belirtmiştir. Fakat bu dönemde okutulan İnal-Ormancı, Hz. Osman’ın şehit edildi diye belirtmelerine rağmen, aynı sayfanın bir alt paragrafında ‘Hz. Osman’ın öldürülmesi...’ diye konuya giriş yapmış ve kendisiyle çelişmiştir. Buna benzer bir durum da aynı dönem okutulan Oktay’da da görülmektedir. Oktay, bu

⁶⁷⁰ Zâtüssavâri savaşı, İskenderiyye civarında Müslümanlarla Bizans arasında yapılan ilk deniz savaşıdır. Bizans imparatoru II. Kontans, Doğu Akdeniz’de Müslüman Arap hakimiyetine son vermek için büyük bir donanmayla Doğu Akdeniz’e gitmiştir. Savaş, Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Bizans imparatoru II. Konstans Müslümanlara esir düşmemek için askerlerinden birinin kıyafetlerini giyerek İstanbul’a kaçmıştır. Bizans’ın Doğu Akdeniz’de ki egemenliği sona ermiş ve bu coğrafyayı uzun yıllar Müslümanlar yönetmiştir. Murat Öztürk, ‘Zâtüssavâri’, **D.İ.A.**, Cilt 44, Ankara, 2014, s.152-153.

⁶⁷¹ **Tarih II**, s.122; İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.65.

⁶⁷² Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.33; Akşit, **a.g.e.**, s.37.

⁶⁷³ **Tarih Hûlasa ve El Kitabı**, s.44.

⁶⁷⁴ Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, s.54.

konuyu Hz. Osman'ın Ölümü alt başlığı altında anlatmasına rağmen, konu içerisinde Hz. Osman'ın şehit edildiğini belirtmiştir.⁶⁷⁵

2.3.4. Hz. Ali

Hz. Osman Kur'an okurken şehit edilmiş ve yerine Hz. Muhammed'in hem amcaoğlu ve hem de damadı olan Hz. Ali halife olmuştur. DP döneminde okutulan Akşit, Hz. Ali'nin devlet merkezini Medine'den Kûfe'ye taşıdığını belirtmiştir.⁶⁷⁶ İlk defa İslam devletinin merkezi değişmiştir. Hz. Ali halife olduğu sırada, kendisine sadece Medine'de biat edilmiş ve diğer İslam vilâyetlerinin biat edip etmediğini bilmemektedir. Kendisine biat etmeyen ve Hz. Osman döneminde atanan valilerin bir kısmının yerini değiştirmiştir. Bu durumu fırsat bilen Talha b. Ubeydullah Basra'ya vali olmak istemiş, Zübeyr b. Avvâm ise Kûfe'ye vali olarak tayin edilmek istemiştir. Hz. Ali bunların isteğini kabul etmemiştir. Talha b. Ubeydullah'la Zübeyr b. Avvâm, halifeden umre yapmak amacıyla Medine şehrinde ayrılmak için izin istemişler, Hz. Ali bunlara bir müddet sonra izin vermiştir. Hz. Âişe, Hz. Osman'ı halifeliğinin son yıllarında eleştirmiş ve halifenin Medine'yi terk etmemesini rica etmesine rağmen hac yapmak için Mekke'ye gitmiştir. O sırada Hz. Osman'ın şehit edildiğini duyup, yeni halifenin Hz. Ali olduğunu öğrenen Hz. Âişe geri dönmüştür. Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü yönünde birçok konuşmalar yapmıştır.⁶⁷⁷

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarının hepsinde Hz. Ali döneminin iç karışıklıklarla geçtiği vurgulanmış ve bu dönemde Müslümanlar arasındaki mücadeleler anlatılmıştır. Cemel Vakasında sahabeler karşı karşıya gelmişlerdir. Talha, Zübeyr ve Hz. Muhammed'in eşi Hz. Aişe, yeni halife olan Hz. Ali'den Hz. Osman'ı şehit eden katilleri, kısa sürede bulup cezalandırılmasını istemişlerdir. Hz. Ali'de bu işin aceleyle getirilmeden zamana bırakarak çözülmesi gerektiğini düşünüyordu. Katillerin bulunmaması üzerine Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe, savaşmak için Hz. Ali'ye karşı harekete geçmiş ve her iki taraf da arkalarına topladığı Müslüman askerlerle Kufe civarında savaşmıştır. Yapılan mücadelede Hz. Ali'nin ordusu galip geldi.⁶⁷⁸ Cemel Vakası, bütün ders kitaplarının hepsinde boş

⁶⁷⁵ İnal-Ormanacı, **a.g.e.**, s.66; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.69.

⁶⁷⁶ Akşit, **a.g.e.**, s.37.

⁶⁷⁷ Ethem Ruhi Fırlı, 'Cemel Vakası', **D.İ.A.**, Cilt 7, İstanbul, 1993, s.320-321.

⁶⁷⁸ **Tarih II**, s.122; Unat-Su, **a.g.e.**, s.46.

yere Müslüman kanı döküldüğü için eleştirilmiştir. 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali ve Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Hz. Ayşe'nin Hz. Aliye karşı mücadele etmesinin arkasında, Hz. Ali'ye duyduğu kızgınlığın yattığını ifade etmişlerdir. Nedenini de Hz. Muhammed'in sağlığında meydana gelen İfk Hadisesine⁶⁷⁹ bağlamışlardır.⁶⁸⁰

İleride Emeviler devletini kuracak olan vali Muaviye, baştan beri Hz. Ali'nin halife olmasını kabullenememiş ve sonunda savaş kaçınılmaz olmuştur. İki Müslüman ordusu Sıffin denilen yerde karşılaşmış, Muaviye ordusunun yenildiği sırada, Kur'an-ı Kerim sayfalarını mızrakların ucuna takarak savaşı durdurmuş ve bu savaşın bir hakemle çözülmesini istemiştir. Hakem olayında, Hz. Ali Ebu Musa el-Eş'ari'yi, Muaviye ise Amr b. As'ı hakem seçmiştir. Amr b. As, hileli bir yolla Musa el-Eş'ari'yi kandırmış ve ardından Muaviye'nin halifeliğini ilan etmiştir.⁶⁸¹ İncelenen bütün ders kitaplarında Hz Ali döneminde cereyan eden Sıffin savaşı, Müslümanlar arasındaki kutuplaşma sonucunda, ilk görüş ayrılıkların yaşandığı bir savaş olarak anlatılmış ve bu olay üzerinde her ders kitabı durmuştur. 1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarının anlattıklarından yola çıkılarak, Cemel ve Sıffin savaşların asıl çıkma nedeni, Müslümanlar arasında baş gösteren iktidar kavgaları sonucunda olduğunun ima edildiği görülmektedir.

Haricîler, Hz. Osman döneminde ortaya çıkmış, dinî ve siyasî konular hakkında aşırı görüşleri olan bir fırkadır. Hz. Osman şehit edildikten sonra Hz. Ali'nin halife seçilmesini desteklemişler ve Sıffin savaşında Muaviye'ye karşı, Hz. Ali saflarında savaşmışlardır. Haricîler, savaş sonucunda gerçekleşen hakem olayında, verilen kararları beğenmemişler ve Hz. Ali'yle Muaviye'nin kâfir olduğunu ilan etmişlerdir. İlk başta siyasî amaçlarla bir araya gelen Haricîler, zaman içerisinde kendilerine taraftar toplayarak büyümüşlerdir. Böylece İslam dünyasında Haricîlik

⁶⁷⁹ İfk Hadisesinde, Hz. Aişe'ye müşrikler tarafından, zina yapmadığı halde zina yapıldı diye iftira atılmıştır. Hz. Muhammed, bu olay hakkında Hz. Ali'ye görüşünü sormuş, Hz. Ali, Hz. Aişe gibi evlenilebilecek pek çok kadın olduğunu ve işin aslını öğrenmek için onun hizmetçisini sorguya çekmesini önermiştir. Hz. Aişe'nin, söylediklerinden dolayı o günden beri, Hz. Ali'ye kin duyduğu rivayet edilmektedir. Mustafa Fayda, 'İfk Hadisesi', **D.İ.A.**, Cilt 21, İstanbul, 2000, s.507-509.

⁶⁸⁰ Emin Ali, **a.g.e.**, s.50; **Tarih II**, s.122.

⁶⁸¹ Emin Ali, **a.g.e.**, s.51,52. Atatürk, Muaviye'nin savaşı kaybettiği sırada, askerlerinin mızrak uçlarına Kur'an-ı Kerim sayfalarını takarak, Hz. Ali'nin askerlerinde tereddüt oluşturduğunu söylemiştir. Muaviye'nin, Kur'an'ı haksızlığına alet edip hile ile halifeliği ele geçirdiğini ve dinin bundan sonra hep siyasete alet edildiğini söylemiştir. **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Din Politikası Üzerine Konuşmalar**, (Hazırlayan: Kemal Aytaç), 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986, s.50-53.

adıyla, ilk siyasî-dinî fırka kurulmuştur.⁶⁸² İncelenen bütün ders kitaplarında da Haricîlerden bahsedilmesine rağmen DP döneminde okutulan Oktay, bunları tanımlarken diğer ders kitaplarında geçmeyen ‘ehli sünnet ve cemaat’ ifadesini kullanmış ve bunların ehli sünnet ve cemaatten ayrıldıkları için böyle isimlendirildiklerini vurgulamıştır.⁶⁸³ Oktay’ın, ilk defa karşılaşılan bu kelime hakkında bilgi vermediği görülmektedir.

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün ders kitaplarında, Hz. Ali ile Hariciler arasında, Nehravan adı verilen yerde savaş olduğuna ve Hz. Ali’nin onları bozguna uğrattığına değinilmiştir. Devamında ise Haricilerin, Sıffin savaşından sonra Müslümanları kutuplaştırdıkları için, aynı gün ve aynı saatte Muaviye’yi, Amr İbn As’ı ve Hz. Ali’yi öldürmek için üç kişiyi görevlendirdiklerinden bahsedilmiştir. Bu saldırıdan Muaviye yaralı olarak kurtulmuş ve Amr İbn As o gün hasta olduğu için evinden çıkmamıştır. Hz. Ali ise, Kûfe’de camide namaz kılarken yaralanmış ve iki gün sonra vefat etmiştir (661).⁶⁸⁴ İncelenen bütün ders kitaplarında -Hz. Ali’nin Haricilerin saldırısında yaralanıp iki gün sonra vefat etmesinden olsa gerek- Hz. Ali şehit edildi diye değil de öldürüldü diye ifade edilmiştir.

İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Danışman-Akın, dört halife dönemi seferleri için “*Araplar, Suriye, Mısır, Irak ve İran gibi memleketleri ele geçirince eski uygarlıkların eserleriyle karşı karşıya geldiler. Aldıkları bu ülkeleri yağma etmeye koyuldular*”⁶⁸⁵ diyerek, fetihlerde yağma ve talan yapıldığını belirtmişler fakat böyle olduğuna dair herhangi bir örnek göstermemişlerdir. Yazarların, dolaylı olarak dört halife döneminde başlatılan fetih hareketlerinin asıl sebebini de ekonomik nedenlere bağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Dört halife döneminde yapılan İslam fetihleri, ilk olarak ekonomik nedenlerle değil de dini sebepler ile başlatılmıştır. İkinci olarak, dini saik haricinde ganimet ve ekonomi amacı da taşıdığı söylenilebilir. İslam Tarihi kaynaklarının verdiği bilgilerden yola çıkarak, dört halife döneminde ne halifeler ne de kumandanlar yağma ve talan yapılmasına asla izin vermemişlerdir. Fakat insanın fitratında var olan zaafılardan

⁶⁸² Ethem Ruhi Fırlı, ‘Haricîler’, D.İ.A., Cilt 16, İstanbul, 1997, s.169-175.

⁶⁸³ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.72. Ehl-i sünnet ifadesi, Hz. Muhammed ile sahabelerinin, Kur’an ve sünnet yolunu takip eden kişileri tanımlamak için kullanılmıştır. Ehli Sünnete bağlı olan ve uygulayan kişiler ise Sünni denilmektedir. Yusuf Şevki Yavuz, ‘Ehl-i Sünnet’, D.İ.A., Cilt 10, İstanbul, 1994, s.525-530.

⁶⁸⁴ **Tarih II**, s.123; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.35; Oktay, **a.g.e.**, s.72; İnal-Ormanlı, **a.g.e.**, s.68.

⁶⁸⁵ Danışman-Akın, **a.g.e.**, s.5.

dolayı, bazı askerlerin yağma-talan etmesi gibi hareketler bütün milletlerin ordularında karşılaşılan durumlardır. İslam ordusu içinde bazı askerlerin yaptığı yanlış hareketlerden dolayı bütün İslam ordusuna suç isnat edilmesinin çok da doğru olmadığı söylenilebilir.⁶⁸⁶

DP döneminde okutulan İnal-Ormancı Hz. Ali'nin Hz. Muhammed, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi mütevazı bir hayat yaşadığını ve onlar gibi devleti idare ettiğini belirtmiştir.⁶⁸⁷ Burada, halifelerden üçü birbirine benzetilerek, Hz. Osman'ın dışarıda tutulduğu görülmektedir. Yazarlar, Hz. Osman dönemini anlatırken, Hz. Osman'ın lüks ve zenginlik içinde yaşadığına dair bir anlatımda bulunmamalarına rağmen, burada tutarsız bir anlatım yaptıkları görülmektedir.

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında, dört halife döneminde yapılan fetihlerin sonucunda, Müslümanların farklı medeniyetlerle tanıştığı yazılmıştır. Bunun sonucunda ortaya sosyal ve siyasal birtakım sorunlar çıkmıştır. Halifeler, ortaya çıkan bu problemleri çözmeye çalışmışlardır. Halifeler, özellikle Hz. Muhammed'in çözüm metodunu aynen muhafaza etmişler ve bu konuda son derece hassas davranmışlardır. Fetihler sonucunda, bölgenin insanları İslamiyet'e davet edilmiş ve o bölgenin elden çıkmaması için, halk adaletle yönetilmiştir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de dört halife dönemi başarılı bir şekilde anlatılmış ve halifeler iyi ve samimi Müslümanlar olarak tanıtılmıştır. Böyle olmasına rağmen bu ders kitabında halifeler hakkında yer yer olumsuz anlatımlar da görülmektedir. Tarih II'de o dönem Müslümanları *"Kur'an'dan başka şey okumak caiz değildir"* inancıyla *"istila"* ettikleri yerlerde *"dini asâr ve abidelerle birlikte Türk, Fars ve Yunan lisanları ile yazılan eserleri yakmak ve tahrip etmekte bir beis görmemek"* ile itham edilmiş ve medeniyetten yeterince istifade etmemekle suçlanmıştır. Bu ithamlarına ne bir kaynak belirtmiş ne de bir örnek vermiştir. Oysa bu dönemde, İslam'ın temel ilkelerine aykırı olmayan ve Müslümanlığa uygun olan kültür ve medeniyetlerden azami derecede faydalanılmıştır.⁶⁸⁸

⁶⁸⁶ Mehmet Akbaş, *"Sûriye Fetihlerinde Müslümanları Başarıya Götüren Sebepler Üzerine"*, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, cilt: 10, sayı: 2, s. 110. Cafer Acar, *'Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planına Dair Bazı Mülâhazalar'*, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, s.2049,2055.

⁶⁸⁷ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s69.

⁶⁸⁸ İlhami Ayrancı, *"Cumhuriyet Döneminde Yapılan İlk Resmi İslam Tarihi Çalışmaları (Tarih II Ortazamanlar Ders Kitabı Örneği)"*, **Dini Araştırmalar**, Temmuz-Aralık 2014, Cilt 17, Sayı 45, s.129.

1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, dört halife dönemini anlatırken ‘İslam’ın İntişarı Cumhuriyet Devri’ başlığı koymasına rağmen konunun sonunda, bu cumhuriyetin bugünkü halk cumhuriyetleri ile mukayese edilmemesi gerektiğine değinmiş ve ilk halifeleri ‘*güçlü, otoriter birer dini diktatör*’ insanlar olarak nitelendirmiştir.⁶⁸⁹ Yazarın, kendi anlatımlarıyla çeliştiği görülmektedir. Daha konunun en başında dört halifenin seçimle iş başına geldiği için bu zamana Cumhuriyet devri denilebileceğini belirtmesine rağmen, halifelere diktatör diyerek tutarsız bir anlatım yaptığı görülmektedir.

İslam Tarihi kaynaklarına bakıldığında zaman Emin Ali’nin iddia ettiği gibi dört halife döneminde diktatörlük uygulamalarıyla karşılaşmamaktadır. Hz. Ebu Bekir, yeni bir hüküm vermek istediği zaman, önce Kur’an’a bakmış orada da yoksa Hz. Muhammed’in sünnetine başvurmuş ve sahabelere Hz. Muhammed’in böyle durumlarda vermiş olduğu bir hükmün olup olmadığını sormuştur. Hz. Ebu Bekir, karşılaşılan problemin çözümüne dair ne Kur’an’da ne de sünnette uygulanabilir herhangi bir şey bulamadığı zaman, Müslümanların önde gelenlerini çağırıp, onlarla istişare etmiştir.⁶⁹⁰ Hayreddin Karaman ‘İslâm Hukukunda İctihat’ adlı eserinde, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in, daha önce Müslümanların karşılaşmadığı her yeni mesele için ashabı toplayıp, meseleyi istişare ile çözdüklerini belirtmiştir. Hatta bu iki halifenin gerektiğinde istişare yapmak için Medine’den ayrılmalarına izin vermedikleri bir istişare heyeti de bulundurmışlardır.⁶⁹¹

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün tarih ders kitaplarında ilk dört halife dönemi hariç, İslam dünyasına hakim olan diğer İslam devletlerinin halifelerinin, her yönden dört halifenin gölgesi altında kaldıkları ve onlar kadar başarılı olmadıkları görülmektedir. Bu gerçeği İslam Tarihinin kaynakları da doğrulamaktadır.⁶⁹²

⁶⁸⁹ Emin Ali, **a.g.e.**, s.53,54.

⁶⁹⁰ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 3. Baskı, Hars Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.47,48.

⁶⁹¹ Hayreddin Karaman, **İslâm Hukukunda İctihat**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1996, s.53.

⁶⁹² Ebû'l-Hasen en-Nedvî, **Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti**, (Çev.: Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 1986, s.217.

2.4. Lise Tarih Ders Kitaplarında Emeviler Devleti

Emeviler, dört halife döneminden sonra iş başına gelmiş, Suriye’de 661-751 yılları arasında hüküm sürmüş ilk İslâm devletidir. Devletin, kurucusu Muaviye b. Ebu Süfyan’dır. Muaviye’nin, mensubu olduğu Kureyşin Beni Ümeyyeoğulları kabilesinden dolayı, devlete Emeviler ismi verilmiştir. Aynı zamanda İslam dünyasında halifelîği saltanata dönüştüren ilk devlettir. Saltanat sistemi Emevilerden itibaren, İslam devletinde asırlar boyunca devam etmiştir.⁶⁹³ Bu devlet, 1923-1930 yılları arasında okutulan Tarih II. Kitap’ta ise ‘Arap Saltanatı’⁶⁹⁴ konu başlığı altında anlatılmıştır. Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de, İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı’nda ve DP döneminde okutulan Oktay’da Emeviler Devleti, Emevi Saltanatı başlığı adı altında anlatılmış, diğer ders kitaplarında ise sadece Emeviler denilmiştir.⁶⁹⁵ Yazarların, Emeviler için saltanat şeklinde bir başlık kullanmalarının nedeni, hem halifelîği saltanata dönüştürdükleri için hem de Emeviler döneminde Müslümanlara ve Türklere uygulanan baskı politikasına bir tepki için olduğu söylenebilir.

2.4.1. Muaviye Dönemi

Hiz. Ali’nin vefatından sonra, Ali taraftarlarının çok olduğu Kufe bölgesindeki Irak ahalisi, oğlu Hiz. Hasan’a biat ederek onu beşinci İslam halifesi olarak seçmişlerdir. Hiz. Hasan, Muaviye’nin babasıyla olan iktidar mücadelesini görmüş, onunla başa çıkamayacağını anlamıştır. Bu nedenle bazı şartlar öne sürerek, halifelik hakkından feragat etmiş ve halifelîği Muaviye’ye devretmiştir.⁶⁹⁶ Hiz. Hasan’ın, halifelîği devretme karşısında ileri sürdüğü şartlar şunlardır: Kufe hazinesinde bulunan paralarla, İran’dan alınan verginin kendisine bırakılması, Muaviye vefat etmeden önce yerine bir veliaht tayin etmeyecek ve kendilerinden önceki halifeler gibi halk tarafından seçilmesidir. Muaviye, başta bu şartları kabul etmiş gibi görünmüş ve halife olmuştur. Hiz. Hasan, hukuken halifelikten vazgeçerek

⁶⁹³ İsmail Yiğit, ‘Emeviler’, **D.İ.A.**, Cilt 11, İstanbul, 1995, s.87.

⁶⁹⁴ **Tarih II. Kitap**, s.13.

⁶⁹⁵ **Tarih II**, s.125; **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.46; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.73.

⁶⁹⁶ **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.46; Akşit, **a.g.e**, s.58. Hiz. Hasan, babasının şehit edilmesinden sonra kısa süren halifelik dönemi bazı Sünni alimler tarafından Hulefayı Raşidin’in beşincisi ve sonuncusu olarak kabul edilmiştir. Ders kitapları içerisinde, Hiz. Hasan’ın beşinci halife kabul edilmesi sadece Tarih Hûlasa ve El Kitabı ders kitabında anlatılmıştır. Genel bir kabul olarak görülmemiştir. Bkz: Ethem Ruhi Fırlalı, ‘Hiz. Hasan’, **D.İ.A.**, Cilt 16, İstanbul, 1997, s.284.

Medine'ye gitmiştir. 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali ve Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Muaviye'nin, ileride sıkıntı çıkarabilir endişesiyle, Hz. Hasan'ın eşi vasıtası ile Hasan'ı zehirleterek öldürdüğüne değinmişlerdir. Muaviye, sadece bununla kalmamış, halkı, Hz. Ali sülalesinden nefret ettirmek için her türlü yola müracaat etmiştir.⁶⁹⁷

İncelenen bütün ders kitaplarında genellikle, yukarıdaki bilgiler anlatılarak Emeviler konusuna giriş yapılmıştır. Faka DP döneminde okutulan İnal-Ormancı ve Atsız-Oran'ın yazdığı ders kitaplarında Muaviye'nin babası Ebu Süfyan ve annesi Hind'e değindikleri görülmektedir.⁶⁹⁸ Özellikle burada Ebu Süfyan⁶⁹⁹ ve Hind'in, İslam'ın ilk başlarında Müslümanlara karşı olan düşmanca tutumlarına ve onların geç bir dönemde Mekke'nin fethinde Müslüman oldukları konusuna bilinçli bir şekilde değindikleri görülmektedir. Yazarlar, Ebu Süfyan ve Hind'den bahsederek, Muaviye karşısında Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın tarafını tutmuş ve özellikle iki şeyden dolayı öğrencilere, Muaviye'yi kötü bir insan olarak göstermeye çalışmışlardır: 1. Anne ve babasının İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara düşman oldukları, çok geç bir dönemde Mekke'nin fethinde Müslümanlığı kabul ettikleri anlatılmıştır. 2. ise halifeliğin Hz. Hasan'ın hakkı olduğu halde Muaviye tarafından elinden alınması ve yerine oğlunu veliaht tayin etmeyeceğine söz vermesine rağmen, bu sözü tutmadığına değinilmiştir. Benzer durum Atatürk ve İnönü döneminde okutulan ders kitaplarında görülmemektedir.

Diğer ders kitaplarından farklı olarak, DP döneminde okutulan Atsız-Oran, Muaviye'nin Mekke'nin fethinden önce Müslüman olduğu fakat ana ve babasından korktuğu için bunu söylemediğini iddia etmiştir.⁷⁰⁰ Atsız-Oran'ın verdiği bilgilerle İslam tarihi kaynaklarında verilen bilgiler çelişmektedir. Muaviye, Mekke'nin

⁶⁹⁷ Emin Ali, **a.g.e.**, s.55; **Tarih II**, s.125. Hz. Hasan, hilafeti Muaviye'ye devrettikten sonra Medine'ye gitmiştir. Muaviye, Hz. Hasan'ın eşlerinden olan Ca'de bint Eş' as b. Kays'ı oğlu Yezid ile evlendirmek vaadiyle kandırmış ve Hz. Hasan'ı zehirletmiştir. Bkz: Fırlalı, 'Hz. Hasan' s.283.

⁶⁹⁸ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.70; Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.46.

⁶⁹⁹ Ebu Süfyan hakkında olumsuz tavır takınma ve Muaviye'nin babası üzerinden suçlanma eğilimi, geçmişte yazılan eserlerin yazarlarının, Ebu Süfyan hakkında objektif davranmamalarının etkisi büyüktür. Ebu Süfyan, (m. 565) Mekke'de doğmuş ve geçimini ticaret yaparak sağlamıştır. Mekke'nin fethine kadar Müslüman olmamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında yer almış ve Peygamberden bazı hadisler rivayet etmiştir. İrfan Aycan, 'Ebu Süfyan', **D.İ.A.**, Cilt 10, İstanbul, 1994, s.230-232.

⁷⁰⁰ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.46.

fethinden önce Müslüman olmamış ve Mekke'nin fethi sırasında babası Ebu Süfyan ile beraber İslam dinini kabul etmiştir.⁷⁰¹

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında, Muaviye'nin, askerlerini devlet içerisindeki iç politikadan uzaklaştırmak ve ordunun siyasetle yıpranmasını engellemek için, onları birçok yere fetihlere gönderdiği görülmektedir. Muaviye, Kıbrıs üzerine ordular göndermiş, Rodos ve Girit adalarının kıyılarını vurdurmuştur. Buradan deniz yoluyla, Egeden İstanbul'a geçmiş, İstanbul'u hem karadan hem denizden kuşatmasına rağmen herhangi bir sonuç alamamıştır.⁷⁰² İncelenen ders kitaplarında, Muaviye dönemi dış ilişkiler anlatılırken, muhakkak Hz. Muhammed'in sahabesi, Ebu Eyüp el Ensari'ye de değinmişlerdir. Ebu Eyüp el Ensari, Muaviye dönemindeki İstanbul seferine katılmış ve sefer sırasında şehit düşerek İstanbul'a gömülmüştür.⁷⁰³ Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemseddin, İstanbul'un fethedilmesinden sonra, Eyüp el Ensari'nin kaybolan mezarın yerini yerini buldurtmuştur. Fatih, oraya bir türbe ve cami yaptırmıştır.⁷⁰⁴ Yazarlar, Türk Tarih Tezinin etkisiyle, bu olayı Türkler ile ilişkilendirmek için, bilinçli bir şekilde olaya değinmiş oldukları söylenebilir. Eyüp el Ensari'nin kaybolan mezarının yerinin bulunması İstanbul'un fethi sonucunda olmuştur. İstanbul'u da Türkler fethetmiştir. Fatih Sultan Mehmet Türk hükümdarıdır. Bu gibi şeyler öğrencilere anlatılarak, onların Türklerin her zaman İslam'a hizmet ettiklerini ve İslam büyüklerine karşı saygı gösterdikleri sonucu çıkarmaları istenildiği söylenebilir. Hatta DP döneminde okutulan Oktay, Muaviye döneminde İstanbul'un kuşatılmasını Muaviye devrinin en büyük olayı olarak göstermiştir.⁷⁰⁵ Yazarın, bu anlatımında Türk Tarih Tezi'nin etkisi görülmektedir. Bu olay dönemin en büyük olayı olarak değil de en büyük olaylarından biri olarak gösterilseydi, bu daha doğru bir anlatım olurdu. Çünkü Muaviye döneminde ki her olay başlı başına büyük olaylardır. Eğer bu dönemde en büyük olay olarak gösterilecek bir durum söz konusu olsaydı Muaviye'nin halifeliği

⁷⁰¹ Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhaliplerini Bertaraf Etme Yöntemleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2010, s.302; İrfan Aycan, 'Muaviye B. Ebu Süfyan', **D.İ.A.**, Cilt 30, İstanbul, 2005, s.332.

⁷⁰² **Tarih II**, s.125; Taner, **a.g.e.**, s.54; Oktay, **Tarih Lise II**, s.73,74.

⁷⁰³ **Tarih II**, s.125; **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.47; Akşit, **a.g.e.**, s.59; İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.71.

⁷⁰⁴ Ebü Eyyüb El-Ensari' hakkında detaylı bilgi için Bkz: Ünal Kılıç, Ebü Eyyüb el-Ensari (Eyyüb Sultan), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008; Hüseyin Algül, 'Ebü Eyyüb El-Ensari', **D.İ.A.**, Cilt 10, İstanbul, 1994, s.124.

⁷⁰⁵ Oktay, **Tarih Lise II**, s.74.

saltanata dönüştürme olayının en büyük olay olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını söylemek mümkündür.

İncelenen ders kitaplarında, Muaviye'nin İstanbul'u fethedememe sebebi genel olarak Bizans'ın kullandığı Rum ateşi olarak gösterilmiştir. 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, Rum ateşinin haricinde, şehrin girişinde boğazlara döşenen kalın demir zincirlerinde etkili olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁶

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarının tamamında, öğrencilere Muaviye'ye karşı bir tepki oluşturacak şekilde bir anlatım yaptıkları görülmektedir. Muaviye'nin yapıp ettiklerinden yola çıkarak, kişilik tahlili yapılmıştır. Muaviye'nin kötü tarafları olarak; çok kurnaz, amacını gerçekleştirmek için her yola başvuran, muhaliflerini parayla satın alan, Şam'da vali olduğu zamanlarda bile İslamiyet'le bağdaşmayacak şekilde lükse düşkün bir devlet adamı olmasına değinilmiştir. İyi tarafları olarak ise; çok zeki, güzel söz söylemesi, sabırlı, cömert, şahsına karşı yapılan hakaret ve eleştirilere sabır ve tahammül etmesini bilmesi ve bu gibilere kişilere karşı yumuşak ve yatıştırıcı bir politika takip eden devlet adamı olarak anlatılmıştır.⁷⁰⁷

2.4.2. Yezid Dönemi ve Kerbela Olayı

Muaviye, daha sağlıklıyken bütün herkesin oğluna biat edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Eğer oğluna biat edilirse bundan sonra Müslümanlar savaşır, kan dökmeyecek diye bir strateji geliştirmiştir.⁷⁰⁸ Muaviye, oğlu Yezid'i, kendisinden sonra yerine halife tayin etmiştir.⁷⁰⁹ Muaviye vefat edince oğlu Yezid halifeliğini ilan etti. Hz. Hüseyin, bu halifeliği tanımamıştır. Yezid'in halifeliğini tanımama sebebiyse; Muaviye'nin getirmeye çalıştığı ancak İslâm yönetim anlayışında o zamana kadar görülmeyen ve dört halife dönemi uygulamalarıyla örtüşmeyen saltanat sistemine karşı olmasıdır. Hz. Hüseyin, kişilik olarak Yezid'i, hilafet makamına uygun bir kişi olarak görmemiştir.⁷¹⁰ İncelenen bütün ders

⁷⁰⁶ Altınay, a.g.e., s.98.

⁷⁰⁷ **Tarih II**, s.125; İnal-Ormancı, a.g.e, s.70; Atsız-Oran, a.g.e, s.46.

⁷⁰⁸ İhsan Süreyya Sırma, **Emeviler Dönemi Hilafetten Saltanata**, Beyan Yayınları., İstanbul, 1990, s. 27.

⁷⁰⁹ Ziyâuddin Rayyîs, **İslam'da Siyasî Düşünce Târîhi**, (Çev. İbrahim Sarmış), Nehir Yayınları, İstanbul, 1995, s.177.

⁷¹⁰ Ünal Kılıç, **Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muâviye**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 396

kitaplarında Muaviye'nin oğlu Yezid'i kendisinden sonra halife ilan ederek, halifelik kurumunu saltanata dönüştürmesi olayına değinilmiş ve bu durum örtük olarak eleştirilmiştir. Bütün ders kitaplarında halifeliğin saltanata dönüştürülmesi bu şekilde veya veliahtlık şeklinde ifade edilirken, DP döneminde okutulan İnal-Ormancı'da bu şekilde anlatılmış fakat diğer ders kitaplarında geçmeyen monarşi kelimesini de kullanmıştır. Yazarlar, bu olayı Hz. Hüseyin'in ve büyük sahabe çocuklarının İslam devletinin yönetim tarzını monarşiye girmesini kabul etmiyorlar diye anlatmışlardır.⁷¹¹

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün tarih ders kitaplarında Kerbela Olayı veya yazıldıkları dönemin diliyle Kerbela Hâdisesi (Vakası), Hz. Ali dönemi Müslümanlar arasındaki ilk kutuplaşmadan sonra ikinci kutuplaşmanın yaşandığı dönem olarak anlatılmıştır. Olay, en kapsamlı olarak 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay'da ve Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de anlatılmıştır. İncelenen bütün ders kitaplarında Kerbela Olayı hakkında anlatılan bilgiler aynıdır. Olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Iraklılar, Hz. Hüseyin'i, kendisine biat etmek için Kufe'ye davet etmişler ve Hz. Hüseyin de ailesini ve taraftarlarını alarak Irak'a doğru hareket etmiştir. Yezid, Hüseyin ve taraftarlarının Kufe'ye varmak üzere yola çıktığı haberi alınca, hemen Kufe valisini değiştirmiştir. Yerine yakın akrabalarından olan Ubeydullah'ı tayin ederek, Irak'a bir ordu göndermiştir. Ubeydullah'ın kuvvetleri Fırat sahillerinde Kerbela civarına geldikleri zaman, Hz. Hüseyin'in etrafını kuşattılar. Hz. Hüseyin halifelikten vazgeçtiğini bildirmiş ve Medine'ye dönmesine müsaade etmelerini istemiştir. Askerler, Hz. Hüseyin'in kayıtsız şartsız teslim olmasını istediler. Hüseyin bunu kabul etmeyerek, yanındakiler ile beraber bütün bir gün savaşmıştır. Akşam üzeri yorgun bir halde su içmek için Fırat nehri kenarına doğru ilerlediği sırada üzerine doğru hücum edilerek öldürülmüştür. Bu Kerbela Olayı diye İslam tarihine geçmiş ve İslam aleminde hala devam etmekte olan büyük bir tefrikaya sebep olmuştur. Bu olay Muharrem ayının 10. günü gerçekleştiği için, Hz Ali taraftarları matem günü ilan etmişlerdir.⁷¹²

⁷¹¹ İnal-Ormancı, a.g.e., s.71.

⁷¹² Kerbela Olayı hakkında detaylı bilgi için Bkz: Abdul Baki Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik**, Der Yayınları, İstanbul, 1997; Alim Yıldız (Editör), **Çeşitli Yönleri İle Kerbela I**, Asistan Yayınları, Sivas, 2010; Julius Wellhausen, **İslâm İyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri**, (Çev.: Fikret İşıltan), T.T.K., Ankara, 1989; M. Asım Köksal, **Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası**, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1984.

İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, daha önce vahiy terimini kullanmadan vahiy konusunu anlattıkları gibi, aynı yöntemi burada da izlemişler ve Kerbela ismini hiç anmadan Kerbela olayını anlatmışlardır.⁷¹³ İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa el Kitabı'nda, Kerbela olayı, '*İslam Tarihinin en feci bir cinayeti*' olarak gösterilmiştir.⁷¹⁴ DP döneminde okutulan Atsız-Oran, diğer ders kitaplarından farklı olarak, Yezid'in yaptığı hareketlerden ve Peygamber torununa karşı izlediği siyasetten dolayı Yezid isminin, İslam tarihinde kötü bir sıfat olarak kullanılmaya başladığına değinmiştir.⁷¹⁵

İslam tarihi anlatımında, Hz. Hüseyin'in şehit edildikten sonra kafasının kesildiği ve Yezid'e götürüldüğü yazılmıştır.⁷¹⁶ İncelenen ders kitaplarında bu vahşi ve ürpertici baş kesme hikâyesinin anlatılmadığı ve olayın sadece trajedi olarak sunulduğu görülmektedir. Bu hikayenin ders kitaplarında toplumsal hafızanın acıyan yanlarını deşmemek amacıyla bilinçli olarak anlatılmadığı söylenebilir. Fakat incelenen bütün ders kitaplarında bu olay unutturulmakta istenmemiş ve Kerbela Vakasını İslam aleminde hala devam etmekte olan büyük bir tefrikaya sebep olduğu belirtilerek, 10 muharrem gününün Hz. Ali'nin taraftarları için matem günü ilan edildiğine değinilmiştir.⁷¹⁷ Ders kitaplarında, 1300 yıl önce olmuş bir tarihi olayın günümüzde de etkisinin hala devam ettiği vurgulanmıştır. İncelenen ders kitaplarında genel olarak Hz. Hüseyin 'şehit edilmiştir' yerine sıklıkla 'öldürülmüştür' ifadesi kullanıldığı görülmektedir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, diğer ders kitaplarında anlatılmayan farklı bir bilgiyi aktardığı görülmektedir. Yezid'in, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü duyunca çok müteessir olduğunu ve Hz. Hüseyin'in soyundan kalanlara hürmet ettiğini belirtmiştir.⁷¹⁸ Yazarın, Yezid'in Hz. Muhammed'in torununun şehit edilmesi sonucunda üzgün olduğunu belirterek, Yezid'i öğrencilere tamamen kötü göstermek istemediği söylenebilir.

⁷¹³ Unat-Su, **a.g.e.**, s.50.

⁷¹⁴ **Tarih Hulasa El Kitabı**, s.48.

⁷¹⁵ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.46.

⁷¹⁶ Ethem Ruhi Fırlalı, 'Hüseyin', **D.İ.A.**, Cilt 18, İstanbul, 1998, s.520.

⁷¹⁷ **Tarih II**, s.126; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.36; Akşit, **a.g.e.**, s.59.

⁷¹⁸ Altınay, **a.g.e.**, s.107.

Yezid, İslam tarihinde, döneminde Hz. Muhammed'in torunu şehit edildiği için hep kötü anlatılmıştır.⁷¹⁹ İncelenen bütün ders kitaplarında da Yezid'in kötü bir insan olduğu, dolaylı olarak öğrencilere sezdirilmektedir. Hatta Yezid'in kötülüğü daha da ileriye taşınmış, Peygamber nesline yapılan bu hareketin, Emevi saltanatı yıkılmasına zemin hazırladığı şeklinde anlatımlarda yapılmıştır. Yezid, ders kitaplarında iyi bir şahsiyet olarak anlatılmamasına rağmen sadece İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı'nda güzide bir şair olduğu ve öldüğünde henüz otuz üç yaşında olduğu belirtilmiştir.⁷²⁰

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında Kerbela olayının, dinsel bir olay olmaktan ziyade siyasi bir olay olarak anlatıldığı görülmektedir. Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmediği için, Yezid onu rakip olarak görmüş ve tehdit olarak algıladığı için şehit edilmiş tarzında bir anlatım yapılmıştır. İncelenen ders kitabı yazarlarının bu olayı kutsayarak anlatmadığını ve objektif davrandıklarını söylemek mümkündür. Hz. Hüseyin'i ise çevresindeki olaylara karşı duyarlı ve Emevilerin yapıp ettiklerinden rahatsız olmuş ve bunlara tepki gösteren bir kişi olarak gösterilmiştir. Hz. Hüseyin Hz. Muhammed'in torunu olması ötesinde, tarihî bir şahsiyet olarak incelenmiştir. Yukarıda anlatılan '*Yezidin askerleri, Hüseyin'in şartsız ve kayıtsız teslim olmasını istediler. Hüseyin bunu kabul etmedi; maiyetindekiler ile beraber bütün bir gün savaştı*' cümlesinde de vurgulandığı gibi, Hz. Hüseyin düşmanlarına karşı korkusuzca savaşan bir gazi tipi olarak ders kitaplarına yansıtılmıştır. Bu anlatımla, beşer ve veli kimliğinin iç içe girdiği görülmektedir. Ders kitaplarında bu olay, sadece halifelik mücadelesi etrafında anlatılmıştır. Hz. Hüseyin'in, tarih kitabında anlatılması gerektiği gibi tarihi şahsiyet bağlamında, manevi yönü ön plana çıkarılmadan anlatılmaya çalışıldığı görülmektedir.

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında, Yezid dönemi ağırlıklı olarak, Kerbela olayı etrafında kurgulanmış ve Yezid'in dışarıda yaptığı önemli fetih hareketleri çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Onun döneminde çok önemli fetihler olmasına rağmen, bu fetihler birer cümle ile geçirilmiştir. Yezid, doğuda ve batıda

⁷¹⁹ Hüseyin Gazi Yurdaydın, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara A.İ.F. Yayınları, No: 182, 1988, s.20.

⁷²⁰ **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.48.

önemli fetih hareketlerini gerçekleştirmiş, Cezayir ve Fas'ı fethetmiş ve İslam sınırlarını Atlas okyanusuna kadar dayandırmıştır.⁷²¹

İncelenen ders kitaplarında, konu başlığı şeklinde olmasa da yer yer dolaylı olarak mezhepler konusuna değinmişler ve Hz. Ali ve Kerbela olayından sonra Müslümanlar arasında oluşan dinsel ayrılıkların ilk nedenlerini Kerbela konusu içinde anlatmışlardır. Bu anlatımla öğrenciyi gelecek konulara hazırlamak amacıyla oldukları söylenilebilir.

2.4.3. II. Muaviye Dönemi

Emevi halifeleri içinde Ömer b. Abdülaziz'den bahseden ders kitaplarında, 14 Emevi halifesi içinde ondan hariç, diğer halifelerinden şahsiyet olarak iyi bahsedilmediği görülmektedir. İncelenen ders kitaplarında, Ömer b. Abdülaziz dışında Yezid'in oğlu halife II. Muaviye hakkında da olumsuz ifadelere rastlanılmamıştır. II. Muaviye'nin, dindar, merhametli ve iyi bir kişi olduğu bütün ders kitaplarında yer bulmuştur. Dedesi Muaviye ile babası Yezid'in, Peygamber ailesine karşı olan tutumlarını beğenmemiş ve Kerbela olayı yüzünden babasından nefret etmiştir. Halife olduktan bir süre sonra, Müslümanların, Emevilere karşı besledikleri düşmanlığı göz önüne alarak birkaç ay sonra halifelikten çekilmiştir.⁷²² Halifelikten çekilmesini 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, II. Muaviye'nin Emevi rüesasını toplayarak *'ben bu görevi ifa edemeyeceğim, kendinize başka bir halife intihap edin'*⁷²³ diyerek halifeliği bıraktığını yazmıştır. DP döneminde okutulan Atsız-Oran ve İnal-Ormancı'da ise II. Muaviye'nin halifeliğinin 40. gününde Şam'da minbere çıkarak, babasının ve dedesinin haksız yere halife olduklarını, kendisinin de halifeliğe hakkı olmadığını söylemiş ve kendi kendisini halifelikten azlettiği şeklinde anlatılmıştır.⁷²⁴ Ders kitaplarında, II. Muaviye'den, kişilik olarak iyi bir insan olduğu belirtilmesine rağmen, 40 gün gibi kısa bir süre halifelik yaptığı için, onu hiçbir zaman Ömer b. Abdülaziz seviyesinde tutmadıkları ve onun kadar öne çıkarmadıkları görülmektedir.

⁷²¹ Tarih II, s.12; Tarih Hulasa El Kitabı, s.48; Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, s.75.

⁷²² Tarih II, s.126; Tarih Hulasa El Kitabı, s.48; İnal-Ormancı, a.g.e, s.72.

⁷²³ Emin Ali, a.g.e, s.59.

⁷²⁴ Atsız-Oran, a.g.e, s.47; İnal-Ormancı, a.g.e, s.72.

DP döneminde okutulan Oktay, II. Muaviye hakkında ‘...babasına hiç benzemezdi. Gayet dindar ve hamiyetli bir zattı’⁷²⁵ diye bahsetmiştir. Oktay’ın yazdığı ders kitabında Yezid dönemine bakıldığı zaman, Yezid hakkında ahlaki ve dini olarak kötü bir şeyi açıkça yazmamasına rağmen II. Muaviye’yi onunla mukayese etmiş ve hiç ona benzemezdi diye belirterek, Yezid’in kötü birisi olduğu ima edilmiştir.

2.4.4. Abdülmelik Dönemi

Abdülmelik, 685-705 yılları arasında Emevi halifesi olmuştur. Döneminde ağırlıklı olarak iç meselelerle uğraşmıştır. İncelenen ders kitaplarında, neden ağırlıklı olarak iç meseleler ile uğraşıldığı açık şekilde belirtilmese de bunun, Kerbela olayından sonra Müslümanlar arasındaki iç mücadele ve Abdülmelik’i halife olarak tanımama meseleleri yüzünden olduğu görülmektedir.

Abdülmelik halife olduğu zaman kendisine bütün İslam coğrafyasında biat edilmemiştir. Aynı dönemde halife olmak isteyen başka kişilerde ortaya çıkmıştır. Hicaz’da Abdullah İbni Zübeyr etkili olmuş, Irak ise Hz. Hüseyin’in kan davasını güden Muhtar es-Sakafi’nin idaresi altına girmiştir. Abdullah İbni Zübeyr, Muhtar es-Sakafi’ye karşı ordu göndermiş, onu öldürmüş ve Abdülmelik karşısında yalnız kalmıştır. Abdülmelik, Zalim Haccac diye meşhur olan kişiyi, Zübeyr ile savaşmaya giden ordunun kumandanı yapmıştır. Haccac, Hicaz’a giderek Mekke’yi muhasara etmiştir. Mekke ahalisi günlerce aç kalmış, Zübeyr’in askerlerinden birçoğu Haccac tarafına geçmiştir. Haccac, Mekke’ye girmiş ve Kâbe’ye sığınan Abdullah İbni Zübeyr’in başını keserek Abdülmelik’e göndermiştir. Bu olaydan sonra Abdülmelik, Emevi imparatorluğuna tamamı ile sahip olmuştur.⁷²⁶ İncelenen ders kitaplarının Abdülmelik dönemini anlatırken muhakkak bu olaya değindikleri görülmüş ve Abdullah İbni Zübeyr ile olan münasebetleri anlatılmıştır.

1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, Abdullah İbn Zübeyr’in isyan etmesinin nedenlerini diğer ders kitaplarının da benimsediği şekilde anlattıktan sonra, onların yazmadığı farklı bir nedeni de eklemiştir. Emevilerin, Hz. Muhammed’in soyundan olanlara karşı ısrarla takip ettikleri imha siyasetinin ve bunun yanında Mekke ve Medine’nin bulunduğu Hicaz bölgesi, Hz. Muhammed ve

⁷²⁵ Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s.76.

⁷²⁶ Hakkı Dursun Yıldız, ‘Abdülmelik B. Mervan’, *D.İ.A.*, Cilt 1, 1998, İstanbul, s.266,267.

Dört Halife döneminde hükümet merkeziydi. Bu bölge, Emeviler devrinde önemini kaybetmiş ve Şam hükümet merkezi olmuştur. Emin Ali, diğer nedenlerin aksine Hicaz bölgesinin önemi kaybetmesi gibi nedenlere dayandırmıştır. Hicaz bölge halkının umumiyetle Abdullah İbn Zübeyr'e biat etme nedenlerini de buna dayandırmıştır.⁷²⁷ Ders kitaplarında hemen hemen Abdülmelik'in içteki başarısızlıklarının nedeni, ilk başta Abdurrahman İbn Zübeyr'in isyan etmesine bağlanmıştır.

İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabında, İbni Zübeyr hakkında '*...çok şiddetli ve kahramanca bir müdafaaadan sonra İbn Zübeyr telef oldu (692)*'⁷²⁸ denilmiştir. Türk Dil Kurumuna göre telef olmak, hayvan ölümü hakkında kullanılan bir sözdür.⁷²⁹ Burada öldürüldü veya şehit oldu gibi ifadelerin kullanılmasının daha uygun olacağı söylenilebilir.

Muhtar es-Sakafî ve Abdullah İbn Zübeyr'in, Kerbela Hadisesinden sonra ortaya çıkarak, yönetim zafiyetinden kaynaklanan boşluğu ve Peygamber torununun şehit edilmesi de fırsata çevirerek, Emevi saltanatına karşı isyan etmişlerdir. Ders kitaplarında kendilerini halife yapmak isteyen siyasi kişilikler olarak anlatılmıştır. Ders kitapları da bu olay, öğrencilere şu şekilde ilişkilendirilip anlatıla bilinirdi: Din adına yapıyormuş gibi görünüp, manevi değerleri kullanarak, yöneticiliğe namzet olmaya çalışan siyasi kişilikler İslam dünyasında, dört halifeden sonra hep var olmuşlardır. Muhtar es-Sakafî ve Abdullah İbn Zübeyr'in siyasi hareketleri bunun örneklerindendir. Kendileri, ehli beytin manevi karizmasını kullanarak, dini hareket altında Müslüman halkı örgütleyerek, kendi siyasi karakterlerini ön plana çıkarmışlardır.

Muhtar es-sakafî ve Abdullah İbn Zübeyr Emevilere karşı birleşip, ortak hareket etmeleri gerekirken, siyasi ihtirasları yüzünden asıl tehlikeyi sezememişlerdir. Abdülmelik, bunlar arasındaki mücadeleye seyirci kalarak karışmamıştır. Bu savaş sonucunda iki taraftan biri yok olmuş, diğeri ise kuvvetten düşmüştür.⁷³⁰ DP döneminde okutulan Oktay, bu durumu Abdullah İbni Zübeyr'in iş bilmezliği olarak anlatmış ve Iraktaki Muhtar es-Sakafi ile birleşip Emeviler üzerine

⁷²⁷ Emin Ali, **a.g.e.**, s.57.

⁷²⁸ **Tarih Hulasa El Kitabı**, s.49.

⁷²⁹ <http://www.tdk.gov.tr/>. (Erişim tarihi: 12.02.2019, Saat:10.11)

⁷³⁰ Aytekin Şenzybek, "Muhtâr Es-Sakafî'nin Hayatı Bağlamında İlk Keysâni Fikirlerin Ortaya Çıkışı", **Marife**, 15/2, Kış-2015, s. 353-360.

yürüyeceği yerde onunla mücadele etmesini eleştirmiştir.⁷³¹ Bu yüzden başarılı olamadığına değinmiştir.

Abdölmelik, hükömdar olduğu zaman devlet içinde ve öke sınırları dışında baş gösteren isyanları bastırmıştır. İbn Zübeyr ve Muhtar es-Sakafî isyanlarını başarıyla bastırmış ve öлке içinde yönetimi tamamen ele geçirmiştir. Bundan dolayı olsa gerek, Abdölmelik, Emeviler devletinin ikinci kurucusu kabul edilmiştir.⁷³² İncelenen ders kitapları içerisinde sadece DP döneminde okutulan İnal-Ormancı'nın Abdölmelik'i, Emevilerin ikinci kurucu halifesi olarak gösterdikleri görölmektedir.⁷³³

İncelenen ders kitaplarında Abdölmelik zamanında, yukarıdaki anlatılan iç olaylardan sonra, Mekke ve Medine'nin siyasi hiçbir ehemmiyetinin kalmadığına değinilmiştir. Abdullah İbn Zübeyr'in katledilmesinden sonra Mekke'de tarihi bir devrin sonu olmuştur.⁷³⁴ Emeviler döneminde, İslam tarihinin siyasi ve medeni hayatı Arap Yarımadasının haricinde cereyan etmiştir. Bütün siyasi faaliyet Suriye ve Irak'a geçmiştir.⁷³⁵

Tarih II'de Abdölmelik hakkında:

“Arapçayı bütün İslam İmparatorluğunda zorla resmi dil yaptı... Muhtelif memleketlerin yerli ahalisinden bir kısmı ana dillerini unutarak Araplaştılar; bir kısmı da dillerine birçok Arapça kelimeler karıştırdılar. Abdölmelik zamanına kadar Arapların kullandıkları altın ve gümüş paralar Bizans ve İran paraları idi; bir tarafı Arapça, bir tarafı Rumca para da bastırılmışlardı. Üzerinde sırf Arapça yazılı parayı ilk defa Abdölmelik bastırdı”⁷³⁶ denilmektedir.

Burada, Abdölmelik'in, Arapçayı resmi dil haline getirip, Arapça para bastıran bir hükömdar olduğu belirtilerek, Arap ırkçılığını savunan birisi olarak nitelendirildiği görölmektedir. Aynı eserde;

“Abdölmelik'ten sonra Emevi Saltanatının - sukutuna kadar geçen 45 yıl içinde (705- 750) Emevi Sülâlesinden 9 halife geldi. Gerek bunlar, gerek bunlardan evvel gelen Emevi halifelerinden hemen hiçbirisi İslamlığa karşı hürmet bilmezlerdi. Bunlar İslamlığı tahtlarını muhafaza edebilmek için ellerinde bir vasıta olarak kullanmışlardır. İçlerinde cemaate namaz kıldırmak üzere Muhammed'in hırkasını cariyelere giydirerek camiye gönderenler ve Kur'an'la alay edenler eksik değildi. Böyle olmakla beraber Abdölmelik'in ilk halefleri zamanı, kazanılan zaferlerle tarihte parlak bir devir olmuştur”⁷³⁷

⁷³¹ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.76.

⁷³² İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, **Emevîler**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s.40-45.

⁷³³ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.73.

⁷³⁴ Emin Ali, **a.g.e.**, s.60,61; **Tarih II**, s.127, Akşit, **a.g.e.**, s.60.

⁷³⁵ Akşit, **a.g.e.**, s.60.

⁷³⁶ **Tarih II**, s.127,128.

⁷³⁷ **Tarih II**, s.128.

Bu ifadeler ile Emevi halifelerinin İslam dinine karşı gösterdikleri bu samimiyetsiz tavır vurgulanılmıştır. Tarih II’de yer alan bu paragraf aynı şekilde İnönü döneminde okutulan Taner’de de geçmektedir.⁷³⁸ Aynı dönemde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı’nda da benzer durumlar Abdülmelik için ima edildiği görülmektedir. “*Hilafetinden evvel dindarlığı ile meşhurdu, babasının ölüm haberi verildiği zaman Kur’an okuyordu, mukaddes kitabı kapatmış ve ey Kitap, seninle şu andan itibaren hiçbir münasebetim kalmadı demiştir*”⁷³⁹ Abdülmelik’in, yöneticiliği İslam’a tercih ettiği açıkça söylenmese bile ima edildiği görülmektedir.

Abdülmelik, Emevilerin en büyük hükümdarıdır. Abdülmelik dönemi Emevilerin en parlak zamanı olmuştur.⁷⁴⁰ Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de de Abdülmelik’in oğlu I. Velid’i Emevilerin en büyük hükümdarı olarak gösterme eğilimi olduğu görülmektedir. Bu durum açıkça belli edilmese bile, I. Velid hakkında, ‘*zamanında Emevilerden hiçbirine nasip olmayan zaferler kazandı*’ denilmiştir.⁷⁴¹ 1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında Abdülmelik genel olarak en büyük hükümdar olarak gösterilmiş fakat İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı’nda, en büyük değil de ‘en büyük hükümdarlarından biridir’ diye belirtilmiştir.⁷⁴² DP döneminde okutulan Atsız-Oran, Emeviler dönemini anlatmalarına, bu devletin en büyük hükümdarı Abdülmelik döneminden ve isminden hiç bahsetmemişlerdir.⁷⁴³

2.4.4.1. Ders Kitaplarında Tarık B. Ziyad’ın Türk Olup-Olmadığı Meselesi

1923-1960 yılları arasında okutulan bazı lise tarih ders kitaplarında Türk Tarih Tezi’nin tezahürüyle Emevi kumandanı ve İspanya’yı fetheden ünlü komutan Tarık b. Ziyad, Türk kökenli olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Hatta Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de Emeviler devleti anlatılırken ‘*Türk İspanya’da*’ adıyla ayrıca bir alt başlık açılmış ve Tarık b. Ziyad tarafından İspanya’nın fethedilmesi konusu anlatılmıştır. Eserde, Berber-Hazarların başına Tavarik

⁷³⁸ Taner, **a.g.e.**, s.56.

⁷³⁹ **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.49.

⁷⁴⁰ İsmail Yiğit, ‘Emeviler’, **D.İ.A.**, Cilt 11, İstanbul, 1995, s. s.92

⁷⁴¹ **Tarih II**, s.128.

⁷⁴² **Tarih Hulasası El Kitabı**, s.49.

⁷⁴³ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.43,44.

kabilesinden Tarık isminde bir Türk getirildi diye Tarık'ın Türk olduğu vurgulanmıştır.⁷⁴⁴ Aynı eserde Endülüs Emevi Devletinin sonlarında 'Hatırda Tutulacak Hususlar' diye başlık açılmış ve Tarık b. Ziyad Endülüs'e ilk geçen ve fethi başlayan Berber kumandan olarak ifade edilmiş, Türk olduğuna değinilmemiştir.⁷⁴⁵ Zira Tarık b. Ziyad'ın Türk olup olmadığı da meçhuldür. Tarih II'den sonra okutulan bazı tarih ders kitaplarında da Tarık b. Ziyad'ın, Türk olduğunun özellikle belirtildiğini görmekteyiz. İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı'nda Türk olduğu ifade edilmiştir. Aynı dönemde okutulan Taner'de, Tarık b. Ziyad'ı ilk başta Berberi kahramanı olarak anlatırken, konu içinde Türk kumandanı olarak anlatmıştır.⁷⁴⁶ 1923-1960 yılları arasında okutulan diğer ders kitaplarında Tarık b. Ziyad'ı, berberi bir kumandan, büyük bir Müslüman kahramanı olarak tanımlandığı görülmektedir.

Tarık b. Ziyad hakkında şunu da belirtmekte yarar var: Atatürk'ün okuduğu İslam tarihi kitapları arasında yer alan Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi isimli kitabında Tarık b. Ziyad'ın Türk olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Ayrıca Endülüs tarihinin anlatıldığı ilk İslam tarihi eserine baktığımızda da Tarık b. Ziyad'ın Türk olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı İslam tarihi kaynaklarında menşei belirtilmeyen bazılarında ise Berberi olduğu söylenen Tarık b. Ziyad'ın Türk olduğu kanısına tarih yazarları nasıl ulaşmıştır bilmiyoruz. Ancak onlar ilk olarak Tarık b. Ziyad'ı Hazar- Berberi diye tarif ettikten sonra biraz daha cesaretleterek direkt olarak Türk diyebilmişlerdir. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş daha sonra belirteceğimiz gibi Orta Çağ Tarihi isimli tarih ders kitabında Berberi asıllı bir şahıs olarak Tarık b. Ziyad tarif edilmiştir. Hazar menşeinin Berberi ifadesinin önüne konması görüldüğü gibi biraz zorlama bir durum olmuştur.⁷⁴⁷

İncelenen tarih ders kitaplarında Tarık b. Ziyad'ın Türk olup olmadığı dışında başka bir sorun ise isminin doğru yazılıp yazılmadığı hakkındaki meseledir. Sadece 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, diğer ders kitaplarında Tarık b. Ziyad olarak anlatılan kişiyi, Tarık b. Zeyyad olarak anlatmıştır.⁷⁴⁸

⁷⁴⁴ **Tarih II**, s.134.

⁷⁴⁵ **Tarih II**, s.183.

⁷⁴⁶ **Tarih Hûlasa El Kitabı**, 50; Taner, **a.g.e.**, s.58.

⁷⁴⁷ Akif Rençber, **Türk Resmi Tarih Söyleminde İslam Tarihi (1931-1950)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010, s.139.

⁷⁴⁸ Emin Ali, **a.g.e.**, s.62.

Tarih II’de, Musa bin Nasır’ın ırk davası sürdürdüğü ve kendisi Arap, Tarık b. Ziyad Türk olduğu için onu kışkırdığı yazılmıştır.⁷⁴⁹ Benzer anlatımların ders kitaplarında geniş yer bulduğu görülmüştür. Türk Tarih Tez’i etkisinin yoğun olarak ders kitaplarında işlendiği bu dönemde, bu tür anlatımların bilinçli olarak yapıldığı ve Arapların ırkçı olduğu yönünde bir söylem geliştirildiği söylenebilir.

Tarih II’de, Musa bin Nasır’ın kıskançlığın nedeni burada ırk davası olduğu ileri sürülürken, diğer sayfalarda ise kıskançlık ve kin demiştir. Bunun da sebeplerini şöyle açıklanmıştır: Musa b. Nasır hırslı idi. Ganimetlerin hepsini kendisine ayırırdı. Tarık b. Ziyad ise, ganimetlerin beşte birini halifeye geri kalanlarını ordusuna dağıtırdı. Ordu, Tarık’ı çok severdi. Bundan dolayı Musa b. Nasırın ordu üzerinde güç ve kuvveti kalmamıştır.⁷⁵⁰ Diğer ders kitaplarında bu durum şöyle anlatılmıştır: Musa, Tarık’ın kazandığı parlak zaferleri kıskanmış ve kendisi gelene kadar hareketi durdurmasını istediğini bildirmiştir. Fakat Tarık bozulan düşmana soluk aldırılmamak ve toplanmasına meydan vermemek için bu emri dinlememiş ve Musa da verdiği emri dinlemediğinden dolayı Tarık’ı hapsedirmişlerdir.⁷⁵¹ Taner, İspanya’nın fethi sırasında Tarık b. Ziyad’la Musa b. Nusayr’ın arasındaki ilişkilerin İslam fetihlerini olumsuz yönde etkilemediğini belirtmiştir.⁷⁵² Daha sonra bu ikisi barışmış, birbirleri ile anlaşmaya, planlarını ve hareketlerini beraber tanzim etmiştir. İberya Yarımadası’nın fethedilmesinden sonra Müslüman ordularının önüne Avrupa’nın fethedilmesi hedefi konulmuştur.⁷⁵³

2.4.5. Puvatya Savaşı

1923-1960 yılları arasında okutulan tarih ders kitaplarında Puvatya savaşı anlatılırken, bu savaşın adının değişik şekillerde yazıldığı görülmektedir. İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı’nda, Puatiye olarak ve aynı dönemde okutulan Taner’de ise Poatye olarak yazılmıştır. DP döneminde okutulan Atsız-

⁷⁴⁹ Tarih II, s.136.

⁷⁵⁰ Tarih II, s.137.

⁷⁵¹ İnal-Ormanacı, a.g.e, s.76; Atsız-Oran, a.g.e., s.48; Taner, a.g.e, s.59.

⁷⁵² Taner, a.g.e, s.60,61.

⁷⁵³ Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s. 139.

Oran'da, Puatye olarak yazılmasına rağmen yine aynı dönemde okutulan Oktay ve Akşit'te ise Puvatya olarak yazıldığı görülmektedir.⁷⁵⁴

Emevi valilerinden, Abdülrahman el-Gafiki, Fransa üzerine seferler düzenlemiş, Şarl Martel ile Müslüman ordusu arasında Puvatya'da (732) çok şiddetli bir savaş olmuştur. Abdülrahman el-Gafiki'nin savaş meydanında şehit düşmesi üzerine Müslüman ordusu geri çekilmiştir. İnönü döneminde okutulan Mansel, eğer bu savaş kazanılsaydı, İspanya gibi Fransa'nın da İslam topraklarına katılacağını ve Müslüman olacağını belirtmiştir.⁷⁵⁵ Aynı dönemde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı'nda da benzer durum, 'Şarl Martel, İslamların Avrupa'yı istila etmelerinin önüne geçti' diye ifade edilmiştir.⁷⁵⁶ Bu savaş bütün ders kitaplarında hemen hemen Müslümanların Avrupa'ya doğru ilerleyişini durduran savaş olarak geçmiştir. Tarih II'de Puvatya Savaşından şöyle bahsetmiştir:

*"Eğer Puvatya muharebesinde muvaffak olsa idi Müslüman orduları Fransa'yı tıpkı İspanya gibi kâmilten zapt etmiş olacaktı. Sonra da Almanya'yı zapt ederek İstanbul üzerine yürüyeceklerdi. Aynı tarihlerde Bizans'ı tazyik eden şark Müslümanları ile karşılaşacaklardı. Bu suretle bütün Avrupa, Müslümanların hüküm ve nüfuzu altına girmiş olacaktı. Burada şayanı ibret bir vakayı hatırlatalım: Büyük Türk Başbuğu Atilla, bu tarihten 280 sene evvel (451) ordusu ile Abdurrahman'ın Luvar ırmağı üzerinde vasıl olduğu Tur şehrine 100 kilometre şarkta yine Luvar ırmağı üzerinde Orlean'a gelmiş ve zapt etmiştir. Tıpkı Abdurrahman'ın askerleri gibi Atilla'nın askerleri de Orlean şehri içinde yağmaya ve bol buldukları şarap fiçilerini boşaltmaya dalmışlar; tam bu sırada Aetiyüs, müttefik ordularının başında olarak şehir civarında görünmüştü. Atilla ordusunu toplayabilmek ve ona intizam verebilmek için Şalon civarında Katalon ovasına çekilmeye mecbur olmuş ve orada verdiği meydan muharebesinde muvaffak olamamıştı. Eğer böyle olmasaydı bütün Avrupa, Türklerin nüfuz ve hakimiyeti altına girebilirdi. 280 senelik fasıla ile Atilla idaresindeki Hun-Türklerinin Orleanda, Müslüman Berber-Hazar Türklerinin de Turdaki basit ihmalleri yüzünden büyük tarihi neticelerden mahrum kalınmıştır. Bunun bir aynına da yağma sebebi ile değil fakat tedbirde müsamaha yüzünden Viyana kapılarında Osmanlı Türklerinden Kara Mustafa Paşa ordusunun inhizamın da tesadüf edeceğiz."*⁷⁵⁷

Burada, Puvatya savaşı anlatılırken Türk Tarihi Tezinin etkileri görülmektedir. Yazar, İslam tarihini anlatırken birden Türk Tarihine geçmiş ve olayı Türkler ile ilişkilendirmiştir. Fakat burada Türkler yüceltilmemiş, Türklerin yaptığı hatalara ve bu hataların ise savaşı tam kazanmışken kaybetmesine neden olduğuna değinmiştir. Bunun haricinde, yazarın, benzer olayları birbiri ile ilişkilendirerek öğrencilerin daha kolay öğrenmesini sağlamak amacıyla olduğu da söylenebilir.

⁷⁵⁴ Taner, a.g.e., s.61; Atsız-Oran, a.g.e., s.48; Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, s.78; Akşit, a.g.e., s.62; Tarih Hûlasa El Kitabı, s.52.

⁷⁵⁵ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s.38.

⁷⁵⁶ Tarih Hûlasa El Kitabı, s.61.

⁷⁵⁷ Tarih II, s.139,140.

Puvatya savaşı anlatılırken sadece Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında Puvatya savaşı ile Türklerin kurduğu Avrupa Hun devleti hükümdarı Atilla ismi arasında benzerlik kurulmuştur. Bu benzerliğin yakalanması, ders kitabında anlatılması ve Türk tarihi ile irtibatlandırılması yerinde bir anlatım olmuştur. Bu benzerliğin tarihi temelleri de vardır. Çünkü Fransa’da Atilla ismi, hiçbir nedene dayanmadan yıkıcılığı anlatan bir deyim haline gelmiştir. Örneğin; “*Atının bastığı yerde asla ot bitmez ...*” Bu “*Tanrı Kırbağı*”, mevsimler boyunca İmparatorluğun Tuna eyaletlerini dehşete boğmuştur. Atilla, 451 yılında kuzeye ve batıya yönelmiş ve burada bulunan Gepidler’le Burgondlar da dâhil olmak üzere, kendine uygun barbar müttefikler bulmuştur. Atilla, Sainte Genevieve’in dualarıyla korunan Paris şehrine dokunmamış ve daha sonra ise İtalya’ya sefere yönelmiştir. İtalya Milano’da bulunan ve kraliyet sarayında İskit prenslerini İmparatorluk tahtı önünde yere kapanmış gösteren bir duvar resmi, Atilla’yı çok kızdırmıştır. Atilla, bir ressamı çağırtmış ve bu resimdeki rolleri değiştirmesini emretmiştir. Atilla, 452 yılında, Garda gölü kıyılarında yapılan savaşta Roma Patriği I. Leon tarafından geri çekilmeye ikna edilmiştir. Onun 453 yılında vefat etmesiyle birlikte Ostrogotlar, tam olarak bağımsızlıklarını kazanmıştır.⁷⁵⁸

2.4.6. Vali-Komutan Haccac ile Kumandan Kuteybe’nin Faaliyetleri

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün ders kitaplarında, Emeviler döneminde komutan Kuteybe’nin Türk ülkelerine yaptığı seferlere değinilmiştir. Haccac ve Kuteybe ikilisinden bahsedilmiştir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Fuat Köprülü, Kuteybe b. Müslim’in faaliyetlerine Türklerin İslamlaşma sürecinde değinmiş ve objektif bir eleştirel bakış açısıyla ‘Kutaybe’nin Siyasi ve İdari Hataları’ alt başlığı altında ele almıştır. Köprülü, Kutaybe’yi fena işler yapan bir idareci olarak nitelendirmiş ve ondan kahraman bir komutan bahsetmiştir. Onun yaptığı savaşları ‘İslam fütuhâtı’ olarak değerlendirmiştir. Köprülü, bunları anlattıktan sonra Türklerin yaşadığı servet ve mamuriyet ile donanmış Maverâünnehir coğrafyasından bahsetmiştir. Semerkant ve Buhara’nın fethedilip, halkının bir kısmının Müslüman olduğu belirtmiştir. Ders

⁷⁵⁸ İsmail Ceran, “*Puvatya Savaşı (732)*”, **Dergiabant (Aibü İlahiyat Fakültesi Dergisi)**, Cilt 4, Sayı 8, Güz-2016, s.19.

kitabında, Maveraünnehir bölgesinde İslam'ın kalıcı tesir edememesinin ve orada Arap nüfuzunun oluşmaması ve egemenlik kurulamamasının nedeni şöyle açıklanmıştır:

“...Emeviye Devleti, hükümet idaresi hakkında- mesela muahharen Abbasilerde oldu gibi- muayyen bir programa geniş düşüncelere malik değildi, bu sülale, sadece, fethedilen yerlerden azami nispette para çekmek ve kavim kabilelerin hırsını bu paralarla tatmin ederek mevkillerini saklamak düşüncesinde idiler. Türkistan'ın servetini ve orada kazanılan ganaimin ehemmiyetini duyan ne kadar Arap serserisi varsa hep bu serhatlere koştukları cihetle, valilerin vazifesi de müşkildi. Horasan valileri sık sık değiştirildikleri ve bazen katledildikleri için bunlar her ihtimale karşı yalnız az zamanda büyük bir servet teminini düşünüyorlardı. Maveraünnehir varidatının önemli kısmını haraç teşkil ediyordu. Ömer b. Abdülaziz mühtedilerden haraç almak şöyle dursun, hatta onları sünnet ettirmeye bile lüzum görmemişti. Lakin zamanı hilafet-i pek az sürdüğü için o zamanda bile Horasan ve Maveraünnehir'de onun adilane fikirleri layıkıyla tatbik edilemedi...”⁷⁵⁹

Copeaux, 1931 yılı ders kitaplarında ve sonraki dönemlere ait ders kitaplarında, Türklerin Müslüman olmadan evvel, kent uygarlıklarıyla yüksek kültür düzeyleri olduğuna değinen birçok anlatımların yapıldığına değinmiştir. Orta Asya'da bulunan Türk ülkelerinin imajının; sahil kentleri olan, tüccarları çok olan ve hem hayvancılık hem de tarımsal alanlarda yaşayan ülkeler olarak tasvir edildiğini belirtmiştir.⁷⁶⁰ Orta Asya Türk devletlerinin uygarlığından ve çok zengin memleketler olduğu tasvirleri bütün ders kitaplarında anlatılmıştır. VII. asrın sonlarından itibaren Türklerin yaşadığı Mâverâünnehir bölgesinde bulunan Horasan, Baykent, Buhara, Semerkant, Fârâb, Fergana, Taşkent, Kaşgar, Harezmi gibi şehirler dönemin büyük ve medeni şehirleri olarak gösterilmiştir. Bunun yanında, sanayi olarak zengin ve ilmi, kültürel yönden de gelişmiş şehirler olarak ön plana çıkarılmıştır.

Kuteybe b. Müslim, Emevilerin Horasan İslam ordusu komutanlığına getirilmiştir. Mizaç olarak çok sert karakterli olan Kuteybe, Horasanda o dönem Müslüman olmamış Türklerin ikamet ettiği bölgeleri fethetmeye girişmiştir. Fethettiği bölgelerde çok ciddi yağma, talan ve katliam yapmıştır. Taberi, İbn Esir ve İbn Kesir gibi İslam tarihçileri, Kuteybe'nin Türklerin yaşadığı yerlerde yapmış olduğu katliamlara eserlerinde geniş yer vermişlerdir. Kuteybe, İslam dininin

⁷⁵⁹ M. Fuat Köprülü, **Türkiye Tarihi, Anadolu İstilasına Kadar Türkler**, (Yayına Hazırlayan: Hanefi Palabıyık), Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s.110,113.

⁷⁶⁰ Copeaux, **a.g.e.**, s.168.

tebliğde benimsediği ikna edici yolu benimsemeden Türkleri zorla Müslüman etmeye kalkışmıştır. Bu dönemde Türkler arasında İslamiyet yayılmamıştır.⁷⁶¹

1923-1960 yılları arasında okutulan tarih ders kitapları içerisinde Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de Kuteybe’nin faaliyetleri hakkında en detaylı bilgiler verilmiştir. Bu ders kitabında Kuteybe’nin Türklere yaptığı romantik bir dille anlatıldığı gibi Türklerin elinde bulunan memleketlerin mamur, halkının zengin, topraklarının bereketli olduğu için, Emevilerin bu coğrafyalara akınlar yapıldığı belirtilmiştir. Arap fetihlerinin nedenini dini saiklere değil ekonomik nedenlere dayandırılmıştır. Öğrencilere, Arapların Müslümanlığı yaymak için değil de Türklerin zenginliğini elde etmek için Türk ellerini istila ettiklerinden yakınılmıştır.⁷⁶² Aynı eserde, “*Türk beyleri ve hanları arasında birbiri ile vuruşmalar*” olması sebebiyle Araplar bu fırsatı kaçırmamış ve Arapların “*Türk ellerine tecavüze*” başladıkları belirtilmiştir. Burada, kardeş kavgası sonucu birlik ve beraberliğin bozulduğunu, birlik ve beraberliği bozulan devletlerin de uzun süre yaşayamayacağını ve kısa sürede yıkılacaklarını vurgulanmıştır. Bu ve benzeri gibi cümlelerle birlik, beraberlik ana fikri oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Öğrencilere içinde yaşadıkları toplumu muhafaza etmeleri, ülkelerini ele geçirmek isteyen herhangi bir dış kuvvete karşı uyanık kalmalarını öğütlemeye ve öğrencilerde bu bilinci oluşturmaya yönelik kültürel geçmişi hatırlatan kurgulanmış cümlelerdir. Geçmişten örnek verilerek, böyle ve benzeri olaylarla karşılaşmamak ve böyle duruma düşmemek için öğrencilere birlik, beraberlik ve düşmana karşı hep birlikte mücadele etme bilinci aşılanmaya çalışıldığı söylenebilir.⁷⁶³

Tarih II’de Türklerin İslam dinini kabul etmelerinin nedeni bir stratejiye dayandırılarak, artık Türkler iyice ön plana çıkarıldığı görülmektedir:

“Arapların istila amaçlarını İslamlığın yayılması gibi dinî bir ülküye atfetmek kesinlikle doğru değildir. Özellikle Emevî halifelerine, inanmadıkları ve çok kere aşağıladıkları Muhammed dininin yayılması gibi bir amaç atfetmek, gerçekten çok uzaklaşmaktır. Onlar yalnız zengin ve bayındır ülkeleri talan etmek, gittikçe genişleyen bütçelerine yeni yeni gelir kaynakları bulmak gibi alçakça emeller arkasında koşmuşlardır. Asırlardan beri hâkim yaşayan Türkler, doğal olarak bu çapulcuların hükmü altına giremezlerdi. İslam dinini kabul ederek efendilikten mevaliliğe (köleliğe) inemezlerdi. Bunun içindir ki Emeviler bir asra yakın bir müddet uğraştıkları halde Türkler arasında İslam dinini yayamamış ve küçük Türk beyliklerini bile hâkimiyetleri altına alamamışlardır. Türkler ancak

⁷⁶¹ Zekeriya Kitapçı, **Orta Asya’da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler**, Damla Ofset, Konya, 1994, s.129, 171, 191, 308.

⁷⁶² **Tarih II**, s.141-143.

⁷⁶³ **Tarih II**, s.141.

*kendilerini köle yapmak isteyen Arapların efendisi olmaya karar verdikten sonradır ki, kütle halinde İslam dinine girmişlerdir.”*⁷⁶⁴

‘Efendi’ edilen Türklere daha sonra zorla boyun eğdirilmiş anlatımı yapılmıştır. ‘...Türkler ile Araplar arasında bu kanlı çarpışmalar yıllarca sürdü. Zorla boyun eğdirilen Türkler, en küçük fırsatı kaçırmıyor, Araplara karşı derhal başkaldırıyorlardı.’ Copeaux, ders kitaplarında, Türklere boyun eğdirdiklerinin de itiraf edildiği, bu örneğin eşine az rastlanıldığını belirtmiş ve bunu ‘anti-Arap renkli milliyetçilik’ belirtileri olarak değerlendirmiştir. Bu ifade tarzı bir algılama değişikliğinin habercisi olmuştur.⁷⁶⁵

Tarih II’de Kuteybe’nin, Türkleri tamamen Arap hakimiyeti altına alamadığına değinilmiştir. Semerkant Türklerinden Tarhun, ülkesine dokunulmaması şartıyla Kuteybe’ye cizye vermeyi kabul etti. Türkler, hanları Tarhunı tahttan indirerek, yerine Gurak Hanı geçirdiler (709). Kuteybe ile olan mücadeleyi tekrar devam ettirdiler. Kuteybe Semerkant’ta, altı sene uğraştıktan sonra ancak 711 de girebildi.⁷⁶⁶ Paragrafta ‘girebildi’ fiili bilinçli olarak kullanılmıştır. ‘E bilmek’ yeterlilik fiilidir. Kendisinden önce gelen fiile ‘izin verme, gücü bir işe yetme’ gibi anlamlar katmaktadır. Bu, eğer isteseydi Türkler Semerkant’a girdirmezdi, anlamına gelmektedir. Cümle içerisinde örtük olarak, Türkler, İslam dinine kendileri isteyerek girdi anlamı verilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II’yle aynı dönem ders kitabı olarak okutulan Türk Tarihine Ana Hatları-Methal-de, Tarih II’deki gibi sert ifadeler kullanılmamıştır. Arapların istila ettiği, Orta Asya ülkelerinden olan Buhara ve Semerkant Hanlıklarının gayet müreffeh bir hayat sürdüğü anlatılmıştır. Arapların Buhara Hanlığının merkezi olan Beykent şehrini defalarca yağmalayıp, her yağmada yüzlerce deve yükü altın eşya götürdüğüne değinilmiştir.⁷⁶⁷ Fakat aynı eserde Türklerin, İslam dinine geç girip Müslüman olmamalarına neden olarak, Arapların Türk ellerine yaptıkları yağmalar gösterilmiştir: “...Halifeler Şam saraylarının israf ve eğlencelerine sarf edilecek para bulamayınca Horasan valileri şarka doğru fütuhât icrasına sevk ediyorlardı. Fütuhât ve yağma imkânı göremedikleri zamanlarda Maverâünnehir halkına tarih edilen cizyeyi tezyit ediyorlardı. Bu

⁷⁶⁴ Tarih II, s.141-146.

⁷⁶⁵ Copeaux, a.g.e., s.291.

⁷⁶⁶ Tarih II, s.144.

⁷⁶⁷ Komisyon, Türk Tarihine Ana Hatları-Methal Kısmı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.29,30.

*insafsız muamele ise halkı Araplardan ve temsil ettikleri yeni dinden uzaklaştırıyordu.”*⁷⁶⁸

1940’lardan sonra yazılan ders kitaplarında, Kuteybe hakkında sert ifadelerin yerini daha ılımlı bir anlatıma bıraktığını görmekteyiz. Bu değişimde, dönemin Hümanist yaklaşımın etkisi, Araplara bakışın değişmesi ve geleneksel İslam Tarihi anlatımının tekrar benimsenmesi gibi nedenler olduğunu söyleyebiliriz. Çok katı, sert, dramatik ve romantik ifadelerin yerini daha yumuşak söylemler almıştır.

İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı’nda Emeviler döneminde, komutan Kuteybe’nin Türklerin yaşadığı yerlere yaptığı seferleri, Kanlı Türkistan seferleri diye anlatmış “*Emeviler, millî bir hükümet kurarak yabancılara ve bilhassa Türklere büyük zulümler yapmışlardır*” diyerek sert ifadelerden kaçınılmıştır.⁷⁶⁹ Aynı dönemde okutulan Mansel’in yazdığı ders kitabında Kuteybe’ye yönelik eleştiriler oldukça sınırlı tutulmuştur. Kuteybe’den, büyük bir komutan ama iyi bir idare adamı değildi diye bahsetmiştir.⁷⁷⁰ Yine İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Danışman-Akın: “*Araplar Türk ellerinin göz kamaştırıcı zenginliğini ve uygarlığını görünce buraları elde etmeye savaştılar. Orta Asya uygarlığını bütün eserleri ile yağma etmeye başladılar*” demişlerdir.⁷⁷¹ Kuteybe’nin Türk coğrafyalarına akın düzenlemesini DP döneminde okutulan Akşit ise ‘*görülmedik zulüm yaptılar*’ ve bu dönemde okutulan İnal- Ormancı ise ‘*Türk dünyasını inim inim inletti*’ diye belirtmişlerdir.⁷⁷²

İncelenen ders kitaplarında Kuteybe hakkında⁷⁷³ yapılan romantik anlatımlarda, kısmen de haklı yorumlar olsa da, buralarda bile dramatik anlatımlar öne çıkarılmıştır. Emevi dönemi Türk-Arap mücadelelerinin bu kadar sert anlatılması ile öğrenciler konunun içerisine çekilmeye çalışılmıştır. Böylece Türk öğrencilerin aidiyet duygusu sağlamlaştırmak istenilmektedir.

Öğrencilere hiçbir suçun cezasız kalınmadığı göstermek için, Kuteybe örneği verilmiştir. “*Halife Süleyman’ın, Kuteybenin fazla kuvvetlenmesi ve bu kuvveti kendi*

⁷⁶⁸ **Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal Kısım-**, s. 67.

⁷⁶⁹ **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s. 46-52 ve s.59.

⁷⁷⁰ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.39.

⁷⁷¹ Danışman-Akın, **a.g.e.**, s.7.

⁷⁷² İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s. 78; Akşit, **a.g.e.**, s.63.

⁷⁷³ Ders kitaplarında Kuteybe’nin nasıl anlatıldığı için Bkz: Tercan Yıldırım, “*Tarih Ders Kitaplarında “Öteki” Kurgusu: 1930’lı Yıllar Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi (TUHED)**, 3 (1), 2014, s.79.

saltanatı aleyhine kullanmasından korkarak, bütün kardeşleri ve aile efradı ile birlikte öldürttü (717)”⁷⁷⁴ denilerek, örtük olarak Kuteybe’nin Türklere yaptığı zulümlerin cezasını, öldürülmekle aldığı belirtilmiştir.

Ders kitaplarında, Arapların Maverâünnehir faaliyetlerinde ve Türklerin İslamlaşma sürecinde adı sıklıkla anılan Kuteybe bin Müslim, tartışmaların odağındaki kişilerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ders kitaplarında, kişiliği ve yaptığı fetihler çok eleştirilmiştir. Kuteybe bin Müslim’in, sert biçimde eleştirilmesinin ideolojik olduğunu söylebiliriz. Hakkında tarihsel gerçeklerden uzak yorumlar yapılmıştır.

Bazı ders kitaplarında Kuteybe yerine onu yetiştiren, Türk topraklarını feth etmesi için görevlendiren kumandan ve vali olan Haccac eleştirilmiştir. Haccac, Hicaz valisiydi. Abdülmelik, Iraklıların ve Haricilerin çıkardıkları karışıklıklar yüzünden Hicaz’a ek olarak, Irak ve Horasan valiliklerini de Haccac’a vermiştir. Kufe ve Irakta Şiiilere karşı şiddetli bir siyaset güden Haccac, binlerce Şii öldürdü. Haccacın Iraktaki şiddetli baskısı, zalimane idaresi ve Türkistan üzerine gönderdiği ordunun komutanı Abdurrahman’a karşı sert ve şiddetli muamelesi, Abdurrahman’ın isyanına neden oldu. Bunun üzerine Iraklılardan yüz bin kişi Abdurrahman kuvvetlerine katıldı. Bu savaşların birinde Haccac kesin yenilgiye uğradı. Fakat bozgunluktan yılmayan, bütün güçlükler karşısında sarsılmak nedir bilmeyen Haccac, rakibini sonunda yenmiş, öldürmüştü ve isyanı bastırmıştı.⁷⁷⁵

Görüldüğü gibi zalim olarak anlatılan Haccac’ın, kimi yerde de iyi hasletlerine değinilmiş, hiçbir şeyden yılmayan, güçlükler karşısında sarsılmadığının üzerinde durulmuştur. Ders kitaplarında Haccac, çok kan dökmesinden dolayı ‘zalim’ sıfatıyla anılmış ve “*Haccac-ı Zalim*” ifadesi kullanılmıştır. İncelenen ders kitaplarında Haccac’dan, devrin en büyük komutanı olup, sert karakterli, en ufak bir isyanı bastırmak için en feci zulümleri yapan, yüz yirmi bin kişi öldürdüğü, seksen bin kişiyi hapsedtiğini yazmışlardır.⁷⁷⁶ Ders kitaplarında, Emevilerin yaptığı sefer ve fetihler detaylı bir şekilde anlatılmasına rağmen, en ünlü komutanlarından olan Haccac yeteri kadar açıklanmıştır. Sadece ismine atıfta bulunulmuştur. Öğrencilerin

⁷⁷⁴ Tarih II, s.145.

⁷⁷⁵ İnal-Ormancı, a.g.e, s.73.

⁷⁷⁶ Emin Ali, a.g.e, s.60,61; İnal-Ormancı, a.g.e, s.72,73.

bilinçaltına Haccac'ın ne kadar zalim olduğu düşüncesi verilmeye çalışıldığı söylenilebilir.

Haccac tarafından belirlenen politikalar sayesinde Emeviler çok önemli başarılarla imza atmışlardır. Haccac, Kuteybe gibi komutanları yetiştirmiştir. Kuteybe her ne kadar, ders kitaplarına Türk ellerine yaptığı yağmalar ve zulümlerle kötü bir isim olarak anlatılsa da, Emevî hâkimiyetini sağlamlaştıran ve Mâverâünnehir'in İslamlaşmasının önünü açan kişidir.⁷⁷⁷

Ders kitaplarında Haccac'ın sadece zalim yönüne değinilmesi, Onun yaptığı diğer şeyleri göz ardı edilerek anlatılmaması durumu objektiflikten uzaktır. Haccac, büyük bir kumandan olmasına rağmen, aynı zamanda ünlü bir hatiptir. Irak valisi olduğunda, Fırat'la Dicle nehirleri üzerine kanallar yaptırarak geniş arazileri sulatmış ve tarımda verimi arttırmıştır. Bataklık halde bulunan yerleri kurutarak tarıma açmış ve buralara çiftçiler yerleştirmiştir. Bozulmuş olan Posta teşkilatını yeniden toparlamıştır. Malı mülkü sevmediği ve öldüğünde miras olarak çok az bir şey bıraktığı kaynaklarda yer almamaktadır.⁷⁷⁸ Bu iyi özellikleri ve yaptığı iyi işler ders kitaplarında yer almamaktadır.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönem ders kitaplarında, Emevi'ler döneminde çok sert ifadelerle anlatılan Türk-Arap ilişkileri ve Türklerin arasında İslamiyet'in geç yayılmasının nedeni olarak, Emevi politikalarına bağlayan anlayışın, daha sonraki ders kitaplarına da bu şekilde yansımadağını görmekteyiz. Bu olumsuz durumu anlatmak için sert ifadeler kullanılmamış ve kelimeler bilinçli seçilmeye çalışılmıştır. Ders kitabı yazarları, Türklerin İslam dinine karşı oldukları için değil, Türk ülkesinde Arap hâkimiyeti istemedikleri için, karşı çıktıklarını belirtmişlerdir. Bu yazarlar, Cumhuriyet'in ilk dönem ders kitaplarına yansıyan, Emevi'lerin, kumandan Kuteybe zamanında Maveraünnehir'de Türk ülkelerine yapılan savaşları talan, yağma olarak değil de, İslam literatüründe kullanılan mücadele, akın, fetih vb. gibi kelimelerle izah etmişlerdir.

2.4.7. Ömer B. Abdülaziz Dönemi

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitapları, bütün Emevi halifelerini kişilik olarak kötü olarak anlatmalarına rağmen iki halifeyi istisna tutmuşlardır: biri

⁷⁷⁷ Lewis, **Tarihte Araplar**, s.105.

⁷⁷⁸ İrfan Aycan, 'Haccac B. Yusuf Es-Sekafi', **D.İ.A.**, Cilt 14, İstanbul, 1996, s.428.

Yezid'in oğlu II. Muaviye ötekisi ise Ömer b. Abdülaziz'dir. Ömer b. Abdülaziz Emeviler halifeleri içerisinde çok önemli bir konumda olmasına rağmen Atatürk dönemi okutulan Tarih II'de; İnönü döneminde okutulan Taner ve Unat-Su'da; DP döneminde okutulan Oktay ve Atsız-Oran'ın bu halifeden hiç bahsetmedikleri görülmektedir. Ömer b. Abdülaziz'den bahsetmeyen yazarların her yönden Emevi halifelerini külliye kötü göstermek amacını taşıdıkları söylenebilir. Bu yazarlar, halifelerin Arapçılık yapması, hareketlerin İslam anlayışına pek uygun olmaması ve Türklerin Müslümanlığı geç kabul etmesine neden olarak halifeleri göstermişlerdir.

Ömer b. Abdülaziz, halife olur olmaz Emevilerin, Muaviye'den beri Haşim oğullarına yaptıkları zulmü ve hakaretleri yasaklamıştır. Adil, dindar, faziletli bir halife olarak tanıtılmıştır. Valilere, eğer adaletten ayrılırlarsa idam edileceklerini bildirmiştir. Türklerle, savaşmak yerine uzlaşma siyaseti izlemiştir. Araplara, Türkler ülkelerine yağma yapmalarından vazgeçmelerini, Müslümanlığı kabul eden Türklerden, haraç ve cizye vergisi almayıp onlara adaletle hükmedileceğini söylemiştir.⁷⁷⁹ İnönü ve DP döneminde okutulan ders kitaplarında da Ömer b. Abdülaziz'in bu yönüne değinmiş ve Türklere karşı gösterdiği uzlaşma siyaseti övgüyle anlatılmıştır.⁷⁸⁰ 1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü, Ömer b. Abdülaziz'in, Müslüman olmayan Türklerden haraç almak şöyle dursun, onları sünnet ettirmeye bile lüzum duymadığını belirtmiştir. Her yazar gibi Köprülü'de, Ömer b. Abdülaziz'in hilafetinin az sürdüğünden yakınmış ve ondan sonra adil bir yönetimin layıkıyla Maveraünnehirde uygulanmadığını söylemiştir.⁷⁸¹

DP döneminde okutulan İnal-Ormancı'da, Ömer b. Abdülaziz'in, Türklerin İslam'ı benimsememesi halinde bölgenin kısa sürede elden çıkacağını öngördüğünü belirtmiştir. Ömer b. Abdülaziz, bu nedenle Türklere adaletle hükmetmeye çalışmış ve Türklerden vergi alınmamasını emretmiştir. İnal-Ormancı, Ömer b. Abdülaziz'in bu davranışından dolayı, İslamiyet'in Türkler arasında, diğer dönemlerden daha hızlı yayıldığını söylemiştir.⁷⁸² Ömer b. Abdülaziz'den bahseden ders kitapları, onun erken vefat etmeseydi veya yerine kendisi gibi düşünen bir halife gelseydi, Türklerin

⁷⁷⁹ Ömer Cide, "Devlette Birliği Sağlama Örneği Ömer B. Abdülaziz", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, Haziran-2018, s.67-71.

⁷⁸⁰ *Tarih Hulusa El Kitabı*, s.51; Mansel ve diğerleri, *a.g.e.*, s.39; İnal-Ormancı, *a.g.e.*, s.78; Akşit, *a.g.e.*, s.63.

⁷⁸¹ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s.113.

⁷⁸² İnal-Ormancı, *a.g.e.*, s.78.

yaşadığı Mâverâünnehirin gerçek anlamda fethi tamamlanır ve Türkler İslam’a daha önce girebilirdi gibi anlatımların, ders kitaplarının hepsinde yer aldığı görülmektedir.

DP döneminde okutulan Oktay, Ömer b. Abdülaziz hakkında diğer ders kitaplarında geçmeyen bir bilgi vermiştir. Oktay, Emeviler Devletini yıkıp yerine kurulan Abbasiler Devletinin kurucularının bütün Emevi halifelerinin mezarlarını açarak tahkir ettiğini belirtmiştir. Sadece Yezid’in oğlu II. Muaviye ile Ömer b. Abdülaziz’in mezarının açılmayıp tahkir edilmediği vurgulanılmıştır.⁷⁸³

1923-1960 yılları arasında okutulan tarih ders kitaplarında, Emeviler döneminde Türk-Arap ilişkilerinin hiç iyi anlatılmadığı görülmektedir. Emeviler hakkında anlatılanlara bakıldığı zaman İslam Medeniyetine bir tepki varmış gibi gözükse de asıl tepkinin İslam’a değil de Emevilere karşı olduğu söylenebilir. Emevilerin uyguladığı yanlış politikalar ve yağma hareketleri yüzünden Türk-Arap ilişkileri gelişmemiş ve Türklerin de İslamiyet’e geç girmesi buna dayandırılmıştır.

2.4.8. Emevilerin Yıkılması

İncelenen ders kitaplarında Emevi fetih hareketlerine, genel olarak baktığımız zaman, sadece fethedilecek yerin stratejik konumu, hazineye katkısı gibi amaçlarla ve oraları sömürmeye dayalı bir fetih planı yapmadıklarını görmekteyiz. Dört halife döneminde olduğu gibi Emeviler döneminde de, öncelikle İslam dinini yüceltmek ve yaymak anlayışı fetih hareketlerinin temel felsefesini oluşturmuştur. Ancak bunun yanında bu anlayışın bazı yöneticilerinde ve bazı komutanlarında olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca, ders kitaplarında anlatılan Emevilerin, fethettikleri topraklara, başka yerlerden Arap kabileleri getirerek oraları iskân etmeleri; fethedilen topraklarda yapılan, siyasî, dinî, sosyal, ticarî, kültürel ve askerî amaçlar, buralardaki kalıcı hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak istediklerini gösterir.

Emevîler döneminde, devletin sınırları Avrupa’da İspanya’ya kuzeyde ise Orta Asya’ya kadar genişlemiştir. İslam anlayışına göre fethedilen bölgelerde, fethettikleri ülke insanlarına, cizye ödemek şartıyla kendi dinlerinde özgürce ibadet etme hakkı tanımışlardır. Bu İslam anlayışı Emevîler döneminde farklı şekillerde uygulanmıştır. Emevîler, Arapları birinci sınıf, Müslüman olsalar bile diğer milletleri ikinci sınıf anlayışının hakim olduğu bir sistem kurdular. İslam’ı kabul eden ancak

⁷⁸³ Oktay, a.g.e., s.82.

Arap olmayan adına Mevali⁷⁸⁴ denen kişiler, Ömer b. Abdülaziz dönemi hariç diğer dönemlerde farklı muamele görmüşlerdir. Baştan beri böyle devam eden Arap milliyetçiliğini ön planda tutan bu anlayış, Emevilerin yıkılmasında çok önemli etken olmuştur. Hatta incelenen ders kitapları Mevali uygulamasını, Emevileri yıkan en önemli birinci neden olarak göstermişlerdir.

İncelenen ders kitaplarında Emevî halifelerinin, dört halife döneminden daha farklı oldukları görülmektedir. Dört halifede olan karizmatik yönetici vasfını Emevi halifeleri kullanamamış ve bu eksik yönlerini baskıya başvurarak konumlarını korumaya çalışmışlardır. Devleti, dört halife gibi Kur'an ve sünnete uygun olarak değil de kendi çıkarlarına göre yönetmişlerdir. Emevilerin bu uygulamaları karşısında, Arap olmayan halk, kendi içlerinde kendi milletlerini ön plana çıkaran bir oluşum kurmuşlardır. Devlete karşı kin ve nefretin oluşmuş ve “Şuûbiyye” hareketi ortaya çıkmıştır. Arap olmayan Müslümanlar “Şuûbiyye” denilen partiler kurdular. Arapların diğer milletlerden üstün olmadıklarını, hatta kendilerin birçok yönden Araplardan üstün olduklarını ileri sürdüler.⁷⁸⁵ İnönü döneminde okutulan Mansel, bağımsızlık ve özgürlük kavramlarının, Türk milletini diğer milletlerden ayıran özelliklerden birisi olduğunu vurgulamıştır. Mansel, : “...*Türkler ise Emevi idaresinin kötülüğünden ve kendilerine yapılan köle muamelesinden tiksiniyorlar, istiklallerini alan Araplardan hoşnut bulunmuyorlardı... Türklerde, Emevilere düşman olan bu harekete yardım ettiler*”⁷⁸⁶ diyerek belirtmiştir. Böylelikle Türk milletinin, geçmişten beri bağımsızlığını zedeleyen hiçbir devletin idaresi altına girmeyeceği düşüncesinin, öğrencilere aktarılmaya çalışıldığı söylenilebilir. Wellhausen, Emevî Devletinin uyguladığı Mevali politikasını yanlış bulmuş ve İslam dininin sınıf ayrımını ortadan kaldırılmasına rağmen Emevilerin bunu tekrar uygulamaya koymasını tenkit etmiştir. Emevilerin yıkılmasında Müslüman olmayan Türklerin değil bilhassa Maveraünnehir de Müslüman olmuş fakat Emevi haksızlığına uğramış Horasanlıların etkili olduğuna değinmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁸⁴ Mevali, Arap ırkından olmayan diğer Müslümanları belirtmek için kullanılan bir terimdir. Emeviler döneminde Mevali grubu içerisinde Türkler, İranlılar, Kuzey Afrika ve Endülüs'te bulunan Berberiler'le, Mısır'ın yerli halkı olan Kıptiler yer almaktadır. İsmail Yiğit, 'Mevâlî', **D.İ.A.**, Cilt 29, Ankara, 2004, s.424-426.

⁷⁸⁵ Akşit, **a.g.e.**, s.64.

⁷⁸⁶ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.40.

⁷⁸⁷ Julius Wellhausen, **Arap Devleti ve Sükûtu**, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s.237.

Emevilerin Arapçılık politikaları geliştirmeleri ve Arap milliyetçiliği yapmaları ve bu nedenle yıkılmaları bütün ders kitaplarında yer almıştır. Tarih II’de bu durum, “Emevilerin takip ettikleri siyaset, Arap olmayan kavimlerin kendi aleyhlerindeki düşmanlıklarını şiddetlendirmiştir”⁷⁸⁸ denilerek belirtilmiştir. Uygulanan yanlış devlet politikaları ve İslam anlayışı ile bağdaşmayan mevali ayrımcılığı Emevilerin yıkılışını hızlandırmıştır. Ders kitaplarında Arap olmayan diğer Müslümanlara ikinci sınıf insan muamelesi yapma anlayışının, Emevilerle başlayıp, onlarla bittiği vurgulanmıştır.

İncelenen ders kitaplarında geçen, yıkılışa etki eden diğer bir neden de Araplar arasındaki iç mücadele ve çekişmelerdir. Eskiden beri var olan Emevî-Hâşimî üstünlük mücadelesi bu dönemde de devam etmiştir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de Şiilerin, Haricilerin ve Abbas oğullarının Emeviler aleyhine çalışmış olmaları yıkılışa etki eden diğer bir neden olarak gösterilmiştir. Eskiden beri süregelen Haşimoğulları-Ümeyyeoğulları kavgası, bu dönemde tekrar hız kazanmıştır.⁷⁸⁹ Emevilerde, Muaviye ve İbn Zübeyr’i destekleyen Kuzey Arapları ve Güney Arapları ortaya çıkmıştır.⁷⁹⁰ DP döneminde okutulan Akşit, Arapların eskiden beri Kuzey ve Güney Arapları olmak üzere ikiye ayrıldığını, birbirlerini hiç sevmediklerini ve Müslüman olduktan sonra da Emeviler döneminde bu geçimsizliklerini devam ettiğini belirtmiştir.⁷⁹¹

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında, Emevî iktidarının en çok eleştirildiği ve Emevilere karşı muhalefet edilen ve hatta Emevileri yıkılışa götüren konuların başında, onların siyasî uygulamaları vardır. Bunlar: Kerbelâ isyanında Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi, Hz. Muhammed’in soyuna karşı uygun olmayan davranışlar ve halifeliği saltanat şeklinde ikame etmeleri şeklinde sıralanabilir. Ders kitaplarında, Emevi halifelerinin ulaşmak istedikleri hedef için dini değil de iktidarın menfaatine olan uygulamaları esas aldıkları ve yaptıkları uygulamalar öğrenciye açık bir şekilde gösterilmiştir. Politikalarında genelde pragmatizme dayalı bir yaklaşım tarzını benimseyen idarenin kimi uygulamaları dine aykırı olmuştur. İlk pragmatik yaklaşımını Muaviye’nin, oğlu Yezid’i, sağlığında

⁷⁸⁸ Tarih II, s.147.

⁷⁸⁹ Tarih II, s.147.

⁷⁹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, ‘Abbâsîler’, D İ.A, Cilt I, İstanbul, 1988, s.31.

⁷⁹¹ Akşit, a.g.e, s.64.

kendisinden sonra halife seçmiştir. Abdülmelik zamanında komutan Haccac'ın, aylarca Mekke'yi muhasara ederek oradaki Müslümanları aç bırakması, Kâbe'ye sığınanları orada katletmesi gibi uygulamalar, yönetimde dini değerleri değil de menfaati esas aldıklarına dair sadece birkaç delildir. Ders kitapları, Emevilerden, İslam'ın özüne ilk olarak darbeyi vuranlar olarak değerlendirmektedirler. Bu konuda hepsi bu düşünce çerçevesinde İslam Tarihi anlatımı yapmışlardır.

İncelenen bütün ders kitaplarında, Hz. Muhammed ve Dört Halife Dönemleri Türk çocuklarına, örnek alınması gereken kişiler olarak gösterilmiştir. Fakat Emevilerin anlatıldığı bölümlerde bu anlayıştan vazgeçilmiştir. Emeviler- halifeliği saltanata dönüştürme, Kerbela olayı ve Türk ülkelerinde yaptıkları katliamlardan dolayı olsa gerek- örtük olarak kötü gösterilmeye çalışılmış ve bu doğrultuda anlatımlar yapılmıştır.

2.5. Lise Tarih Ders Kitaplarında Abbasiler Devleti

Abbasiler, Emevilerden sonra İslam dünyasının başına geçmiş, 750-1258 yılları arasında Bağdat'ta hüküm sürmüş bir İslam devletidir. Devleti kuran kişiler Hz. Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelen kişiler olduğu için ona nispetle Abbasiler ismi verilmiştir.⁷⁹² Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı'nda ve DP döneminde okutulan Oktay'da Emeviler Devleti, Emevi Saltanatı başlığı adı altında anlatılmasına rağmen, aynı ders kitaplarında Abbasiler saltanatı diye bir başlık kullanılmadığı görülmektedir.⁷⁹³

Abbasiler de Emeviler gibi, veraset sistemi ile halife olunmasını aynı şekilde devam ettirmiştir. 1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında yazarlar, Emevi devletini anlatırken, Muaviye'yi, halifelik kurumuna veraset sistemini getirdi, bu yüzden İslam Tarihinde kötü anılmıştır diye eleştirmişlerdir.⁷⁹⁴ Fakat aynı yazarlar, Abbasilerdeki veraset sistemini eleştirmedikleri ve Emevilere karşı Abbasiler'in tarafı tutan bir anlatım yaptıkları görülmektedir. Yazarlar,

⁷⁹² Hakkı Dursun Yıldız, 'Abbasiler', **D.İ.A.**, Cilt 1, İstanbul, 1998, s.31.

⁷⁹³ **Tarih II**, s.125; **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.46; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.73.

⁷⁹⁴ Akşit, **a.g.e.**, s.65; Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.49.

Emevilerin halifeliği saltanata dönüştürdüğü için, Emevilere tepki niteliğinde bu başlığı kullandıkları söylenilebilir. Abbasiler, Emeviler gibi milli bir Arap devleti olmamıştır. Bütün Müslümanları eşit görmüş, Müslüman kimliğini ön plan çıkaran bir devlet olmuştur.

2.5.1. Ebu Abbas Abdullah es-Seffâh

Abbasiler Devletinin ilk halifesi Ebu Abbas Abdullah es-Seffâh'dır (750-754). Bütün Emevi hanedanından olan kişileri, ileride isyan edebilirler düşüncesiyle öldürtmüştür. Bu nedenle kendisine Seffâh (kan dökücü) lakabı verilmiştir. Bütün ders kitaplarında Ebu Abbas Abdullah Seffâh'ın, es-Seffâh (kan dökücü) lakabıyla nitelendirildiği görülmektedir.⁷⁹⁵

Bütün ders kitaplarında hemen hemen Ebu Abbas Abdullah Seffâh'ın, Emevi soyundan olanları tamamen yok etmek için mücadeleye başladığı anlatılmıştır. Bu mücadelenin zulüm, işkence ve katletme biçiminde yapıldığı anlatılmış fakat olayla ilgili örnek verilmemiştir. Sadece 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, olayın büyüklüğünü göstermek için şu örneği vermiştir:

“Ebu Abbas'ın katliamlarından kurtulan yüze yakın Emevi rüesası, Ebu Abbas'ın amcası Abdullah'a irtica etmişlerdir. Abdullah bunları güzellikle kabul ederek yemeğe çağırdı. Yemek esnasında bir şair, peygamber sülalesine karşı Emevilerin yaptıkları mezalimi, Ali, Hasan ve Hüseyin'in şahadetine ait fecayi musavver bir şiir inşadına başlamıştı. Şiirin nihayetine doğru ellerinde işkence aletleri ile cellatlar salona dahil olmuş, misafır Emevilerin hepsini boğmuşlardır. Abdullah, gözlerinin önünde cereyan eden bu kanlı sahne ile kanaat etmemiş, Emevi ölüleri üzerine kilimler serdirerek üstüne çıkmış, zevkle yemeğe devam etmiştir.”⁷⁹⁶

İncelenen bütün ders kitaplarında Emevi halifelerinin takip ettiği ve yıkılmasının nedenlerinden olarak, devlette bütün önemli makamları kendi soyundan olan kişilere vermesi olarak anlatılmıştır. Aynı davranışın, Abbasilerin ilk dönemlerinde de devam ettiği görülmektedir. Ebu Abbas, devletteki bütün mühim vazifeleri Abbasi sülalesine mensup olanlara vermiştir.⁷⁹⁷ Benzer duruma kendisinden sonra gelen diğer halifelerde pek rastlanılmamaktadır.

2.5.2. Mansur Dönemi

Ebu Abbas'tan sonra kardeşi Mansur 774-775 tarihleri arasında halife olmuş ve Bağdat şehrini inşa ederek devletin merkezini buraya taşımıştır. Bütün ders

⁷⁹⁵ Tarih II, s.149; Mansel ve diğerleri, a.g.e., s.42; Akşit, a.g.e., s.65.

⁷⁹⁶ Emin Ali, a.g.e., s.70.

⁷⁹⁷ Emin Ali, a.g.e., s.69,70.

kitaplarında hemen hemen Mansur'un devlet merkezini deðiştirdiğine değinilmiş fakat devlet merkezini niçin Bağdat'a taşıdığı anlatılmamıştır. Sadece 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, bu durumun nedenini; Abbasiler saltanatlarını Araplardan ziyade Acemlerin ve Türklerin yardımıyla devam ettireceklerini anladıkları için, hükümet merkezini Acem ve Türk coğrafyasına yakın Dicle kenarına nakletmeyi uygun bulmuşlardır diye açıklamıştır.⁷⁹⁸ Bu anlatımda, erken Türk Tarih Tezi'nin etkisi görülmektedir. Türkler ön plana çıkarılarak, devletin geleceğinin Türkler ve Acemler'in yardımları ile olacağı vurgulanmıştır.

Mansur, Abbasi İhtilalinin öncülüğünü yapan ve devlet kurulduğu zaman da çok yardımlarını gördüğü Horasanlı Ebu Müslim'in, nüfuzunu çok arttırdığı için endişelenmiş ve bir yolunu bularak onu öldürtmüştür.⁷⁹⁹ 1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında genel olarak Abbasi halifesi Mansur'un iki önemli olayı icra ettiği anlatılmıştır: Birincisi, Abbasi sülalesini başa getirmek için siyasi mücadeleler veren Ebu Müslim el Horasânî'yi Bağdat'a getirerek hile ile öldürtmüştür. Ders kitaplarında halife Mansur'un bunu yapması meşum ve kötü bir olay olarak görülmüştür. İkincisi ise Belh Türklerinden olan Halit İbn Bermek'e devlet yönetiminde önemli görevler vermesidir. Bunu yapması da takdir edilmiştir.⁸⁰⁰ Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de ve İnönü döneminde okutulan Taner'de, Mansur'un Bermek oğullarına devlette yüksek görevler vermesini, yaptığı en doğru iş olarak anlatmıştır.⁸⁰¹

1923-1960 arasında yazılmış olan bütün lise tarih ders kitaplarında, İslam tarihi Ehl-i Sünnet⁸⁰² ve Sünnilik anlayışı ile yazılmıştır. Tarih boyunca Sünniliğin karşısında düşman olan Şiilik⁸⁰³ ve bu inanca mensup olanlar kötü olarak anlatılmıştır. Ders kitaplarında genel olarak Aleviler adı altında Şiilik inancını benimseyenlerin kast edildiği anlaşılmaktadır. Günümüzdeki ve Türkiye'deki

⁷⁹⁸ Emin Ali, **a.g.e.**, s.68.

⁷⁹⁹ İbnü'l Esir, **el-Kamil Fi't-Tarih**, (Çev. Abdullah Köşe), Bahar Yayınları, Cilt 5, İstanbul, 1989, s.380-395.

⁸⁰⁰ **Tarih II**, s.149; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.42; Akşit, **a.g.e.**, s.65.

⁸⁰¹ **Tarih II**, s.149; Taner, **a.g.e.**, s.64.

⁸⁰² Ehl-i sünnet; Hz. Muhammed ile sahabesinin yolundan giden, onları İslam uygulamasında örnek alan kişiler demektir. Ehli Sünnete bağlı olan ve uygulayan kişiler ise Sünni denilmektedir. Yusuf Şevki Yavuz, 'Ehl-i Sünnet', **D.İ.A.**, Cilt 10, İstanbul, 1994, s.525-530.

⁸⁰³ Şia; Hz. Muhammed'in vefat etmesinden sonra, İslam devletini Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin yöneteceği düşüncesi etrafında birleşen teşekküllerin ortak adıdır. Bkz: Mustafa Öz, 'Şia', **D.İ.A.**, Cilt 39, Ankara, 2010, s.111.

Alevilik ile bir ilgisi yoktur. Bütün ders kitaplarında hükümdarların Alevilere karşı acımasız davrandığı ve onlara zulüm ettikleri hakkında birçok bilgi vardır.

Abbasiler'in Emevi Devletini yıkıp iktidar olması durumu bir 'Abbasi İhtilali' sonucunda gerçekleşmiştir. Bu 'Abbasi İhtilali'nin oluşmasında Mevali veya Horasanlı isimleri ön plana çıkmaktadır. Mevali veya Horasanlı denilirken belli bir ırkın da ön plana çıkarılmadığı bilinmekle beraber İslam Tarihi kaynaklarında bu dönemde Horasanda Türklerin yaşadığı belirtilmektedir.⁸⁰⁴ 1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında; Horasan bölgesinde -Türklerin yaşadığından ve Abbasi İhtilaline Horasanlı Ebu Müslim'in destek verip başarılı olmasından dolayı olsa gerek- Abbasilerin devlet kurmalarında Türkler ön plana çıkarılmış ve Ebu Müslim Türk olarak nitelendirilmiştir.

Abbasilerin, Emevileri yıkıp, devlet kurmalarında Horasanlı Ebu Müslim'in faaliyetleri çok büyük olmuştur. Copeaux, bazı ders kitabı yazarlarının Ebu Müslim'i Türk olarak kabul edip, Abbasi hanedanını Türklerin başa geçirdiğini, dolaylı ve örtük olarak anlattıklarını söylemektedir. 750 yılında Emevilere karşı Abbasi komplosunu örgütleyen Horasanlı Ebu Müslim'in adlı kişinin Türk olduğu nitelendirilmekte ve Türk olmasına birçok atıf yapılmaktadır. Copeaux, bunu Orta Asya konusunda yapılan benzetmelere dayandırmaktadır. Bunun altında her Orta Asyalının Türk sayıldığı gibi her Horasanlının da Türk olduğu düşüncesi yatmakta olduğuna değinmiştir. Bu varsayımlar, büyük Abbasî halifeliğinin kökeninde Türklerin bulunduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır.⁸⁰⁵

1923-1930 yılları arasında okutulan ders kitaplarında Ebu Müslim el Horasanî'yi Türk gösteren ilk anlatımın Fuat Köprülü'nün yazdığı Türkiye Tarihi adlı eserde olduğu tespit edilmiştir. Köprülü, Abbasilerin kuruluşunda Ebu Müslim'in rolüne değinmiş ve hilafeti büyük bir kolaylıkla Âl-i Abbas'a temin ettiğini söylemiştir. Onun hakkında "*mahiyet-i ırkiyyesi malum olmamakla beraber, tarihi bazı mülahazalara tebaan Türk olması ihtimalini pek kuvvetli gördüğümüz Ebu Müslim'in...*" ifadesi ile Türk olabileceğini belirtmiştir.⁸⁰⁶ Fakat yazarın, aynı

⁸⁰⁴ M. Şemsettin Günaltay, "Abbas Oğulları İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", **Belleten**, Cilt 6, Sayı 23-24, Ankara, 1942, s.179.

⁸⁰⁵ Copeaux, **a.g.e.**, s.297, 299.

⁸⁰⁶ Köprülü, **Türkiye Tarihi**, s.118.

zamanda ‘mahiyet-i irkiyyesi malum olmamakla beraber’ ifadesini kullanarak, kesin konuşmaktan da kaçındığı görülmektedir.

Köprülü’den sonra, Ebu Müslim el Horasanî’yi Türk gösteren anlatımın ikinci örneği Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de görülmektedir. Ders kitabında, Emeviler devleti anlatılırken yapılan Arap vurgusu, Abbasiler dönemi anlatırken terk edilmiş ve Müslümanlık vurgusuyla bu devlet anlatılmıştır. Türk Tarih Tezi’nin etkisiyle Abbasi devletinin kuruluşunda Türklere rol biçilen anlatımlar ön plana çıkarılmıştır. Emevilere karşı Horasan’da ayaklanarak, Emevi saltanatı deviren kişinin Ebu Müslim olduğunu söylenmiş ve o net bir biçimde ‘bir Türk genci’ olarak nitelendirilmiştir:

“Horasanda Ebu Müslim namında bir Türk genci, ihtilal teşkilatının başına geçti. Artık senelerden beri Arapların kendi başlarına karar veremedikleri ve yapamadıkları iş olacak, büyük netice behemehâl elde edilecekti. Horasanlı Ebu Müslim, Merv civarında, Sefideç köyünde açıktan açığa isyan etti. Etrafına topladığı Türklerle, Emevilerin en çok güvendikleri kumandanlarından Horasan Valisi Nasir bin Seyyari mağlup etti. İranlıların da iltihak ettiği kuvvetli bir Türk ordusu ile Horasanı ve İran’ı kamilen hakimiyeti altına aldı. Bir taraftan da ileri gönderdiği ihtilalciler vasıtasıyla, Kufede bir evde gizlenerek yaşamakta olan Abbas oğullarından "Ebu Abbas Abdullah'ı gizlendiği yerden çıkartarak, halife ilan ettirdi.”⁸⁰⁷

Bu anlatım ile Türkler, Emevi saltanatının yıkılmasında etkili olmuş ve yerine adil bir Müslüman yönetiminin yani Abbasilerin gelmesini sağlayan bir millet olarak gösterilmiştir. Ebu Müslim’in Ebu Abbas’ı halife ilan ettirdi diyerek, bu durum açık şekilde vurgulanmıştır. ‘Ettirdi’ fiili zorla boyun eğdirmek, itaat ettirmek anlamındadır. Bu fiil kullanılarak, vurgulanan anlatım pekiştirilmiştir.

DP döneminde okutulan Atsız-Oran’da da Ebu Müslim Türk olarak gösterilmiş ve hatta Abasilerin ikinci halifesi Mansur, kendilerini iş başına getiren Ebu Müslim’i öldürmekle, bir küçüklükte bulunduğu belirtilmiştir.⁸⁰⁸ Ebu Müslim’i Türk olarak gösteren anlatımlara, İnönü döneminde okutulan lise tarih ders kitaplarında rastlanılmamıştır.

Yazarlar, her ne kadar Ebu Müslim el Horasanî’yi Türk soyundan olan birisi gibi gösterecekler de gerçekte Ebu Müslim el Horasanî’nin etnik kökeni kesin olarak

⁸⁰⁷ Tarih II, s.148.

⁸⁰⁸ Atsız-Oran, a.g.e., s.50.

bilinmemektedir. Fakat kendisinin Arap olmamakla birlikte Türk mü yoksa Fars asıllı mı olduğuna dair herhangi bir kaynak ve bilgi de mevcut değildir.⁸⁰⁹

Halife Mansur, incelenen bütün lise tarih ders kitaplarında Ebu Müslim'i hile ile öldürtmesi durumu eleştirilmesine rağmen, döneminde Bağdat şehrini kurması ve Abbasilerde ilk ilim ve kültür hareketlerini başlatan bir halife olması takdir edilmiştir. Mansur, Harun Reşit'ten önce Abbasilerin ilk büyük halifesi olarak kabul edilmiştir.

Abbasiler devleti içerisinde Türklerin siyaseten nüfuz kazanması ve devlette önemli görevlere getirilmesi ilk olarak halife Mansur zamanında olmuştur. Hatta Mansur, oğlu Mehdi'ye; Türkler'e iyi bakmasını, onları kendine yaklaştırmasını, bir sıkıntıya düştüğü zaman kendisinin yardımına Türklerin koşacağını ve onlarla dostluk kurmasını vasiyet etmiştir.⁸¹⁰ Bu bize Türklerin Mansur zamanında devlet içinde çok nüfuz sahibi olduğunu göstermektedir. Öyle olmasaydı Mansur, oğlu Mehdi'ye Türkleri methetmez ve onlarla dostluk kurmasını vasiyet etmezdi. Türklerle Abbasi ilişkileri en başından beri güçlü olmasına rağmen 1923-1960 arası okutulan lise tarih ders kitaplarında Türkler'in Abbasiler içinde nüfuz kazanması Mansur döneminde değil de Harun Reşid'in oğulları Memun ve Mutasım döneminde anlatılmaktadır. Ders kitaplarında Mansur döneminde Türk-Arap ilişkilerinden pek bahsedilmemiştir.

2.5.3. Harun Reşid Dönemi

Mansur vefat ettikten sonra yerine sıra ile oğulları Mehdi (775-785) ve Hadi (785-786) Abbasi devletine halife olmuştur. Mehdi'nin zehirlenerek öldürülmesi üzerine yerine Harun Reşit halife olarak geçmiştir.⁸¹¹

Abbasi devletinin kurulmasında ve oluşmasında İranlı Bermeki ailesinin de çok büyük destekleri olmuştur. Halid b. Bermek, Abbasilere yardımcı olmuş ve onun oğlu olan Yahya da Harun Reşid'in ilmi ve dini yönden yetişmesinde rol oynamıştır. Harun Reşid, halife olur olmaz vezirliğe Yahya'yı getirmiş ve ona tamamen halkın yönetim işlerini bırakarak, istediğini tayin etme istediğini ise azletme yetkisi

⁸⁰⁹ Hakkı Dursun Yıldız, 'Ebû Müslim-i Horasânî', **D.İ.A.**, Cilt 10, İstanbul, 1994, S.197.

⁸¹⁰ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, Cilt 6, s.20-30.

⁸¹¹ Emin Ali, **a.g.e.**, s.73,74; **Tarih II**, s.149.

vermiştir. Yahya, oğulları Fazl ve Cafer ile beraber Abbasi devletini idare etmeye başlamıştır.⁸¹²

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarının bütününde Harun Reşid döneminde Bermek oğulları hakkında bilgi verilmiş, devlette büyük nüfuz sahibi oldukları ve vezir olmalarına rağmen neredeyse Harun Reşit kadar güçlendikleri belirtilmiştir. Harun Reşit, Bermek oğullarının yardımıyla Abbasi saltanatını daha da büyötmüştür. İçeride, isyanları bastırmış, Bizanslılarla Toroslarda muharebeler yapmış ve onları vergiye bağlamıştır. Afrika'da Berberîler ile doğuda Türkler ile mücadeleler etmiştir.⁸¹³ İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı, diğer ders kitaplarının aksine Harun Reşid döneminde gösterilen bütün bu başarıların Harun Reşid'e ait olmadığını, onun sadece saltanat sürüp devleti Bermek oğullarının idare ettiğine değinmiştir. Hatta Bermek oğullarının Harun Reşid'i dünyaya adil ve merhametli bir hükümdar olarak tanıttıklarını iddia etmiştir.⁸¹⁴ DP döneminde okutulan Oktay'da da benzer anlatımlar görölmektedir. Harun Reşid'in bütün devlet işlerini bunlara bırakarak, kendisi keyif ve zevk içinde yaşadığı gibi, tarihi gerçeklere uymayan bir anlatım yapmıştır.⁸¹⁵

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün lise tarih ders kitaplarında hemen hemen, Harun Reşid'in adaletli ve cömert bir halife olduğı vurgulanılmasına rağmen, Harun Reşid'in Bermek oğullarının şöhretini çekemeyip kışkandığı için, onları hile ile öldürtmüş ve devletteki Bermek oğulları nüfuzuna son verdiğini yazılmıştır. Bermekler ailesini bir vehim yüzüne öldürttüğü ders kitaplarında kendisine yer bulmuştur.⁸¹⁶ Sadece 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay'ın, Harun Reşid'i kısmen haklı gösteren anlatım yaptığı görölmektedir. Harun Reşid'in Cafer el Bermek'e birinin katledilmesini emrettiğı fakat Cafer'in de bu emri yerine getirmediğı belirtilmiştir. Harun Reşid'in, bu olaydan sonra, dedikleri yapılmadığı için onlara büsbütün kızmaya başladığı söylenerek, Harun Reşid haklı

⁸¹² Harun Reşid döneminde Bermek ailesinin rolü, Yahya b. Bermek ve oğullarının faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için Bkz: Mehmet Aykaç, **Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar**, TTK, Ankara, 1997.

⁸¹³ **Tarih II**, s.150; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.42; Oktay, **Lise Tarih II**, s.84.

⁸¹⁴ **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.54.

⁸¹⁵ Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, s.73.

⁸¹⁶ Emin Ali, **a.g.e.**, s.76; **Tarih II**, s.150,151; Taner, **a.g.e.**, s.65; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.42; Akşit, **a.g.e.**, s.65.

göstermiştir.⁸¹⁷ Harun Reşid'in, Bermekler sülalesini bertaraf etmesi olayı ders kitaplarının hemen hemen bütününde çok dramatik bir şekilde anlatılmıştır. İnönü döneminde okutulan Unat-Su, '*...Bermek ailesini bir şüphe yüzünden tamamen mahvetmiştir*'⁸¹⁸ diye yazmışlardır. Aynı dönemde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda, Abbasi devletinin yıkılmasını bile Bermek oğullarının bertaraf edilmesine bağlamıştır. Bermekilerin idam edilmesi ile Abbasi devleti ehemmiyetini kaybetmiş ve memleket onların idaresinden mahkum kalmıştır denilmiştir.⁸¹⁹ DP döneminde okutulan İnal-Ormancı: "*Harun Reşit, tarihte adaleti ile ün kazanan Bermekiler hakkında gösterdiği zulüm ve şiddetiyle adını kirletmiştir... Harun bir şüphe yüzünden ve Bermekilerin şöhretini çekemediğinden, evvela Caferi öldürmüş ve Yahya ile Fadl'ı da hapse ve mallarını gasp ederek Bermeki ocağını söndürmüştü*"⁸²⁰ demişlerdir. Aynı dönemde okutulan Atsız-Oran '*...devletin yükselmesi için canla başla çalışan Bermek oğulları ailesini yok etmek gibi bir nankörlük yaptı*' '*...Bu hareketine rağmen İslam tarihinde iyi bir ad bırakması zamanının ihtişamından dolayıdır*'⁸²¹

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitapları, Harun Reşid'in Bermek oğullarını bertaraf etmesi olayında, Bermeklerden lehine bir tavır takınarak, objektif davranmadıkları görülmüştür. Yazarlar, bu konuda Harun Reşid'i haksız görüp, sorumlu tutmuşlardır. Hâlbuki tarihi kaynaklara göre, olayın Harun Reşid'in sırf onları kıskandığı için yok ettiği şeklinde olmadığı görülmektedir:

"...Bermeki ailesi siyasi gücün yanında büyük bir mali güce de sahipti. Merkezdeki saraylarının yanında özellikle Basra bölgesinde geniş arazileri vardı. Hangi köşkün, bahçenin ve çiftliğin önünden geçiliyorsa Bermekiler'e ait olduğu söyleniyordu. Uçsuz bucaksız çiftliklerini sulamak için kanalları kendileri kullanıyorlardı. Bu da halkın huzursuzluğuna sebep oluyordu. Araplar Abbasiler'in iktidara gelmesiyle devlet idaresine hakim olan gayri Arap unsura karşı yavaş yavaş harekete geçtiler. Böylece Araplar ile Arap olmayanlar arasında iktidar mücadelesi başlamış oluyordu. Bermekiler'e karşı oluşan grubun başında bulunan Fazl b. Rebi', Halife Mansur devrinden itibaren onlara karşı cephe almış, babası Rebi' b. Yunus'un itibarı sayesinde uzun vadede Halife Harun reşide kendisini kabul ettirmiştir. Fazi b. Rebi'in halife üzerindeki tesiri yavaş yavaş hissedilmeye başladı. Özellikle hacib tayin edilmesinden sonra bu tesir çok daha artmıştır. Sonuç olarak Bermekiler'in bertaraf edilmeleri, devlet ve halife üzerinde nüfuzlarının gittikçe artması, zenginliklerinin herkesi kıskandıracak bir seviyeye gelmesi ve Arap milliyetçilerinin halife üzerinde tesirli olması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.

⁸¹⁷ Altınay, a.g.e., s.182.

⁸¹⁸ Unat-Su, a.g.e., s.59.

⁸¹⁹ Tarih Hulasa El Kitabı, s.54.

⁸²⁰ İnal-Ormancı, a.g.e., s.83.

⁸²¹ Atsız-Oran, a.g.e., s.50.

Bu olay öfkeyle verilmiş bir kararın sonucu değildir. Halife Harun Reşid kendi ifadesiyle, "gökyüzünde iki güneş " istemiyordu..."⁸²²

İncelenen ders kitaplarının bütününde, Harun Reşid'in halifeliği kadar, ilim adamlığı yönünü de ön plana çıkaran anlatımlar yapılmıştır. Döneminde ilmi gelişmelerin arttığı sıkça tekrarlanmış ve bu başarılarının bütün Avrupa'ya kadar yayıldığı vurgulanılmıştır.

Harun Reşid döneminde, çağdaşı Hristiyan İmparator Şarlman ile ilişkiler başlamıştır. İki imparator arasında ortak noktalar çoktu. Harun Reşid, İslam İmparatorluğunu Bizans toprakları üzerinde yaymaya çalışırken, İmparator Şarlman'da Bizans'ın İtalya üzerinden yürüttüğü entrikalardan rahatsız olmaktaydı. Diğer bir ortak nokta ise Endülüs Emevi Devleti idi. Harun Reşid Endülüs Emevi Devleti yakından takip ediyordu. Şarlman ise bu devletle sınır olmasından ve bu devletin faaliyetlerinden rahatsız idi. Ayrıca he iki imparator bağlı oldukları dini de temsil ediyorlardı. Harun Reşid bütün Müslümanların temsilciliğini Şarlman ise Hristiyan dünyasının siyasi liderliğini yapıyordu.⁸²³

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarının bütünde Harun Reşid'in Frank İmparatoru Şarlman ile siyasi ilişkiler içinde bulunduğu bahsedilmiştir. Harun Reşit bütün Müslümanların halifesi olarak İslam dinini, Şarlman ise Hristiyanların lideri olarak Batı dünyasını temsil etmiştir. Harun Reşit, Hristiyan dünyasında kutsal kabul edilen Kudüs'ün de içinde bulunduğu coğrafyaya hâkim olmuştur. İki güçlü hükümdar, farklı inançları benimseseler bile aralarında karşılıklı dostça ilişkiler kurmuşlardır. Şarlman, Hristiyan hacılarının Kudüs'ü ziyaret etmeleri için kolaylık gösterilmesi için, Harun Reşid'e bir heyet yollamıştır. Harun Reşid, bu heyet ile Şarlman'a, o dönem kimsenin ve Avrupa'nın bilmediği bir çalar saati hediye olarak göndermiştir.⁸²⁴ DP döneminde okutulan Oktay, bu çalar saatin teferruatı hakkında diğer ders kitaplarında geçmeyen bilgiler vermiş; 12 kapılı ev şeklinde olduğu, her saat başında çalınan saatin sayısınca kapılarının açıldığı ve

⁸²² Hakkı Dursun Yıldız, 'Bermekiler', **D.İ.A.**, Cilt 5, İstanbul, 1992, s.519. Bermekiler ailesi ve Harun Reşid'in onları niçin öldürttüğü hakkında detaylı bilgi için Bkz: Mehmet Dalkılıç, "*Bermekilerin Düşüşü*", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 15:1, 2010.

⁸²³ Andre Clot, **Harun er-Reşid ve Abbâsiler Dönemi**, (Çev. N. Demirtaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s.110.

⁸²⁴ Emin Ali, **a.g.e.**, s.75; **Tarih II**, s.150; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.42; Akşit, **a.g.e.**, s.66.

kapılarından adamlar çıkarak saatin etrafında döndükleri şeklinde tasvir etmiştir.⁸²⁵

Yazarların, Harun Reşid'in Şarlman'a çalar saat hediye etmesi örneğini vererek, öğrencilere, İslam dünyasının batıdan daha ileri bir medeniyet olduğunu, gösterme amacı taşıdıkları söylenebilir. Bütün ders kitaplarında örtük bir biçimde Abbasi devleti ile Avrupa mukayese edilmiş ve Abbasi devleti üstün tutulduğu görülmektedir. Harun Reşid'in, Şarlman ile iyi ilişkiler kurarak, Şarlman'ı, hem Endülüs Emevi Devletine, hem de Bizans'a karşı kullanmak amacıyla olduğu sonucunu da çıkarmak mümkündür. Burada Harun Reşid'in ileri görüşlü bir halife olduğunu, siyasi ortamdan yararlandığını, fırsatları lehine çevirdiği görülmektedir. Bütün ders kitaplarında, Harun Reşid'in Abbasilerin en büyük halifesi olduğu ve devletin en parlak döneminin bu zamanda olduğu konusunda hemfikirdir.

2.5.4. Harun Reşid'in Oğulları Emin, Memun ve Mutasım Dönemleri

1930-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında Harun Reşid'in oğullarının halifelik dönemleri için tek tek alt başlık verilmemiş ve bir alt başlık altında üçü birden anlatılmıştır. Harun Reşid'den sonra, sırasıyla oğulları Abbasi halifesi olmuştur. Emin (809- 813)'de, Memun (813-833)'de ve Mutasım (833-842)'de yılları arasında devleti yönetmişlerdir. İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı'nda Emin'in kişiliği hakkında diğer ders kitaplarında geçmeyen ve hoş olmayan ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bütün saltanat devrinin sefahat ve rezaletle geçtiği, sarayına birçok güzel gençler doldurduğu ve kendisinin kadın elbisesi giyip gezmekten çekinmediği anlatılmıştır.⁸²⁶

Emin'den sonra Memun halife olmuştur. Türkler'den oluşan ilk ordu, Memun döneminde kurulmaya başlamıştır. Memun, Orta Asya bölgesinden getirilen Türkleri, kardeşi Mutasımın emrine vermiştir. Bu Türklerin içinden Afşin, Eşnas ve Boğa elKebîr gibi büyük Türk kumandanları yetişmiştir. Memunun kurduğu bu Türk ordusu Abbasi ordusundaki ilk başarılarını Mutasımın emrinde kazanmışlardır. Bundan dolayı Abbasi ordusunda en önemli mevkii elde etmişlerdir. Hatta, iyice güçlenen Türk kumandanlar, Mutasımla iyi anlaştıkları ve ona saygı duydukları için Me'mun'un son zamanlarında, oğlunu değil de kardeşi Mutasımı veliaht tayin etmesi

⁸²⁵ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.84. Bu çalar saatin detayları ve özelliği hakkında detaylı bilgi için Bkz: Otto Kurz, **Sultan İçin Bir Saat**, (Çev. A. Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 15,16.

⁸²⁶ **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.54.

için baskı yapmışlardır.⁸²⁷ İncelenen lise tarih ders kitaplarında Memun hakkında genel olarak şu bilgiler verilmiştir: Memun, alim ve filozofları korumuş, bilime ve felsefeye önem vermiş ve kendisi de felsefe ile uğraşmıştır. İslam dinine ait bilgilerin, nakilden ziyade akla uygun şekilde gelişmesi için çalışmıştır. Serbest düşünceyi esas alan, Mutezile mezhebini devletin resmi mezhebi olarak ilan etmiştir. Memun ve Mutasım'ın, Abbasi topraklarındaki isyanları bastırmakta ve Bizanslılara karşı galibiyette, dayandıkları ve güvendikleri yegâne millet Türkler olmuştur. Memun, kardeşi Emîni Horasandan topladığı Türk askerlerinden oluşan bir ordu ile bertaraf ederek yerine geçmiştir.⁸²⁸

Memun gibi Mutasım'ında annesi Türk'tür. Mutasım'ın Hassa ordusunu Türk askerlerinden oluşturduğu gibi, devletin en mühim siyasi ve idari makamlarını da Türklere vermiştir. Mutasım, devletin başkenti olan Bağdat'ta kendini güvende hissetmediği için Bağdat yakınında Samerra şehrini kurmuş ve buraya Türk askerlerini yerleştirmiştir. Samerra kenti, mahallelere taksim edilmiş ve Türkler kabile kabile bu mahallelere yerleştirmiştir. Türklerin başka ırklarla karışıp yok olmaları yasaklanmıştır. Türklerin ancak birbiriyle evlenmelerine izin verilmiştir. Buraya Türkler dışında sadece tüccarları girmesine müsaade edilmiştir. Mutasım, kendisi de hayatının sonuna kadar burada Türk askerlerinin ortasında kalmıştır.⁸²⁹ İncelenen bütün ders kitaplarında, Mutasım'ın Türkler için kurduğu Samerra şehri ve bu şehrin öneminden bahsedilmiştir.

Mutasım'ın annesinin Türk olduğu bütün ders kitaplarında özellikle vurgulanmıştır.⁸³⁰ Bu özelliğin, Mutasım'ın Türklerle yakın ilişkiler kurmasında büyük etkisi olmuştur. 1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü'de, 'Halife Mu'tasım Zamanında Türklerin Ehemmiyeti ve Samerra'nın Tesisi' alt başlığı altında, Abbasilerin şartlar gereği Türklere yanaştığını ve Türkleri askeri alanda kullandıkları belirtilmiştir. Aynı yazar, Samarra şehrinin kurulması başlığında Harun Reşid'in oğlu olan Mutasım'ın annesinin, bir Türk olduğunu öncelikle belirtmiş ve

⁸²⁷ Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, Cilt 4, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s.213-215.

⁸²⁸ **Tarih II**, s.152; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.42; Akşit, **a.g.e.**, s.66.

⁸²⁹ Samerra şehri için Bkz: Mustafa Demirci, 'Sâmerrâ', **D.İ.A.**, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.70,71.

⁸³⁰ Taner, **a.g.e.**, s.65; **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.55; Oktay, **a.g.e.**, s.86;

Mutasım'ın Türklere karşı önceden bir muhabbet beslediğine vurgu yapmıştır. Daha sonra da Türk askerleri için Samarra şehrini kurduğunu yazmıştır.⁸³¹

İnönü döneminde okutulan Taner, Harun Reşidin oğulları zamanında ön plana çıkan ve Abbasi ordusunda çok önemli görevlerde bulunan Türkler sayesinde; Abbasi devletinin nüfuzu arttığını ve İslamiyet'in şevketinin yükseldiğini belirtmiştir. Türk Tarih Tezinin etkisiyle Abbasilerin nüfuzlarını her yere yaymasının nedenini Türklere bağlamıştır.⁸³² Ders kitapları bazen ve yeri geldiği zaman anlattıkları konunun içerisinde, o konu ile alakalı ek bilgileri verdikleri görülmektedir. DP döneminde okutulan Akşit, Memun dönemini anlatırken konu içinde parantez açmış ve bir paragraf Tahir Oğulları devleti hakkında bilgi vermiştir.⁸³³ Benzeri anlatımlara diğer ders kitaplarında rastlanılmaktadır. Yazarlar konu dışına çıkmadan, kendince önemli gördüğü ek bilgiyi ya parantez içinde, ya da ilgili cümlelerin uygun bir yerine yıldız veya sayı numarası vererek dipnotta açıklamışlardır.

İncelenen ders kitaplarında, Abbasilerin çeşitli mezhebi eğilimlere yönelmeleri, kendilerinden sonraki Müslüman toplumun gelecek nesillerce sahiplenilen din anlayışlarının şekillenmesi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Abbasi halifesi Memun, Mutezile mezhebini kabul edip resmileştirmiş ve ülke içinde yayılması için çalışmıştır. Ders kitaplarında genel olarak bu mezhep hakkında yeterli bilgiler verilmediği görülmektedir ve bu mezhebin sadece akla önem verdiği şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Ders kitaplarında Mutezillenin tarihi seyrine bakıldığı zaman, Abbasiler devrinde en parlak zamanına eriştiği, bu mezhebi benimsemeyenlerin çeşitli eziyetlere maruz bırakıldığı anlatılmış ve daha sonra Memunun zor kullanarak bu mezhebi yaymaya çalıştığı da belirtilmiştir.⁸³⁴ Sadece İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı'nda Memunun kurduğu Mutezille mezhebine karşı olan kişileri, Sünni hocalar olarak nitelendirilmiştir.⁸³⁵ Ders kitaplarında, Memun zamanında meydana gelen ve çok önemli olan Babek isyanından da bahsedildiği görülmektedir. Babek, İranlıdır ve eski Mazdaizm'e benzeyen yeni bir mezhep kurmuş ve özellikle de Azerbaycan'da başına topladığı

⁸³¹ Köprülü, **a.g.e.**, s.136.

⁸³² Taner, **a.g.e.**, s.65.

⁸³³ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.83.

⁸³⁴ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.84; Akşit, **a.g.e.**, s.66.

⁸³⁵ **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.54.

kalabalık insan kütleleri ile siyasi-dini boyutlu isyanlar çıkarmıştır. Kadın ve mülkiyette ortaklığı savunan bu sapkın kişilerle Memun mücadele etmiş, onun vefat etmesinden sonra bunlarla kardeşi Mutasım uğraşmış fakat bir türlü başarılı olamamıştır. Abbasileri 20 yıldır uğraştıran ve ekonomik olarak da yıpratın bu isyan, Türk komutan Afşin ve ordusu sayesinde bastırılmıştır.⁸³⁶ DP döneminde okutulan İnal-Ormancı ve Oktay, Mutasımın bu isyanı bastırmak için üç sene uğraştığını fakat başarılı olamadığına değinmiş ve isyanı bastıran kişinin Türk komutanı Afşin olduğu vurgulanmıştır.⁸³⁷

Mutasım zamanında Türkler arasında İslamiyet, hem Emeviler döneminden hem de önceki Abbasi halifeleri dönemlerinden daha hızlı yayılmıştır.⁸³⁸ Fakat bu dönemde Türkler arasında hızla Müslümanlığın artması durumu, 1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında göz ardı edilmiş hatta hiç değinilmemiştir.

2.5.5. Abbasi-Bizans İlişkileri

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün lise tarih ders kitaplarında Abbasilerin Bizans Devleti ile olan ilişkileri ayrı bir alt başlık altında incelenmiştir. Bu başlık altında, Abbasi-Bizans ilişkileri hakkında yeterli ve detaylı bilgiler verildiği görülmektedir. Emevilerin son dönemlerindeki karışıklıklardan faydalanan V. Konstantin, Müslümanların elinden bazı eski Bizans şehirlerini geri almıştır. Mehdi zamanında Müslümanlar Ankara'ya kadar gelmiş ve Harun Reşit orduların başında Üsküdar'a kadar ilerlemiştir. Müslümanlar, Anadolu sınırında Avasım adı verilen bir sınır ili meydana getirmişler ve Harun Reşit vergi vermesi şartıyla İmparatoriçe İsen ile barış yapmıştır. Onun yerine geçen Nikefor antlaşmayı bozmuş ve tekrar vergi vermek şartıyla Abbasilerle antlaşma yapmıştır. Memun zamanında Müslümanlar Girit'i almış ve Anadolu'da Bizans-Abbasi mücadeleleri devam etmiştir. Mutasım zamanında İmparator Teofil, Mutasımın doğduğu Zapetraya girmiş ve Mutasım öç almak için çoğu Türklerden oluşan bir ordu ile Anadolu'ya yürümüştür. 838'de Tokat yakınlarında Bizanslıları yenip, Amorium şehrini ele geçirmişlerdir.

⁸³⁶ Hakkı Dursun Yıldız, 'Bâbek', **D.İ.A.**, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.376-377. Babek İsyanı hakkında detaylı bilgi için Bkz: Mehmet Azimli, **Abbasiler Dönemi Babek İsyanı**, İlahiyat Yayınları, Ankara 2004.

⁸³⁷ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.84; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.86.

⁸³⁸ T. W. Arnold, **İntişar-ı İslam Tarihi**, (Çev. Hasan Gündüzler), Akçağ Yayıncılık, Ankara, 1982, s.217.

Malatya emiri Ömer ise, Tarsus emiri Ali b. Yahya gibi komutanlar sürekli Bizans topraklarına akınlar yapmışlardır. Abbasiler zayıfladığında Bizans'ta Makedonya sülalesi tahta geçmiş ve Bizanslılar Güney Anadolu ve Suriye'yi zapt etmişlerdir. Abbasiler zayıflayınca topraklarında birçok müstakil beylikler kurulmuştur. Musul ve Halep taraflarında kurulan Hamdaniler devleti, Müslüman topraklarının Bizans'a karşı savunmuştur.⁸³⁹

2.5.6. Abbasiler Döneminde Türkler

Abbasiler konusu işlenirken, hemen hemen bütün ders kitaplarında Abbasiler Devleti içinde Türklerin rolü, çok ön plana çıkarılarak anlatılmıştır. Yazarlar Abbasiler'in, sanki Araplardan müteşekkil bir İslam devleti değil de, Abbasiler'i Türklerin kurduğu bir Türk-İslam devleti olduğu izlenimi verilmektedir. Anlatılanlardan yola çıkarak Türkler, Abbasiler ile aslında İslam'ın hizmetine girmemiş, bundan sonra İslam tarihinde başrol oynamıştır. Bu devlet anlatılırken, yazarların nasıl bir ideoloji benimsediği de görülmektedir. Çünkü Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Abbasiler devletini sadece beş sayfa olarak anlatılmışken, *“Abbasiler Devrinde Türkler ve Türklerin Müslüman Olmaları”* başlığı dokuz sayfada anlatılmıştır. Devamında ise ‘Abbasi Devrinde İslam Medeniyeti ve Bu Medeniyete Türklerin Tesiri’ alt başlığı altında üç sayfa Türklerin rolünden bahsedilmiştir.⁸⁴⁰ İnönü döneminde okutulan Taner, *‘Abbasi imparatorluğuna hakim olanlar hakikatte Araplar değil Türklerdir’* demiştir.⁸⁴¹

DP döneminde okutulan İnâl-Ormancı, *“Abbasiler Türk ve İranlılara dayandıkları için Emeviler gibi Araplık siyaseti gütmедiler. İslamcılık siyasetini ele aldılar. Devlet işlerini önce acemlerin sonra Türklerin eline verdiler”*⁸⁴² demişlerdir. Abbasiler devletinin kurucusu Ebu'l Abbas es-Seffah'ın vefatından sonra yerine geçen kardeşi Ebu Cafer Mansur, Türk olduğu varsayılan Ebu Müslim el Horasani'nin yardımıyla başa geçmiştir. Mansur, daha sonra Ebu Müslim'in Horasan ve Türkistan'da bağımsız bir devlet kurmasından korktuğu için, onu tuzağa düşürerek öldürmüştür. Abbasiler kurulduğu zaman Türk ve İranlıların yardımını

⁸³⁹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.42,43; Akşit, **a.g.e.**, s.66,67; İnâl -Ormancı, **a.g.e.**, s.85.

⁸⁴⁰ **Tarih II**, s.154-165.

⁸⁴¹ Taner, **a.g.e.**, s.66.

⁸⁴² İnâl-Ormancı, **a.g.e.**, s.82.

alsalar da asıl olarak devletin kuruluşundan 60 yıl sonra Harun Reşit'in oğulları döneminde, Türkler bir dayanak noktası haline gelmişlerdir.⁸⁴³

İncelenen ders kitaplarında genel olarak Türk-İslam dünyası için Abbasî halifeliği anlatılırken, yanlış tutumlar ve ve bu tutumlarda algılayış problemleri olduğu görülmektedir. Abbasi halifelerinin Türk komutanlarının ellerinde oynadıkları kukla⁸⁴⁴ haline getirmeleri gibi ifadeler çoğu zaman övünülerek söylenmiş ve bu durumun gayet makul olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bütün ders kitaplarında, Abbasiler Devleti örtük olarak Türk merkezli bir devlet olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Lewis, Türklerin Abbasiler döneminde çok ön plana çıkarılmasına ve devletin asıl sahipleri olarak anlatılmasını eleştirmektedir ve gerçekte öyle olmadığına değinmektedir. Lewis, Türklerin ve İranlıların, Abbasiler devleti içerisinde çok etkin rol oynamasına rağmen, Arapların üstünlüklerini tamamen kaybetmediklerini söylemiştir. Buna kanıt olacakta, Abbasi hanedanının hala Arap olmanın gururunu taşıdığını ve Arapçanın hâlen idare ve ilim dili olmasını göstermiştir.⁸⁴⁵

2.5.7. Abbasilerin Yıkılması

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında, Abbasîlerin, kuruluşundan yıkılışlarına kadar çok büyük coğrafyaya sahip oldukları fakat bu toprakları uzun süre ellerinde tutamadıklarına değinilmiştir. Abbasi halifelerinin hiçbir zaman bütün dünyada bulunan Müslümanların halifesi olamadıkları durumu vurgulanmıştır. Abbasilerin kurulmasından bir yüzyıl sonra Mısır elden çıkmış ve orada devletler kurulmaya başlamıştır.

Emeviler zamanında devlet merkezi Şam iken, Abbasiler devlet merkezini Şam'dan Bağdat'a taşımaları, Abbasileri bir kara imparatorluğu haline getirmiştir. Akşit, imparatorlukların uzun süre devam edebilmeleri için denizlerden de yararlanmaları gerektiğini, ülkelerin bir iç deniz etrafında bulunması ve hükümet merkezinin deniz kıyısında veya denize çok yakın olması, imparatorluk için iyi bir

⁸⁴³ İnal-Ormancı, a.g.e., s.82.

⁸⁴⁴ Tarih Hûlasa El Kitabı, s.55.

⁸⁴⁵ Lewis, Tarihte Araplar, s. 127.

durum olduğunu vurgulamıştır.⁸⁴⁶ Abbasi Devleti, Bağdat'ı merkez yaparak denizden uzaklaşmış ve uzak coğrafyalarını kontrol edemez hale gelmiştir.

Abbasilerin devlet merkezi Bağdat'tan uzak kalan İspanya ve Kuzey Afrika imparatorlukları, Abbasilerden ayrılmış ve birçok yerde de bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. İspanya'da Endülüs Emevileri; Kuzey Afrika ve Mısırda İdrisiler, Ağlebiler, Tolun oğulları, Fatımiler; İran, Horasan ve Maverâünnehirde Tahir oğulları, Saffariler, Saman oğulları, Büveyh oğulları devletleri kurulmuştur. Kurulan Bağımsız devletler her ne kadar Abbasi halifelerinin egemenliğini ve din başkanlığını tanıyor gibi davransalar da gerçekte tamamen bağımsız olarak hareket etmişlerdir.⁸⁴⁷

İncelenen ders kitaplarında genel olarak Abbasilerin zayıflaması ve yıkılmasının asıl nedeni; Asya ve Afrika'da Abbasi topraklarında kurulan devletlerin halifeyi sadece din başkanları olarak tanınması ve bağımsız hareket etmeleri gösterilmiştir. DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, Abbasi devletinin yıkılmasını diğer nedenlerden çok, Şiilik mezhebine dayandırmışlardır. Bunu desteklemek için, son Abbasi halifesi Mutasımın veziri İbni Alkami'nin Şii olduğu, Şii olan Fatımileri bütün İslam ülkelerine halife olarak tanıtmak için, Hulagu Hanın yanında önemli vazifesi olan Tus'lu Hoca Nasreddin ile işbirliği yaparak, Hulagu'yu Abbasiler aleyhine kışkırttığını söylemiştir.⁸⁴⁸

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında, Moğol İlhanlı hükümdarı Hülâgû'nün, Abbasilerin devlet merkezi Bağdat'ı ele geçirerek 40 gün yağma etmesi ve ahaliden eli silah tutan herkesi öldürmesi en büyük yıkım olarak telakki edilmiştir. Son Abbasi halifesini Hulagu tarafından çuvala koyularak atlara çığnetilmesi gayet acıklı bir hadise olarak tasvir edilerek, dramatik bir şekilde yazılmıştır.⁸⁴⁹

Bağdat'ın Moğollar tarafından zaptından sonra, son Abbasi halifesi Mustasım'ın amcası Muntazır Mısır'a gitti. Mısırda Memluk sultanı Baybars hüküm sürüyordu. Baybars halifenin dini gücünden yararlanmak ve İslam ülkeleri üzerindeki nüfuzunu arttırmak amacıyla, Muntazır'ın Mısırda halifelik yapmasına

⁸⁴⁶ Akşit, **a.g.e.**, s.68.

⁸⁴⁷ Akşit, **a.g.e.**, s.68.

⁸⁴⁸ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.85.

⁸⁴⁹ **Tarih II**, s.153,154; Akşit, **a.g.e.**, s.69.

izin vermiştir. 1517 yılında Mısırın Osmanlı padişahı Yavuz Sultan tarafından fethedilmesiyle, bu sülaleden halifeliği almış ve halifelik Osmanlı devletine geçmiştir.⁸⁵⁰

Bütün ders kitaplarında Emevi'ler devletinden Arap ifadesi kullanılarak bahsedilmiştir. Özellikle DP döneminde okutulan Atsız-Oran'da, diğer ders kitaplarından daha baskın olarak, Emevilerin Arap milliyetçiliğini ön plana çıkardıkları için Müslüman bir kimlikten öte Arap ifadesi kullanılmıştır. Bütün ders kitaplarında aynı ırktan gelen Abbasîlerden ise Abbasîler veya Müslümanlar olarak bahsedildiği görülmektedir.

2.6. Lise Tarih Ders Kitaplarında Endülüs Emevileri Devleti

Abbasiler, Emevi hanedanlığına son verip yeni bir devlet kurduğunda, Emevi sülalesinden olan Hişamın torunu I. Abdurrahman İspanyaya kaçmış ve burada 756-1031 yılları arasında hüküm sürmüş olan Endülüs Emevileri adıyla bir devlet kurmuştur.⁸⁵¹ Bu devlet⁸⁵², lise tarih ders kitaplarında genel olarak Endülüs Emevi Devleti başlığı altında anlatılmıştır. 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, bu devletten bahsederken diğerlerinde hiç görülmeyen bir ifade ile İspanya Arapları olarak bahsetmiştir.⁸⁵³ İspanyada kurulduğundan dolayı İnönü döneminde okutulan Mansel İspanya Müslümanları olarak bahsetmiştir.⁸⁵⁴ Aynı dönemde okutulan Taner'de İspanya Endülüs Devleti olarak anlatmıştır.⁸⁵⁵ Devletin başkenti Kurtuba olduğu için Taner, İspanya'da Endülüs Devleti başlığıyla anlatmasına rağmen konu içerisinde hem Endülüs hem de Kurtuba Emevileri de denilebileceğini söylemiştir.⁸⁵⁶ DP döneminde okutulan Atsız-Oran'da, İber yarımadasında kurulduğu için İberya Müslümanları⁸⁵⁷ başlığı altında anlatmışlardır.

Endülüs Emevi Devleti, ders kitaplarında genel olarak kronolojik sıraya uygun bir şekilde Abbasiler'den sonra anlatılmış sadece İnönü döneminde okutulan

⁸⁵⁰ Mansel ve Diğerleri, **a.g.e.**, s.47; İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.89.

⁸⁵¹ Mehmet Özdemir, 'Endülüs', **D.İ.A.**, Cilt 11, İstanbul, 1995, s.211-225.

⁸⁵² Endülüs isminin kökeni hakkında Bkz: Özdemir, 'Endülüs', s.211; Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s.20-21.

⁸⁵³ Altınay, **a.g.e.**, s.240.

⁸⁵⁴ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.47.

⁸⁵⁵ Taner, **a.g.e.**, 70.

⁸⁵⁶ Taner, **a.g.e.**, s.71.

⁸⁵⁷ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.52.

Unat-Su, bu devleti Emeviler devletinden sonra anlatmıştır.⁸⁵⁸ Yazarlar, yazmış oldukları ders kitabında Endülüs Emevi Devletini 756 tarihinde, Abbasiler devletini ise 750 yılında başlatmalarına rağmen, kronolojik sıralamaya uymadıkları görülmektedir.

2.6.1. Birinci Abdurrahman Dönemi

Abbasiler devleti, Emevi soyundan olan herkese karşı düşmanlık yapmış ve Emevi soyundan olan herkesi bertaraf etmiştir. Emevi halifesi Hişam'ın torunu Abdurrahman, bir süre Kuzey Afrika'da berberiler arasında saklanmış ve oradan karışıklıklar içinde bulunan İspanyaya geçmiştir. Abdurrahman, İspanyada yaptığı uzun mücadeleler sonunda merkezi Kurtuba şehri olan Endülüs Emevi Devletini kurmuştur.⁸⁵⁹ Ülkesindeki iç karışıklıkları çözerek, Müslüman ve Hristiyan halk arasında, ırk ve din mücadelelerini ortadan kaldırarak, yeni limanlar, birçok yollar ve kanallar yaptırmış ve Müslümanlarının elinde bulunan Sardinya ve Sicilya adalarının idaresini kuvvetlendirmiştir. İdare, siyaset ve askerlikte olduğu kadar ilim ve fen yolunda da faaliyetler başlatmıştır.⁸⁶⁰ İncelenen bütün ders kitaplarında Endülüs Emevi Devletinin kurucusu olarak I. Abdurrahman gösterilmiştir. Onun ve dönemindeki devlet yönetimi hakkında genel olarak yukarıda anlatılan bilgiler verilmiştir. I. Abdurrahman, ülkenin her yerine mektepler, hastaneler, camiler yaptırmış ve İspanyanın büyük şehirlerinde büyük kütüphaneler kurmuştur. Kurtubada'ki sarayında alimlerden, hakimlerden, şairlerden oluşan bir bilgi meclisi de oluşturmuştur.⁸⁶¹

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında I. Abdurrahman'ın, her yönüyle kaynaşmış bir toplum oluşturma çabası içerisinde olduğu görülmektedir. İspanyada, Müslümanlarla Hristiyan halk arasında din meselelerini çözerek, etnik kökenden ortaya çıkan mücadeleleri önlemiştir. Bu sayede güçlü toplum ve güçlü devlet anlayışını başarıyla uygulayan hükümdarlardan biri olmuştur. I. Abdurrahman'ın hoşgörü anlayışı ve adil yönetimi sayesinde ülkesinde birlik ve

⁸⁵⁸ Unat-Su, **a.g.e.**, s.53.

⁸⁵⁹ Özdemir, **Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih**, s.85-90.

⁸⁶⁰ **Tarih II**, s.169.

⁸⁶¹ **Tarih II**, s.167-169; Taner, **a.g.e.**, s.71,73; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.47.

beraberliği sağlamıştır. Bunun diğer Endülüs yöneticileri tarafından devam ettirildiği görülmektedir.

DP döneminde okutulan Atsız-Oran, I. Abdurrahman ve III. Abdurrahman arası dönemde yaşayan halkın ve onları yöneten valilerin, ahlaki yönden bozuk olduklarını belirterek *“İberya Müslümanlarında ahlak bozulmuştu. Yüksek medeniyetleriyle kuzeyden gelecek geri Hristiyanların hücumunu durdurmak onlar için pek kolay olduğu halde bazı valilerin bu Hristiyanlarla iş birliği yapmaları devleti temelinden sarsıyordu”*⁸⁶² demişlerdir. Halk ve valilerin ahlaki yönden bozuk olduğu iddiası sadece Atsız-Oran’ın yazdıkları ders kitabında yer almıştır. Bu konu ile alakalı kaynaklar, yazarların bu iddiasını desteklemediği görülmektedir. Kaynaklar, bu durumun bahsedilen dönemde değil de, Endülüs Emevileri yıkıldığında, aynı topraklar üzerinde kurulan küçük devletler döneminde, bu ve benzeri şeylerin olduğunu yazmaktadırlar.

Bu anlatımın doğru şeklinin şöyle olması gerekirdi: 929-1031 arası dönemde Endülüs’ün kuzeyinde, Endülüslere vergi ödeyen Hristiyan krallıklar vardı. Ancak Endülüs Emevileri devleti yıkılınca, aynı topraklar üzerinde küçük devletler kurulmuş ve Hristiyan krallıklarla sınır komşusu olmuşlardır. Kendileri güçsüz olduğu ve yıkılmamak için Hristiyan krallıklarıyla anlaşmışlar ve onlar vergi vermişlerdi. Hristiyan krallar, Müslümanlar zayıflayınca iç işlerine karışmaya başlamışlardır. Küçük Müslüman devletlerin idarecileri de birbirlerine üstünlük sağlamak için Hristiyanlardan yardım istemiş ve onların hedeflerine ulaşmalarına kendi elleriyle imkân sağlamışlardır.⁸⁶³

Bütün ders kitaplarında Endülüs Emevileri Devletini I. Abdurrahman’ın kurduğundan bahsedilmesine ve bağımsız bir devlet olduğu vurgulanılmasına rağmen; Abdurrahman’ın bağımsızlık sembolü olan kendi adına hutbe okutma ve para bastırması olayına sadece DP döneminde okutulan Akşit’in değindiği görülmektedir.⁸⁶⁴

⁸⁶² Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.53.

⁸⁶³ Özdemir, **Endülüs Müslümanları**, s. 111-112.

⁸⁶⁴ Akşit, **a.g.e.**, s.69.

2.6.2. Birinci Hişam Dönemi

I. Abdurrahman vefat edince yerine oğlu I. Hişam (788-796) halife olmuştur. Hişam, ağabeylerinin kendisine karşı olan isyanını bastırması ve Fransa'nın güneyinde Hristiyanlara karşı başarılar kazanmıştır. I. Hişam'ın, Arapçayı çok iyi öğrendiği ve diğer Endülüs halifelerine göre daha Arap milliyetçisi olduğu görülmektedir. Hişam sayesinde Arapça, dünyada bilim dili haline gelmiştir. Açtığı pek çok mekteplerde Hristiyanlarda dahil Arapça tahsil etmişler ve Tevrat ve İncil kitapları Arapçaya tercüme edilmiştir.⁸⁶⁵ Türk Tarih Tezi etkilerinin çok görüldüğü Atatürk döneminde okutulan Tarih II ve İnönü döneminde okutulan Taner'de, bu sefer Latinceye karşı Arapçanın ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Yazarlar, Müslüman-Türk kimliğinden dolayı, Arapları Hristiyanlardan daha yakın görmüştür. Yukarıdaki anlatımda Arapçanın etkisi pekiştirilerek, Arapçanın dünyada bilim dili haline geldiği, hatta Tevrat ve İncil kitaplarının bile Arapçaya çevrildiği vurgulanmıştır.

I. Hişam, tehlikeli gördüğü abisi Süleyman'ı İspanyadan çıkarıp, Tanca'da ikamet etmeye zorlamıştır.⁸⁶⁶ Hişam'ın bu davranışı, Emevilerden kalan bir gelenektir. Emeviler, kendilerine isyan eden hanedan mensuplarını, Emevi itibarı zedelenmesinin diye idam etmemişlerdir. Farklı şekillerde cezalandırmışlar ya da onlarla antlaşma yoluna gitmişlerdir.⁸⁶⁷ Bu durum Hişam döneminde de geçerli olduğu görülse de bütün Endülüs Emevî Devleti'nin siyasi tarihinde böyle olmadığını söyleyebiliriz. Hanedan mensuplarından olan bir kişi, Emire isyan ettiğinde, idam cezası alanların da olduğu bilinmektedir. Tarih II'de, Hişam'ın oğullarından olan I. Hakem halife olduğunda, amcaları Abdullah ve Süleyman ve isyan ettiği, I. Hakem, Mursiye meydan muharebesinde amcalarını mağlup ettiği yazılmıştır. Süleyman muharebede maktul düşmüş, Abdullah'ta Tanca'ya kaçmıştır. Hakem, Abdullah'ı affetmiş fakat tekrar isyan etmesin diye, Abdullah'ın iki oğlunu rehine olarak yanına almıştır.⁸⁶⁸ Ders kitabında her ne kadar Hakem'in amcası Süleyman, savaş sonunda maktul düştüğü anlatılsa da, gerçekte Hakemin, amcasını idam ettirdiği bilinmektedir. Hatta bazı kaynaklarda Hakem, sadece idam ettirmekle

⁸⁶⁵ Tarih II, s.170; Taner, a.g.e, s.73

⁸⁶⁶ Tarih II, s.170.

⁸⁶⁷ Sena Kaplan, 'Endülüs Emevî Emirlerinden Hişam B. Abdurrahman Dönemi', Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD), XIX, 2 (15 Aralık 2015), s.281,282.

⁸⁶⁸ Tarih II, s.171.

kalmamış, amcasının kesik başının mezardan çıkartılarak, Kurtuba'nın her yerinde gezdirilmesini emretmiştir.⁸⁶⁹

Endülüs Emevileri Devleti'nin Malikilik mezhebinden önce resmi mezhebi Evzâî mezhebi olmuştur. Endülüs Emevi Devletinin kuruluşunda ve I. Abdurrahman döneminde etkili olan bu mezheb, I. Hişam döneminden itibaren yerini Malikilik mezhebine bırakmıştır.⁸⁷⁰ 1923-1960 yılları arasında okutulan bütün lise tarih ders kitaplarında Evzâî mezhebi hakkında hiçbir bilgi verilmemiş ve bu devlet içerisinde sadece Malikilik mezhebinin yaygın olduğu doğrultusunda anlatımlar yapılmıştır.

İncelenen ders kitaplarında Hakem döneminde, Medine imamı Malik bin Enes'in ortaya koyduğu Malikilik⁸⁷¹ mezhebinin ülkeye girdiği ve Endülüs'te yayılmaya başlanıldığına değinilmiştir. Ders kitaplarında genel olarak bu mezhebin Hicaz çöllerindeki hayat şartlarına göre oluşturulduğu ve Endülüs'te yerleşik hayat yaşayanlara uygun olmadığı belirtilmiştir.⁸⁷² Bazı İslam Tarihi kaynaklarında, Abbasi devletinin resmî mezhebi Hanefilik olduğu için, Endülüslüler kendilerini onlardan ayırmak için Malikilik mezhebine rağbet ettikleri iddia edilmiştir. Bu iddia, bu mezhebi kabul etmenin siyasi cevabı olsa da Hişam'ın, mezhep fakihleriyle olan yakın ilişkisine bakıldığı zaman; tamamen siyasetten dolayı kaynaklandığını da dile getirmenin çok doğru bir çıkarım olmadığı söylenebilir.⁸⁷³

⁸⁶⁹ Kaplan, *a.g.m.*, s.282.

⁸⁷⁰ Lütfi Şeyban, **Endülüs**, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 36. Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (ö. 157/774), fıkıh ve hadis âlimidir. Evzâîyye mezhebinin kurucusu olmuştur. Abdurrahman el-Evzâî'nin görüşleriyle teşekkül eden mezhep Evzâîyye adıyla tanınmış olup başlıca Suriye, Irak, Hicaz, Mısır, Mağrib ve Endülüs'te yayılmıştır. İslam tarihçisi Zehebî, bu mezhebin Endülüs'te 844 yılına kadar varlığını koruduğunu belirterek, 844 yılından itibaren yerini Mâlikîliğe bıraktığı yolunda bir tesbitte bulunmuştur. Salim Ögüt, 'Evzâî', **D.İ.A.**, Cilt 11, İstanbul, 1995, s.346-348.

⁸⁷¹ Malikilik mezhebi, Medine'de Hicri 7. ve 8. Yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Malik b. Enes, bu mezhebin ortaya çıkmasında ve yayılmasında en büyük paya sahip olduğu için, ona nispet edilerek Maliki mezhebi denilmiştir. Bu mezhep, Hz. Muhammed'den tebeu't-tabiin dönemine kadar olmuş olan ve Medineli alimlerin ittifak ettikleri bütün fıkıh uygulamaları kapsamaktadır. Malikilik mezhebi, Kuzey Afrika ve Endülüs'te yayılmış ve bu coğrafyalar, bu mezheple özdeşleşmiştir. Malikilik mezhebini benimseyen fakihlerle Endülüs Emevileri arasındaki ilişkiler I. Hakem döneminde bozulmuştur. Fakihler, Hakem'le çeşitli konularda fikir ayrılıklarına düşerek isyan etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen Malikilik mezhebi, Endülüs devletindeki hakimiyetini sarsmamıştır. Eyyüp Said Kaya, 'Maliki Mezhebi', **D.İ.A.**, Cilt 27, Ankara, 2003, s.519-535.

⁸⁷² **Tarih II**, s.170,

⁸⁷³ Kaplan, *a.g.m.*, s.287.

2.6.3. Birinci Hakem Dönemi

Hişam öldükten sonra yerine oğlu I. Hakem (796-822) geçmiştir. İncelenen lise tarih ders kitaplarında Hakem dönemi, genel olarak amcalarıyla olan mücadelesi ve ülkenin Malikilik mezhebi ile olan problemleri anlatılmıştır. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Hakem döneminde, Malikilik mezhebi ve bu mezhebi benimseyen hocalarla olan münasebetler şu şekilde anlatılmıştır:

“Hişam devrinde Endülü's'e dolan Maliki hocaları memlekette koyu bir taassup havası yaratmışlardı. Her vesile ile hükümet işlerine karışıyor, her hareketi şeriatla muhalif görüyor, camilerde Hakemin dine karşı laubaliliğinden bahsederek halkı ihtilale teşvik ediyorlardı. Endülü's mamurelerinde bir çöl hayatı yaşatmak isteyen bu güruhun, memleketi frank istilasından, Müslümanları katliamlardan kurtaran Hakeme isnat ettikleri laubalilik, ara sıra avlanması, bazen de musiki dinlemesi idi. Bütün bunlar, cahil halkı tahrik etmek için ileri sürülen maskaralıklardı. Hakiki sebep, Hakemin bunlara yüz vermemesi, devlet işlerine müdahale ettirmemesi, memleketin inkişafına engel olan fıkıhlarına bir kıymet atfetmemesi idi. Hakem kazandığı son zaferlerden sonra, memlekette huzur ve sükunu temin için Asturiye ve frank kralları ile sulh müzakeresine başladı. Memleket için faydalı bir musalaha akdetti. Fakat mutaassıp hocalar nazarında bu da kendisi için affedilmez bir kabahat oldu. Bunlar Müslümanların Hristiyanlarla musalaha etmesini küfür addediyorlardı. Mutaassıp hocalar, Hakemi öldürmek için bir suikast tertip ettiler...”⁸⁷⁴

Bu anlatımda Hakem'in Malikilik mezhebi ile yaptığı mücadeleler doğru gösterilerek, Malikilik mezhebini benimseyen ve bu mezhebi taassup haline getirip yaymaya çalışan kişiler kötülenmiştir. Örtük bir şekilde, öğrencilere mutaassıp hocalardan dert yanılmıştır.

Burada şu konuya da değinmek yerinde olacaktır. Atatürk, İslam Tarihinin doğru kaynaklardan ve hurafelerden arındırarak, öğrencilere öğretilmesi için çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurduğu zaman, hurafeleri din gibi anlatan ve İslam'ı taassup dini haline getirmeye çalışan kişilerle mücadele etmiştir. Tarih II ders kitabı bu sancılı dönemlerden sonra 1931 yılında yazılmıştır. Yukarıda Hakem'in Malikilik mezhebini taassup haline getiren hocalarla yaptığı mücadeleler ve Atatürk'ün ise İslam dinini taassup haline getiren kişiler ile yaptığı mücadeleler benzerdir. Tarih II ders kitabı yazarları, burada Emeviler döneminde anlatmış oldukları Puvatya Savaşında direk Avrupa Hun Devleti hükümdarı Atilla ile bağlantı kurdukları gibi burada da Hakem ile Atatürk arasında bağlantı kurabilirlerdi.

DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, Hakem'i, eğlenceye düşkün, müstebit ve zalim bir halife olarak tanımlamışlardır. Örnek olarak da zamanında verilen ölüm

⁸⁷⁴ Tarih II, s.171,172.

cezalarını göstermişlerdir. Buna rağmen, yazarlar onun açık fikirli bir hükümdar olduğunu da söyleyerek ve bunun takdir edilen bir yönü olarak belirtmişlerdir.⁸⁷⁵

2.6.4. İkinci Abdurrahman Dönemi

Hakemin vefatından sonra yerine oğlu II. Abdurrahman (822-857) halife olmuştur. 1930-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında Abdurrahman hakkında genel olarak şu bilgiler verilmiştir: Devlet içindeki iç karışıklıkları çözmüş ve ülke içinde huzursuzluk çıkaran Hristiyanların isyanını bastırmıştır. Bağdat'tan birçok alim getirterek Endülüs'te ilim ve fennin gelişmesi için çalışmış ve edebiyata, musikiye, güzel sanatlara önem vermiştir. Ayrıca ülkede, mükemmel bir şekilde işleyen bir posta teşkilatı kurmuştur. Kurtuba şehrini Bağdat gibi ilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. İncelenen ders kitaplarında II. Abdurrahman'ın vefatından sonra yarım asra yakın Endülüs'te karışıklıkların devam ettiği ve Endülüs Emevi Devletinin yıkılma tehlikeleri atlattığı vurgulanmıştır.⁸⁷⁶

2.6.5. Üçüncü Abdurrahman Dönemi

II. Abdurrahman'ın vefat etmesinden sonra, III. Abdurrahman'a dönemine kadar süren 55 yıllık süre zarfında, ülkeyi belli aralıklarla üç melik yönetmiştir. III. Abdurrahman 912-961 yılları arasında hüküm sürmüş ve devlet içerisindeki asayişin temin ettikten sonra memleketin imarına çalışmıştır. Kurtuba'ya yakın Medinetü'z-Zehra adıyla yeni bir şehir kurmuş ve kanallar açarak tarımı geliştirmiştir. Akdeniz ticaretini ele geçirmiş ve büyük bir ticaret filosu meydana getirmiştir. Kendisinden sonra yerine geçecek kişilere mamur ve asayişin muntazam işleyen bir memleket bırakmıştır.⁸⁷⁷

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün ders kitaplarında III. Abdurrahman'ın kurduğu Medinetü'z-Zehra şehrinden ve bu şehir içinde bulunan saraydan bahsedilmiştir. Fakat bazı ders kitaplarında bir paragraf bu sarayın ne kadar güzel ve görkemli olduğu tasvir edilmiştir. Hatta DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, Medinetü'z-Zehra'yı dünyanın en büyük ve en artistik yapılarından biri

⁸⁷⁵ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.90.

⁸⁷⁶ **Tarih II**, s.172,173; Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.49; Akşit, **a.g.e.**, s.69.

⁸⁷⁷ **Tarih II**, s.175-178; **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.61; s.49; Akşit, **a.g.e.**, s.70.

olarak nitelendirmiştir.⁸⁷⁸ Ders kitaplarında bu saray genel olarak şu şekilde tasvir edilmiştir: 4300 somaki mermer sütun üzerine kurulmuş, duvarları, mermer ve çinilerle kaplanmıştır. Tavanları altın nakışlarla süslenmiş ve inşaatı 25 sene sürmüştür. Üst katta, Abdurrahman'ın hükümet üyelerini kabul ettiği salon, bir sanat abidesi sayılmaktadır. Ortada büyük bir havuz vardı. Havuzun ortasında da başında büyük bir beyaz inci bulunan altın bir kuş bulunuyordu. Havuza akan sular, bu kuşun ağzından fıskiye halinde dökülüyordu. Sarayın etrafı şirin bahçelerle donatılmıştır. Bu bahçeler arasında mermer sütunlar üzerine yapılmış, musanna bir köşk bulunuyordu. Köşkün salonunda istiridye şeklinde cıva ile dolu bir havuz vardı. Saray civarında hassa ordusuna mahsus kışlalarla vükela konakları bulunuyordu. Abdurrahman, burada büyük bir cami ile zengin bir kütüphane de yaptırmıştır.⁸⁷⁹ Öğrencilere o dönem Müslümanların bilimde ileri olduğu gibi sanatta da ileri bir seviyede olduklarının, gösterilmek istenildiği söylenilebilir.

Bütün ders kitaplarında Endülüs Emevi hükümdarlarının, III. Abdurrahman'a kadar Melik veya Emîr unvanlarını kullanmadıkları ve halife unvanını hiç almadıkları belirtilmiştir. Endülüs Emevi Devletinde, halifelik III. Abdurrahman dönemine kadar ilan edilmemiştir. Fakat III. Abdurrahman'a kadar Endülüs'te halifelik ilan edilmese de ve bu unvan kullanılmasa da, yöneticilerin bir halifeden farklı davranmadığı görülmektedir. Ders kitaplarında Emevi ve Abbasi hükümdarlarından halife olarak bahsedilmesine rağmen Endülüs Emevi hükümdarları için halifelik unvanı kullanılmamıştır. Bu duruma Endülüs Emevi Devletinde III. Abdurrahman'dan itibaren halifelik unvanının kullanılmaya başlanması belki sebep olarak gösterilebilir fakat genel olarak yazarların III. Abdurrahman sonrası hükümdarlar içinde halife unvanını kullanmadıkları görülmektedir.

2.6.6. İkinci Hakem Dönemi

III. Abdurrahman'ın vefatından sonra yerine oğlu II. Hakem (961-976) geçmiştir. II. Hakem bilge kişiliğiyle ön plana çıkan bir devlet adamı olmuş, ülkenin

⁸⁷⁸ Tarih II, s.175-178; Akşit, a.g.e, s.70; İnal-Ormancı, a.g.e., s.91.

⁸⁷⁹ Akşit, a.g.e, s.70; İnal-Ormancı, a.g.e., s.91.

uygarlıkta daha da ileriye gitmesi için, ilim ve sanat alanında büyük bir gelişme başlatmıştır.⁸⁸⁰

II. Hakem, herhangi bir savaşa meydan vermemek için, zamanını ilim ve irfan faaliyetlerine harcamak istemiştir. Hristiyan olan diğer küçük kontluklarla da antlaşmalar yapmıştır. Hakem, zamanının çoğunu ilmi gelişmelere harcamış ve Endülüs'te yeni bir ilmi faaliyet devresi başlatmıştır. İslam dünyasının her tarafında yazılan kıymetli kitapları, birçok paralar harcayarak Kurtuba'ya toplamıştır. Bu sayede Kurtuba medreseleri, İbni Rüşd gibi yüksek alimler yetiştirecek derecede gelişmiştir. Avrupa'nın çeşitli yerlerinden birçok genç, fen ve felsefe tahsili için Endülüs medreselerine gelmiştir. Bunlar arasında papalığa kadar yükselen kişiler bile olmuştur. Başta Tuleytula olmak üzere Endülüs'ün diğer şehirleri ilmi faaliyette Kurtuba ile rekabet etmişlerdir. Hakem, Endülüs'te ziraatı geliştirmiş, fazla ürünleri memleket dışına göndermiştir. O dönem İstanbul pazarlarında bile bol bol Endülüs ürünleri satılmıştır. Endülüs'ün ihracatı 12 milyon altına ulaşmıştır.⁸⁸¹

II. Hakemin babasından devraldığı devletin, eriştiği ilmi seviyeyi korumaya çalıştığı görülmektedir. Kendisinin güçlü yönetimi sürecinde, Endülüs'teki iç karışıklıkların yok olmuştur. Döneminde Batıda her yönden en iyi gelişmiş devlet imajını yansıtmıştır. Hristiyan ülkelerden gençler okumak için Endülüs'e gelmiş ve Endülüs okulları İbn Rüşd gibi büyük bilim adamlarını yetiştirmiştir.

III. Abdurrahman dönemi incelenen ders kitaplarının genelinde, Endülüs Emevilerinin en parlak devri olarak gösterilmiştir.⁸⁸² İnönü döneminde okutulan Taner, III. Abdurrahman devrini Endülüs Emevilerinin en parlak zamanı olduğunu belirtmesine rağmen, daha sonra oğlu II. Hakem devrini Emevilerin en parlak zamanı olarak göstermiş ve kendisiyle çelişmiştir.⁸⁸³ İnönü döneminde okutulan Unat-Su ve DP döneminde okutulan Atsız-Oran'da III. Abdurrahman dönemini değil de oğlu II. Hakem devri, Endülüs Emevi Devletinin en parlak çağı olarak yazılmıştır.⁸⁸⁴ Babasının yaptıklarını daha da ilerleten II. Hakem dönemi de her yönüyle büyük bir devir olmuştur. Fakat İslam Tarihi kaynaklarına göre III. Abdurrahman devri, yalnız

⁸⁸⁰ Akşit, **a.g.e.**, s.70.

⁸⁸¹ **Tarih II**, s.179.

⁸⁸² **Tarih II**, s.175; Taner, **a.g.e.**, s.73.

⁸⁸³ Taner, **a.g.e.**, s.73,75.

⁸⁸⁴ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.53; Unat-Su, **a.g.e.**, s.54,55.

siyasî ve askerî bakımdan değil, iktisadî, kültürel ve imar faaliyetleri bakımından da Endülüs Emevî Devleti'nin en parlak devri olmuştur.⁸⁸⁵

2.6.7. Endülüs Emevi Devletinin Yıkılması

I. Hakemden sonra oğlu II. Hişam (976 -1009) iktidar mevkiine geçmiştir. Çocuk yaşta olduğu için devleti yönetememiş, tahtan indirilmiş ve Emevi prensleri de birbirleri ile mücadeleye başlamışlardır.⁸⁸⁶ İncelenen ders kitapları, II. Hakemden sonra Endülüs Emevi Devletinin karışık bir dönem girerek yıkılmaya başladığı konusunda hemfikirdir. Kastilya Devleti ile Hristiyanlar, el birliği ile Müslümanların yok olmasına çalışmıştır. Büyük vezir Mansur, devleti yıkılmaktan kurtarmak için Hristiyan devletlere karşı başarılı savaşlar yapmış ve gayretleri sayesinde devletin birliğini bir süre korumuştur. Onun bir muharebede ölmesinden sonra tekrar taht kavgaları başlamıştır. Halk Fas'ta ki İdrisiler'den olan Ali bin Hamud'u, halife olması için çağırmıştır. Tahta oturan bu kişi halkı hoşnut edemiş ve bir süre sonra Emevi soyundan bir kişi tekrar halife olmuştur. Bu süreçte her vali kendi başına göre hareket etmeye başlamıştır. Karışıklıklar devam ettiği bu süreçte, son hükümdar III. Hişam saltanattan, 1031 yılında kendi isteğiyle vazgeçtiğini bildirmiş ve böylece İspanya da Emevi sülalesi sona ermiştir.⁸⁸⁷

Emevi devletinin yıkılması, Endülüs'te birçok şeyi değiştirmiştir. Her vali, kendi bölgesinde, bağımsız bir şehir devletine dönüşmüştür. Ülkede merkezi idarenin güçsüzlüğü sonucunda, mahalli idareler güçlenmiştir. Hatta o kadar güçlenmişlerdi ki, yukarıda anlattığımız gibi Emevi tahtına, Fas'ta ki İdrisiler'den olan Ali bin Hamud'u çağırarak, Endülüs tahtına oturtacak kadar ileri gitmişlerdir. Bu durum devlet gelenek ve anlayışına uymadığı gibi, Emevi soyundan gelenlere güvenlerinin kalmadığı ve bu soydan da tahta geçecek bir yöneticinin bulunmadığını söylemek mümkündür. Demek ki Endülüs'ün sistemi iyice tıkanmış ve bu tıkanmışlığı Endülüs eşrafı çözmeye çalışmış fakat başarılı olamadıkları görülmektedir.

III. Hişam'ın Emevi tahtından vazgeçmesi üzerine, Endülüs'te dört asırdan fazla sürecek olan Tavaif-i Müluk adı verilen beylikler dönemi başlamıştır. Bu

⁸⁸⁵ Hakkı Dursun Yıldız, 'III. Abdurrahman', **D.İ.A.**, Cilt 1, İstanbul, 1998, s.152-155.

⁸⁸⁶ **Tarih II**, s.180. Emevilerin yıkılışına etki eden olaylar için Bkz: Mustafa Öztoprak, "Endülüs Hadisciliğinde Halifelerin Yeri", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No 2, Ekim 2012, s.151,152.

⁸⁸⁷ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.49; Akşit, **a.g.e.**, s.70,71; İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.92.

beylikler, Endülüs'teki birçok küçük beylikleri ortadan kaldırmıştır. Murabıtlar, Muvahhidin ve Gırnatada'da Beni Ahmer devletleri kurulmuştur. Beni Ahmer Devleti Gırnata'da parlak bir medeniyet inşa etmişler ve Gırnata'da hala mevcut olan El Hamra sarayı bu devlet döneminde yapılmıştır.⁸⁸⁸ Beni Ahmer Devletinin, siyasi bir varlık olmaktan çok, kültür, sanat ve ekonomi alanlarında ön plana çıktığı görülmektedir. Hükümdar ve devlet adamlarının bu alanda çalışmaları bölgenin ilmi ve kültürel yönden zenginleşmesini sağlamıştır.⁸⁸⁹

DP döneminde okutulan Oktay, diğer ders kitaplarında Endülüs Emevileri içerisinde değinilen Beni Ahmer Devletini, ayrı bir başlık altında, Endülüs Emevileri kadar anlattığı görülmektedir. Oktay, Beni Ahmer Devleti döneminde yapılan ve günümüze kadar gelebilen El Hamra sarayının ihtişamından bahsetmiş ve bu devlet hakkında '*...ortaçağda kurulan devletlerin kültür ve medeniyet alanında en ileri gideniydi*'⁸⁹⁰ diyerek, iddialı bir cümle kurmuştur. Kaynaklarda, Beni Ahmer Devletinin, ortaçağda kurulan devletler içerisinde, kültür ve medeniyet alanında en ileri seviyede olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁸⁹¹

1474 yılında Aragon Kralı Katolik Ferdinand, İspanya'da Müslüman varlığına son vermek için Kastilya kraliçesi İzabella ile birleşerek, bölgedeki son Müslüman devletini de yıkmışlardır. Bütün ders kitaplarında bu olaydan sonra Hristiyanların, Müslümanları akla hayale gelmedik şekilde öldürdükleri belirtilmiştir.⁸⁹² İnönü döneminde okutuan Mansel, Beni Ahmer'in son hükümdarı olan Ebu Abdullah Mehmet (Abdullah es-Sağır)'in şehri düşmanlara bırakıp, ülkeyi kaçarak terk ettiğinden bahsetmiştir.⁸⁹³ Diğer ders kitaplarında son hükümdarın, şehri terk ettiği belirtilmiş ve kaçma ifadesinin kullanılmadığı görülmektedir. DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, zaten yıkılmak üzere olan Beni Ahmer Devletinin son hükümdarı Abdullah'ın, ülkesini terk etmesinin beklenen bir durum olduğunu belirtmiştir. Onun, Müslümanların canlarına, mallarına ve vicdan hürriyetlerine dokunmayacağına karşı Ferdinand'dan söz alarak antlaşma yapması, Gırnata'lıları sinirlendirmiştir. İnal-Ormancı, halkın canına kastetmesinden korkan

⁸⁸⁸ Tarih II, s.181,182; Akşit, a.g.e, s. 72.

⁸⁸⁹ İnal-Ormancı, a.g.e, s.93.

⁸⁹⁰ Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, s.97.

⁸⁹¹ İsmail Yiğit, 'Nasriler', D.İ.A., Cilt 32, İstanbul, 2006, s.420-424.

⁸⁹² Taner, a.g.e., s.77; Akşit, a.g.e., s.72.

⁸⁹³ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s.50.

Abdullah es-Sağır'ın, bu yüzden şehri terk ettiğini belirtmişlerdir. Buradan eğer halkın canına kast etmesinden korkmasa şehri bırakmayacaktı anlamının da çıktığı söylenebilir. Fakat zaten İspanyada Müslümanlar etkisini yitirmiştir. Abdullah'ın orada durup şehri kanının son damlasına kadar savunacağı sözü ve düşüncesi, İnal-Ormancı dışında, hiçbir ders kitabında yer almamıştır.⁸⁹⁴

Bu durum Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında “*şehri teslim ettikten sonra verilen müsaade üzerine bir müddet kendine tahsis olunan yerde kaldı ve sonra Fas emirine iltica etti*”⁸⁹⁵ diye ifade edilmiştir. DP döneminde okutulan İnal-Ormancı ve Oktay, o dönem Beni Ahmer devletine yardım edecek tek Müslüman devletin Osmanlılar olduğunu söylemişlerdir. II. Bayazıd Osmanlı hükümdarı olunca, kardeşi Cem Sultan isyan etmiş ve başarılı olamayınca Hristiyanlara sığınmıştır. Hristiyanlar, Cem Sultanı Osmanlıya karşı kullanacağı için, Osmanlı Endülüs Müslümanlarına gereken yardımı yapamamıştır.⁸⁹⁶

Copeaux, Türklerin İslam tarihine yaptıkları hizmetler için, gerçek övgülere 1955'ten sonra yazılan ders kitaplarında rastlanıldığını söylemektedir. Bu yazdıklarına biz de katılmaktayız. Fakat Copeaux, bu iddiasını destekleyecek herhangi bir örnek göstermemiştir. Bu ifadeyi destekleyecek bir örneğe, 1955'ten sonra DP döneminde okutulmuş olan Oktay'ın ders kitabında rastlanılmaktadır. Oktay, Endülüs'ün Müslüman Araplar tarafından kaybedilmesini ele alarak ‘Türklerin İslamlığa Yaptıkları Hizmetler’ başlığı altında Haçlı Seferlerinde Türkler “...İslamlığın müdafaa ve muhafazasını üzerlerine aldılar. Bu sırada Abbasîler tamamen parçalanmışlar ve kendilerini koruyamayacak hale gelmişlerdi. Eğer Haçlı akınlarını Türkler durdurmamış olsalardı, Endülüs'te olduğu gibi, doğuda da Haçlılar üstün gelecekler, İslamlığı tekrar Arabistan'a atacaklardı”⁸⁹⁷ demiştir. Oktay, Türkleri en ön plana çıkararak, onların İslam dininin koruyup kolladıklarını belirtmiş ve hatta Türkler olmasaydı İslam'ın tekrar Arabistan içine hapsolacağını iddia etmiştir.⁸⁹⁸

⁸⁹⁴ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.94.

⁸⁹⁵ **Tarih II**, s.182.

⁸⁹⁶ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.94; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.97,98.

⁸⁹⁷ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.88.

⁸⁹⁸ Copeaux, **a.g.e.**, s.300.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMASI, İLK TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ VE İSLAM MEDENİYETİ TARİHİ

İlk Türk-İslam devletlerin kurulması ve Türklerin büyük çoğunluğunun İslam dinine girmesi konusu, 1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında genel olarak ‘Büyük Müslüman Türk Devletleri’ veya ‘İlk Müslüman Türk Devletleri’ başlığı altında anlatılmıştır. Sadece 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali farklı bir başlık atmış ve bu konuyu Türk tarihi başlığı altında ‘Orta Asya’da Müstakil Türk Hükümetleri’ alt başlığıyla anlatmıştır. İncelenen ders kitaplarında ‘Büyük Müslüman Türk Devletleri’ veya ‘İlk Müslüman Türk Devletleri’ başlığı altında anlatılan devletler; Saman oğulları, Gazneliler, Karahanlılar’dır. Ders kitabı yazarları Saman Oğullarını, diğer Türk devletlerinin Müslüman olmalarında en etkili devlet olduğu bilgisini vermeye çalışmışlar ve özellikle Karahanlı ve Gazneli devletlerini teferruatlı şekilde anlatmışlardır. 1923-1960 yılları arasında okutulan bazı lise tarih ders kitaplarında Mısırda kurulan ilk Türk-İslam devletlerinden olan Tolun Oğulları ve İhşidiler devletlerinden de bahsedilmiş; bu devletlerin kısa sürede yıkılmış olmalarından dolayı en çok bir, iki paragraf veya bir cümle şeklinde değinilmiştir. İncelenen bütün ders kitaplarında genel olarak, İlk Müslüman Türk Devletleri, hem Müslüman ve Türklük kimliği hem de İslam ve milliyetçilik kimliğini oluşturmaya yönelik bir tarzda yazıldığı görülmektedir. Sadece 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, Arap-İslam devletlerinden bahsetmesine rağmen İlk Müslüman Türk Devletleri hakkında hiç bilgi vermediği görülmektedir.

3.1. Lise Tarih Ders Kitaplarında Türklerin İslam’dan Önce İnandığı Dinler

Türkler, tarih boyunca yaşam tarzlarına, akıllarına uygun olan dinlere inanmışlardır. Türklerin farklı dinlere inanmasının temelinde iki neden vardır: 1. Türkler, bağınaz ve tutucu bir toplum değildir. Bu nedenle Türkler arasında aşırı taassup yayılmamıştır. 2. ise Türkleri yöneten hükümdarın din değiştirmesidir. Hükümdar hangi dine inanıyorsa, halkta kısa sürede o inancı benimsemiş ve

topluluklar halinde o dini kabul etmişlerdir.⁸⁹⁹ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü adlı eserinde, Türklerin tanrıdan çok eskiden beri haberdar olduğuna değinmektedir. Ona göre, tanrı kelimesi, Türkler arasında en az 2500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Kafesoğlu, Gök tanrı inancının, bozkırda göçebe yaşam sürdüren Türk kavimlerinin asıl dini olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁰ Türkler, gökyüzünün tamamını tanrı olarak görmüşlerdir. Böylece göğün altında bulunan bütün yeryüzü tanrının evi olarak kabul edilmiştir. Bu kabul ediliş beraberinde, tanrıya ait herhangi bir ev veya insanların Ona ibadet edilebilecek bir kutsal mekan algısını ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle eski Türklerde, Arapların Cahiliye dönemindeki gibi bir putperestlik anlayışı yoktu. Türkler tanrıyı çağrıştıracak ne bir resim, ne bir heykel ne de bir put yapmamışlardır.⁹⁰¹ Kafesoğlu, Türklerin gök tanrıya nasıl ibadet ettikleri ve Kam adı verilen din adamlarının neler yaptıklarına dair var olan çok fazla bir bilgi olmadığına değinmiştir. Gök tanrı inancından sonra Türkler arasında yayılan Şamanizm'in, gök tanrı inancının da devam etmesine olanak sağladığını vurgulamıştır.⁹⁰²

Türklerin en eski ve geleneksel dini Gök tanrı inancıdır. Fakat Orta Asya'da geçmişte inanılmış olan bütün dini inançların, Şamanizm olarak kabul edilmesi anlayışı adet haline gelmiştir. Bu anlayışın hakim olmasında, 1850'li yıllardan itibaren Orta Asya'da, Türkler hakkında araştırmalar yapan Rus ilim adamlarının etkisi büyüktür. Bu ilim adamlarının tespitleri sonucunda, bozkırda yaşamış olan eski Türk topluluklarının, inandığı dinlerin temelinde Şamanizm'in olduğu gibi yanlış bir düşünce oluşmuştur.⁹⁰³ Türkiye'de, eski Türklerin dinleri konusunda çalışmalarıyla öne çıkan Abdülkadir İnan'da, Şamanizm'in Orta Asya bozkırlarında yaşayan göçebe Türklerin eski dini olduğunu belirtmiş Hunlar, Gök Türkler, Uygurlar ve Yakut Türklerinde buna inandığını söylemiştir.⁹⁰⁴ Osman Turan ve Mehmet Altay Köymen de Türklerin eski dininin Şamanizm olduğunu belirtmiştir. İbrahim Kafesoğlu, Şamanizm'i Türklerin geleneksel dini olarak kabul etmemiş, Türklerin kendilerinin oluşturmadığına ve çeşitli dinlerdeki ritüellerin birbirine karışması

⁸⁹⁹ Murat Öztürk, "İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini", **History Studies**, Volume 5, Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil Inalcık, March 2013, s.334-335.

⁹⁰⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s.295, 301.

⁹⁰¹ Harun Güngör, Ünver Günay, **Türklerin Dini Tarihi**, Berikan Yayınları, Kayseri, 2015, s.40-80.

⁹⁰² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.297, 301.

⁹⁰³ Sadettin Gömeç, "Şamanizm Ve Eski Türk Dini", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, 1998, S.41.

⁹⁰⁴ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 4. Baskı, T.T.K., Ankara, 1995, s. 3-6.

sonucu meydana geldiğine değinmiştir.⁹⁰⁵ Şamanizm, Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların, kendine has ritüeller barındıran bir inanç türüdür. Din adamlarına şaman veya kam denilmiştir. Onlar aracılığıyla inanca ait ritüeller uygulanmıştır.⁹⁰⁶

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında da benzer durumlarla karşılaşılmalıdır. Genel olarak Türklerin geleneksel dinlerinin Şamanizm olduğu vurgulanarak, Gök tanrı inancı ise çoğu kez göz ardı edilmiştir. Bu inancın vurgulandığı tek nokta, Türklerin İslam dinine girmelerini kolaylaştıran etken olarak gösterilmesidir. İslam'daki tek ilah Allah ile Gök tanrı inancındaki tek tanrı arasında benzerlikler kurulmuştur.

Şamanizm'i Türklerin geleneksel dini olarak ön plana çıkaran benzer söylemler, incelenen ders kitapları arasında ilk olarak 1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü'de görülmektedir. 'Maveraünnehr'de Kable'l İslâm Din'i Hayat: Mazdeizm, Budizm, Hristiyanlık' alt başlığı altında Türklerin İslam'dan önce inandığı dinleri anlatmıştır. Köprülü, Türklerin Budizm, Hristiyanlık, Manihaizm gibi dinlere inandığını fakat Şamanizm'in 'hükümrân din' olduğunu vurgulamıştır. Şamanizm'i Türkler adına milli dinmiş gibi ön plana çıkarmıştır.⁹⁰⁷

Atatürk döneminde okutulan Türk Tarihinin Ana Hatları-Medhal'de, Türklerin asıl dini olarak Şamanizm'i ön plana çıkarmış ve sekiz sayfa Şamanizm hakkında bilgi vermiştir. Aynı eser Şamanizm'den sonra 'Türkler Arasına Hariçten Giren Dinler' başlığı altında, Türklerin çeşitli dönemlerde Budizm, Hristiyanlık, Manihaizm, İslamiyet gibi dinleri de kabul ettiklerini belirtmiştir.⁹⁰⁸ Aynı eserde bir paragraf Mazdeizm, bir sayfa Hristiyanlık ve Musevilikten, yarım sayfa Manihaizm'den bahsedilmiştir. Türk Tarih Tezinin etkisinin yoğun hissedildiği eserde neredeyse Şamanizm kadar, İslam dini hakkında bilgi verilmiş ve altı sayfa olarak anlatılmıştır.⁹⁰⁹ Eserde Türklerin hangi dine inanırsa inansın, samimi bir

⁹⁰⁵ Yaşar Kalafat, **Kuzey Azerbaycan- Doğu Anadolu ve Kuzey Irakta Eski Türk Dini İzleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.37,38.

⁹⁰⁶ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 15.

⁹⁰⁷ Mehmet Fuad Köprülü, **Türkiye Tarihi- Anadolu İstilâsına Kadar Türkler**, (Hazırlayan: M. Hanefi Palabıyık), Akçağ Yayınları, 2005, Ankara, s.112.

⁹⁰⁸ **Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal-**, s.52-69.

⁹⁰⁹ **Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal-**, s.62-69.

dindar olup o dinin gereklerini yerine getirdiğini gösteren anlatımlarla karşılaşmaktayız. Buna örnek olarak; Yüeci hükümdarı Kanişka'nın⁹¹⁰ sikkelerin üstüne Buda'nın resimlerini bastırıldığı, Budizm'i yaymak için hem ülke içine hem de ülke dışına vazifeli insanlar gönderdiği ve manastırlar yaptırdığı gösterilmiştir.⁹¹¹

Benzer anlatımlar İnönü döneminde okutulan Şemsettin Günaltay'ın, 1939'da yazdığı ve liselerde İlkçağ dersinde okutulan eserde sadece Şamanizm'i anlatmış ve Türklerin İslam'dan önce inandığı başka hiçbir dinden bahsetmemiştir. O dönem Türklerin hepsi Şamanizm'e inanıyor gibi bir anlatım yapmıştır.⁹¹²

İlim adamlarınca, eski Türklerin inançlarının temelinde, Gök tanrı inancının yattığı kabul edilmiş ve bu inanç bütün eski Türklerin ana kültü olarak vasıflandırılmıştır.⁹¹³ Ders kitaplarında, din konusu çok irdelenmeden ele almıştır. Elbette yazarların, bu konu hakkında çok derinlemesine bir araştırma yapmaları beklenmemektedir. Fakat yazarlar tarafından yapılan yanlış çıkarımlar ve ortaya attıkları iddialar, öğrenciler tarafından Türklerin geleneksel dininin Şamanizm olduğunun anlaşılmasına neden olabileceği söylenilebilir. Çünkü Şamanizm, İslam'dan önceki bütün Türklerin dini değildir.

Diğer ders kitaplarından farklı olarak Atatürk döneminde okutulan ve Eskiçağ Tarihinin anlatıldığı Tarih I'de 'Din Menşelerinin Karışık Mahiyeti' alt başlığında, ilk insanların herhangi bir dini inanca mensup olmadığını belirtmiştir. Eserde, insanların ziraat toplumuna geçmesiyle beraber hasat mevsimlerinde kurban kesmeye başladıkları yazılmış ve kurban kesme adetleri bulunan dinlerin, bu uygulamalarının buradan geldiğini iddia ederek, örtük olarak İslam dinine gönderme yapılmıştır.⁹¹⁴ İslam dininde ibadet olarak Allah için kesilen kurban ile ilk iptidai insanların çeşitli amaçlarla kestikleri kurban mukayese edilmeye çalışılmıştır. Eserde, 'Eski Türklerde

⁹¹⁰ Kuşan İmparatorluğu, Hindistan'ın siyasi tarihinde yer en önemli üç imparatorluklardan birisidir. Yaklaşık olarak iki yüz elli yıl sürmüştür. Bu imparatorluğun en parlak zamanı Yueh-çi kabilesinden olan kral Kanişka dönemidir. Budizm dinini benimseyen kralın Türk olduğu düşünülmektedir. Kanişka M.S 78 yılında kral olmuş ve otuz yıl boyunca tahtta kalmıştır. Kanişka'nın en önemli özelliklerinden birisi de çok hoşgörülü olmasıdır. Onun hükümdarlığında, birbirinden etnik ve din olarak farklı olan topluluklar, iç içe refah, huzur ve güven içinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yalçın Kayalı, "Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi Ve Kral Kanişka (MS 78-99)", **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 55, 2 (2015), s.189.

⁹¹¹ **Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal-**, s.59.

⁹¹² Şemsettin Günaltay, **Tarih I İlkçağ Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 33-34.

⁹¹³ Gömeç, "Şamanizm Ve Eski Türk Dini", s.49.

⁹¹⁴ **Tarih I -Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar- Devlet Matbaası**, İstanbul, 1931, s.24.

Din' başlığında, Türklerin sırasıyla totemcilik, animizm, yer natürizmi ve gök natürizm'ine inandıkları belirtildikten sonra, Şamanizm için ayrı bir alt başlık açılmıştır. Öteki ders kitapları gibi bu eserde de Şamanizm'in Türklerin tek ve milli dini olarak ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Hatta bu eserde hiçbir ders kitabında geçmeyen '*eski Türklerin din ve şeraitlerini muhtevi eden birde kitapları vardı*' gibi bir anlatım yapılarak, örtük olarak Türklere Peygamber gönderildiği iddia edilmektedir. Çünkü kitap olabilmesi için Peygamber gönderilmesi gereklidir. Eserde, bu anlatılanlardan sonra 'Türkler Arasına Hariçten Giren Dinler' alt başlığı altında, eski Türklerin Orta Asya'da Budizm, Hristiyanlık, Manihaizm, İslamlık gibi çeşitli dinlere inandıkları yazılmıştır.⁹¹⁵ Şunu da belirtmek gerekir ki hiçbir tarihi kaynakta Türklere Peygamber gönderildiğine dair bir kayda rastlanılmamış ve Türklerin yapmış olduğu herhangi bir dini ibadet şekli anlatılmamıştır. Bu bilgidan yola çıkarak da Türklere hiçbir Peygamber gelmemiştir çıkarımını yapmak da çok doğru bir genelleme olmamaktadır.

Türklerin inandığı diğer bir din ise Budizm'dir. Bu dinin kurucusu M.Ö. 563-483 yıllarında yaşamış olan Siddhartha Gautama adlı kişidir. Asya ve Batı ve ülkelerinde, Budda'nın kurmuş olduğu din anlamına gelen Budizm adı verilmiştir. M.Ö. 6. yüzyılda Kuzey Hindistan'da ortaya çıkmış ve geniş topluluklara yayılmıştır. Budizm, Hun Türkleri arasında yayılmış ve daha sonra Göktürk Kağanı Tapo Han da bu dini benimsemiştir. II. Göktürklerde Bilge Kağan (716-713) Budizm'i benimsemek ve Budist tapınakları yaptırmak istemiştir. Vezir Tonyukuk, bu dinin göçebe topluluklara uymayacağına ve Türklük benliklerini zayıflatıp, kısa sürede yıkılmalarına zemin hazırlayacağını söyleyerek, kağanı vazgeçirmiştir. Uygurlar Devletinde, Böğü Kağan zamanında Budizm benimsenmiştir.⁹¹⁶ Budizm'den sonra Türkler arasında Manihaizm'de yayılmıştır. Manihaizm, Babil'de M.S. 3. yüzyılda Mani (216-276) adındaki kişi tarafından kurulmuştur. Bu din, Hristiyanlık, Budizm ve Zerdüştlük dinlerine has olan prensiplerinin bir sentezi şeklinde oluşturulmuştur.

⁹¹⁵ **Tarih I -Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar-** s.49-53.

⁹¹⁶ Metin Bilal, "*Budizm İnancının Türk Devletleri Üzerindeki Etkisi*", **Anasay**, 2018, Sayı 6, s.63-80.

Manihaizm'i, Uygurlar Devleti M.S. 8. yüzyıl ortalarında, dünyada ilk defa ve tek olarak resmî din olarak benimsemiştir.⁹¹⁷

DP döneminde okutulan Akşit, 'Müslümanlıktan Önce Türk Uygarlığı ve Kültürü' alt başlığı altında, Türklerin, komşularıyla ilişkileri sonucu Nesturilik, Musevilik ve Hristiyanlık gibi dinlerin Türkler arasında yayıldığını yazmıştır.⁹¹⁸ Akşit, Nesturiliği bir din olarak göstermiştir. Oysaki Nesturilik bir din değildir. İstanbul patriği Nestûr'un oluşturduğu Hristiyan mezhebidir.⁹¹⁹ Türkler arasında yayılan dinlerden bahseden yazarın, sadece Musevilik ve Hristiyanlık dinlerini belirterek, Türklerin semavi dinleri benimsediğini göstermek istediği söylenilebilir. Fakat yazar, buradan yola çıkarak Türklerin tek tanrı inancına yatkınlıklarına yönelik bir çıkarım yapmamıştır.

Osman Turan, Hristiyanlık ile İslamiyet dinini karşılaştırmıştır. Ortaçağa damgası vuran bu iki din, cihan hakimiyeti için mücadele etmiştir. Hristiyanlık dini yayılınca, kendisinden önce hüküm süren çok tanrılı dinleri ve putperestlik inancını ortadan kaldırmış ve onların yerine geçmiştir. Hristiyanlıktan altı asır sonra inzal olan İslam dini, Hristiyanlığın önüne set çekmiş ve onun egemen olduğu topraklarda daha sağlam bir medeniyet kurmaya muvaffak olmuştur. Hristiyanlığı benimseyenlerin taassup altında bulunduğunu ve kiliselerin asırlar boyunca insanlarına zulüm ettiği belirtilmiştir. Turan, İslam dininin akıl dini olduğu ve din ile

⁹¹⁷ Münevver Ebru Zeren, "Uygurlarda Maniheizm Etkisi Altında Gelişen Din-Devlet İlişkisi", **JOTS**, 1/2, 2017, s.141.

⁹¹⁸ Akşit, **a.g.e.**, s.37.

⁹¹⁹ Bu Hristiyanlık mezhebini oluşturan Nestûr, 382'de yılında Roma İmparatorluğuna bağlı Kommagene eyaletinde Germanikeia'da (Maraş) doğmuştur. Antakya'da Hristiyan ilahiyat Okulu'nda eğitimini tamamlayarak, ülkenin değişik yerlerinde papaz ve vaiz olarak görev yapmıştır. Nestûr, Anadolu'da ortaya çıkan sapkın inançlı kişilere karşı mücadele etmiş ve Roma İmparatoru II. Theodosius onu 482 yılında İstanbul patrikliğine atamıştır. Nestûrîlik mezhebi görüş ve uygulamaları açısından diğer hristiyan mezheplerinden ayrılmıştır. Hz. İsa Peygamberin annesi olan Hz. Meryem'i kutsal olarak kabul etmezler, insanların günahkâr olarak doğduğunu kabul etmezler ve evlerinde ikonalar, heykel ve resim bulundurmazlar. Nestûrîler, 5. ve 9. yüzyıllar arasında gelişme göstermiş, Abbasi halifesi Memnun 830'da kurduğu Beytül-Hikme'de çalışmışlardır. 13. Yüzyılda gerçekleşen Moğol istilasında Nestûrî kilisesi gücünü kaybetmiştir. Keldaniler, 17. yüzyılda Katolikliği benimsemiş ve daha sonra Keldani Patriği XIII. Şimon Denha döneminde Nesturiliğe geri dönmüştür. XIII. Şimon, Piskoposluk merkezini Hakkari yakınlarında ki Koçanis'e taşımış ve günümüze kadar bu şekilde devam etmiştir. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan içinde yaşayan Nestûrîlerle I. Dünya Savaşı'na kadar herhangi bir sorun yaşanmamış ve ibadetlerini özgürce yapmalarına izin verilmiştir. Fakat dış desteklerin etkisiyle 15 Haziran 1915'te patrik XIX. Simon Benjamin Osmanlı'ya isyan etmiş ve destek aldıkları Rus Çarlığı'nın çökmesiyle patrik ve pek çok Osmanlı Nestûrîsi ülke dışına kaçmıştır. Şu an patriklik merkezi Chicago'dadır. Kadir Albayrak, 'Nestûrîlik', **D.İ.A.**, Cilt 33, İstanbul, 2007, s.15-17.

dünya arasında bir denge oluşturduğuna değinerek, İslam dininin daha üstün olduğunu vurgulamıştır.⁹²⁰

Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de İslam dini ile Hristiyanlık dininin mukayese edildiği görülmektedir. Ders kitabında iki din arasındaki farklılıklar şu şekilde izah edilmiştir: Hristiyanlığın dünyevi bir din olmadığı, devlet ve hükümet işlerine müdahale etmediği belirtilmiş ve bunun Hristiyanlıkla İslam arasında en önemli fark olduğu söylenmiştir. Bu yönden Hristiyanlığın İslam dininden daha laik olduğu belirtilmiş fakat bir paragraf ile Hristiyanlığın İslam dininden eksik olan yanı şu şekilde izah edilmiştir:

‘Hristiyanlığın İslamlığa nazaran büyük bir eksiği de, askerlik ruh ve teşkilatına müteallik esasların olmayışdır. Bu askerlik sonradan kilisenin hükümet kuvvetlerine dayanarak veya onları eline alarak Hristiyanlığı fetih ve cebir sureti ile kabul ettirmesi şeklinde telafi edilmiş; buna mukabil hükümetler de irtikâp ettikleri siyasi cinayetleri kilisenin tasvip ve takdisinden geçirerek örtmek kolaylığını temin etmişlerdir.’⁹²¹

Burada, bu paragraftan önce Hristiyanlığın, İslam’dan daha laik bir din olduğu vurgulanarak Hristiyanlık ön plana çıkarılmışken, bu paragrafta ise İslam dini ön plana çıkarılmıştır. Genel olarak İslam dini Hristiyanlıktan daha ön planda tutulduğu söylenilebilir.

3.2. Türklerin Müslüman Olması

3.2.1. Talas Savaşı

Talas savaşı vuku bulmadan önce doğuda Uygurlar Manihaizm’i dinini, kuzeyde bulunan Hazarlar Yahudiliği ve batıda hüküm süren Tuna Bulgarları ise Hristiyanlık dinini kabul etmişlerdir. 8. ve 10. yüzyıllar arasında Maverâünnehir’de bulunan Türk kentlerinde ise İslamiyet hızla yayılmaya devam etmiştir. Turan, Emevilerin koyu Arap milliyetçiliği politikası izlediği için, İslam dininin Türkler arasında yayılmasını geciktirdiğine değinmiştir. Bu durum Türkleri Araplardan uzaklaştırmış ve ezeli düşmanları olan Çin’e yaklaştırmıştır. Bu yakınlaşma durumu çok uzun sürmemiş ve Çinliler Türk kentlerine hücumlar düzenleyerek Taşkent Beyi Bağatur Tudun’u hileyle ele geçirerek hapsedmesiyle sona ermiştir. Bağatur Tudun’un oğlu, Çin’e karşı Abbasilerden yardım istemiştir. Araplara yakınlaşan

⁹²⁰ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken, İstanbul, 2003, s.150-152.

⁹²¹ *Tarih II*, s.6,7.

Türkler, daha sonra vuku bulan Talas savaşında Abbasi kumandanı Ziyad bin Salih komutasında Çinlilere karşı savaşmışlardır⁹²²

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında Talas Savaşı, Abbasilerin ilk halifesi Ebu Abbas Abdullah Seffâh döneminde vuku bulmuştur. Talas Savaşı, hem İslam Tarihi ve hem de Türk tarihi için çok önemli bir olaydır. Talas savaşı bütün ders kitaplarında genel olarak, Ebu Abbas Abdullah Seffâh döneminde veya Abbasiler içerisinde alt başlık açılarak ‘Abbasiler döneminde Türklerle İlişkiler’ adı altında anlatılmıştır. Sadece Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de ve DP döneminde okutulan Oktay’da, Talas savaşını Abbasiler dönemi içerisinde anlatmamıştır. Ders kitaplarının tamamında Talas adı altında anlatılan bu savaşı, 1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü, olay nehir kıyısında vuku bulduğu için Talas değil ‘Taraz’ olarak bahsetmiştir.⁹²³

Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de bu savaş anlatılırken Türkler en ön plana çıkarılmış, Türklerin iki seçeneği olduğu, ya kuzeye inerek Çine ya da batıya giderek İslam İmparatorluğuna sahip olmak istedikleri söylenmiştir. Türklerin, İslam İmparatorluğuna hakim olmayı seçtikleri belirtilmiştir. Eserde, Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi ‘*İslam camiasına girdi*’ olarak ifade edilmiş ve ‘girdi’ fiili kullanılmıştır.⁹²⁴ ‘Girdi’ fiilinin bilinçli olarak kullanıldığı görülmektedir. Buradan Türklerin İslam dinine zorla değil kendi istekleri ile ‘girdiği’ sonucunu çıkarmak mümkündür.

Talas savaşının Türk-İslam tarihi açısından önemi büyüktür. Bütün ders kitapları az veya çok bu olaya değinmiştir. İnönü döneminde okutulan Taner, ‘Türklerin Bağdat’ta Ehemmiyet Kazanması’ alt başlığı açmasına rağmen, ne Talas savaşını anlatmış ne de Türklerin Müslüman olmasına açık bir şekilde değinmemiştir.⁹²⁵ DP döneminde okutulan Oktay, Emeviler döneminde ‘Türklerin Müslüman Olmaları’ alt başlığında Talas savaşını anlatmıştır. Bunu, ‘*tarihte ilk defa görülen bir olay hasıl oldu*’ şeklinde sunmuştur. Çinliler ile Arapların karşı karşıya gelmesinin Türkler üzerine tesir yaptığına değinmiştir. Türklerin Araplara yardım

⁹²² Turan, **a.g.e.**, s. 155-159, 170-180.

⁹²³ Köprülü, **a.g.e.**, s.118.

⁹²⁴ **Tarih II**, s.154,155.

⁹²⁵ Taner, **a.g.e.**, s.65.

ettiğine değinmiş, Türklerden ilk defa toplu halde Karlukların Müslüman olduğunu ve IX. ve X. yüzyıllarda da Türklerin birçoğunun Müslüman olduğunu anlatmıştır.⁹²⁶

Talas savaşında Karluk Türkleri Müslüman Arapların safında yer alarak Çinlilere karşısında zafer kazanmıştır. Emeviler döneminden beri devam eden Türk-Arap mücadeleleri yerini dostluğa ve barışa bırakmıştır. Türkler, İslam dinini daha yakından tanımış ve İslamiyet hızla yayılmaya başlamıştır. Müslüman olan Türkler Abbasiler Devleti içerisinde siyasi ve idari önemli görevlere getirilmiştir.⁹²⁷ Bütün ders kitaplarında bu savaş hakkında genel olarak bu bilgiler anlatılmıştır.

Bütün ders kitaplarında Talas savaşından sonra anlatılan İslam tarihinin artık Türkler üzerinden anlatıldığı görülmektedir. Bu durum eleştirilmesi gereken bir şeyden öte, Türk öğrencilerinin okuduğu bu ders kitaplarının da Türkler üzerinden anlatılmasının normal karşılanması gerekir diye düşünülebilir.

Türkler, bu savaştan sonra Müslüman dünyasının içinde önemli konuma yükselecekleri bir döneme girmişlerdir. İnönü döneminde okutulan Mansel, bunu daha ileri götürerek, Abbasiler devletinin, milli bir Arap devleti olmadığını belirterek, Türklerin üstünlük kazandığı bir Müslüman devleti olarak tanımlamıştır.⁹²⁸ Ders kitaplarında 751 yılında vuku bulan Talas savaşından sonra Türklerin Müslüman olduğu ve Müslümanlığın hızla yayıldığı yazılarak, ‘Müslümanlık’ vurgulanılmıştır. Sadece DP döneminde okutulan Oktay’da, Müslümanlık denilmemiş ve ‘*Türkler arasında İslamlık hızla yayıldı*’ yazılarak, ‘İslamlık’ vurgulanılmıştır.⁹²⁹ Nitekim kullanılması gereken en doğru ifade Oktay’ın da dediği gibi İslamlaşmadır. Talas savaşından sonra Türklerin İslam inancını benimsemesi ve bu benimsenme sürecinin ifade edilmesinde uygun olan İslamlaşma ve İslamileştirme kavramlarıdır.⁹³⁰

İncelenen bütün ders kitaplarının genelinde, Türklerin İslamiyet’e geçmesi genelde ‘*kitleler*’ ile ifade edilmiştir. Türklerin 10. yüzyıldan itibaren, kitleler halinde İslamiyet’e geçmesi ifadelerine sık karşılaşılmaktadır:

“*Türklerin kütle halinde Müslümanlığa girişi Abbasi Devletini kurtaracaktı. X. Asrın başlarında Karahanlılar, Volga Bulgarları, Oğuzlar ve birçok*

⁹²⁶ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.79,80.

⁹²⁷ Turan, **a.g.e.**, s. 170-180.

⁹²⁸ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.43.

⁹²⁹ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.87.

⁹³⁰ Oktay Berber, “*Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine*”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2, Sayı 1, Bahar 2017, s.3.

kabileler Müslüman oldular. 920 ile 960 seneleri arasında başlıca Türk kütleri Müslümanlığa girdiği; hele 960'ta Taşkent ile Farab arasında Saman oğulları üstünlüğünü tanımadan yaşayan 200,000 çadır halkın toptan Müslüman olduğu görüldü. Türklerin böyle kütle halinde Müslüman olmaları, Türk ve cihan tarihleri için çok önemli bir olaydı."⁹³¹

Burada, Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında Türklerin İslamiyet Dinini zorla kabul etmediği çıkarımını, net olarak veren anlatımların ilk defa burada geçtiği görülmektedir. Bu anlatım artık bundan sonra ki bütün ders kitaplarında da benimsenmiştir. Mansel'in yazdığı ders kitabında, bu ve benzeri anlatımların daha çok muhafazakâr kesimin kabul ettiği gerçeklere uygun olduğu görülmektedir.

İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı, *'Türkler Abbasiler devrinde kendi istekleriyle büyük kitleler halinde İslamiyet'i kabul ettiler'* derken de bu duruma vurgu yapılmıştır. 'Kitle' ifadesinin burada da kullanıldığı görülmektedir. Aynı eser diğer ders kitaplarının üzerinde durmadığı bir noktaya temas etmiştir. Türklerin "kitlesele" olarak din değıştirmelerinde etkili olan Müslüman tüccarlara da değinmiş ve onları İslam dininin misyonerleri olarak ifade etmiştir.⁹³²

Atatürk döneminde okutulan Tarih II ve Türk Tarihinin Ana Hatları-Medhal ders kitapları haricinde diğer ders kitapları, İslam'dan başka öteki dinleri, Türklerin milli karakterlerine uymuyormuş gibi göstermişlerdir. Ders kitaplarında Türklerin Müslüman olmasında eski Türk dini ile benzerlikler ve eski dinlerine en çok İslam'ın benzediği, Türklerin yaşantılarına en uygun dinin İslam dini olduğu gerçeği kabullenilmiş olacak ki, Türklerin İslam'ı kendi istekleriyle kabul ettiği vurgulanılmıştır. Türklerin Müslüman olmasına etki eden Talas savaşının yerini artık, eski Türk dininin İslamiyet'e olan benzerliği almıştır. Yazarlar özellikle buna dikkat çekmiştir:

*"Müslümanlık, Türkler arasında zorla yayılmış değildir. Türkler, Müslümanlıkla uzun zaman temas ederek onu iyiden iyiye anlamak fırsatını buldular. Bu din, bütün öteki dinlerden ziyade ruhlarına uygun geldi. Hatta Müslüman mezheplerinden hangisinin işlerine elverişli bulunduğunu kestirdikten sonra bunlardan birini veya ötekisini almışlardır. Türkler, Müslümanlığa girmekle Doğu medeniyetinden, Yunanlılardan beri süregelen Ön Asya medeniyetine dönmüş oluyorlardı ki, bu cihan tarihi için ne kadar hayırlı olduğu söz götürmez bir hakikattir."*⁹³³ demiştir.

⁹³¹ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s. 44.

⁹³² Tarih Hûlasa El Kitabı, s.58,59.

⁹³³ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s. 44.

Yazarlar, benzerlik faktörünü Türklerin İslam inancını kabul edip Müslüman olmalarında en önemli etken olarak göstermeleri, bu düşüncenin öğrencilerin zihninde yerleşmesine ve ön plana çıkarılmasına neden olduğu söylenilebilir. Türklerin Müslüman olmasını sadece bu benzerliğe dayandırmanın doğru olmadığını söylemek mümkündür. Bütün ders kitaplarında Abbasiler döneminde anlatılan konularda Abbasi halifelerinin annelerinin Türk olması, Türklere Abbasiler devletinde görevler verilmesi gibi ifadeler her iki toplumunda iç içe yaşamış olduğunu göstermektedir. Bunun sonucunda evlilik, ticari ilişki gibi politikalar geliştirilmiş ve Türkler İslam dinini iyice tanımıştır.

DP döneminde okutulan Atsız-Oran, İslam'daki cihat anlayışının savaşçı bir millet olan Türklerin üzerinde tesir ettiğini ve bu durumun Türklere İslamiyet'i sevdirdiğini söylemiştir. Aynı yazarlar, Türklerin ilk kabul ettiği Müslümanlığın biraz Şamanizm'le ve Türklerin öteden beri aşına oldukları Budizm ve Maniheizm'le karışık bir Müslümanlık olduğunu iddia etmişlerdir.⁹³⁴ Atsız-Oran, bunu yeterince açıklamak gereği duymadan ve destekleyen herhangi bir kaynak vermeden bir iddiada bulunmuşlardır. Bu anlatımda Türklerin, diğer inançlara da inandığı ve İslamiyet'le beraber bunları da devam ettirdiği sonucu çıkmaktadır.

Abbasi halifesi Muktedir Billâh'ın Müslüman olmaları için 921 yılında İdil Bulgar Türklerine gönderdiği elçilik heyetinde yer alan kâtip İbni Fazlan, yazmış olduğu seyahatnamesinde Oğuz Türklerinin dini inancına da değinmiş olduğu görülmektedir. İbni Fazlan, Türklerin “...biri zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse, başını semaya kaldırıp, 'bir Tengri der. Bu Türkçe 'bir Allah' demektir. Zira, Türkçede 'bir' vahid ve 'Tengri' ise Allah demektir” şeklinde belirterek, Türklerin Müslüman olmasında eski Türk dini ile İslamiyet'in benzerliğine atıf yapmıştır.⁹³⁵ Osman Turan, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesini iki nedene dayandırmıştır. 1. İslam dininin yüce bir din olması ve ortaya çıkardığı medeniyetin üstünlüğü. 2. ise eski Türk dininin İslamiyet gibi tek tanrıya inanmaya davet etmesidir.⁹³⁶

Ders kitabı yazarlarının Gök tanrı inancıyla İslam dini arasında benzerlik kurmaları tarihi gerçekliklere aykırıdır. Bütün Türkler iddia edildiği veya sanıldığı

⁹³⁴ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.61.

⁹³⁵ İbn Fazlan, **İbn Fazlan Seyahatnâmesi**, (Çev. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, s.31.

⁹³⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 161.

gibi tarihleri boyunca Gök Tanrı inancında kalmamıştır. Bütün Türk kavimleri tarafından kabul edilmiş bir inanç değildir. Bu ve benzeri yaklaşımlar, bir varsayımdan ibarettir ve maalesef çok yaygın bir genellemedir. Üstelik Gök Tanrı inancının, İslâm'ın tevhit inancına benzetilmesi ise tamamen mantık dışı bir yaklaşımdır. Hatta Türklerin Müslüman olmasında bu inancın İslamlaşmayı kolaylaştırdığı iddiasının ise hiçbir bilgi kaynağı ve bilimsel bir temeli yoktur. Bu anlayış o kadar çok yaygınlaşmıştır ki, lise tarih ders kitapları aracılığıyla millî bir kanaat haline getirilmiştir.⁹³⁷

Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Tezi ekseninde ilk yazılan ders kitaplarına baktığımız zaman, İslamiyet'in Doğuşu, Türklerin İslam'a Girişi gibi konuların anlatım ve ifade tarzının diğerlerinden farklı olduğu görülmektedir. Devlet laiklik ilkesini benimsediği için yazdırdığı ders kitapları da bu doğrultuda olmuş ve yazarlar her türlü inanca uzak bir bilinçle olaylara yorum katmadan yazmışlardır. Türklerin İslamiyet'i kabulünü anlatan ders kitaplarında, Atatürk döneminde okutulanlar hariç, diğerlerinde, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri konusunda yorumlar yapılmıştır. Fakat sonraki dönem ders kitabı yazarları zaman içinde bu bilinçten uzaklaşmış, giderek İslamiyet dinini daha ön plana çıkaran bir ifade tarzını benimsemişlerdir. İlk dönem ders kitapları hariç, diğerlerine bakıldığında zaman 15-20 yıllık zaman içinde, İslamiyet'i yücelten ifadelerle dolmuştur. Türklerin Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık, Musevilik gibi dinlere girdiği belirtilmiş ve bu dinlerin milli kültürümüze uymayan inançlar gibi gösterilmiştir.⁹³⁸

3.2.2. Talas Savaşından Sonraki Süreç, Türk-Abbasi İlişkileri ve Türklerin İslam Dinine Hizmetleri

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında Türkler ile Müslüman Araplar arasında ilk ilişkiler Dört Halife döneminde başlatılmış ve bu dönemde her iki millet arasında olumlu gelişmelerin yaşandığı vurgulanılmıştır. Emeviler döneminde mevali politikası ve Müslüman Arapların Türk ülkelerine taarruzları nedeniyle ikili ilişkiler çok gelişmemiştir. Arap toplumunda askerî kabiliyetleriyle göze çarpan Türkler, bir müddet sonra bu gücünün de etkisiyle Emeviler içinde yeni

⁹³⁷Bekir Biçer, "Türklerin Müslüman Olması Meselesine Yeni Bir Bakış Denemesi", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, 2018, s.121,122.

⁹³⁸ Sezai Sinanlar, '1930'lardan 90'lı Yıllara Kitaplardaki Din Propagandası', **Popüler Tarih Dergisi**, Ekim 200, s.94,95.

bir ihtilalın doğmasına da öncülük etmişlerdir. Abbasi ihtilalında ve Abbasilerin kurulmasında büyük emeği geçen Türkler, zamanla Abbasî ordusunun da önemli bir güç olmuşlar ve Abbasi halifelerinin gözünde önemli bir mevki elde edinmişlerdir. Abbâsî halifeleri döneminde Türkler, gerek merkezde gerekse eyaletlerde önemli mevkilere tayin edilmişlerdir.⁹³⁹

Türkler Müslüman olduktan sonra, Abbasilerde önemli görevler elde ettiği ve artık İslam dinine hizmet safhasında ilk sıralarda olduğu anlatımları artmıştır. Türklerin, Abbasi ordusuna hizmet etmesi Memûn ve Mutasım döneminde doruğa ulaşmıştır. Türk ordusu büyük bir güç haline gelmiştir. Mutasım, Türkler için yeni bir şehir kurmuş ve hilafet merkezini Samerra adı verilen bu şehre taşımıştır. Burada ikamet eden Türklerin, Araplarla evlenmesini yasaklamıştır.⁹⁴⁰ Burada, Araplara yönelik küçültücü ve olumsuz atıflar yapılmıştır. Yukarıda anlatılan, Türkler için ayrı şehirler yapılması Araplarla evlenmelerinin yasak edilmesi bunu desteklemektedir. DP döneminde okutulan Akşit-Oktay, Türklerin doğuştan gelen savaşçı bir millet olduklarına atıf yaparak, halifenin Türk ırkının bu özelliklerini korumak için bir şehir inşa ettiğini belirtmiştir.⁹⁴¹

1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü, Abbasi halifelerinden “*Annesi Türk olan Mutasım küçüklükten beri dairesinde Türk köleleri besler ve Türk adetlerini ve ananelerini pek severdi. Bu halife Türklerin şecaat ve sadakatini muhtelif vesilelerle anladığı ve Arap-Acem unsurlarına itimat etmediği cihetle, halife olunca, maiyetindeki Türk kuvvetini çoğaltmaya çalıştı*” demiştir. Burada, Türklerin şecaat ve sadakatinin yanında Mutasımın annesinin Türk olması da etkili olduğu vurgulanmaktadır. Köprülü, “*Hayat-ı hususiyesinde Türk adetlerini ve ananelerini taklit eden*” ve “*Türk asilzadelerini, cengâverlerini memleketlerinden celp etmek için türlü türlü taltif vasıtalarına müracaat (eden)*” diyerek Türkleri taltif ettiği için halife Mutasım’ı övmüştür.⁹⁴² Köprülü, Abbasiler döneminde Türklerin etkinliğinden çok söz etmesine rağmen Türklerin ilk defa Bağdat’a gelişlerinin, kölelik kurumu vasıtasıyla olduğunu yazmamıştır. Türklerin, çok etkin olduğu bu coğrafyaya, köle olarak geldiklerini söylemek, öğrencilerin zihinlerindeki Türk imajını

⁹³⁹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.45.

⁹⁴⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 161.

⁹⁴¹ Akşit-Oktay, **a.g.e.**, s.88.

⁹⁴² Köprülü, **a.g.e.**, s.136.

zedeleylebilirdi.⁹⁴³ Osman Turan'da Köprülü gibi düşünmektedir. Halife Mutasımın Türklere tanıdığı tüm bu imtiyazların nedenini, annesinin Türk olmasına dayandırmıştır.⁹⁴⁴

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Abbasiler döneminde halife Mutasım zamanında Türklerin, ön plana çıkmaya başladığı anlatılmış ve bu dönemde yaşayan birinin ağzından Türkler övülmüştür. Mutasım zamanında Bağdat'ta yaşayan meşhur bir Arap edibi, Samarra'da ikamet eden Türkleri yakından tanımış ve şöyle demiştir: *"Türkler her işe basiretkar, zekâ ve ferasetleri galip, inandıklarını müdafaa konusunda son derece fedakâr insanlardır. Tab'an halim ve sabırlıdırlar. Sözlerine sadık, vahitlerine vefakârdırlar. Yalan söylemekten şiddetle içtinap ederler. Fakat harp meydanlarında, hiddet ve gazap zamanlarında bir ateş pare-i celadet kesilirler."* Bu paragrafı takip eden diğer iki paragrafta ise Türkler tekrar en ön planda tutulmuş, başkalarının ağzından özellikle bir Arap şairin ağzından methedilmiştir:

"O asrın diğer bir Arap şairi de Türk askerini şu suretle tasvir ediyor: "Türk süvarileri çalâk bir sûratle düşman askerini çevirerek tarumar ve saç gibi perişan eder. Türk, muharebelerde başka hayvanlara baş vermeyen mağrur atını yanından ayırmaz. Atma bizzat kendisi bakar, silâhını kendisi yapar, hayvanını kendisi nallar, binicilikteki mahareti ile dünyayı hayretlere düşürür. Her Türk sanayide başkasına muhtaç olmayacak kadar maharetlidir. Türk askeri kaçanı, uçanı tutmak için sağa sola koşar. Dağların tepesine çıkar. Vadilerin diplerini altüst eder. Türk süvarisi kendisini aslan, atını ceylan, düşmanını da av telâkki eder. Türk yılmaz, korkutur. Kendisine hücum edilmedikçe başkasına hücum etmez. Azmettiği şeyi elde etmedikçe rahat yüzü görmez. Son derece yorgun olmadıkça uykuya dalmaz. Uykusu ağır değildir. Daima kuşkulu bir halde uyur. Bu asır şairlerinden Ebu İshak Bizanslılara karşı Abbasi İmparatorluğunu koruyan Türkleri tebci için yazdığı bir kaside de duygularını" naraları yıldırımın gürültüsünü bastıran kahraman Türkler, öyle bir kavimdir ki görüştükleri zaman melekler gibi güzel, güleştikleri vakitte ejderler kadar bi aman olurlar sözleri ile ifade etmektedir" denilmiştir.⁹⁴⁵

Türkleri başkalarının ağzından methetme anlatımlarını İnönü döneminde okutulan Taner ve Tarih Hûlasa El Kitabı'nda da görülmektedir. Her iki eserde Abbasilerin Türklere karşı hürmet, göstermeleri ve Hassa ordularının büyük bir kısmını Türk askerlerinden teşkil etmeleri anlatılmış ve bir Arap şairi şöyle demiştir:

"Bu ordu genç, dinç, güzel ve levent etraftan teşekkül etmişti, ordu efradı ipekli elbiseleri, sırmalı kumaşları, sırmalı kılıç askıları ile herkesin takdir ve

⁹⁴³ Rençber, a.g.t., s.117.

⁹⁴⁴ Turan, a.g.e., s. 161.

⁹⁴⁵ Tarih II, s.159,160.

hürmetini celbediyordu. Bu Türkler sayesinde ki Abbasi devletinin nüfusu teessüs etti. İslam şevketi yükseldi."⁹⁴⁶

Buradaki, Arap şairinin sözlerinin aynısının ilk örneği Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de geçmektedir. Ders kitabında bu sözlerin Mesudi'ye ait olduğu belirtilmiştir.⁹⁴⁷ Tarih II ders kitabı 1931'de, Tarih Hûlasa El Kitabı 1942'de, Taner'in Tarih II adlı eseri 1945 yıllarında basıldığına göre, diğer ders kitaplarının bunu, Tarih II'den aldığı söylenilebilir. Demek ki ders kitabı yazarları kendilerinden önceki yazılan ders kitaplarını görmüşler ve incelemişlerdir. O ders kitabından da gerekli gördüğü bilgileri almış olduklarını söylemek mümkündür.

1923-1960 yılları arasında okutulan bazı ders kitaplarında, Türk tarihine İslam tarihine milliyetçi bakışın tezahürü ile Abbasi halifeliğinin ve İslam medeniyetinin mirası Türkler tarafından sahiplenildiği görülmektedir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, İslam'dan önce Arapların bir medeniyete sahip olmadığı için, İslam sonrasında da İslam medeniyetini ortaya çıkaranın onlar değil Türkler olduğu yazılmıştır. Hatta eser bu konuda tarih belgelerini şahit göstererek, bu bilginin doğru ve kesin olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁸ DP döneminde okutulan Oktay, 9-11. yüzyıllar arası İslam kültür ve medeniyetinin en parlak zamanı olduğunu belirtmiş ve bu parlaklığın oluşunda Müslüman Türklerin büyük payı olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemdeki eserler incelenecek olursa bu eserleri 'yaratanların' çoğunun Türk olduğu görülecektir diye çok iddialı bir cümle kurmuştur.⁹⁴⁹ Ders kitaplarının sık karşılaşılmassa da bu ifade tarzının benimsenmesinde, Araplara karşı yapılan milliyetçilik fikrinin etkisi mutlaka olmuştur. Araplar, Türkleri İslamiyet ile tanıştırmış, onlara İslam devleti içinde önemli görevler vermiştir. Türkler, Talas savaşında Çinlilere karşı Arapların tarafını tutmuş ve onlara yardım etmiştir. Bu açıdan bakıldığı zaman bile İslam medeniyetinin oluşmasına Arapların öncülük ettiğini söylemek daha insafli olur.

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarının genelinde, Türklerin varlığı, İslam içinde yalnız askerî veya idarî alanda değil, ilim ve kültür alanında da büyük hizmetler yaptıklarına değinilmiştir. İslam dininin kökenleri hariç;

⁹⁴⁶ **Tarih Hûlasa El Kitabı**, s.57; Taner, **a.g.e.**, s.65.

⁹⁴⁷ **Tarih II**, s.158. Aynı eserde 160. sayfada Türkleri Arapların ağızından metheden üç örneğe daha rastlanılmaktadır.

⁹⁴⁸ **Tarih II**, s.165.

⁹⁴⁹ Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, s.81.

büyümesinde, gelişmesinde koruyup kollanmasında Türklerin önde veya en önde yer alması düşüncesi bütün kitaplarda kendisini göstermiştir. Türklerin İslam medeniyetine Araplar ve Farslar kadar katkıda bulundukları yer almıştır. İslam dinine hizmette Türkler Farslarla eşit tutulmuş fakat Araplara rakip olarak görülmüştür. İslam Tarihi içerisinde Türklerin askeri ve siyasi katkılarının olduğu kadar, ilmi ve kültürel olarak İslam Medeniyetine büyük katkılarının olduğu yer almıştır. Türkleri üstün gösterme düşüncesine ve İslam'ı getirdikleri zirve nokta çoğu yerde dillendirilmiştir. Türkler İslam'a girmeseydi veya Türkler Müslüman olmasaydı İslam'da bu kadar büyümez ve yayılmazdı anlamına elen cümlelerle, Türklerin İslam dinine hizmette en önde oldukları anlayışı, tarih dışı bir temel üzerine oturtulmaya çalışılmıştır.

Copeaux, *'Gururun ifadesi önemli sayıda 'en' ön ekiyle yapılır: En eski, en değerli...; ya da üstünlük belirten sıfatlar sıkça kullanılır: Güçlü, büyük, şanlı, değerli, şerefli, kutsal, aziz, eşsiz, onurlu, zengin vb.'*⁹⁵⁰ demektedir. Böyle yapılarak tarih bilincinin oluşturulduğunu ve geçmişin değerlerinin her yurttaşa yaşamaya devam ettirilmeye çalışıldığını iddia etmektedir. Ders kitaplarında bu tür ifadeler sıkça rastlanılmaktadır. Özellikle Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte, İslam dininde *'en'* önde yer almaları, İslam dinine *'en'* çok hizmeti yapmaları gibi söylemler çokça yer almıştır. Turan'a göre; Türkler Müslüman olduğu zaman maddî-manevî bir yükselişe erişmişlerdir. Girmiş oldukları bu yeni din sayesinde kendi cihan hâkimiyeti mefkûrelerini oluşturmuş ve dünya nizamına yön vermeye başlamışlardır. Sonunda Türkler İslam sayesinde en yükseğe erişmişlerdir.⁹⁵¹

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, *'Abbasi Devrinde İslam Medeniyeti ve Bu Medeniyette Türklerin Etkisi'* başlığında çoğunlukla Türklerin ilmi sahada yapmış oldukları hizmetler anlatılmıştır. *"İslamiyet devrinde ilimlerle ve eğitimle uğraşanların büyük çoğunluğu Arap olmayan kavimlere (mevali) mensuptu. İslam medeniyeti kökleşmesini diğer milletlere, özellikle Türklere ve İranlılara borçludur. İslamiyet'in ortaya çıkışı sırasında yüksek bir seviye ve eski bir medeniyet sahibi olan Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslamiyet'in kökleşmesi ve gelişmesinde çok önemli bir etken olmaları doğaldır"*⁹⁵²denilmiştir. Buradan İslam

⁹⁵⁰ Copeaux, *a.g.e.*, s.140.

⁹⁵¹ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 193,194.

⁹⁵² *Tarih II*, s.160-165.

medeniyetinin kökleşip büyümesini Türklere borçlu olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Ders kitabında bu anlatımın benimsenmesi, Türk Tarih Tezi etkisiyle, Batı zihniyetine bir tepki verilmesinin sonucu olduğu görülmektedir. Batılılar Türkleri barbal görerek aşağılamışlardır. Türkler, asırlar boyunca başını çektiği İslam dünyasının bayraktarlığını ellerinde tutmayı başarmışlar ve bunu da geçmişten gelen kendi kabiliyetleriyle yapmışlardır. Konu başlığı altında böyle ifadelerin benimsenmesinden esas olarak anlatılmak istenen Batılıların dediğinin tam tersi olduğu gösterilmek istenildiği söylenilebilir.

1923-1960 yılları arasında okutulan Köprülü:

“...Ehli-i Salip sürülerine karşı kahramanca müdafaa eden yine Türklerdir. Eper din-i İslam için Türklerin kanı akmasaydı asırlarca mütemadi coşkun bir sel gibi akan Ehli-i Salip hücumları karşısında İslamiyet yalnız Ceziretu-l Arap çöllerinde sıkışıp kalırdı”⁹⁵³ demiştir.

Köprülü'nün ders kitabı olarak da okutulan eserin ilk baskısı 1925'te yapıldığına göre, Köprülü Türk Tarih Tezi anlayışıyla değil de, Batılıların Türkler hakkında oluşturduğu ön yargı yıkmak için Türkleri ön plana çıkardığını düşünmekteyiz. Oktay, İslam dininin Arap yarımadasında ortaya çıktığını ve bu dini yayanların Araplar olduğu gerçeğini inkar etmemiş fakat Türklerin Müslüman olduktan sonra, İslam'ı cihan dini haline getirdiler⁹⁵⁴ diyerek ile bütün dünyaya İslamiyet'i Türklerin yaydıklarını belirtmiştir.

Benzer ifadeler Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında da görülmektedir. Bu ders kitabında Türkler, İslam dinini kabul edince Müslümanlığın yayıldığı, Türklerden önce İslam dininin Mekke ve Medine'ye hapsedildiğini iddia etmektedir.⁹⁵⁵ Ders kitabının yazıldığı ve yayınlandığı döneme bakıldığı zaman, bu anlatımın tarzının dönemin kültür ve düşünce propagandasına ve Türk Tarih Tez'ine uygun olduğu görülmektedir. Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler döneminde birçok fetihler olmuştur. İddia edildiği gibi Müslümanlık, Mekke-Medine'yle sınırlı kalmamıştır.

İnönü döneminde okutulan Danışman-Akın, İslam'ın Türkler sayesinde sağlam bir düzene girdiğini iddia etmişlerdir: *“...Atalarımız öteden beri idare etmesini iyi bilen bir millet olarak tanınmıştır. İşte bu devirde de Türkler az zamanda İslam dünyasının başın geçmişler, doğuda, batıda devletler kurarak İslam ellerini*

⁹⁵³ Köprülü, a.g.e., s.57,58.

⁹⁵⁴ Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, s. 80.

⁹⁵⁵ Tarih II, s.160-165.

sağlam bir düzene koymuşlardır."⁹⁵⁶ Yazarların Türkleri ön plana çıkararak, Türklerin Müslüman olur olmaz, az zamanda İslam'ın başına geçtiklerini vurgulamıştır.

DP döneminde okutulan Atsız-Oran, Türkler İslamiyet'i kabul edince, İslamiyet'in kurtarıcısı ve koruyucusu olduklarına değinmiştir.

*"Abbasiler, bilhassa Türklere karşı pek yumuşak bir siyaset güdüyorlardı. Onları Müslüman yapmak için sebatlı bir propagandaya girişmişlerdi. İlk önce yalnız Türk asilzadelerini celp ederek Müslümanlığı sokmaya çalışıyorlardı. Türklerin yiğitliği, mertliği, doğruluğu, güzelliği ve ahlakı Abbasileri onlara bağlamıştı... Gizli olarak kısmen de Şiilik ve Alevilik perdeleri altında yaşamış olan İran ruhu, Araplıktan ve Müslümanlıktan öç almak için hazırlanıyordu... Fakat Onuncu Asrın ortalarında Türklerin yığın halinde Müslüman olmaları Acemlerin ümidini suya düşürdü. Türkler derhal Müslümanlığın koruyucusu oldular... Artık İslamiyet Türkler sayesinde yaşayacaktı. Nitekim onuncu asırdan itibaren İslam dünyasının önderliği Türklere geçmiş ve bu önderlik aralıksız günümüze kadar devam etmiştir"*⁹⁵⁷

Atsız-Oran, Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte, Aynı zamanda bilimde de Türklerin İslam dünyasına ilerleme kazandırdığını vurgulamış *"İslâm alemine Türkler hâkim olduktan sonra tarih ilmi büyük bir gelişen gösterdi ve her hanedan için büyük, küçük tarihler yazıldı..."*⁹⁵⁸ cümlesi, bu duruma örnek olarak gösterilmiştir. Yazarlar, İslam tarihi merkezine Türkleri yerleştirmek ve Türklerin İslâm'a hizmetleri konusunda; *"Bugün bile eserleri mehaz ve kıymet sayılan şair, tarihçi, alim ve filozoflar (Firdevs'i, El-Biruni, İbn Sina...) bu devrin Türk padişahlarının saraylarında yetişmişlerdir"*⁹⁵⁹ demişlerdir.

DP döneminde okutulan Akşit-Oktay, Türklerin kadim yurdu Anadolu'ya da bir atıf yapmış ve Arapların yüzyıllardan beri fethedemediği Anadolu'yu Türklerin çok kısa bir sürede fethettiklerini iddia etmişlerdir. Yazarlar, Türklerin İslami yücelttiğini ve Türkler Müslüman olmasaydı İslam dini cihanda yayılmaz ve sadece Arabistan ve çevresinde etkili olurdu demişler ve bunu daha da ileriye götürmüşlerdir:

"Abbasilerin kötü zamanlarında Türkler, İslamlığı büyük bir tehlikeden kurtardılar... Bizanslıları girdikleri yerlerden çıkardılar. Artık bu tarihten sonra İslamlığın en büyük koruyucuları Türkler oldular. Eğer bu sıralarda Türkler Müslüman olmasalardı... Yeniden kuvvetlenen Bizanslılar İslamları Anadolu ve Suriye'den çıkararak eski Bizans İmparatorluğunu yeniden kurabilirlerdi. Fakat Türkler İslamlık uğruna temiz kanlarını dökerek buna engel oldular. Hele

⁹⁵⁶ Danışman-Akın, **a.g.e.**, s.10.

⁹⁵⁷ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.50,51.

⁹⁵⁸ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.57,58.

⁹⁵⁹ **Tarih II**, s.297.

Selçuklularla başlayan Türk akınları Bizanslıların büsbütün zayıflamasına yol açtı. ...Türkler Haçlı Seferleri sırasında gene İslamı savunma ve korunmasını üzerlerine aldılar... Eğer bu Haçlı akınlarını Türkler durdurmamış olsalardı, Endülü's'te olduğu gibi, doğuda da Haçlılar üstün gelecekler, İslamı tekrar Arabistan'a atacaklardı. Türkler iki yüzyıl Haçlı istilasına göğüs germekle İslamı böyle bir felaketten kurtarmış”⁹⁶⁰ demişlerdir.

Ders kitaplarında, Türklerin İslamiyet dinini kabul edip Müslüman olmalarıyla ilgili anlatımlarda bazı değişiklikler vardır. Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de önemli bir İtalyan oryantalist olan Leone Caetani’nin ‘ *İslam Tarihi*’ kitabında, öne çıkardığı fikirlerin etkisi altında kalınmış ve Caetani’nin tartışma çıkaracak fikirleri ders kitabında yerini almıştır. İnönü döneminde okutulan Mansel yönetiminde hazırlanan Orta Çağ Tarihi kitabında, Tarih II’de yer alan İslam tarihi ile ilgili tartışmalı kısımlarına yer vermediği görülmektedir.⁹⁶¹ Mansel’den sonra yazılan DP dönemi ders kitaplarında da İslam dininin geçmiş siyasi-kültürel tarihi hakkında herhangi bir kötü yorum yapmaktan kaçınıldığı görülmektedir.

1930-1960 yılları arasında okutulan bazı ders kitaplarında İslam tarihi ile arasına belirli bir mesafe konulmasına ve İslam tarihine oryantalist bakış açısıyla değerlendirmesine rağmen Türklerin İslam’a hizmet ettiği düşüncesine yer verilmektedir. Atatürk döneminde okutulan Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal- de Türklerin Müslüman olduktan sonra yaptıkları şöyle anlatılmıştır: “...Türkler gerek İslam dininin, gerek haksız olarak Arap medeniyeti namı verilen İslam medeniyetinin tekâmül ve intişarına pek büyük hizmet etmiş, İslam dünyasının en büyük âlimlerini, en yüksek filozoflarını yetiştirmiştir.”⁹⁶² Burada İslam medeniyetinin ilerleme ve kalkınmasında, ilmi alanda öncelik etmesinde Türklerin ön ayak olduğu belirtilmiştir. Yine aynı dönemde okutulan Tarih II’deki şu cümle de bu bilgiyi desteklemektedir: “Müslümanlık, fatih Türkler vasıtası ile bu devrin başlarında Hindistan’a girmiş ve yine Türklerin kılıç ile bu kıtada yayılmıştır. Bugün Hindistan’da yetmiş milyon Müslüman bulunması sırf Türkler sayesinde. Müslüman Türklerin bir ekalliyet olarak, Hindistan gibi muarız din ve cemaatler arasında asırlarca süren devlet ve medeniyet kurmaları Türk ırkının idare ve temdin kabiliyetinin en parlak misalidir.”⁹⁶³ Burada Türk Tarih Tezinin etkisini görülmektedir. Türk Tarih Tezine

⁹⁶⁰ Akşit- Oktay, a.g.e., s.88.

⁹⁶¹ H. Seçkin Çelik, “İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi”, CTAD, Yıl 12, Sayı 24 (Güz 2016), s.106,107.

⁹⁶² Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal-, s.69.

⁹⁶³ Tarih II, s.297.

göre bütün medeniyetlerde Türk etkisi vardır. Türkler de asırlardır İslamiyet'in bayraktarlığını yapmış, dünyaya yayarak büyük bir din haline gelmesinin müsebbibi olmuşlardır. İnönü döneminde okutulan Mansel'de "*Müslüman Medeniyeti Araplarla beraber Türklerin ve İranlıların birlikte çalışmalarıyla doğmuştur. Buna en çok hizmet edenlerin de Türkler olduğu şüphesizdir*"⁹⁶⁴ demiştir. Hümanizmin etkisi artında kalınarak yazılan bu ders kitabında, İslam'a en çok hizmet edenin Türkler olduğu dile getirilmektedir. Burada Hümanizmden ziyade Türk Tarih Tezinin etkisi görülmektedir.

1940'lardan sonra İnönü ve DP döneminde yazılan ders kitaplarında artık milliyet ile din söylemi ayrılmaz bir bütün olarak gösterilmiş, Türklerin benliklerini kaybetmemelerinin nedenleri Müslüman olmalarına kadar götürülmüştür. Bu dönemlerdeki ders kitaplarında genel olarak, Türklerin Müslüman olması, kültürlerini şekillendiren tek olay olarak algılanmış ve Türk İslamsız, İslam Türksüz olamaz sonucu veren anlatımlar ortaya çıkmıştır. Türklerin İslam dinini seçerek Müslüman olmaları sayesinde milli kimliklerini koruduklarını, başka inançları benimseyen diğer Türk milletlerinin, milli kimliklerini koruyamayarak, o milletlerin arasında eriyip yok olduklarını belirtmiştir. Bu durumun bazı tarihi referanslar ile de desteklendiği görülmektedir: İnönü döneminde okutulan Mansel "... VIII. Asrın ortasında Araplar Çinlileri yenince, Maveraiünnehir Müslüman nüfuzu altına girmiştir. Bundan sonra Türkler, asıl çalışmalarını Müslüman dünyası içinde yapmaya başlarlar. Bundan başka anayurttan Avrupa'nın ortalarına ve güneyine doğru yayılan Türk kolları da vardır. Hun, Avar, Bulgar, Macar, Peçenek, Uz ve Kuman adlarını taşıyan bu kollar birçok olaylar ortaya koyduktan sonra ya başka milletlerin arasında erimişler veya eski benliklerini kaybetmişlerdir"⁹⁶⁵ demiştir. İslam'ın Türk kültür ve toplum yapısına en uygun din olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Burada yazarlar evrensel bir kimlik inşa etmek istedikleri için İslam dinini merkeze alıp İslam'dan yana bir duruş sergilemişlerdir.

Türklerin Müslüman olmaları sayesinde milli kimliklerini korudukları düşüncesi sadece ders kitaplarında değil, ilim dünyasında da yaygın olan bir kanaattir. İsmail Hami Danişment, Türklerin milli varlıklarını İslam dinini sayesinde

⁹⁶⁴ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s.52.

⁹⁶⁵ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s.14,15.

koruduklarını vurgulamıştır.⁹⁶⁶ Turan'ın da aynı düşüncede olduğu görülmektedir. Ona göre, Uygurlar eski dinlerini bırakıp Manihaizm'i kabul edince sosyo-kültürel olarak gerilerken, 9. yüzyılda İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar ise sosyo-kültürel olarak ilerlemişlerdir.⁹⁶⁷ Bütün ders kitaplarında genel olarak, Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonra Müslümanlığın yayıldığı yazılmaktadır. Ancak Türkler İslâm'ı dinini üç asır sonra kabul etmiştir. Hz. Muhammed, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler dönemlerindeki İslâm coğrafyasının ulaştığı yerlere bakılırsa, bu düşüncenin abartılı olduğu söylenilebilir.

Copeaux, ilk Müslüman-Türk Devletlerinden bahseden ders kitaplarına baktığımız zaman bugünkü Türkiye Cumhuriyeti devletin resmi nitelikleri olan: laiklik, hoşgörü, sosyal adalet, kadın-erkek eşitliği, parlak ve kültürel bir yaşamın, Ortaçağ'da kurulan İlk Müslüman Türk devletlerine uygulandığının görüldüğünü söylemektedir. Amacın, Kemalizm'e ait tarih köklerinin Avrupa gibi başka yerlerde aramak yerine Türklerin yüzyıllar önceki siyasi geçmişlerinde de olduğunu kanıtlamak için olduğunu iddia etmiştir.⁹⁶⁸

3.3. Saman Oğulları Devleti

Saman oğulları, 819-1005 yılları arasında Maverâünnehir ve Horasan'da hüküm sürmüştür. Bu devletin Fars ve Türk kökenli olduğu hakkında iki ayrı görüş vardır. Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedanî Saman oğulların Oğuzlardan geldiklerini; Makdisî, İbn-i Miskeveyh gibi kişilerde, kaynaklarda Samani Türkleri ifadesi geçmesinden dolayı, onların Türk asıllı olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylemişlerdir. 724-727 yılları arasında devlet kurucularının atası kabul edilen ve devlete ismi verilen Samanhudat, Horasan valisi olan Esed b. Abdullah adlı kişinin telkinleriyle İslam dinini seçmiştir. Abbasiler, 819 yılında Rafî b. Leys'in Maverâünnehir çıkardığı isyanı bastırmada yardımcı oldukları için Samanhudat'ın oğullarına Semerkant, Fergana ve Herat valiliklerini vermiştir. Bundan sonra Saman oğulları devletin temeli atılarak kurulmuştur.⁹⁶⁹ İncelenen lise tarih ders kitapları, Türk-Müslüman geçmişini, Abbasiler devletin zayıflayıp, topraklarında veya

⁹⁶⁶ İsmail Hamî Danişmend, **Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu**, Burak Yayınevi, İstanbul, 1994, 269.

⁹⁶⁷ Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999, s.16; Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, s. 84,85.

⁹⁶⁸ Copeaux, **a.g.e.**, s.207

⁹⁶⁹ Aydın Usta, 'Samaniler', **D.İ.A.**, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.64.

sınırlarında müstakil devletler kurulmasıyla kesin olarak başlatmış oldukları görülmektedir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali ve Tarih II. Kitap'ta; İnönü döneminde okutulan Mansel'de; DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, Atsız-Oran, Akşit ve Oktay'ın Saman Oğulları devletinden hiç bahsetmedikleri görülmektedir.⁹⁷⁰ Saman oğulları devleti hakkında en fazla bilgiyi 1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü vermiştir. Köprülü, yazmış olduğu ders kitabında İslamiyet ve Türkler ana başlığı altında bu devletten bahsetmiştir. Fakat Köprülü, siyasi tarihinden çok kültür-medeniyet ağırlıklı anlatmıştır.⁹⁷¹

Atatürk döneminde okutulan Türk Tarihin Ana Hatları-Methal'de, Saman oğulları ayrı bir başlık altında anlatılmamış, Türklerin İslam dinini kabul etme sürecinde değinilmiştir. Aynı ders kitabında, Arapların, Türkler Müslüman olsa bile hala onlara her türlü şiddeti yapmaktan çekinmediği için Türklerin bir türlü Müslüman olmaya ısınamadığı belirtilmiş ve “...Türkler arasında İslam'ın intişarı ancak kendi ırklarından olan Samanilerin Maveraiünnehirde bir İslam hükümeti kurdukları zaman... kütle halinde Müslümanlığı kabul etmeye başladılar”⁹⁷² denilerek, Türklerin İslam dinini kabul etmesine Arapların değil Saman oğulları devletinin vesile olduğu vurgulanılmıştır. Burada, Türklerin kendi soylarından olan devletin Müslüman olmasını, İslam dinine girmeyi kolaylaştıran neden olarak gösterilmektedir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de Saman oğulları devleti zamanında “Maveraiünnehr'in, bozkırlarda yaşayan henüz İslam olmamış Türklerle yaptığı ticarete çok mühimdi; birtakım Türk kabileleri arasında İslamiyet'in yayılmasında bu ticari münasebetlerinde büyük yardımı olmuştur”⁹⁷³ denilerek, İslam dininin yayılmasında Müslüman tüccarların etkisine değinilmiştir. Müslüman tüccarların etkisi, incelenen diğer ders kitaplarında anlatılmamıştır. Aynı eserde “Maveraiünnehr ve Horasan'da daha İslamiyet'ten evvelki zamanlardan kalma düzenli bir belediye teşkilatı mevcuttu”⁹⁷⁴ denilerek, Saman oğulları'nın Müslüman

⁹⁷⁰ Emin Ali, **a.g.e.**, s.110; **Tarih II. Kitap**, s.25; İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.110; Mansel, **a.g.e.**, s.68; Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.60; Akşit, **a.g.e.**, s.80; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.111.

⁹⁷¹ Köprülü, **a.g.e.**, s.123-131.

⁹⁷² **Türk Tarihin Ana Hatları-Methal**, s.67,68.

⁹⁷³ **Tarih II**, s.187.

⁹⁷⁴ **Tarih II**, s.186.

olmasına rağmen tüm devlet idaresinde eski Türklerden kalma teşkilatın halen etkili olduğu vurgulanmıştır.

1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü, Saman oğullarının ilk devirlerinde sükûn ve asayiş layıkıyla temin edildiği için idare teşkilatının düzenli olduğundan bahsetmiş ve Saman Oğulları devletinin tüm siyasi hayatı boyunca böyle olmadığını da ‘ilk devirlerinde’ diye ayrıca belirtmiştir.⁹⁷⁵ Bu durum Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de ‘*Saman Oğulları Devleti gayet muntazam bir idare teşkilatına malikti*’ demiş bir alt paragrafta ise ‘*Saman Oğullarının idare teşkilatı her yerde aynı şekilde tatbik edilemiyordu*’ diye belirtilmiştir.⁹⁷⁶

İnönü döneminde okutulan Taner, Saman oğullarının, çok iyi idare teşkilatına sahip olduğunu söylemiş ve bunu ‘muntazam’ kelimesini kullanarak belirtmiştir. DP döneminde okutulan Unat-Su’da Saman oğullarının düzgün bir idare teşkilatına sahip olduğunu belirtmiştir. Saman oğullarında hükümdar, vezir vasıtasıyla devletin bütün işlerini idare etmiştir. Devlet merkezinde çeşitli işlere bakan daireler bulunmaktadır. Maliye, adliye, posta daireleri düzenli bir biçimde işlemiştir. Saman oğulları, ticaret ve endüstride çok ilerlemişlerdir. Sanayi faaliyetleri çok gelişmiş ve türlü madenler, sabun, halı, hasır, bakır fenerler, muhtelif kumaşlar, türlü türlü silahlar, şişe, cam, ayna ve kâğıt gibi malları ihraç etmişlerdir.⁹⁷⁷

Aynı eserde Saman Oğulları dönemi kast edilerek, “*Abbasiler devrinde kurulan Müslüman Türk devletlerinin merkezleri aynı zamanda birer ilim ve medeniyet merkezi olmuşlardır. Samanlılar devrinde Buhara, asrın en büyük ilim merkezi sayılan Bağdat’ı gölgede bırakmıştır*”⁹⁷⁸ denilmiş, o dönemde İslam’ın merkezi olan Bağdat ile Buhara mukayese edilmiş ve Buhara’nın daha üstün olduğu gösterilmiştir. Türk Tarih Tezi’nin etkisiyle, Buhara İslam dünyasının en büyük şehri olarak gösterilmiştir. Oysaki Saman oğullarının hüküm sürdüğü 9. ve 10. yüzyıllar arasında, İslâm dünyasının en büyük şehri, aynı zamanda ilim ve kültürde de en öne çıkan merkez Bağdat olmuştur.⁹⁷⁹ İnönü döneminde okutulan Tarih Hûlasa El Kitabı’nda bu durumun daha doğru anlatıldığı görülmektedir: ‘*Saman oğulları*

⁹⁷⁵ Köprülü, **a.g.e.**, s.128.

⁹⁷⁶ **Tarih II**, s.186.

⁹⁷⁷ Taner, **a.g.e.**, s.78; Unat-Su, **a.g.e.**, s.60.

⁹⁷⁸ **Tarih II**, s.164.

⁹⁷⁹ Abdül Kerim Özeydin, ‘Bağdat’, **D.İ.A.**, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.437.

zamanında Buhara ve Semerkant İslam aleminin büyük bir ilim ve sanat merkezi olmuştur’ diye ifade edilmiştir.⁹⁸⁰

1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü, Saman Oğullarının, o dönem Müslüman olmayan Karahanlı ve Gaznelilerin hücumları ile yıkılmasına değinmiştir. Saman oğullarını Müslüman Türkler olarak anlatmış, Karahanlı ve Gaznelilerin ismini vermeyerek onlardan da gayri Müslim Türk diye bahsetmiştir. Gayrimüslim Türklerin Saman oğullarına saldırma nedenini, atalarının dinini bırakarak Müslüman olmalarına dayandırmıştır. Köprülü, Türklerin İslamiyet’i kabul etme sürecinden sonra kurulan ilk Müslüman-Türk devletlerinin idare tarzında, Abbasiler ve Saman oğullarının büyük etkisi olduğunu vurgulamıştır.⁹⁸¹

Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de Saman oğullarının 874 yılında kurulduğu ve kısa sürede gerileyip yıkılmalarını, İslami nedenlerden olan mezhep mücadeleleri, gayrimüslim Türklerle ve Büveyh oğulları ile harpler olduğu gibi nedenlere dayandırılmıştır.⁹⁸² DP döneminde okutulan Danışman-Akın ise asıl nedenin mezhep mücadeleleri değil Türk devletleri arasındaki çıkar çatışmaları olduğunu söylemiştir.⁹⁸³

3.4. Karahanlılar Devleti

Karahanlılar, 840-1212 yılları arasında Uygurların bir kolu olan Yağma Türkleri tarafından, Türkistan’da kurulmuş ilk Müslüman-Türk devletidir. Hükümdarlarının ‘güçlü, kuvvetli’ anlamında gelen ‘Kara’ unvanını kullandığı için, Karahanlılar diye de adlandırılmış ve daha çok bu isimle bilinmektedirler. Bu devletin İlk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han olmuştur. Bu kişinin oğullarından olan Oğulcak Kadir Han’ın yeğeni Satuk Buğra Han, İslamiyet’i seçmiş ve İslam dini kısa zamanda bütün Karahanlı topraklarında yayılmıştır. Karahanlılar, 1042 yılında iki kısma ayrılmıştır. Batı Karahanlılar Semerkant’ta, Doğu Karahanlılar ise Balasagun ve Kaşgarda hüküm sürmüştür. Karahitaylar’ın saldırısı sonucunda 1210

⁹⁸⁰ Tarih Hûlasa El Kitabı, s.63.

⁹⁸¹ Köprülü, Türkiye Tarihi- Anadolu İstilasına Kadar Türkler, s.126.

⁹⁸² Tarih II, s.186.

⁹⁸³ Danışman-Akın, a.g.e, s.9.

yılında Batı Karahanlılar, 1212 yılındaysa Harzemşahların saldırısı ile Doğu Karahanlılar yıkılmıştır.⁹⁸⁴

1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali ve Tarih II. Kitap'ta, Karahanlılar Devleti önce kurulmasına rağmen, bu devletten önce Gazneliler Devletini anlatmıştır. Emin Ali, kitapta hemen hemen hiçbir şey hakkında tarih belirtmesine rağmen, kronolojik olarak olayları anlatmıştır. Sadece burada kronolojiye dikkat etmediği görülmektedir. Tarih II. Kitap'ta da aynı durum söz konusudur.⁹⁸⁵ Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de ve İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda da önce Gazneliler sonra Karahanlılar anlatılmıştır.⁹⁸⁶ Tarih II ve Tarih Hulasa El Kitabı her iki devletin başlığında parantez içinde kuruluş ve yıkılış tarihlerini belirmelerine rağmen kronolojik sıraya dikkat etmemişlerdir. Emin Ali gibi bu iki ders kitabı da bundan önceki konuların hepsinde kronolojik sıraya dikkat ettikleri sadece burada atladıkları görülmektedir.

Atatürk döneminde okutulan Türk Tarihinin Ana Hatları-Medhal- de müstakil bir başlık altında anlatılan tek Türk-İslam Devleti Karahanlılardır. Eserde Karahanlılardan ziyade Kutadgu Bilig ve öneminden söz edilmiştir.⁹⁸⁷ İnönü döneminde okutulan Taner, İlk Müslüman Türk Devletleri başlığı altında Asya'da kurulanlardan sadece Saman oğulları ve Gazneliler Devletini anlatmıştır. Yazar, Saman oğulları devletini anlatırken, onları yıkan devletin Karahanlılar olduğuna değinmesine rağmen ilk Müslüman-Türk Devletleri içinde çok önemli bir yeri olan, Karahanlı Devletini anlatmayarak atlamıştır.⁹⁸⁸ Aynı dönemde okutulan Unat-Su'da, Karahanlılar devletinden hiç bahsetmemiştir.⁹⁸⁹

Saman oğulları devletinde olduğu gibi Karahanlılar hakkında da en teferruatlı bilgiyi 1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü vermiştir. Siyasi tarihinden çok kültür-medeniyet ağırlıklı anlatmıştır.⁹⁹⁰ Köprülü 'İlk İslami Türk Devleti Karahanlılar' alt başlığı altında anlatmış ve halkı da Türk olan ilk Müslüman

⁹⁸⁴ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, T.T.K., Ankara, 2002, s. 1; Cemil Öztürk, **Türk Tarihi ve Kültürü**, 4. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2007, s.42-45. Karahanlılar Devletini; Hakaniyya olarak tanımlayan kişi Kâşgarlı Mahmud'dur. Bazı tarih kaynaklarında da "Türkistan Uygur Hanları" olarak geçtiği görülmektedir. Akartürk Karahan, *'Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?'* **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 3/2, 2014, s.14.

⁹⁸⁵ Emin Ali, **a.g.e.**, s.115; **Tarih II. Kitap**, s.25-26.

⁹⁸⁶ **Tarih II**, s.187; **Tarih Hulasa El Kitabı**, s.63,64.

⁹⁸⁷ **Türk Tarihinin Ana Hatları-Medhal-** s.28,29.

⁹⁸⁸ Taner, **a.g.e.**, s.78.

⁹⁸⁹ Unat-Su, **a.g.e.**, s.60.

⁹⁹⁰ Köprülü, **a.g.e.**, s.147-154.

Türk Devleti olarak belirtmiştir.⁹⁹¹ Bütün ders kitaplarında Karahanlı Devletinin hükümdar ailesi ve halkı Türk olan ilk Müslüman Türk Devleti olduğu vurgulanılmıştır.

1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü, devlete başkanlık eden hükümdar sülalesinin eski hakanlar soyundan geldikleri için Hakaniye Devleti olarak da bilindiğine değinmiştir. Aynı dönemde okutulan Tarih II. Kitap'ta, Karahanlılara Eylük Hanlar denildiği de belirtilmiştir.⁹⁹² Eylük Hanlar denildiğine dair tarihi kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunamamıştır. Karahanlılara İlliğ Hanlarda denmiştir.⁹⁹³ Tarih II. Kitapta Eylük Han diye İlliğ Hanları kastettiği söylenilebilir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, Karahanlılar devletini kuranların, Karluk, Yağma ve Çiğil Türklerin olduğu belirtilmiştir.⁹⁹⁴ DP döneminde okutulan İnal-Ormancı'da, kendisinden önceki ders kitaplarında geçen bu isimleri kabul etmiş ve Köprülü gibi, devlete başkanlık eden hükümdar sülalesinin eski hakanlar soyundan geldikleri için Hakaniye Devleti olarak da bilindiğini ayrıca belirtmiştir.⁹⁹⁵

Ders kitaplarında Türklerin büyüklüğünü gösteren ifadelerin bazen örtük bazen de dolaylı olarak verilmeye çalışıldığı görülmektedir. İnönü döneminde okutulan Mansel'in, *"Müslüman dünyasında Türk sülalelerinin devlet kurduğunu ve Türk ellerinde yabancı sülalelerin geldiğini gördük. Hem hükümdar hanedanı, hem de dayandığı halk kütlesi Türk olan ilk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar"*⁹⁹⁶ diyerek hem devleti kuran halkın hem de hükümdar ve ailesinin Türk olması özelliğini vurguladığı görülmektedir. Öğrencilere, böyle bir devletin ideal bir devlet olduğu benimsetilmeye çalışıldığı söylenilebilir.

Diğer hiçbir ders kitabında görülmeyen ve DP döneminde okutulan Oktay, Karahanlıların ilk hükümdarının Abdülkerim Satuk Buğra Han olduğunu yazmıştır.⁹⁹⁷ Bu bilgi yanlıştır. Bilge Kül Kadir Han, Karahanlıların ilk hükümdarı olmuştur.⁹⁹⁸ Bilge Kül Kadir Han, Saman oğullarıyla uzun süren savaşlar yapmıştır. Yerine oğlu Oğulcak geçmiş, Saman oğlu hükümdarı İsmail, Oğulcak'ı esir almış ve

⁹⁹¹ Köprülü, **a.g.e.**, s.147.

⁹⁹² Köprülü, **a.g.e.**, s.147-154; **Tarih II. Kitap**, s.26.

⁹⁹³ Saadettin, Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Türksöy Yayınları, Ankara, 1997, s. 112.

⁹⁹⁴ **Tarih II**, s.190.

⁹⁹⁵ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.110.

⁹⁹⁶ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.58.

⁹⁹⁷ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.110.

⁹⁹⁸ Abdülkerim Özeydin, 'Karahanlılar', **D.İ.A.**, Cilt 24, İstanbul, 2001, s.405.

yerine yeğeni Satuk Buğra han olmuştur. Satuk Buğra, Karahanlı devletine sığınan Saman oğullarından bir prensin etkisiyle Müslümanlığı kabul etmiştir. Bundan sonra Saman oğulları ile Karahanlılar birbirlerine yakınlaşmaya başlamış ve Saman oğulları birçok çarpışmada Satuk Buğra Han'ı yardıma çağırmıştır.⁹⁹⁹ DP döneminde okutulan Akşit, iki Türk devletinin arasındaki yakınlaşmanın nedenini Türk olduklarından değil, Karahanlılar Müslümanlığı kabul edince yakınlaştıklarını vurgulamak istemiştir. Burada, İslam dininin öğrencilere birleştirici güç olarak gösterilmeye çalışıldığı söylenilebilir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü, Satuk Buğra Han'ın Müslümanlığı kabul ederek, İslam'ı Karahanlı devleti sınırları içinde yaymasını anlatmıştır. Bunu bir menkıbeye dayandıran yazar, menkıbenin geçtiği yeri kaynak göstererek, delilleriyle sunmuştur.¹⁰⁰⁰ Türk-İslam tarihi yazımında Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olması büyük bir olay olmasının yanında dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁰¹ Bunun ehemmiyetin farkında olan ders kitabı yazarları, Karahanlılar devletini anlatırken bu olaya ve etkisine uzun veya kısa temas ettikleri görülmektedir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II ve İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı, Karahanlıların İslam dinini kabul eden hükümdarın Abdülkerim Satuk Buğra Han olduğu hakkında, diğer ders kitapları gibi kesin ifadelerle anlatmadıkları görülmüştür. 'Zannediliyor'¹⁰⁰² ifadesi kullanarak bunu belirtmişlerdir.

İnönü döneminde okutulan Mansel, Karahanlıların Müslüman olmasını, Türk ve dünya tarihi için çok önemli bir olay olduğunu belirtmiş ve *"Türkler Müslümanlığa girmekle Doğu medeniyetinden, Yunanlılardan beri süregelen Ön Asya medeniyetine dönmüş oluyorlardı ki, bu cihan tarihi için ne kadar hayırlı olduğu söz götürmez bir hakikattir"* diye ifade etmiştir.¹⁰⁰³ Hümanizm etkisiyle kurulan bu cümlede, Türklerin Müslüman olmasını, Ön Asya medeniyetine geri dönmesi olarak kabul edilmiş ve bunun hayırlı olduğu belirtilmiştir.

⁹⁹⁹ Akşit, **a.g.e.**, s.82.

¹⁰⁰⁰ Köprülü, **a.g.e.**, s.147.

¹⁰⁰¹ Ömer Soner Huncan, 'Satuk Buğra Han', **D.İ.A.**, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.182.

¹⁰⁰² Tarih II, s.190; **Tarih Hulasa El Kitabı**, s.65.

¹⁰⁰³ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.45.

Karahanlılar Devletinde asıl İslamiyet'i yayan Satuk Buğra Han'ın oğlu Musa (Türçe adı Baytaş Arslan) olmasına rağmen, 1923-1930 yılları arasında okutulan ders kitaplarının hiç birisinde bu hükümdara ve faaliyetlerine değinilmemiştir. Musa b. Satuk zamanında 200 bin çadırdan oluşan Türk topluluğu birden İslam dinini kabul ederek Müslüman olmuşlardır.¹⁰⁰⁴

Karahanlılar Devleti, Türk milletinin göçebe yaşamı bırakıp yerleşik hayata geçmeye başladığı bir dönemde İslam dinini kabul etmiştir. Devlet yönetiminin birçok yerinde bazen Türklüğe bazen de İslam dinine ait uygulamalar görülmektedir.¹⁰⁰⁵ 1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında, Karanlılar devleti doğu ve batı diye ikiye ayrıldığı dönemde, hangisinin daha çok Türklük veya İslamlık özelliği taşıdığını, anlatımlara yansıdığı görülmektedir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de 'Karahanlılar Devletinin Şarki ve Garbi Olarak İkiye Ayrılması' alt başlığı altında yarım sayfa anlatılmış, bir sayfa sonra aynı alt başlık tekrar konularak, aynı bilgiler yarım sayfa olarak verilmiştir.¹⁰⁰⁶ Karahanlılar Devletinin şarkî ve gaybî olarak ikiye ayrılmasından sonraki idare ve ordu teşkilatı şu şekilde anlatılmıştır:

*"Karahanlıların bilhassa şark şubesinde eski Türk idare ananeleri hakimdi. İslam aleminin henüz İslamiyet'i kabul etmemiş Türk zümrelerine karşı muhafızı vaziyetinde bulunduklarından, gayet muntazam bir ordu teşkilatına maliktiler. Akıncı tertibatı, gece düşman karakollarını yakalamağa mahsus süvari kotaları, orduyu baskından muhafazaya mahsus tertibatları vardı... ordunun miktarı ve erzak tevziatı hususi defterlerde tespit edilmişti. Hanın bayrağı al renkte ipek kumaştan yapılır ve dokuz tan e olurdu. Başında yine aynı kumaştan bir şemsiye tutulurdu. Bunlarda mükemmel resmi posta tertibatı ve bir askeri mızıkâ da mevcuttu. İdare teşkilatı da eski Türk devletlerinde olduğu gibi çok muntazamdı. Garbi Karahanlıların idare teşkilatında İslam tesiri daha fazla idi."*¹⁰⁰⁷

Burada Karahanlılar Devletinin şarkî ve gaybî olarak anlatımında İslam öncesi ve sonrası bir ayrıma gidilmiştir. Eski Türk idare ananelerinin, İslami idareden daha iyi olduğu, daha muntazam bir şekilde işlediğinden bahsedilmiş ve İslam öncesi dönem özlemle anılır gibi anlatılmıştır. Oysa İslami etkinin daha fazla hissedildiği, garbî Karahanlıların idare teşkilatı hakkında hiçbir İslami idare şekli anlatılmayarak, sadece 'İslam tesiri daha fazla idi' ifadesiyle yetinilerek anlatıldığı görülmektedir. Karahanlılar, her ne kadar da İlk Müslüman Türk Devletlerinden biri olarak

¹⁰⁰⁴ Ömer Soner Hunkan, "Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'Nın Dinî Siyaseti'nde Mâtûrîdî Âlimlerin Rolü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, Aralık-2016, s.380.

¹⁰⁰⁵ Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s.177.

¹⁰⁰⁶ *Tarih II*, s.191,192.

¹⁰⁰⁷ *Tarih II*, s..191.

belirtilmişse de burada Türklük özelliklerine, diğer Türk-İslam devletlerinden daha fazla vurgu yapıldığı görülmektedir. Aynı eserde Karahanlılar Devletini, tam bir İslam devleti olarak gösteren anlatımlar görülmektedir:

“Karahanlılar Devrinde yalnız Maverâünnehirde değil; Kaşgar ve Balasagun taraflarında da büyük bir medeni inkişaf göze çarpar. Buralarda Karahanlılar tarafından vücuda getirilen medreselerden, İslam ilimlerinden mütebahhir birçok büyük alimler yetişmiştir. Buhara ve Semerkant ise o devrin en maruf medeni merkezlerinden sayılıyordu. Bütün bu sahalarda Karahanlılar tarafından yaptırılmış türbeler, camiler, saraylar, yollar, köprüler, kervansaraylardan bir kısmının harabeleri hala mevcuttur”¹⁰⁰⁸ denilmiştir.

Aynı eserin bir alttaki paragrafta ise *“Eski Türk ananelerinin daha kuvvetle hakim olduğu Şark Karahanlıların da Türkçe devlet lisanı olarak kullanılıyordu. Resmi işlerde ve halk arasında Arap alfabesinden ziyade eski Uygur alfabesi hakimdi”¹⁰⁰⁹* cümlesi kurulmuştur. Karahanlıların her ne kadar Müslüman olsalar da Türklüğe ait özelliklerin halen devlet teşkilatında uygulandığı anlatılmıştır. Burada öğrenciye, Türk medeniyetinin, İslam medeniyetinden daha üstün olduğu gösterilmek istenildiği söylenilebilir.

DP döneminde okutulan Akşit, Karahanlılar Devletinin ikiye ayrılmasından sonraki idare ve ordu teşkilatı anlatıldıktan sonra bu iki ayrımı, Karahanlıların kültür ve medeniyet bölümünü anlatılırken de yapmıştır. Doğu Karahanlıların merkezi önce Balasagun sonra Kaşgar olmuştur. Batı Karahanlılarının merkezinin ise Semerkant şehri olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹⁰

Göktürkler döneminde başlayan ve Uygurların yerleşik yaşama geçmesiyle hız kazanan Türk kültür-medeniyeti çalışmaları, Karahanlıların Müslüman olmasıyla daha da çok ivme kazanmıştır. Karahanlılar, Türk ve İslam kültür-medeniyeti birleştirip kaynaştırmışlar ve Müslüman olmadan önce oluşturulmuş olan eserleri de İslamileştirmişlerdir.¹⁰¹¹

1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü de Türklerin Müslüman olsalar bile bile millî bir edebiyata sahip oldukları, çok eskiden beri millî benlik ve şuura sahip olduklarını belirtmiştir. İslamiyet’in etkisiyle yazılan Kutadgu Bilig ve Divan-ı Hikmet adlı eserlerin dilinin Türkçe olması buna örnek göstermiştir.¹⁰¹² Köprülü,

¹⁰⁰⁸ Tarih II, s.192.

¹⁰⁰⁹ Tarih II, s.192.

¹⁰¹⁰ Akşit, a.g.e, s.82.

¹⁰¹¹ C. Öztürk, Türk Tarihi ve Kültürü., s.42-44.

¹⁰¹² Köprülü, a.g.e, s.153.

Türklerin hangi dini seçtiyse ona katkı sağladıklarını belirterek, Karahanlılar devletinin İslam dinini kabul ettikten sonra çok samimi Müslümanlar olduklarını vurgulamıştır. Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere ve ulemaya saygı göstermişler ve Maverâünnehirde 'putperest Türklere' karşı İslamiyet'i muhafaza etmişlerdir. Abbasi hilafetine büyük bağlılık göstermekle beraber ehl-i sünnet akaidini devam ettirmişlerdir. Buğra Han, Maverâünnehirde büyük bir Şii ayaklanmasını bastırmıştır. Maverâünnehir hakanları kendilerine Mevlâ-i Emîru'l- Müminin lakabını vererek sikkelerine halifenin adını yazdırmışlar, halifelerde bunlara fermanlarla Muînu Halifetillah, Melikü'l Meşrik ve's-Sîn, Zahîru'd-Devle gibi lakaplar vermişlerdir.¹⁰¹³ Benzer durumu Atatürk döneminde okutulan Türk Tarihinin Ana Hatları'nda da görülmektedir. Karahanlı Devletinin Satuk Buğra'dan sonra, Arap isimleri almaya başladıkları ve Müslümanlığı yaymak için çaba sarf ettiklerine değinilmiştir.¹⁰¹⁴ Yazarlar, burada Türklerin samimi bir Müslüman olduğunu vurgulamak için, İslam dinini yaymaya çalıştıklarını belirtilirken, Türkçe isimler yerine Arapça isimler kullanılmasının da örtük olarak eleştirildiği görülmektedir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Tarih II. Kitap'ta, Kutadgu Bilig gibi önemli bir eserin ismi 'Kodatko Bilik' şeklinde yanlış yazılmıştır.¹⁰¹⁵ Karahanlılar döneminde Kutadgu Bilig dışında yazılan ve günümüze kadar ulaşan başka eserler de vardır. Aynı dönemde okutulan Köprülü, Atsız-Oran Divan-ı Lügatit Türk adlı eserin bu dönem yazıldığını belirtmiştir.¹⁰¹⁶

Atatürk döneminde okutulan Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal adlı ders kitabında, İlk Müslüman Türk Devletleri bölüm veya alt başlık altında incelenmemiş sadece Karahanlılar Devleti bir başlık altında ele alınmıştır. Karahanlılar hakkında toplam bir sayfa bilgi yer almaktadır. Bu bir sayfa kısmın üçte ikisinde de Kutadgu Bilig adlı eser hakkında bilgi verilmiştir. Burada da Türk Tarih Tezinin etkisi oldukça fazladır. Kutadgu Bilig'den bahsederken, *'Saf Türkçe bir lisanda yazılmıştır. İslam devri eseri olmasına rağmen, bütün eserde kullanılan Arapça ve Acemce kelimelerini adedi yüz kadardır. Bu eser Türklerin iftihar edeceği bir abidedir. XI. Asırda Türk harsının seviyesini, Türklerin ahlaki, hukuki, felsefi telakkilerini*

¹⁰¹³ Köprülü, *Türkiye Tarihi- Anadolu İstilâsına Kadar Türkler*, s.151.

¹⁰¹⁴ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s.393-394.

¹⁰¹⁵ *Tarih II. Kitap*, s.26.

¹⁰¹⁶ Köprülü, *a.g.e.*, s.154; Atsız-Oran, *a.g.e.*, s.63.

gösterir”¹⁰¹⁷ demiştir. Burada Karahanlıların Müslüman kimliği ön plana çıkarılmadan Türk oldukları üzerinde durulmuş, Kutadgu Bilig’in İslam devri eseri olduğu vurgulanmakla birlikte, İslam boyutu değil de Türk kültürü etkisi sonucunda ortaya çıkmış bir eser olduğu lanse edilmiştir. Akşit, aynı durumdan, İslam-Türk edebiyatının ilk bilinen eseri Kutadgu Bilig’dir diye bahsetmiştir.¹⁰¹⁸ Eserin daha çok İslamiyet etkisi ile yazıldığına üzerinde durmuştur.

İncelenen ders kitapları, Karahanlılar devrinde İslam-Türk uygarlığı bir kat daha yükseldiğinden ve Türklerin yaşadığı birçok yerlerde yollar, köprüler, hanlar, camiler ve saraylar gibi birçok mimari eserler yaptıklarına değinmişlerdir. İnönü döneminde okutulan Danişman-Akın Karahanlılar zamanından kalma birçok değerli eserlerin olduğunu ve bunların içinde Uygur Türkçesi ile yazılmış olan kitapların en önemlisi olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹⁹ Karahanlılardan kalma eserlerin içinde Uygur Türkçesi ile yazılmış eserleri ‘en’ önemlisi göstermesi, halen Türk Tarih Tezi etkisinde kalındığının göstergesidir.

3.5. Gazneliler Devleti

Gazneliler, Horasan’da kurulmuş, 969-1187 tarihleri arasında Afganistan’la Kuzey Hindistan’ı da idaresi altında tutan bir Türk-Müslüman devletidir. Saman Oğulları’nın Herat Valisi Alp Tiğın’in, 955 yılında valiyken Saman oğullarıyla arası bozulmuş ve bir süre sonra Gazne şehrine giderek orada bir devlet kurmuştur. Şehir ismine izafeten bu devlete de Gazneliler Devleti denilmiştir.¹⁰²⁰ 1923-1930 yılları arasında okutulan Tarih II. Kitap’ta, ‘Gazneliler’ adı altında konu başlığı açılmadan anlatılmıştır. Eserde, Karahanlılar devleti için alt konu başlığı açılmasına rağmen bu Gazneliler devleti anlatılırken yapılmamıştır.¹⁰²¹ Gazneliler devleti hakkında, diğer Türk-İslam Devletlerinde de olduğu gibi, en teferruatlı bilgiyi Köprülü vermiş, siyasi tarihlerinden çok, kültür ve medeniyet tarihleri anlatılmıştır.¹⁰²²

İncelenen ve Gaznelilerin anlatıldığı ders kitaplarında Gaznelilerin en parlak devrinin Sultan Mahmud dönemi olduğu ve Sultan Mahmud’un Hindistan’a on yedi

¹⁰¹⁷ **Türk Tarihinin Ana Hatları- Methal-**, s. 29.

¹⁰¹⁸ Akşit, **a.g.e.**, s.82,83.

¹⁰¹⁹ Danişman-Akın, **a.g.e.**, s.10.

¹⁰²⁰ Erdoğan Merçil, ‘Gazneliler’, **D.İ.A.**, Cilt 13, İstanbul, 1996, s. 481-482.

¹⁰²¹ **Tarih II. Kitap**, s.25-26.

¹⁰²² Köprülü, **a.g.e.**, s.154-161.

seferler düzenlediği vurgulanılmıştır.¹⁰²³ Sultan Mahmud, Saman oğulları Devletinin toprakları üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Hindistan'ı fethetmek ve orada İslam dinini yaymak için faaliyetlere başlamıştır. Bazı oryantalistler, Sultan Mahmud'un, İslam dinini yaymak gibi bir düşüncesinin olmadığını ve amacının Hindistan'ın çok zengin olan kaynaklarını ele geçirmek için seferler başlattığını iddia etmişlerdir.¹⁰²⁴ DP döneminde okutulan Atsız-Oran, bu seferlerin sonucunda Müslümanlığın zorla Hindistan'a sokulduğunu belirtmiştir.¹⁰²⁵ Aynı dönemde okutulan İnal-Ormancı, Sultan Mahmud'u, Sünnilik siyasetini benimsediğini, Şii Büveyhoğulları devletine karşı savaşan, Abbasi halifesine saygı ve tazimde kusur etmeyen, Hindistan'ın kapılarını Müslüman dünyasına açan büyük bir devlet adamı olarak anlatmışlardır.¹⁰²⁶

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de “*Gazne sultanlarının ve bilhassa Mahmut ve Mesudun birçok saraylar, camiler, türbeler yaptırdıkları, muhteşem parklar tesis ettikleri malumdur*” denilerek, Gazneliler devletinin büyük bir İslam medeniyeti oluşturduklarına değinilmiştir. İnönü döneminde okutulan Taner, 11. Asır başlarında Asya'nın en güzel şehrinin Gazne olduğunu belirtmiştir.¹⁰²⁷ Tarihi kaynaklarda bunu destekleyecek bilgi mevcut değildir.¹⁰²⁸ İddia edildiği gibi en güzel değil de en güzel şehirlerinden birisidir diye ifade edilmesinin daha doğru olduğu söylenilebilir.

Sultan Mahmud, bütün ders kitaplarında büyük bir devlet adamı olarak anlatılmıştır. 1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü, Sultan Mahmud'un, fütuhatlardan dolayı halkıyla yeteri kadar ilgilenmediğine değinmiştir. Hatta ordunun masrafı için halka çok ağır vergiler yüklediğini, bu vergilerin iki gün içinde toplanmasını emrettiğini ve bunun sarayın vakanüvisi tarafından ‘*halk koyunlar gibi yüzüldü*’ diye kayıtlara geçtiğine vurgu yapmıştır.¹⁰²⁹ DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, sadece sultan Mahmud'un değil bütün Gazne hükümdarlarının halktan ağır vergiler almalarını eleştirmiştir. Ganimetlerden yalnız hükümdar ve ordunun faydalanması gibi nedenler yüzünden Horasan Türklerinin, Selçuklular tarafını

¹⁰²³ Tarih II, s.188.

¹⁰²⁴ Merçil, ‘Gazneliler’, s.480.

¹⁰²⁵ Atsız-Oran, a.g.e., s.65.

¹⁰²⁶ İnal-Ormancı, a.g.e., 113,114.

¹⁰²⁷ Taner, a.g.e., s.65.

¹⁰²⁸ Enver Konukçu, ‘Gazne’, D.İ.A., Cilt 13, İstanbul, 1996, s.479-480.

¹⁰²⁹ Köprülü, Türkiye Tarihi- Anadolu İstilâsına Kadar Türkler, s.157.

tuttukları belirtilmiştir.¹⁰³⁰ Sultan Mahmud'un vefatından sonra tahta oğlu Mesud geçmiştir. Mesud, babası gibi Hindistan'a seferler düzenlemiş ve başarılı olmuştur. Fakat aynı başarıyı Selçuklular karşısında gösterememiş ve onlarla giriştiği 1040'ta vuku bulan Dandanakan savaşını kaybetmiştir. Gazneliler, bu savaştan sonra tekrar eski gücüne ulaşamamış ve 1186 yılında Gurlular tarafından yıkılmıştır.¹⁰³¹

DP döneminde okutulan Akşit, Gaznelilerde devlet örgütünün ve yönetiminin mükemmel olmadığını yazmıştır. Hükümdarların, memlekete yabancı olduklarını ve memleketi iyi bilmediklerini iddia etmiş ve atadıkları valilerin halktan ağır vergiler aldığına değinmiştir. Aynı yazar, sonraki paragraflarda ise tam tersi bir anlatım yapmış, Gazne'nin İslam dünyasının en büyük uygarlık merkezi olduğunu, hükümdarların bilime değer verdiğini, bilim adamlarını, şairleri koruyup kolladıklarına değinmiştir. Utbî, El Birunî'nin bu dönemde yaşadığını ve Firdevsi'nin büyük eseri Şehname'yi bu dönemde yazdığını anlatmıştır.¹⁰³²

3.6. Tolun Oğulları ve İhşîdiler Devleti

Tolun oğulları, Mısırda kurulmuş 868-905 tarihleri arasında Mısır ve Suriye'yi de idaresi tutan bir Türk-İslam devletidir. Devletin kurucusu Ahmed b. Tolun'dur. Devletin en parlak zamanı Ahmed b. Tolun ve onun oğlu Humareveyh zamanıdır. Tolun oğulları her ne kadar müstakil bir devlet olsa da Abbasi halifeliğine şeklen de olsa bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Kendilerinden önce kurulmuş siyasi, idari ve askeri teşkilat sistemini aynen devam ettirmişlerdir. Tolun Oğulları zamanında Mısır, iktisadi ve sosyal olarak kalkınmıştır, halkın gelir ve refah seviyesi artmıştır. Su kanalları yapılarak ekilebilir araziler çoğaltılmıştır. Ziraatın yanında sanayi de gelişmiştir. Kaliteli kumaşların dokunduğu dokuma evi açılmış, savaş aletleri üretilerek iç ve dış ticaret arttırılmıştır.¹⁰³³

1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, Emin Ali ve Tarih II. Kısım ders kitaplarında, Tolun oğullarıyla İhşîdiler devletlerinden hiç bahsedilmemiştir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II ve İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda bu devletler İlk Müslüman Türk Devletleri başlığı altında anlatılmıştır.

¹⁰³⁰ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.114.

¹⁰³¹ Merçil, 'Gazneliler', s.482.

¹⁰³² Akşit, **a.g.e.**, s.85,86.

¹⁰³³ Nadir Özkuyumcu, 'Tolunoğulları', **D.İ.A.**, Cilt 41, Ankara, 2012, s.233-236.

İnönü döneminde okutulan Mansel ve Unat-Su Tolun Oğullarıyla İhşîdiler devletlerini Müslüman Türk devletleri başlığı altında anlatmamışlardır. Abbasiler Devletinin sonunda, Abbasilerin zayıflamasıyla ortaya çıkan devletler at başlığı içinde çok kısa olarak değinmişlerdir.¹⁰³⁴ DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, Atsız-Oran, Akşit ve Oktay, İlk Müslüman Türk devletleri başlığı altında değil, Abbasiler devletini zayıflamasıyla ortaya çıkan devletler içerisinde, ‘Kuzey Afrika’da Mısırda kurulan devlet’ diye bir cümle şeklinde bilgi vermiştir.¹⁰³⁵ Bütün İlk Türk-İslam Devletlerinde olduğu gibi bu devletlerden en kapsamlı bahseden Köprülü olmuştur. Köprülü hem siyasi hem de kültürel yönlerini beraber ele alarak iç içe anlatmıştır.

Copeaux, ders kitabı yazarlarının, ilk Müslüman Türk Devletlerini Orta Asya ile Anadolu özeli arasında anlattıklarına değinmiştir. Türkler Müslüman olunca Aral-Hazar bölgesini terk etmiş ve İran-Afgan taraflarına doğru genişlemişlerdir. Buralarda İran kültürü ile bir rekabet haline girişmişlerdir. Burada kurulan devletler, ders kitabı yazarlarının gözünde Türk devletleridir. Aral denizinden İran Körfezine oradan da Anadolu coğrafyasından İndus vadisine kadar uzanan, çok geniş bir bölgeyi Türkler ellerinde tutmuşlardır. Ders kitabı yazarları Tolun oğullarını ve İhşîdiler hanedanlarının kurulduğu bölge olan Mısır’ı da Türk coğrafyasında ekleyerek yazmışlardır. Mısır tarihine tamamen Türklük açısından bakmışlardır. Copeaux, ders kitabı yazarlarının bu iki alanı birbirine eklemeleriyle İlk Müslüman Türk Devletlerinin içeriğini belirlediklerini vurgulamıştır.¹⁰³⁶

Mısır ve Suriye coğrafyasında kurulan Tolun Oğulların devletinden, Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de ‘Orta zaman İslam Tarihinde büyük bir ehemmiyeti olan Türk Devleti’¹⁰³⁷ olduğunu belirtilmiştir. Aynı ders kitabında “Tulunlular Mısırda ve Suriye’de muntazam bir idare teşkilatı yapmışlar, maliye işlerini tanzim ederek halkı ağır vergilerden kurtarmışlar, ziraatı, ticareti, sanayi himaye etmişlerdi. Devlet, İslam olmayan unsurları İslamlardan ayırmıyor, bütün tebaasına karşı aynı adaletle hareket ediyordu ki, bu, doğrudan doğruya eski Türk devletçilik ananesinin tesiri idi. Varidat, Abbasi idaresi esnasındaki varidatla mukayese edilemeyecek

¹⁰³⁴ Mansel, **a.g.e.**, s.45; Unat-Su, **a.g.e.**, s.60.

¹⁰³⁵ **Tarih II**, s.152; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.89; İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.87; Akşit, **a.g.e.**, s.68; Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.52.

¹⁰³⁶ Copeaux, **a.g.e.**, s.203,204.

¹⁰³⁷ **Tarih II**, s.193.

kadar çoğalmıştı”¹⁰³⁸ denilmiştir. Diğer Müslüman Türk devletlerindeki gibi, Tolun Oğullarının da Türklerin sosyal devlet anlayışına sahip oldukları ve halkına adaletle davrandıkları belirtilmiştir. İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı’nda, Tolun Oğullarının hükümdar Humareveyh zamanında Mısırda en etkili sülale olduğu vurgulanmıştır.¹⁰³⁹

İhşîdîler, Tolun Oğulları devleti yıkıldığı zaman onun yerine kurulmuş, 935-969 yılları arasında Suriye, Mısır ve Filistin’de hüküm sürmüş Türk-İslam devletidir. Devleti kuran Muhammed b. Tuğç’a, İhşîd unvanı verildiği için, bu devlete de İhşîdîler veya İhşîd Oğulları denilmiştir. İhşîdîler, yerine kuruldukları Tolun oğullarının devlet sistemini aynen devam ettirmeye çalışmışlar ama onlar kadar başarılı olamamışlardır. Bu dönemde dokuma sanayi çok gelişmiştir. İhşîdîler, mimariye de önem vermişler saray, bedesten, hastane ve cami yapmışlardır.¹⁰⁴⁰

Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de, Tolun Oğullarının yıkılmasından sonra aynı coğrafyada yerine kurulan, İhşîdîler devletinin de bir Türk Devleti olduğu üzerinde durulmuştur. Kurucusunun Türk soylu olması hakkındaki detay şöyle ifade edilmiştir: *“Fergane Türk prensleri neslinden olan Şam valisi Ebu Bekir Mehmet, Mısır Valiliğine tayin edildikten iki sene sora istiklalini ilan etti (935) ve iki sene sora da Abbasi halifesi tarafından kendisine eski Fergana Türk hükümdarlarının unvanı olan Ahşit lakabı tevcih olundu. Bu suretle Tulunlular Devletinin yerine tekrar yeni bir Türk Devleti kurulmuş oluyordu.”*¹⁰⁴¹

1923-1930 yılları arasında okutulan Köprülü, Tolun Oğulları ve İhşîdîler’in yabancı bir memlekette kurulduğu için halkının ve ordusunun Türk olmadığı için kısa sürede yıkıldıklarını belirtmiştir. Hatta Türk tarihi içerisinde, ilk Müslüman Türk sülalesi olmanın dışında başka bir ehemmiyetlerinin olmadığını söylemiştir.¹⁰⁴² Oysaki 876-879’da Tolun Oğulları tarafından inşa edilen Ahmed b. Tolun Camii Türk-İslam mimarisinin en güzel eserleri arasında yer almaktadır ve günümüze kadar ayakta kalabilmiştir.¹⁰⁴³

¹⁰³⁸ Tarih II, s.193.

¹⁰³⁹ Tarih Hulasa El Kitabı, s.66.

¹⁰⁴⁰ Ahmet Ağırakça, ‘İhşîdîler’, D.İ.A., Cilt 21, İstanbul, 2000, s.551-553.

¹⁰⁴¹ Tarih II, s.194.

¹⁰⁴² Köprülü, a.g.e., s.143,144.

¹⁰⁴³ Doris Behrens - A Bouseif, ‘İbn Tolun Camii’, D.İ.A., Cilt 20, İstanbul, 1999, s.416-418.

3.7. Ders Kitaplarında Karahıtaylar Devletinin Türk ve Müslüman Olarak Anlatılma Meselesi

İncelenen ders kitaplarında İlk Müslüman Türk Devletleri olarak genel olarak Saman Oğulları, Gazneliler ve Karahanlılar devletleri anlatılmıştır. Mısırda kurulan İlk Müslüman Türk Devletlerinden olan Tolun Oğulları ve İhşîdîler de buna dahil edilmiştir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de ise Karahıtaylar devleti ayrı bir başlık altında anlatılmış ve bunların Kitay ya da Hata Türklerinden olduğu belirtilerek, bir Türk devleti olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁴⁴ DP döneminde okutulan Atsız-Oran, İlk Müslüman Türk devletleri içinde Karahıtaylar (1123-1211) devletini de göstermişler ve bir paragraf şeklinde bu devletten bahsetmişlerdir.¹⁰⁴⁵ Yazarlar, Karahıtaylar’ın Türk ve Moğol birliğinden oluştuğunu, Pekin yöresinde devlet kurduklarını ve Maniheizm dinine inandıklarını yazmıştır. Daha da ileriye giderek onları büyük Müslüman Türk devletleri içerisinde göstererek, ciddi ve büyük bir hata yapmışlardır. Bu durumun başka bir örneğini de yine DP döneminde okutulan Oktay’da da görmekteyiz. Oktay, Karahıtay’lardan, Karahanlılar devletini anlatırken Karahıtay Türkleri diye bahsetmiştir.¹⁰⁴⁶ Diğer ders kitaplarında benzer yanlışlıklar görülmemiştir.

Karahıtaylar devleti, Türk ve Müslüman değildir. Türkistan bölgesinin büyük bir bölümüne hakim olmuş bir Moğol devletidir. M.S. IV. yüzyılda ortaya çıkmış ve doğudaki Türk düşmanı olan kavim diye de Göktürk kitabelerinde belirtilmiştir. Karahıtaylar, Pekinde iki asır yaşam sürmüşler ve Çinlileşmişlerdir. Katvan savaşında Büyük Selçukluları yenmişler ve onların yıkılışa geçmesine yol açmışlardır. Bundan sonra bütün Maverâünnehir coğrafyasını ele geçirerek, buradaki Türkleri kendilerine tabi hale getirmiştir. Doğu İran coğrafyasındaki Müslüman Türklerle, burada bulunan diğer bazı kavimler Karahıtaylar'a bağlı bulunmuşlardır.

¹⁰⁴⁴ Tarih II, s.231.

¹⁰⁴⁵ Atsız-Oran, a.g.e., s.63,64.

¹⁰⁴⁶ Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, s.111.

Şamanizm ve Budizm inancını benimsemişler ve Müslüman yazarlar tarafından putperest olarak belirtmişlerdir.¹⁰⁴⁷

3.8. Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Kültür Medeniyeti

Kültür; bir toplumun zaman içerisinde ürettiği her şey olarak ifade edilmiştir. Kültür, sadece sanat vb. gibi belli alanı kapsamaz. Gündelik yaşamın her alanını ilgilendiren maddi-manevi her şeyi kapsar. Toplumda üretilen her türlü insani ürüne kültür diyebiliriz. Kültüre, aynı zamanda halkın meydana getirdiği değerler sistemi de diyebiliriz. Bu değerler ilim, felsefe, sanat ve din tarafından yaşatılır. Medeniyet ise kültürün evrenselleşmiş halidir.¹⁰⁴⁸

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında İslam Kültür ve Medeniyeti tarihi ‘Müslüman Medeniyeti, Müslüman Uygarlığı’ gibi başlıklar adı altında anlatılmıştır. 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali Umumî Tarih adlı ders kitabında ayrıca İslam Kültür ve Medeniyeti diye bir başlık açmamıştır. Hz. Muhammed ve Dört Halife döneminin siyasi tarihini yazdıktan sonra, sadece bu iki dönemin kültür ve medeniyet konusunu anlatmıştır. Yazar, Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emeviler devletlerinin siyasi tarihlerini yazdıktan sonra, İslam Medeniyeti diye ayrı bir başlık altında, bu üç devletin kültür ve medeniyet konularını anlatmıştır. İslam öncesi Araplar, Hz. Muhammed Dönemi, Dört Halife dönemi ve diğer Arap İmparatorluklarındaki kültür ve medeniyet devri diğer ders kitaplarına göre daha teferruatlı bir şekilde ele alarak anlatıldığı görülmektedir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında da İslam kültür ve Medeniyeti Tarihi anlatımı için ayrıca bir konu başlığı açılmamıştır. Sadece Hz. Muhammed’le Dört Halife döneminden sonra, bu iki dönemin devlet yönetimini anlatan ‘Siyasi ve İçtimai Teşkilat’ diye alt başlık açarak, o dönem hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁰⁴⁹ Ders kitabında, Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emevi devletlerinin de kültür ve medeniyet konuları bir alt başlık altında anlatılmadığı görülmektedir. Bu devletlerin siyasi tarihleri anlatılırken, konu içinde yer yer kültür ve medeniyet

¹⁰⁴⁷ Ahmet Taşağıl, ‘Karahıtaylar’, **D.İ.A.**, Cilt 24, İstanbul, 2001, s.415,416. Karahıtayların Türk ve Müslüman olmadığına dair Bkz: Varis Çakan, “Karahıtaylar ve Onların Müslüman Türk Dünyasına Etkileri”, **Türk Yurdu**, Sayı 25, Haziran 2005, s.45,46.

¹⁰⁴⁸ Celil Abuzar, “İslam Medeniyetinin Yeniden İnşası”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 37, 2017, s.89.

¹⁰⁴⁹ **Tarih II**, s.124,125.

konusuna değinilmiştir. Tarih II ders kitabı, hacim olarak diğer ders kitaplarından dört kat büyük olmasına rağmen, kültür ve medeniyet konularını ihmal edişı ve siyasi tarih içerisinde ötelemesi eleştirilecek bir durumdur. Benzer durum İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda da görölmektedir. Kültür ve Medeniyet Tarihi diye ayrı bir konu başlığı açılmamış ve Tarih II'deki gibi aynı anlatım tarzıyla, Kültür ve Medeniyet konularını anlatılmıştır.

İncelenen ders kitaplarında genel olarak ders kitaplarında kültür ve medeniyet tarihi konularına, politik ve askeri tarih konuları kadar ağırlık verilmemiştir. Ders kitaplarında kültür ve medeniyet konuları, siyasi tarihin çok gerisinde kaldığı görölmektedir. Halbuki siyasi olarak elde edilen yerler kültürel, ilmi ve sanat eserleriyle mamur edilmiştir. Ders kitaplarında eksik ve kısa olarak anlatılan bu konular, ders kitaplarının en büyük eksikliklerinden birisidir.

İslam kültür ve medeniyet tarihini ayrı bir başlık altında anlatan ders kitapları, bu başlık altında da alt başlık açarak konuları işlemişlerdir. Genel olarak bu alt başlıklar 'devlet örgütü, ordu, sosyal hayat, dil ve edebiyat, fikir hayatı, tarım sanayi ve ticaret, güzel sanatlar' gibi konular şeklindedir. İslam kültür ve medeniyet tarihinin bu şekilde sınıflandırılması, anlatımı kolaylaştırdığı gibi öğrencilerin de anlamasını hızlandırdığı söylenilebilir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Ali Reşad-Ali Seydi ve Ahmet Refik Altınay'ın siyasi tarih kadar kültür ve medeniyet tarihlerini de anlattıkları görölmüştür. Fakat yazarlar siyasi tarih anlatımında ve kültür medeniyet konusu anlatımında bir ders kitabında olmaması gereken birçok ayrıntıya girmişlerdir. Altınay, sadece Araplarda şiir ve şairler alt başlığında 50 sayfa bu konu hakkında bilgi vermiştir. Bu kadar ayrıntıyı, bir lise öğrencisinin değil de bu konularda ihtisas yapan birisinin bilmesi gereken konulardır. Fuat Köprülü'de eserinde siyasi ve kültürel tarihi iç içe anlatmıştır.

Bazı ders kitaplarında kültür ve medeniyet tarihi konusu bir başlık altında anlatılmasına rağmen bir veya iki sayfadır. İnönü döneminde okutulan Taner, İslam medeniyeti tarihini neredeyse bir sayfada özetlemiştir. DP döneminde okutulan Atsız-Oran'ın yazdığı ders kitabında kültür ve medeniyet tarihi konuları bakımından, diğer ders kitaplarından çok az ve eksik anlatıldığı görölmektedir. Diğer ders kitaplarında anlatılan, devlet örgütü, ordu, sosyal hayat, dil ve edebiyat, tarım sanayi

ve ticaret, güzel sanatlar gibi konulara yazarların hiç değinmediği görülmektedir. Yazarlar, İslam medeniyeti başlığı altında sadece dini ilimler ve genel ilimleri anlatarak, konuyu oldukça sınırlandırmıştır. Bu konuların bile içeriğinden bahsetmemişler, sadece isim olarak sıralamış ve toplam bir iki paragraf olarak genel bilgiler vermişlerdir. İncelediğimiz dönem ders kitapları içerisinde sadece DP döneminde okutulan Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın yazdığı ders kitaplarında, kültür ve medeniyet tarihi konularına, siyasi tarih kadar önem verdikleri görülmektedir. Bu ders kitaplarında, kültür ve medeniyet konuları, diğer ders kitaplarına göre daha fazla sayfada anlatılmış ve ders kitabında anlatılması gerektiği kadar detaya girmişlerdir.

Oryantalist Claude Cahen, İslam medeniyetinin sadece 9. ve 11. yüzyılları arasında olduğunu iddia etmektedir. Ona göre İslam medeniyeti sadece Arap medeniyetinden ibarettir. Cahen, Arap medeniyetinin Abbasiler döneminde oluşturulduğunu savunmuş, diğer milletlerinde kültüre katkısı olduğunu söylemesine rağmen onların oluşturduğu şeyin İslam kültürü olmadığını söyleyerek, büyük bir çelişki içine düşmüştür.¹⁰⁵⁰ Türkiye’de yazılan lise tarih ders kitapları kendilerinden önce ortaya atılan bu gibi iddialardan etkilenmiş olacaklar ki, İslam Kültür ve medeniyeti konusunda sadece Araplara atfedilerek anlatılan anlatımların olduğu görülmektedir.

İlk Türk Müslüman Devletlerinden önceki İslam tarihi kültür ve medeniyeti anlatılırken, İslam medeniyeti Arap medeniyeti gibi gösterme eğilimleri yer yer görülmektedir. İslam Medeniyetinin oluşmasında bütün Müslüman milletlerin payı vardır. Bundan dolayı İslam Medeniyetini sadece bir Arap Medeniyeti gibi göstermek de doğru değildir. Araplar, bütün bu medeniyetin oluşmasında tek başına söz sahibi olduğu tespitleri de doğru değildir. Bu arada Arapların İslâm’dan önceki medeniyetleri incelendiği zaman, İslam Medeniyetinin bütünüyle onlara ait olmayacağı görülecektir.¹⁰⁵¹

Bundan hareketle, ders kitaplarında ilk dönem İslam medeniyetinin oluşmasında, Araplar haricindeki diğer milletlerin faaliyetleri göz ardı edilmiştir. Burada yazarlar ilk dönem İslam devletlerini kuranların Arap olduğundan yola çıkarak bu düşünceye girmiş oldukları söylenilebilir. Çünkü ders kitaplarında İlk

¹⁰⁵⁰ Clauda Cahen, **İslamiyet**, (Çev.: Esat Mermi Erendor), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990, s.103-105.

¹⁰⁵¹ Mehmet Şeker, “İslâm Medeniyeti Arap Medeniyeti Değildir“, **Tarih Okulu**, Sonbahar 2009, Sayı V, s.81,93.

Müslüman Türk Devletlerinde medeniyet tarihi anlatılırken, bu devletlerin kurucusu Türk olduğu için bu seferde Türk-İslam medeniyeti anlatılmıştır. İlk Müslüman Türk devletlerinde Türk-İslam medeniyetinden bahsedilmesi doğrudur. Çünkü konu başlığı ile uyumaktadır. Fakat yazarların, Hz. Muhammed Dönemi, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri Devletlerinden sonra anlatılan İslam medeniyetinin, kurucularının Arap olmasından dolayı, İslam Medeniyetinin Arap Medeniyeti gibi anlatma eğilimleri yanlıştır.

Bütün bunlar yerine şöyle bir ifade kurulsaydı, bir Arap medeniyetinden değil de İslam medeniyetinden bahsedildiği daha kolay anlaşılırdı: Miladi 7. yüzyılda Hz. Muhammed tarafından Arap Yarımadası'nda İslam medeniyetinin temelleri atılmıştır. Bu medeniyetin asli unsurunun, büyük çoğunluğunu Arap ırkı oluşturmuştur. Hz. Muhammed'in vefatından 100-150 yıl sonra, İslam devletinin sahip olduğu sınırlar Avrupa'da İber Yarımadası, Orta Asya ve Mezopotamya, Kuzey Afrika, Hindistan, İran'a kadar yayılmış ve bu bölgelerin halkları da İslam dinini seçmiştir. İslam medeniyetinin oluşmasına büyük katkı sağlamışlardır.¹⁰⁵²

İncelenen bazı lise tarih ders kitaplarında, yazarların anlatımlarından, İslam Kültür ve Medeniyetinin oluşması dolaylı olarak ve manen Araplara atfedilmiştir. Bunun böyle olmadığı, yazarların dönemlerinde ve kendilerinden önce de tartışılmış olacak ki, Türk Tarih Tezinin kendi dönemindeki baskın özelliğinden ve diğer dönemleri de dolaylı etkilemesinden dolayı, Türk ismi ön plana çıkarılarak, bu medeniyetin sadece Arap Medeniyeti şeklinde telakki edilmesini ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Atatürk döneminde okutulan, Cumhuriyetin resmi ilk iki ders kitabı Tarih II ve Türk Tarihinin Ana Hatları-Medhal-de İslam medeniyeti Türklere atfedilmiştir.

Tarih II ders kitabında, dört halife döneminde Müslümanların, Türk, İran ve Bizans üzerine fetihler yaptığı anlatılmış ve Müslüman Arapların bu devletlerin medeniyet sahasında yaptıkları işleri görmelerine rağmen, bunlardan faydalanamadıkları eleştirilmiştir. O dönem Müslümanları *'Kur'an'dan başka şey okumak caiz değildir'* inancına sahip oldukları ve nereye gittilerse orada ki *"dini asar ve abidelerle birlikte Türk, Fars ve Yunan lisanları ile yazılan eserleri yakmak*

¹⁰⁵² Nevzat Fırat Kunduracı, "İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Kültürü", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl 15, Sayı 34, Ocak-Haziran 2015, s.65,66.

ve tahrip etmekte...”¹⁰⁵³ bir sakınca görmedikleri şeklindeki ifadeler ile itham edilmiştir. Abartılı bir biçimde anlatılan, medeniyetten nasip almamış olarak gösterilen Araplara yönelik böyle bir üslubun, daha sonraki ders kitaplarında tekrarlanmadığını görmekteyiz.

Eğer Araplar, ele geçirdikleri bölgelerde, eski medeniyetlerin yaptıklarını merak edip araştırmasalardı, o bölgelerin elde tutulması zorlaşır. Bu durum bize, ilk İslam fetihlerinin, İslam medeniyetinin oluşturulmasında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Eğer ele geçirilen bölgelerin bilimlerine ilgi ve alaka göstermeselerdi, İslam dünyasında bir düşünsel gelişme olmaz ve ilmi gelişmeler yaşanmanız zor olacağını söyleyebiliriz.¹⁰⁵⁴

Bazı ders kitaplarında da özellikle Abbasiler devleti içinde Türklerin rolü çok ön plana çıkarılarak, devletin ve medeniyetin asıl sahibinin Türkler olduğu anlatımları görülmektedir. İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı’nda ise “*Abbasiler Devrinde Türk Asker ve Kumandanları*” alt başlığında “*Horasanlı ve Toharistanlı Müslüman Türkler, Abbas oğulları imparatorluğunun bütün idare teşkilatını ellerine aldılar*”¹⁰⁵⁵ denilerek daha başlangıçta devleti Abbas oğulları yani Araplar kurmasına rağmen, yazarın, aslında idarenin Araplarda değil Türklerde olduğunu demek istediği söylenilebilir. Kitapta daha çok geleneksel İslam Tarihi anlatımı benimsenmiş ve oryantalist bakışı değiştiren anlatımların çokça olduğunu görmemize rağmen Türk Tarih Tezi etkisinde kaldıklarının ve Türkleri ön plana çıkarmak istediklerinin, nesnelliğe doğru gittiklerinin göstergesidir. Yazarın, sonraki sayfada bu ve benzeri söylemlerden vazgeçtiğini görmekteyiz. Türk âlim ve sanatkârları İslam âleminde buluşları ve eserleriyle şerefli ve yüksek bir mevki elde etmişlerdir¹⁰⁵⁶ diyerek, Türkler, İslam medeniyetine katkı sağlayan diğer milletlerle eş değerde görülmüştür.

DP döneminde yazılan ders kitaplarında da İslam medeniyetinin oluşmasında Türklerin rolüne değinen anlatımlar sıklıkla görülmektedir. İnâl-Ormancı, temelini Arapların oluşturduğu bu medeniyeti, yukarıda da değindiğimiz gibi “*İslam kültür ve medeniyetinde yalnız Arapların değil, Müslüman Türklerin, İranlıların ve*

¹⁰⁵³ Tarih II, s.124.

¹⁰⁵⁴ Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Çeviren: Kasın Turhan), İklim Yayınları, İstanbul, 1992, s.1.

¹⁰⁵⁵ Tarih Hulasa El kitabı, s.57.

¹⁰⁵⁶ Tarih Hulasa El kitabı, s.57-58.

Berberilerin de önemli rolleri vardır”¹⁰⁵⁷ diyerek belirtmişlerdir. Akşit, “Araplar geniş bir imparatorluk kurdukları gibi parlak bir uygarlıkta yarattılar. Müslümanlık Araplara yeni bir hukuk ve devlet düzeni getirmiştir. Kısa zamanda imparatorluk içinde yaşayan ve Müslümanlığı kabul eden diğer milletlerin de çalışmalarıyla fikir, bilim ve sanat bakımından yüksek bir uygarlık meydana getirildi. Türklerin ve İranlıların bu uygarlığın yaratılmasında büyük payları vardır”¹⁰⁵⁸ yazarak, objektif davranmıştır.

3.8.1. Devlet Yönetimi

İncelenen bütün ders kitaplarında Hz. Muhammed dönemi çok sade olarak anlatılmıştır. Hz. Muhammed’in Medine’de ilk İslam devletini kurduğu zaman, Arapların bilimde ve sosyal hayatta çok geri oldukları vurgulanmıştır. Bu dönemde Medine’de yapılan mescit sadece namaz kılmak için değil, hem okul hem de hükümet dairesi olarak kullanılmıştır. Bu ilk mescit dört duvardan ibaret üstü örtüsüz ve kerpiçten bir binaydı. Aynı zamanda davalara da bu mescitte bakılmıştır. Toplantılar burada olur, kararlar burada verilirdi. Hz. Muhammed kişiler arasındaki davaları Kur’an’ı rehber alarak çözmüş, eğer o konuda Kur’an’da bir hüküm yoksa adalete uygun kararlar vererek sonuçlandırmıştır.¹⁰⁵⁹

Hz. Muhammed hayatta iken Müslümanların din ve devlet işlerine bakmış, savaşta ise kumandan olmuştur. Dört halife devrinde sınırlar genişleyince ihtiyaç nispetinde devlet teşkilatında birimler oluşturulmaya başlanılmıştır. Genel olarak Hz. Muhammed ve Dört halife döneminde devlet teşkilatı şu şekilde olmuştur: Müslümanların dini ve siyasi liderleri Hz. Muhammet’tir. O’ndan sonra din ve devlet başkanı olan dört halife, seçimle iş başına gelmişlerdir. Halifelik alametleri, Hz. Muhammed’in hırkası, mühür ve hutbe idi. Dört halife vefat edinceye kadar devleti yönetmişlerdir. Vilayetler valiler tarafından idare edilmiştir. Valiler sadece yönetici olmamış, Müslümanların imamlığını da yapmıştır. Hz. Ömer dönemine kadar, davalara halife bakmıştır. Ömer zamanında, memleket büyüyünce, artık halifenin davalara bakma imkânı olmadığından, kadılar tayin edilmeye başlanılmıştır. Kadılar,

¹⁰⁵⁷ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.95.

¹⁰⁵⁸ Akşit, **a.g.e.**, s.72,73.

¹⁰⁵⁹ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.52; Taner, **a.g.e.**, s.44.

Kur'an'a göre kararlar vermiş, Kur'an da bulamadıkları hususlar hakkında Hz. Muhammed'in sözlerinden ve hadislerinden faydalanmışlardır.¹⁰⁶⁰

DP döneminde okutulan Akşit, Yezid zamanına kadar adalet işleri kanuna dayanılarak yürütüldüğünden bahsetmiş ve kanunu ilk defa çiğneyen, şüphe üzerine adam hapseden veya öldüren kişinin Irak valisi Ubeydullah olduğuna değinmiştir.¹⁰⁶¹ Diğer ders kitaplarında değinilmeyen ve gereksiz bir ayrıntı gibi görünen bu olayı sadece Akşit anlatmıştır. Akşit'in belirtmek istediği '*Kanunu ilk defa çiğneyenin ve şüphe üzerine adam hapseden veya öldüren Irak valisi Ubeydullah*' olduğu ifadesine değinmesi yerinde olmakla beraber, bir mesaj vermek istediğinin de görüldüğü; yazarın Ubeydullah ismini zikretmesi, bu kişinin yaptığı işin ne kadar kötü olduğunu öğrencilere göstermeye çalıştığı söylenilebilir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, dört halife döneminde, devlet hazinesi hakkında '*Osman zamanına kadar Araplarda para nadirdi. Hazine yoktu. Paranın ehemmiyetini anlayan ve para toplayan Emeviler olmuştur*' şeklinde anlatılmasına rağmen, bir alt paragrafta ise '*Hz. Ömer devrinde, Muhtelif siyasi ve mezhebi hadiselerde hizmet derecelerine göre birtakım imtiyazlı sınıflar türedi. Ömer 'defterhane' tesis edildiği zaman bu sınıflara göre Müslümanlara maaşlar bağlandı*'¹⁰⁶² yazılmıştır. Yazar, bu ifadelerle kendiyle çelişmektedir. Müslümanlara her ay düzenli maaş ödeniyorsa, hazinenin var olduğunun göstergesidir. Defterhane de bu amaçla oluşturulmuştur. Ayrıca, Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde devlet hazinesinin oluşturulduğu bilinmektedir. Hz. Ömer döneminde, gelir kaynaklarının önceki dönemlerle mukayese edilmeyecek şekilde artmış ve bunun için Medine'de bir hazine kurulmuştur. Buna da 'Beytülmâl' adı verilmiştir. Hz. Ebu Bekir'in hilâfeti sırasında da Beytülmâl tabiri kullanılsa da fiilen Beytülmâl mevcut olmamıştır.¹⁰⁶³

Aynı eserde '*Hz. Ömer devrinde, Muhtelif siyasi ve mezhebi hadiselerde hizmet derecelerine göre birtakım imtiyazlı sınıflar türedi. Ömer 'defterhane' tesis edildiği zaman bu sınıflara göre Müslümanlara maaşlar bağlandı*' denilmiştir. Yazarların, bu muhtelif siyasi ve mezhebi imtiyazlı sınıfları açıklamaları gerektiği

¹⁰⁶⁰ Tarih II, s.124; Akşit, a.g.e, s.72,73.

¹⁰⁶¹ Akşit, a.g.e, s.74.

¹⁰⁶² Tarih II, s.124,125.

¹⁰⁶³ Mehmet Erkal, 'Beytülmâl', D.İ.A., Cilt 6, İstanbul, 1992, s.90-94.

görülmektedir. Aksi halde öğrencinin aklına, İslam'da ayrıcalıklı sınıfların var olduğu şeklinde bir izlenim oluşturabileceği söylenilebilir. İmtiyazlı sınıfın maaşları ödenirken, dini hassasiyet göz önünde tutularak maaş verilirdi, şeklinde bir anlatım yapılmasının daha doğru olduğunu söylemek mümkündür. DP döneminde okutulan İnal-Ormancı'da *'Hz. Ömer, her Müslüman Araba Beytûlmalden maaş bağlamıştır'*¹⁰⁶⁴ diye yazmıştır. Hz. Ömer her Araba maaş bağlamamıştır. Sadece devlet görevlilerine maaş bağlamıştır.¹⁰⁶⁵ İslam tarihinde maaş bağlamanın çeşitli kıstasları vardır.

Emevi halifeleri, dört halife döneminde olduğu gibi seçimle iş başına gelmemiş ve bu durum halifelik kurumunun saygınlığı azalmıştır. Ders kitaplarında Emevi halifelerin örnek olmayan davranışları bu saygınlığın azalmasında etkili olmuştur diye özellikle vurgulanmıştır. Devlet yönetiminde dört halife döneminde olduğu gibi, liyakat esas alınmamış, kendi akrabalarını devletin yüksek kademelerine getirmişlerdir. Halife Abdülmelik'e kadar Araplar, Bizans ve Sasani parasını kullanmışlardır. Bir tarafı Arapça bir tarafı Rumca yazan paralar bastırmışlardır. Abdülmelik ilk Arap parasını bastırmıştır.¹⁰⁶⁶ Emeviler devlet işlerinin daha hızlı yürümesi için çok düzenli bir posta teşkilatı kurmuşlardır. Bu sayede vilayetlerde yapılan işlerden günü gününe haberdar olmuşlardır.¹⁰⁶⁷

Hz. Muhammed ve ilk üç halife döneminde İslam devleti Medine şehrinde yönetilmiştir. Hz. Ali'den itibaren İslam devletin merkezi değiştirilmiş ve Kufe'den yönetilmiştir. Emevilerin merkezi Şam, Abbasilerin ise Bağdat olmuştur. Emeviler, devlet işlerini yürütürken memurlar kullanmıştır. Emeviler zamanında vilayetler çok geniş iken, Abbasiler bunları küçültmüş ve sayılarını arttırmıştır.¹⁰⁶⁸ Abbasilerde halifeler, hükümet işlerinde yardımcı olması için vezirlik makamını kurmuştur. İki türlü vezirlik vardır. Biri devletin işlerini gören ve çok geniş yetkilere sahip olan tefviz vezirliği, diğeri ise halifelerin şahsi işlerine bakan Tenfiz vezirliğiydi. Tefviz vezirliği, başvekillik görevi yapmış ve geniş yetkilere sahip olmuşlardır. Bu makamda bulunan kişiler, halifeye danışmadan ve sormadan devlet işlerini idare

¹⁰⁶⁴ İnal-Ormancı, a.g.e., s.97.

¹⁰⁶⁵ Murat Akarsu, "Hz. Ömer Döneminde Yönetim Ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler", **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, Autumn 2018, s.84,85.

¹⁰⁶⁶ **Tarih II**, s.128, Akşit, a.g.e., s.73,74.

¹⁰⁶⁷ Akşit, a.g.e., s.73.

¹⁰⁶⁸ Mansel ve diğerleri, a.g.e., s.52; Akşit, a.g.e., s.74.

etmişlerdir. Tenfiz vezirliği ise, halifenin emirleri çerçevesinde devlet işlerini yürütmüşlerdir. Abbasiler zamanında, Tefviz vezirinin başkanlığı altında bugünkü bakanlar kurulu seviyesinde divan oluşturulmuştur. Divanlarda, mali, askeri ve posta işleri görülmüştür.¹⁰⁶⁹

Türkler Müslüman olduktan sonra kullandıkları birçok şeyi İslamileştirerek Arapça isimler kullanmışlardır. Bu değişiklik hükümdarın kullandığı unvanlara da yansımıştır. İslam öncesi Karahanlılarda kullanılan Yabgu ve Kağan yerine Satuk; Gaznelilerde de hükümdar Mahmud'dan itibaren Sultan unvanını kullandıkları görülmektedir. İslam öncesi yazısız hukuk kuralları olan töre'nin yanında İslam şeriatı da kullanılmıştır. Hükümdarlar, şeriata aykırı karar vermemek için kadılara danışarak fetva almışlar ve ahiret kavramına inandıkları için adaletle ülkeyi yönetmeye çalışmışlardır.¹⁰⁷⁰

İncelenen ders kitaplarında İlk Müslüman Türk Devletlerinin kültür ve medeniyet konusu anlatılırken, yazarlar, İslam'dan önceki devlet teşkilatının izlerinin birçoğunun hala uygulandığını belirtmişlerdir. Genel olarak bu duruma; devletin hükümdar ailesinin ortak malı sayılması, devletin başında ailenin en büyüğü hakan olarak bulunması, diğer prensler memleketin diğer yerlerinde hüküm sürmesi ve adlarına para bastırması gibi özellikler örnek olarak gösterilmiştir.¹⁰⁷¹ Hakanların vefat etmeden önce ülkeyi oğulları arasında paylaşması sonucunda, çocukları arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış ve devlette iç kavgaların başlamasına sebep olmuştur. Akabinde ülke doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁰⁷² Ders kitaplarında bu durumun devletin yıkılmasını kolaylaştırdığı vurgulanmıştır.

3.8.2. Ordu

İslam'ın ilk zamanlarında eli silah tutan her Arap erkek asker sayılmıştır. Hz. Muhammed zamanında da düzenli bir Arap ordusu oluşturulmamış ve herhangi bir savaş olduğunda Müslüman olanların hepsi savaşa katılmıştır. Dört halife döneminde devletin büyümesiyle harpler önem kazanmaya başlamış ve büyük harplere girildiği için, düzenli ordular kurulmuştur. Hz. Ömer döneminde, ayrı bir asker sınıfı

¹⁰⁶⁹ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.95,96.

¹⁰⁷⁰ Mehmet Niyazi Özdemir, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1991, s.68,81.

¹⁰⁷¹ Akşit, **a.g.e.**, s.83.

¹⁰⁷² İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.111.

oluşturulmaya başlanmış ve bu sınıf Emeviler döneminde geliştirilerek genişletilmiştir. Müslümanlar, yeni ülkeler fethettikleri zaman burada yeni ordugâhlar kurmuşlardır. Irak'ın, Kûfe ve Basra şehirlerine Araplar yerleştirilmiştir. Bunlara, İran'ın ve Türklerin yaşadıkları yerlerin fethi görevi verilmiştir. Aynı şekilde Suriye, Filistin, Dımaşk, Kinnesrin, Mısır, Fustat, Ürdün ve Humus ordugâhları kurulmuş ve bu ordugâhlara yerleştirilen askerlere de Bizans'ın fethi görevi verilmiştir.¹⁰⁷³

Emevi askerlerinin hepsi Araplardan oluşmuştur. Bunun nedenini Emevilerin uyguladıkları mevali politikası olarak göstermek mümkündür. Abbasiler ise, ordularının büyük bir kısmını Arap olmayan Müslümanlardan oluşturmuşlardır. Abbasiler zamanında Türklerin önemi artmış ve sadece Türk askerlerinin kalması için Samerra adı verilen bir şehir oluşturulmuştur.¹⁰⁷⁴ Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, Abbasi hükümdarı Harun Reşit'in oğulları Memun ve Mutasım'ın, devlet içindeki isyanları bastırmak ve Bizanslılara karşı harp etmekte dayandıkları ve güvendikleri millet Türkler olarak gösterilmiştir. Bu anlatımda, Türk Tarih Tezi'nin etkili olduğu görülmekle birlikte Türk ordusunun gücü de vurgulanmıştır. Memun, kardeşi Emin'i, Horasan'da topladığı Türk askerlerinden oluşan bir ordu ile bertaraf ederek, yerine geçmiştir. Ayrıca Memun ve Mutasım'ın anneleri Türk'tür. Mutasım, Türkleri çok sevdiği için hassa ordusunu Türk askerlerinden oluşturmuş ve en mühim siyasi ve idari makamları da Türklere vermiştir.¹⁰⁷⁵

İnönü döneminde okutulan Mansel, *'Abbasiler, Arap olmayan Müslümanları daha değerli buldukları için ordularını onlardan oluşturmuşlardır'*¹⁰⁷⁶ demektedir. Fakat bu anlatım şekli doğru değildir. Abbasilerin, ordularını diğer milletlerden oluşturmalarının nedeni, onları Araplardan değerli buldukları için değildir. O milletlerin yardımıyla, Emeviler devletini yıkıp başa geçtikleri için¹⁰⁷⁷ onlara daha fazla güvenmişlerdir.

İncelenen ders kitaplarının hepsinde Abbasi ordusunun büyük çoğunluğunun Türklerden oluştuğuna değinilmiştir. Buna neden olarak da halifelerin Türk milletini çok sevdikleri ve onlara güvendikleri öne sürmüşlerdir. Oysa bu asıl

¹⁰⁷³ Emin Ali, **a.g.e.**, s.54; Akşit, **a.g.e.**, s.74.

¹⁰⁷⁴ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.52.

¹⁰⁷⁵ **Tarih II**, s.151.

¹⁰⁷⁶ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.52.

¹⁰⁷⁷ Akşit, **a.g.e.**, s.75.

neden olarak gösterilse de başka bir neden daha vardır. DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, bunun nedenini; Müslümanlığın diğer milletler arasında yayılmaya başlayınca, Araplar ticaret, ziraat ve sanat işleriyle uğraşmışlar ve askerliğe karşı eski bağlılıkları kalmadığına dayandırmıştır. Müslüman ordularının savaş araçları genelde kılıç, mızrak, yay ve mancın olmuştur. Korunma araçları olarak da kalkan, miğfer ve zırh kullanılmıştır. Ordu, onar, yüzer ve biner kişilik bölümlere ayrılmıştı. On binlerin komutanına emir-i leşker denilmiştir.¹⁰⁷⁸

Müslümanlar, İslam'ın ilk zamanlarında deniz seferleri yapmamışlardır. Ders kitaplarında bu durumun sebebi, Arap coğrafyasının karasal iklim olması ve Arapların çoğunun deniz görmemiş olması gösterilmiştir. Bu yüzden Araplar, klasik kara savaşı yöntemine hakim olmuşlardır. Hz. Osman zamanında vali olan Muaviye, donanma yaptırmış, Kıbrıs'a sefere çıkmış ve Kıbrıs adasını vergiye bağlamıştır. Emeviler zamanında Mısır ve Tunus'ta tersaneler kurulmuş ve deniz aşırı uzak ülkelere seferlere gidilmiştir. Arapların donanması çok ilerlemiş ve Bizans'ı kuşatacak seviyeye kadar erişmiştir. Bu sayede Araplar donanma ile Akdeniz ülkelerini ellerinde tutması kolaylaşmıştır. Arapların kısa zamanda büyük coğrafyaları fethetmesinin en önemli nedenlerinden birisinin bu olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁷⁹ İnönü döneminde okutulan Unat-Su, Müslümanların büyük coğrafyaları kısa sürede fethetmesinin nedenini diğer ders kitaplarından farklı olarak göstermiştir. İranlıların ve Bizanslıların halkı kötü idare ettiğini, onları ağır vergiler altında ezdiğini ve buradaki halkın Müslümanları kurtarıcı gibi karşıladığını yazmışlardır.¹⁰⁸⁰ Karahanlılarda düzenli bir ordu kurulmuş, bu ordu içinde akıncı kolları ve gece düşman kuvvetlerini basmaya yarayan süvari birlikleri de oluşturulmuştur. Düşmanın gelişini önceden öğrenmek ve bildirmek için dağlara ateş kuleleri yapılmıştır. Bu ateş kuleleri fikri eski Türk ananesinden alınmıştır. Hakan, 9 tane bayrağa sahip olmuş ve başında, bayrağında yapıldığı ipek kumaştan olan çetr tutulmuştur.¹⁰⁸¹ Ders kitaplarında Türk ordusunun ve askerlerinin övüldüğü görülmektedir. Bu övgüye inandırıcılık kazandırmak için ise genelde o dönem

¹⁰⁷⁸ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.96.

¹⁰⁷⁹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.52; Akşit, **a.g.e.**, s.74,75.

¹⁰⁸⁰ Unat-Su, **a.g.e.**, s.48.

¹⁰⁸¹ Akşit, **a.g.e.**, s.83; Köprülü, **a.g.e.**, s.150.

yaşayan bir Arap şairinin agzından Türkler methedilmiştir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de:

“Türk askeri kaçanı uçanı tutmak için sağa sola koşar. Dağların tepesine çıkar. Vadilerin diplerini alt üst eder. Türk süvarisi kendisini aslan, atını ceylan, düşmanını da av telakki eder. Türk yılmaz, korkutur. Kendisine hücum edilmedikçe başkasına hücum etmez. Azmettiği şeyi elde etmedikçe rahat yüzü görmez. Son derece yorgun olmadıkça uykuya dalmaz. Uykusu ağır değildir. Daima kuşkulu bir halde uyur.”¹⁰⁸²

DP döneminde okutulan Akşit-Oktay:

“Türkler gayet disiplinli idi. Hakandan en küçük ere kadar herkes kanun ve geleneklere saygı gösterirdi. Emre ve amirlere itaat, Türklerin en büyük meziyetlerindendi. Büyüklere saygı göstermek, küçükleri sevmek, zayıflara, kadınlara yardım etmek, kimsesizleri korumak, sözünde durmak Türk’e özgü karakterlerdendi. Her Türk vatanını, yurdunu, silahını, namusunu, izzeti nefsi her şeyden üstün tutar, zillet ve esaret nedir bilmez, haksızlığa dayanamaz, kutsal saydığı şeyler için savaşmasını ve gerektiği zaman ölmesini bilirdi. Bu yüksek karakterimiz yüzündendir ki, Türk milleti tarihin her devrinde ve dünyanın her yerinde birçok devletler kurmuş, dünya milletlerini yönetimleri altına almış, bütün tarih boyunca daima özgür, bağımsız ve daima efendi olarak yaşamıştır”¹⁰⁸³

Akşit-Oktay, Türk milletinin hem asker bir millet olduğunu ve bu özelliklerin Türklerin tarih boyunca değişmeyen temel özellikleri olduğunu vurguladıkları görülmektedir. Yazarlar, bu bilgileri doğrudan yazarak, Türklerin asker millet olduğu gerçeğini öğrencilere kavratmak istedikleri söylenebilir.

3.8.3. Sosyal Hayat

İslam kültür ve medeniyet konularının anlatıldığı bazı ders kitaplarında, sosyal hayat diye bir alt başlık açılarak, bu konu işlenmiştir. Sosyal hayat diye alt başlık açmayan ders kitapları ise sosyal hayat ile ilgili bilgilere, siyasi tarih konularını anlatırken yer yer değindikleri görülmektedir.

İslamiyetten önce Arap toplumunda insanlar kabilesinin isminden dolayı hürmet görürlerdi. İslamiyetle birlikte bu durum değişmiş ve kişi kabilesinden dolayı değil kendi meziyeti ve yapıp ettikleriyle hürmet görmeye layık olmuştur. Hz. Muhammed ve Dört halife döneminde her insan eşit kabul edilmiş, herkese aynı seviyede davranılmış, kabile asabiyeti eski önemini kaybetmiş ve aynı mefkureye sahip bir millet vücuda getirilmiştir.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸² Tarih II, s.160.

¹⁰⁸³ Akşit-Oktay, a.g.e., s.43.

¹⁰⁸⁴ Emin Ali, a.g.e, s.53.

İslam dini, bütün insanları eşit tutmasına rağmen, Emeviler kendilerini diğer milletlerden üstün görmüşlerdir. Bu nedenle Emeviler döneminde üç sınıf halk oluşmuştur. 1- Araplar: Bunlar imtiyazlı yüksek sınıf sayılmış, askerlik yapmış ve devletten maaş almışlardır. 2- Mevali: Arap olmayan Müslümanlardır. Bunlar Emeviler zamanında ikinci sınıf insan olarak görülmüştür. Mevali olanlar zaman geçtikçe tarım, ticaret ve sanatta zenginleşerek bir burjuvazi sınıfı oluşturarak, ekonomiyi tekellerine geçirmişlerdir. 3- Müslüman olmayanlar: Bunlar da kendi aralarında Ehli kitap ve ehli küfür diye ikiye ayrılmıştır. Ehli kitap olanlar Hristiyanlarla Yahudilerdir. Müslümanlıkta Hz. Musa ve Hz. İsa Peygamberin dinleri, hak din olarak kabul edilmiştir. Diğerleri de başka dinlere inanan kişilerdir. Müslümanlar, fethettikleri yerlerde, İslam dinine girmeyenlerden haraç ve cizye adında bir vergi almışlardır. Bundan başka bir de esirler sınıfı vardır. Müslümanlıkta kadınla erkek birbirinden ayrılmıştır. Her evde haremlik selamlık kısımları oluşturulmuş ve evlerin pencereleri de orta yerde bulunan avluya açılmıştır. Bir erkek nikahlı olarak dört kadın alma hakkına sahip olmuş ve erkek karısını istediği zaman boşayabilmiştir.¹⁰⁸⁵ Kadını erkekten daha aşağıda gören ifadeler, hemen hemen bütün ders kitaplarında görülmektedir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, Arapların Müslüman olsa bile eski kabile hayatını unutmadıklarını söylemiştir. Hz. Muhammed vefat ettiği zaman bile Kureyş, Evs, Hazreç kabilelerinin kimin halife olup olmayacağını tartışıklarına değinmiştir. Uzun yıllar Kureyşin iki büyük kabilesi olan Haşimoğulları ve Beni Ümeyyeoğulları arasında üstünlük mücadelesinin devam ettiğini belirterek, Hz. Osman'ın halife olunca devlet görevlerini akrabaları olan Emevilere verdiğini söylemiştir.¹⁰⁸⁶

Türk-İslam devletlerinde hükümdar, bütün halkına eşit davranmış ve sınıf ayrımı yapmamıştır. Halktan bir kişi eğer liyakatliyse hükümdarlık haricinde en üst düzey göreve kadar ilerleyebilmiştir. Hükümdarlar devlet kademelerine ehliyet sahibi kişilerin getirilmesine önem vermişlerdir. Devlet içerisinde istikrar sağlamak için, daha önce atanan yöneticiler yerli yersiz değiştirilmemiştir. Yöneticiler hakkında ciddi şikayetler olmadıktan sonra uzun yıllar bir makamda kalabilmişlerdir.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁵ Akşit, **a.g.e.**, s.75; İnal-Ormanlı, **a.g.e.**, s.99.

¹⁰⁸⁶ Emin Ali, **a.g.e.**, s.84.

¹⁰⁸⁷ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği: Dünden-Bugüne**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, s.233.

3.8.4. Fikir Hayatı

Müslümanlar, fethettikleri yerlerde, kendilerinden evvelki bütün medeniyetlerin ilmî mirasından faydalanarak İslâm medeniyetini oluşturmuşlardır. Bu medeniyetlerin etkisiyle de İslam dünyasında ilmi gelişmeler başlamış ve antik Yunan, Hint, İran vb. gibi medeniyetlerin bütün kaynaklarından istifade edilmiştir. Müslümanlar, Batının 16. ve 17. yüzyıllarda ulaştığı bilimsel buluşlara, Abbasiler döneminden itibaren ulaşmışlardır. Astronomi, tıp, fizik ve matematik alanında birçok önemli gelişmelerin öncülüğünü yapmışlardır.¹⁰⁸⁸

İslam medeniyetinde ilim iki kısma ayrılmıştır: İslam ilimleri ve pozitif ilimler. İslam ilimler tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi ilimlerdir. Tefsir, Kur'an'ın manasını doğru anlamak ve anlamlandırmak için ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra, O'na aitmiş gibi anlatılan bir çok uydurma sözler ortaya çıkmıştır. Bunların önüne geçmek ve Hz. Muhammed'in sözlerini doğru şekilde toplamak için hadis ilmi doğmuştur. Hadis ilmiyle uğraşanlara muhaddis denilmiştir. Hadisleri toplayarak, çok değerli bir eser ortaya çıkaran Türk bilgini İmam Buhari'dir. Müslümanlar Kur'an ile hadislere dayanarak Fıkıh ilmini ortaya çıkarmışlardır. Fıkıh, müslüman hukukunun temellerini oluşturmuştur. Kelam ilmi, dini inanışları metafizik ve tabiat bilimlerinden faydalanarak ispat etmeye çalışan İslam felsefesidir. İslam coğrafyası genişleyince, çeşitli milletler İslama girince, Arabistan hayatına göre hazırlanan kanunlar kafi gelmemiştir. Kur'an ve hadis dışında başka şariat meselelerinde hüküm vermek için, kıyas, icma-i ümmet, kıyas-ı fukaha ve istihsan denilen yollara başvurulmuştur. Fıkıh ilmiyle uğraşanlara Fakih denilmiştir. Her hukuk bilgini kendi içtihadına göre bir mezhep oluşturmuştur. Pek çok mezhep ortaya çıksada, bunlardan en önemlileri dört tanedir ve kurucuların ismi ile anılmıştır: Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli. Müslümanlar dört mezhepten birine taraftar olmuştur. Bu dört mezhebe taraftar olan müslümanlara ehli sünnet denilmiştir. Hanefi mezhebi İmam-ı Azam Ebu Hanefi tarafından kurulmuştur. Türkler, sosyal hayatlarına uygun olduğu için daha çok bu mezhebi benimsemişlerdir.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁸ Etem Çalık, "İslâm Medeniyetinin İlmî Kaynakları", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, Yaz 2013, s.56.

¹⁰⁸⁹ Mansel ve diğerleri, a.g.e, s.53; Akşit, a.g.e, s.77; İnal-Ormancı, a.g.e, s.100.

DP döneminde okutulan Atsız-Oran, yukarıda anlatılan tefsir, hadis, fıkıh ve kelam bilimlerinin yalnız İslam'a ait bilimler olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹⁰ Atsız-Oran *"hadis bilginlerine muhaddis denir. İslam tarihinde altı büyük muhaddis yetişmiştir: Buhârî, Kuşeyrî, Secistânî, Tirmizî, Nesâî ve Kutnî. Bunların eserlerine altı kitap denir"*¹⁰⁹¹ diyerek, İslam tarihinde altı kitap sahibi olan kişileri yanlış anlatmışlardır. 6 kitap sahibi diye kabul edilen kişiler, Hicri 3. yüzyılda Hz. Muhammed'in hadislerini toplamışlardır. İslam dünyasında bu hadis kitapları Kur'an'dan sonra en güvenilir kaynak kabul edilmiş ve bunlara Kütüb-i Sitte adı verilmiştir. İslam tarihinde hadis ilminde Kütüb-i sitte diye bilinen eserler içinde, Atsız-Oran'ın dediği gibi Kuşeyrî, Secistânî, Kutnî yoktur. Kütüb-i Sitte içine dahil olan eserlerin en başında Buhari ve Müslim'in el-Cami'u's-Sahih adlı eserleri gelmektedir. Buhari ve Müslim'in oluşturduğu bu eserler, İslam tarihinde Kur'an'dan sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilmiştir. Bunlardan başka Nesai'nin es-Sünen'i, İbn Mace'nin es-Sünen'i, Ebu Davud'un es-Sünen'i ve Tirmizi'nin es-Sünen adlı eserleri bulunmaktadır.¹⁰⁹²

İslam dünyasına dışarıdan gelen tıp, kimya, fizik, matematik, felsefe gibi bilimler girmiştir. Müslümanlar ilk başlarda İslam ilimlerini kendileri için yeterli görmüşlerdir. Fetihlere ara verilip diğer milletlerle yakından ilişkiler kurulduğunda pozitif bilimlerde ilerlemeler olmuştur. Müslüman dünyasına bilim önce yabancı eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi ile girmiştir. Abbasi halifesi Mansur zamanında bu eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi işine girilmiştir. Harun Reşid ve Memun zamanında tercüme işi genişletirilerek hız kazanmıştır. Memun, ilim ve bilimle uğraşan bir halife olmuştur. Dini meseleleri din geleneğine göre uygulamamış ve din meselelerini akla dayandırarak çözmeye çalışan mutezille mezhebi bilginlerinin tarafını tutmuştur. Düşüncelerinde aklı ön planda tuttıkları için kurdukları okula islam rasyonalizmi denmiştir. Memun fikrini kuvvetlendirmek için Yunanlıların felsefe kitaplarını Arapçaya çevirtmiştir. Bu eserlerden başka Sankritçe ve İbraniceden tercümeler yaptırmıştır. Bütün bu çalışmalar sonucunda Müslümanların ilim ve bilim hareketleri genişlemiş ve bir çok Müslüman ilim adamı yetişmiştir.¹⁰⁹³

¹⁰⁹⁰ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.56.

¹⁰⁹¹ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.56.

¹⁰⁹² M. Yaşar Kandemir, 'Hadis', **D.İ.A.**, Cilt 15, İstanbul, 1997, s.27-64.

¹⁰⁹³ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.53,55; Akşit, **a.g.e.**, s.78,79; İnal-Ormanlı, **a.g.e.**, s.101; Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.58,59.

Harezmi, matematik ilmiyle uğraşmış ve astronomik tabloları ilk düzenleyen kişi olmuştur. Güneş ve ay tutulmalarının eğikliğini hesaplamış ve gezegenlerin hareketlerini incelemiştir. El Fergani, halife Memun zamanında yer ölçüm çalışmalarına katılarak, yerin gerçek çevresini hesaplamıştır. Fergani'nin, hesapladığı yer çevresi Kristof Kolomb tarafından da kullanılmıştır. Güneş ve gezegenlerin nisbi hacimlerini ölçmüş ve bu ölçümler Kopernik zamanına kadar kullanılmıştır. El Battani, astronomi ile uğraşmış ve güneş yılını günümüzdeki gibi büyük bir isabetle tespit etmiştir. İbnü'l- Heysem, ortaçağda fizikçilerin en ünlüsü olmuş ve batılı bilim adamlarına ilham olmuştur. Işıkların kırılma olayını bulmuş ve fotoğrafçılıkta kullanılan karanlık oda sistemini keşfetmiştir.¹⁰⁹⁴

Biruni, çeşitli ilim dallarında birçok eser kaleme almıştır. Müslümanlara Hint ilim ve felsefesini tanıtmıştır. İspanya'da Endülüs Emevileri zamanında İbn Rüşd gibi büyük bir ilim adamı yetişmiştir. Avrupaya medeniyet ışığı, Sicilya ve İspanya'daki müslümanlar sayesinde girmiştir. İspanya'daki medreselerde ders gören Hristiyan çocukları eski Yunan medeniyetini Araplardan öğrenmişlerdir. Müslümanlar tarih yazımında da çok ileri gitmişlerdir. Müslüman tarihçileri arasında Taberi, Mesudi, İbn Esir, Ebu'l-Fida, İbn Haldun gibi kişiler önemli eserler kaleme almışlardır.¹⁰⁹⁵ İlk tarih kitapları olarak Hz. Muhammed'in hayatı hakkında bilgi veren eserler yazılmıştır. Bunlara siyer denmiştir. İlk siyer kitapları 9. asrın başında yazılmıştır. Siyer kitaplarından sonra meşhur adamların hayatına, biyografisine dair kitaplar yazılmış ve bunlara da tabakat denilmiştir.¹⁰⁹⁶

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında, ilmin gelişip, yayılmasında önemli bir yeri olan medreselerden yeteri kadar bahsedilmemiş ve medreselerin önemine değinilmemiştir. Sadece DP döneminde okutulan İnal-Ormancı ve Oktay'ın, İslam dünyasında kurulmuş olan medreselerin öneminden yeteri kadar bahsettikleri görülmektedir.¹⁰⁹⁷ Müslümanların ilk okulları camiler olmuştur. Camilerden başka tekkelerde, hastahanelerde, kervansaraylarda da dersler okutulmuştur. İlk medreseler, Horasan'ın başkenti olan Nişaburda kurulmuştur. Mısır ve Endülüs'te de büyük medreseler kurulmuştur. Kahirede'ki el-Ezher medresesi

¹⁰⁹⁴ Çalık, *a.g.m.*, s.62-66.

¹⁰⁹⁵ Mansel ve diğerleri, *a.g.e.*, s.53,55; Akşit, *a.g.e.*, s.78,79; Atsız-Oran, *a.g.e.*, s.58,59.

¹⁰⁹⁶ Atsız-Oran, *a.g.e.*, s.57.

¹⁰⁹⁷ İnal-Ormancı, *a.g.e.*, s.103,104; Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s.105.

Müslümanların en eski ilim merkezlerinden birisi olmuştur. Bunlardan başka Şam, Kayruvan, Kurtuba şehirlerinde de büyük medreseler yapılmıştır. Bu medreselerde zamanın ünlü bilginleri müderrislik yapmışlardır. Medreselerde dersler Arapça metinler üzerinden okutulmuştur. Medreseler, ekonomilerini hükümetten yardım almadan vakıflar sayesinde yürütmüşlerdir. Devrin yöneticileri, medreselerin idaresi için zengin vakıflar kurarak, buraları medreselere devretmişlerdir. İslam dünyasında en eski kütüphaneler Bağdat şehrinde kurulmuştur. Kahire, Kurtuba, İsbiliye şehirleri kütüphaneleriyle meşhur olmuştur. İlk Müslüman-Türk devletlerinde büyük kütüphaneler kurulmuştur. Semerkant, Buhara, Taşkent gibi Türk şehirleri büyük uygarlık merkezi olmuş ve Buhara kütüphaneleri her alanda yazılmış eserlerle doldurulmuştur. Bunun haricinde hükümdarların ve ünlü devlet adamlarının özel kütüphaneleri de vardır. Büyük kütüphanelerde bir çok el yazması eser toplanmıştır.¹⁰⁹⁸

İnönü döneminde okutulan Mansel, Türk milletinin sanatsal ve estetik yönünün baskın olduğunu ve bunu yaşadıkları şehirlere de aktardıklarına değinmiş ve *“Müslüman Türk memleketlerinde umumi kütüphanelerden başka medreselere ve hastanelere bağlı kütüphaneler olduğu gibi saraylarda, büyük devlet adamları ve bilginlerin evlerinde de pek çok kitap bulunurdu”* diyerek bu yöne vurgu yapmıştır.¹⁰⁹⁹

9. ve 10. yüzyıllarda Abbasilerin önderliğinde ilk İslâm coğrafyasının temelleri atılmıştır. 9. yüzyılın yarısında Irak'ta bir coğrafya okulu açılmış ve Orta Asya Belh'de ise 10. yüzyılda bir coğrafya okulu kurulmuştur. Bu okullarda Grek coğrafyası etkisinde kalınmıştır.¹¹⁰⁰ DP döneminde okutulan Atsız-Oran'ın, kültür ve medeniyet konuları anlatımını çok kısa tutmalarına rağmen, diğer ders kitaplarında anlatılmayan coğrafya ilmi hakkında bir paragraf kadar detaylı bilgi verdikleri görülmektedir. Müslüman toplumlarda, coğrafya ilmi ilk önce dini sebeplerle başlamıştır. Müslümanlar, Hac yollarını öğrenmek ve fethedilen ülkelerden hangisinin ne kadar vergi vereceği gibi hususları öğrenmek için coğrafya ilmine gerek duymuşlardır. Eski Yunan ve Hint coğrafyasına ait eserler tercüme edilmiş ve bu eserlerle birlikte İslam coğrafyası bilgisi, o zamana kadar dünyada var olan bütün

¹⁰⁹⁸ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.103,104; Danışman-Akın, **a.g.e.**, s.9; Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.105.

¹⁰⁹⁹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.66.

¹¹⁰⁰ S. Maqbul Ahmad, 'Coğrafya', **D.İ.A.**, Cilt 8, İstanbul, 1993, s.50.

coğrafya bilgilerini geride bırakmıştır. En meşhur İslam coğrafyacıları Belh’li Ebu Zeyd, İstahrî, Mukaddesî, İbn-i Havkal, Mes’udî, ve Yâkût-i Hamevî olarak gösterilmiştir.¹¹⁰¹

Hilmi Ziya Ülken, Farab şehrinde doğduğu için Farabi’nin Türk olduğunu belirtmiştir. Hatta eserinde Farabi’nin detaylı şeceresini de vererek, kesinlikle Türk olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁰² Bazı ders kitabı yazarları da Farabi ve İbn Sina gibi bilginleri Türk olarak anlatmışlardır. DP döneminde okutulan Oktay, Farabi ve İbn-i Sina’nın, Türk olduğunu açıkça söylemiş ve bunu herkesin bildiğini varsayarak *‘hepimizin bildiği gibi’* ifadesini kullanarak belirtmiştir. Bütün ders kitaplarında İbn-i Sina’dan bu isimle bahsedilmesine rağmen, Oktay, İbn-i Sina olarak değil de Ebu Ali Sina diye yazmıştır.¹¹⁰³ Bu ifade tarzı da doğrudur fakat ilim dünyasında Ebu Ali Sina diye değil de İbni Sina adıyla meşhur olmuştur ve bu şekilde bilinmektedir. Böyle bir ifade tarzının öğrencilerin kafasını karıştıracığı söylenebilir.

Copeaux, kökleri Maverâünnehir’e kadar dayanan bu kişilerin, belki Türk kökenli olabileceğini söylemektedir. Fakat ders kitaplarında bu kişiler, Türk kimliği altında Türk etnik grubu içerisine koyulmuş ve bunu desteklemek içinde bulundukları coğrafya kullanılmıştır. Orta Asyada olan her olay veya orada bulunan her kişi Türklükle özdeşleştirilmek istenilmiştir. Copeaux’a göre, bu durum gerçeklikten uzaktır ve en azından bu kültürel şeyler için geçerli değildir. Copeaux, İbn Sina ve Farabi’nin Türk olduğunu söylemenin o dönem açısından büyük bir anlamı olmadığını söylemiştir.¹¹⁰⁴

İncelenen ders kitaplarında, kültür ve medeniyet konuları içinde değinilen İbn-i Sina, gerçekte büyük bir tıp bilimcisi olmasına rağmen, tıp alanında değil de felsefede en önemli bilgin olarak gösterilmiştir. İbni Sina ağırlıklı olarak felsefeci kimliğiyle tanıtılmıştır. Oysaki, İbn Sina aynı zamanda büyük bir tıpcıdır ve yazdığı eserler uzun yıllar boyunca Avrupa’da ders kitabı olarak okutulmuştur. İbn Sina, Batı

¹¹⁰¹ Atsız-Oran, **a.g.e.**, s.58.

¹¹⁰² Hilmi Ziya Ülken, **Türk Tefekkürü Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.110.

¹¹⁰³ Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, s.81.

¹¹⁰⁴ Copeaux, onların yaşadığı dönemde Türkçe’nin kültür dili olmadığını ve Arapça’yla Farsça’nın bilim dili olarak kullanıldığını söyleyerek, etnik olarak Türk olmalarının o dönem için bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir. Copeaux, **a.g.e.**, s.213.

tıbbını 17. yüzyıla kadar etkisi altında bırakmış ve ünü eski Yunan tıpcısı Hipokrat'ı bile geçmiştir.¹¹⁰⁵

3.8.5. Tarım, Sanayi ve Ticaret

İncelenen bütün ders kitaplarında, Müslümanların tarım, sanayi ve ticaret faaliyetleri hakkında verilen bilgilerin benzer olduğu görülmektedir. Bu konu hakkında genel olarak şu bilgiler verilmiştir: Ortaçağdaki insanların asıl geçim kaynağı tarım olmuştur. İslam devletlerinde tarım, eski bilgilerden de faydalanılarak bir bilim haline getirilmiş ve ülkenin her tarafında tarım topraklarının sulanması için kanallar açılmıştır. Halifeler su kaynakları kazdırılmasını teşvik etmiş ve su bulanlara mükafatlar vermiştir. Suları toplamak için bentler, dağıtmak içinse su kemerleri yapılmıştır. Su işlerine bakmak için ayrı bir su divanı oluşturulmuştur. Çeşitli ülkelerden tahıl ve meyve tohumları getirilerek, ağaç cinsleri ıslah edilmiştir. Maden ve silah yapımına çok önem verilerek, madenden vazolar, ibrikler, tepsiler, lambalar ve çeşitli kaplar yapılmıştır. Bunlar üzerine oymalar, nakışlar ve çeşitli süsler yapılmıştır. Müslümanlar seramik ve cam işlerinde gelişmişler, Mısır, Suriye ve Bağdat cam işçiliğinde çok ileriye gitmiştir. Dokumacılık ilerlemiş, yapağı, keten, pamuk, tiftik, deve yünü, ipek ve sırmadan kumaşlar dokunulmuştur. Musulda, ince kumaş dokumacılığında ün yapmıştır. Araplar, Türklerin yaşadığı coğrafyaları fethettiğinde, onlardan kağıt yapımını görmüşlerdir. Kağıtçılık bütün Müslüman ülkelerinde yayılmış, ilim ve öğretimin yayılmasına hizmet etmiştir. Doğu ile Batı arasında geniş ölçüde büyük ticaretler yapılmıştır. Kara ve deniz yolundan ticaret için faydalanılmıştır. Basra uzak doğunun iskelesi haline gelmiştir. En önemli diğer iskeleler Aden, İskenderiyye, Tanca, Kadiks, Kartaca, Barselona olmuştur. Müslümanlar en çok Bizans ile ticari ilişkiler geliştirmiştir. Arap gemileri baharat, koku, inci, değerli taş ve güzel ipekler almak için Kalküta ve Sumatraya kadar gitmiştir. Çinden daha çok kervanlarla mal gelmiştir. En büyük ticaret yolu Mısırdan geçiyordu. Ticaret yolu üzerinde, yolculara hizmet etmesi için hanlar ve kervansaraylar yapılmıştır.¹¹⁰⁶

Araplar, ticarete para kullanmıştır. Arapların para birimi dinardır. Dinarın küçüğüne ise dirhem denilmiştir. Müslümanlar altın, gümüş ve bakırdan bir çok para

¹¹⁰⁵ Arslan Terzioğlu, 'İbn-i Sina', **D.İ.A.**, Cilt 20, İstanbul, 1999, s.331.

¹¹⁰⁶ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.55; Akşit, **a.g.e.**, s.79.

bastırmışlardır. İslam devletleri bir çok gelir kaynaklarına sahip olmuşlardır. Bunlar: Hayvanlardan alınan vergiler, zekat ve sadaka, öşür, haraç, cizye, savaşırlardan elde edilen ganimetlerden beşte biri, elde edilen madenlerin beşte biri ve gayrimüslümlerin gönderdikleri yıllık vergiler olmuştur.¹¹⁰⁷ Altınay, haraç vergisinin devletin en iyi gelir kapısı olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁰⁸

3.8.6. Güzel Sanatlar

Arapların, İslamiyetten önce kendilerine ait bir milli sanatları olmamıştır. Mekke’de Kâbe vardı. Zenginler taştan ve tuğladan yapılmış bir katlı evlerde oturmuşlardır. Güzel sanatlar, büyük fetihlerden sonra gelişmiştir. Araplar İran, Bizans ve Türk bölgelerinin fethettikleri zaman, o milletlerin yapılarını görmüş ve onun etkisiyle kendileri de sanata yönelmişlerdir. Bundan sonra orjinal İslam sanatının meydana çıkmaya başladığı görülmektedir.¹¹⁰⁹ Orta Asyadan İspanyaya kadar uzanan büyük ve geniş coğrafyada çeşitli sanat eserleri oluşturulmuştur. Kubbeli ve sütunları bol camiler inşa edilmiştir. Türkler, eskiden beri kubbe yapmayı biliyorlardı. Sasaniler, kubbe yapmayı Türklerden öğrenmiş, oradan da İslam mimarisine geçirmişlerdir. Yarım daire kemerler yeterli görülmeyerek yerine, at nalı biçiminde kırık kemerler yapılmıştır. Duvar ve tavanlarındaki geometrik şekiller, bitki resimleri ve süslü yazıların girişli çıkışlı olması Arap sanatının özelliği olmuştur. Buna Arabesk denilmiştir.¹¹¹⁰ Arap sanatını yansıtan en önemli mimarı eserler arasında Kudüs’te ki Ömer Camisi, Mısırda el Ezher Camisi ve Tolun Oğlu Ahmed’in yaptırdığı İbn Tolun Camisi, İspanya Gırnata’da Endülüsler döneminde yapılan El-Hamra Sarayı vardır. Araplar, dine uygun olmadığı için ressamlık ve heykelcilikle uğraşmamışlardır. Bunların yerine oymacılık, nakkaşlık ve süsleme sanatlarında çok ileriye gitmişlerdir.¹¹¹¹

¹¹⁰⁷ Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, s.107.

¹¹⁰⁸ Altınay, **a.g.e.**, s.309.

¹¹⁰⁹ Unat-Su, **a.g.e.**, s.48.

¹¹¹⁰ Kimi araştırmacılar, erken dönem İslam sanatını Arabesk olarak isimlendirmişlerdir Arabesk veya ‘arabesco’ terimi, ilk defa 14. yüzyılda kullanılmıştır. İslam toplumuna ait manasında gelen bu terim, Batılı kişiler tarafından kullanılmıştır. Tarihte, ‘arabesco’ terimini ilk kullananın, İtalyan yazar Giovanni Bacaccio (1313-1375) olduğu bilinmektedir. Bacaccio ‘the Decameron’ adlı eserinde, doğu tarzında giyinmiş bir kıyafeti tanımlamıştır. 15. ve 16. yüzyıllar da ondan sonra gelen kişilerde, bu tanımlara benzer anlamda, kullanılarak benimsenmiştir. Bkz: Selim Kılıçoğlu, Nuran Kara Pilehvarian, “*Emevi Ve Abbasi Sanatında Geometri*“, **Megaron**, Cilt 12, Sayı 4, 2017, s.606.

¹¹¹¹ Mansel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.55,57; Akşit, **a.g.e.**, s.80.

Ders kitaplarında, Türk milletin mimari eserlere çok önem veren bir millet olduğu ve eserleri sadece inşa etmekle değil, süslemede de çok ileri gittiklerine vurgu yapılmıştır. Oymalar dayanıklı sert tahtalar üzerine yapılmış ve üzerinde en çok geometrik şekiller kullanılmıştır. Oyma sanatında bitki ve bazı kuş motifleri kullanılmıştır. Sanatkarlar maden, fildişi ve mermerler üzerinde çalışmışlardır. İslam dünyasında minyatür yani kitap resimciliğinde de ilerlemiştir. Bu sanat, Türklerden İranlılara ve onlardan da Araplara geçmiştir. Minyatürlerde canlı resimler de yapılmıştır. Bu resimlerde insan yüzünde heyecanlar bile başarı ile çizildiği görülmektedir. Çinicilik İslam dünyasına Türklerden geçmiştir. Bu alanda en çok Türklerle ve İranlılar başarı göstermişlerdir. Sonraları bu sanata Araplar da önem vermiştir.¹¹¹²

DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, İslam mimarısında üç merkezin göze çarptığını belirtmiş ve bunları Suriye-Mısır, Mağrip, Türk-İran olarak sıralamıştır. Suriye-Mısırdaki Bizans tesiri görülmüştür. Kudüs'deki Ömer Camisi, Şamda Emevi Camisi, Kahirede Ezher ve Tolun oğulları Camileri, Suriye-Mısır tarzının en güzel örnekleri arasında sayılmıştır. Mağrip mimari tarzına en çok Tunus, Cezayir, Fas, Endülüs ve Sicilya'da rastlanılmıştır. Kayruvan ve Kurtuba şehirleri Mağrip tarzının merkezleri sayılmıştır. Kurtuba Camisi, Mağrip tarzını temsil eden en büyük anıt olmuştur. Bu tarzda daha ziyade saray yapılarına önem verilmiştir. Bunların başlıcaları Abbasiler döneminde yapılan ve Kurtuba yakınında bulunan Medinetü'z-Zehra ve İşbiliye'deki El-Kasır ve Gırnata'da ki El-Hamra sarayları olmuştur. Müslümanlar yapı sanatlarında da tatbik edilen memleketlerin geleneksel sanatlarına bağlı kalmıştır.¹¹¹³

Arap süsleme sanatı, erken İslam dönemi kabul edilen 9. yüzyıla kadar, fethettikleri coğrafyada yapılan süsleme sanatından etkilenmiştir. Bu yüzyıla kadar Bizans, Fars ve Türk sanatlarından etkilenmiştir. Emevi-Abbasi süsleme sanatı 7. ve 10. yüzyıllar arasında gelişmiştir.¹¹¹⁴ Daha sonra Müslümanlar süsleme sanatında çok gelişmişler ve bunu inşa ettikleri camilere yoğun olarak yansıtmışlardır.¹¹¹⁵

¹¹¹² İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.106,108.

¹¹¹³ İnal-Ormancı, **a.g.e.**, s.105,106.

¹¹¹⁴ Kılıçoğlu ve Pilehvarian, **a.g.m.**, s.605.

¹¹¹⁵ Lütfi Şeyban, *“Kültürel Gelişim Yolunda Evrensel Medeniyet Bilincinin Temelleri”*, **International Journal Of Social Science**, Number: 37, Autum I, 2015, s.49.

Endülüs'te meydana getirilen medeniyette, Arap veya İslam medeniyetinden çok Doğu-İspanyol-Mağribî medeniyetlerinin etkisiyle sanat eserleri meydana getirilmiştir. Bu sanatın oluşmasında Müslümanlarla Hristiyan mimarların beraber çalışmaları etkili olmuştur. Bizans ve Avrupa sanatıyla Doğu ve Mağribî sanatı birleştirilerek, eşsiz eserler yapılmıştır. Kurtuba'da ki Ulu Camii ve Tlemsen Camisi, Merâkeş'te Kütübiye Camisi, İşbiliye'deki Granada Camisi ve Fas'ta yapılan medreseler bunların en güzel örnekleri arasında sayılmaktadırlar.¹¹¹⁶

1923-1930 yılları arasında okutulan Ali Reşat-Ali Seydi, İslam medeniyetini çok ileri bir duruma getiren İslam devletinin Endülüs Emevileri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Endülüs'ün, Avrupa medeniyetinin oluşmasında çok etkili olduklarını belirtip, Endülüslü alimlerin yaptığı çalışmaların Avrupalılar için örnek olduğunu vurgulamışlardır.¹¹¹⁷ Şia mezhebinden olan İslam Devleti Fatimiler ders kitaplarında anlatılmamasına veya sadece bir cümle Abbasilerin zayıflamasıyla ortaya çıkan Kuzey Afrika devletlerinden biri olduğuna değinilmesine rağmen, bütün ders kitaplarının İslam kültür ve medeniyet konularında, Fatimiler döneminde yapılan el Ezher Camii, İslam medeniyetinin şah eserleri arasında gösterilmiştir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de *"Hint Türk mimarisinin bariz hususiyetlerinden biri, çini yerine mermer kullanılmasındandır. Bu itibarla İran camileri harap olduğu halde mesela Taç Mahal türbesi Türk zevkinin en güzel ve ebedi bir numunesi olarak parlamaktadır"*¹¹¹⁸ denilerek, Türklerin çini kullanarak yaptığı tarihi eserlerin uzun ömürlü olduğu vurgulanmıştır. Bu cümlede Türk Tarih Tezinin etkisi görülmektedir.

3.8.7. Dil ve Edebiyat

İslam dini doğduğunda, Araplar yazılı edebiyat ürünlerine sahip olmasalar da söz söyleme sanatında ve şairlikte üstün bir konumda bulunmaktaydılar.¹¹¹⁹ İslamiyet'in gelmesi ve Arapların Müslüman olmasıyla birlikte, düşünce hayatı değişmeye başlamış; bu durum Araplarda zihniyet değişimi hızlandırmış, bu değişim

¹¹¹⁶ Şeyban, *a.g.m.*, s.49.

¹¹¹⁷ Ali Reşad-Ali Seydi, *a.g.e.*, s.37.

¹¹¹⁸ **Tarih II**, s.340.

¹¹¹⁹ Ignace Goldziher, **Klasik Arap Literatürü**, (Çev. Azmi Yüksel, R. Er), İmaj Yayınları, Ankara, 1993, s.16-34.

ise Arapçaya da hızlı bir biçimde tesir etmiştir.¹¹²⁰ İncelenen bütün ders kitaplarında da Arap kültürünün en kuvvetli tarafının Arap dili olduğu vurgulanılmıştır. Arapların, İslamiyetten evvel bedevi ve gelişmemiş bir millet oldukları halde zengin ve kuvvetli bir dillerinin olduğu belirtilmiştir. Hz. Muhammed tarafından yayılan İslam dininin esasları bu dille ifade olunduğu için bütün İslam dünyası Arapçayı bir din ve medeniyet dili olarak kabul etmiştir.¹¹²¹ Nitekim, Arapçanın İslamiyetten sonra medeniyet dili haline gelmesinde bunun büyük etkisinin olduğu söylenebilir.

Kur'an Arapça olarak indirildiği için, dualar, ilahiler Arapça söylenmiş ve Din kitapları Arapça yazılmıştır. Emevi halifesi Abdülmelik'e kadar resmi evrakların mühim bir kısmı mahalli lisanlarla devam etmiştir. Abdülmelik bunu kaldırarak yerine Arapçayı getirmiştir. Harun Reşid ve oğulları zamanında eski milletlere ait kitapları Yunancadan Arapçaya tercüme edilmiştir. Arapça hem siyasi hem bilim dili hem de imparatorluk içinde kullanılan tek dil olmuştur. Batıda alimler, edipler, rahipler nasıl latince yazıyor ve okuyorlarsa, doğuda da da Arapça aynı vaziyette din, ilim ve siyaset dili olmuştur.¹¹²²

Araplar, Arapçadan başka yerli diller de kullanmışlardır. Akşit, fethedilen ülkelerin Müslümanlığı kabul edince, Arapçayı öğrenmeye mecbur tutulduğuna değinmiş ve bu durumun onların benliklerini kaybetmesinin nedeni olarak göstermiştir. Söylediklerini desteklemek için ise Mısır ve Kuzey Afrika ahalisinin Arapça konuştukları için Araplaştığı örneğini vermiştir. İran ve Türkistanda bu etki az olmuştur. Akşit, Fars dilinin kuvvetli oluşunu ve Türklerin de kitleler halinde Müslüman olmalarının, milli benliklerini kaybetmelerine engel olduğunu vurgulamıştır.¹¹²³ Karahanlılar zamanında devletin resmi lisanı Türkçe olmuştur. Fermanlar ve defterlerde ise Arapça olarak yazılmıştır. Gaznelilerde saray dili Türkçe, resmi dil Arapçadır.¹¹²⁴ Her ne kadar Türklerin diğer medeniyetlerden etkilense ve onların dilini kullansa da, Türk olan saray halkının her zaman Türkçe konuşmayı tercih ettiği söylenilebilir.

Arap şiirinde söz sanatların büyük bir önemi vardı. Şairlerin ünü ve kudreti belîğ söz söylemelerinden ileri gelirdi. Araplar arasında muhtelif şiveler ve lehçeler

¹¹²⁰ Mehmet Yolcu, **Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi**, Denge Yayınları, İstanbul, 2005, s.247-270.

¹¹²¹ Atsız-Oran, **a.g.e**, s.55.

¹¹²² Emin Ali, **a.g.e**, s.82,84.

¹¹²³ Akşit, **a.g.e**, s.75,76.

¹¹²⁴ Köprülü, **a.g.e**, s.153, 159.

de vardı. Hicaz şivesi Kur'anın yazıldığı lehçe olduğu için bu lehçeye göre belîğ söz söylenirdi. Arap şiir ve edebiyatında fahriyeler, methiyeler ve hicviyeler de önemli bir yer tutmuştur. Arap şair ve edipleri içinde en ünlüleri Ahtal, Cerir, Ferazdak, Ebu'n-Evvas, Ebu'l el-Maarî gibi büyük şairler olmuştur.¹¹²⁵ Türklerin Semerkant hakanları Acem şairlerine ihsanda bulunmuş, Reşid-i Semerkandî, Muhtârî-i Gaznevî, Sûzenî-i Semerkandî bir çok şairi himaye etmişlerdir. Karahanlı sülalesinden Tamgaç Han İbrahim namına tarihe, edebiyat, siyasete dair eserler yazılmıştır.¹¹²⁶ Gazneliler döneminde Firdevsî, ilk defa 998'de kaleme aldığı ümeradan birisine takdim ettiği Şehnâme'yi, bazı tadilat ekleyerek 1009'da Sultan Mahmud'a takdim etmiştir. Bu dönemde Unsurî, Ferruh'i, Esedî, Meûçehrî, Behrâmî, Yemînî gibi bir çok şair kasideler yazmışlardır.¹¹²⁷

Göktürk (Orhun) Yazıtları, II. Göktürkler zamanında 731- 735 yılları arasında dikilmiş, Türklerin devlet yönetimi, sosyal yaşantısı, soydaş ve komşuları hakkında bilgi veren, Türklerin taşa yazdığı ilk Türk tarihidir. Tarihte ilk defa bu yazıtlarda Türk ismi ve Türk milletinin adı geçmiştir. Türk kültür ve medeniyet tarihinin resmi vesikası kabul edilmektedir. Yazıtlar, sadece Türk tarihinin değil Türk edebiyatının da ilk şah eseri sayılmıştır. Burada Türk yazı dilinin ilk örneği görülmekte ve Türkçenin tarihi süreçte geçirdiği değişiklikler görülebilmektedir. Bu yönüyle Türk yazı sistemine kaynaklık etmiştir.¹¹²⁸ Kutadgu Bilig, Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hâcib tarafından 1069-1070 yılında kaleme alınmıştır. Türklerin İslam dinine geçtikten yazılmış ilk Türk-İslam eseridir. Bu eser sadece bir edebiyat ürünü değil tarih, mitoloji, sosyoloji ve felsefe gibi konular hakkında da bilgi vermektedir.¹¹²⁹

Türkler, ders kitaplarında 'milli şuur sahibi olan bir ırk' olarak sunulmasının yanında edebî olarak da Türkçe ile yüksek seviyede eserler yazdıkları vurgulanmıştır. Bunu desteklemek için 'Orhun Kitabeleri' ve 'Kutadgu Bilig' gibi eserler ön plana çıkarılmıştır. Orhun kitabelerinin anlatıldığı bütün ders kitaplarında örtük olarak Türklerin İslam'dan önce büyük bir medeniyet olduğu ve Müslüman olan diğer devletlerden üstün olduğu iması sezilmektedir. Türk Tarih Tezinden önce yazılan

¹¹²⁵ Emin Ali, **a.g.e**, s.100.

¹¹²⁶ Köprülü, **a.g.e**, s.153.

¹¹²⁷ Köprülü, **a.g.e**, s.159,160.

¹¹²⁸ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.1-5.

¹¹²⁹ Yusuf Has Hacıb, **Kutadgu Bilig**, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), T.T.K. Yayınları, Ankara, 1998.

ders kitaplarında Orhun yazıtlarına sadece kısa göndermeler yapılmıştır. 1930'da Türk Tarihinin Ana Hatları kitabında ise Orhun Yazıtları 15 sayfada anlatılmıştır. Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal- de Orhun kitabeleri dört sayfada dört tablo halinde gösterilmiş ve ders daha çok yazı üzerinden verilmiştir. 1931 yılında öğrencilere verilmek istenen düşünce; Türklerin kendilerinin oluşturduğu bir alfabeleri vardır. Arap alfabesinin kullanılmasından vazgeçilmeli ve Türk kaynaklarına geri dönmelidir.¹¹³⁰

İncelenen ders kitaplarında, genel olarak Müslümanların fethettikleri topraklarda, kendilerinden evvelki medeniyetlerin bıraktığı hiçbir mirası heba etmedikleri anlatılmaktadır. Halifeler, fetih işleri durakladığında, ilmi gelişmelere yönelip, bu gelişmeleri koordine etmiştir. Halifelerin maddi ve manevi desteklerini esirgememişlerdir. İلمي seviyenin yükselmesinin en büyük nedenlerinden birisi olarak bu gösterilmiştir.

¹¹³⁰ Copeaux, **a.g.e.**, s.184-186.

SONUÇ

Ders kitapları, öğrencilere içinde bulunduğu milletin değerlerinin aktarılmasını sağlayan en önemli vasıtalarından birisidir. Ders kitapları öğrenciler için temel çalışma kaynağı olmasının yanı sıra onların ne öğrenmesi gerektiğini ve öğretmenlerin de neler öğreteceğini belirleyen önemli araçlardır. Tarih ise milletlerin gelecek misyonunu oluşturan önemli bir bilim dalıdır. Bu sebeple eğitim sürecinde tarih ders kitapları da ayrı bir konumda olmuştur. Çünkü tarih ders kitapları bir ulusa geçmişini öğretmenin yanı sıra, istenilen duygu ve düşüncenin oluşmasında da mühim bir araç olarak görülmüştür.

Tarih ders kitapları da önceki dönemlerde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti eğitim sisteminde mühim bir rol oynamıştır. Dönemin iktidar ve hükümetleri, devlet adına ders kitaplarını hem biçim hem de muhteva açısından kontrol altında tutmuşlar ve öğrencilerde bulunmasını arzu ettikleri fikri ve ahlaki değerleri, ders kitapları içerisinde bulunan metinlere derç ettirmişlerdir. Okullar için yazılan ders kitaplarının, kültür aktardığı, değerler yansıttığı, bireylerin ve ulusun entelektüel gelişimi için bir sıçrama tahtası vazifesi gördüğü, genel kabul gören bir gerçektir. Bu nedenle, 1923-1960 arası lise tarih ders kitaplarında İslam tarihi konu anlatımını incelediğimiz bu çalışmada, ilk göze çarpan husus, tarihsel anlatının döneminin siyasi yapısına göre kurgulanmış olmasıdır.

İncelenen tarih ders kitapları, dönemin siyasi iktidarlarının müdahaleleri sonucunda değişikliklere uğradığı görülmüş ve bu durum İslam Tarihi konu anlatımına da yansımıştır. Lise tarih ders kitapları içerisinde İslam Tarihi konuları Ortaçağ Tarihi veya Tarih II adıyla lise II. sınıf müfredatı içerisinde anlatılmıştır. Bu ders kitapları hacim olarak Atatürk döneminde 400-500 sayfa olurken İnönü ve DP döneminde ise 200-250 sayfa olmuştur. Günümüze doğru yaklaştıkça incelenen ders kitaplarının hacim olarak küçüldüğü görülmüştür.

Ali Reşat-Ali Seydi, M. Fuat Köprülü, Ahmet Refik Altınay'ın, Emin Ali ve Tarih II. Kitap ders kitapları 1923-1930 arası liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasi ve toplumsal olayların yoğunluğu kadar, Cumhuriyet rejiminin değerlerinin topluma bir an önce benimsetilmesi düşüncesi öncelikli olduğundan kültürel meseleler ancak 1930'lardan sonra ağırlık

kazanmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı döneminde yazılan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ideolojisine uygun olmayan bu ders kitapları mecburen kullanılmıştır. 1930'lardan sonra ise Türk Tarih Tezi anlayışına uygun olmayan bu kitaplar okutulmadığı gibi, M. Fuat Köprülü haricinde diğer yazarlara da tarih ders kitabı yazımında görev verilmemiştir.

Atatürk, Cumhuriyet kurulduktan sonra, dünya ve özellikle Batı kamuoyunda Türkler hakkında çıkan ithamlara cevap vermek ve milli bir tarih anlayışını benimsetmek amacıyla Türk Tarih Tezi'ni oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde hazırlanan ilk ders kitaplarında bunun etkisi oldukça fazladır. Bu tez, belli bir dönem tarih ders kitaplarını şekillendirmiş, bu durum İslam Tarihi anlatımına yansımış ve İslam tarihine bakış Türk merkezli olmuştur.

Atatürk döneminde, İslam tarihi konularının anlatıldığı Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin yazdığı 'Tarih II Orta Zamanlar' ders kitabı hazırlanmıştır. Eserde, oryantalizm ve pozitivistizmin etkileri görülmekle beraber, din eksenli bir bakış açısından uzak ancak milliyetçi bir yaklaşımla İslam tarihinin yazıldığı görülmektedir. Eserde İslam tarihine bir oryantalist gözüyle bakılmıştır. Hz. Muhammed'in ilahi yönünden çok beşeri ve ahlaki yönünü ön plana çıkarılmış, dini öğretisi anlatılmaya çalışılmıştır. Hz. Muhammed'in terakkiperver bir Peygamber olduğundan bahsedilmiştir. Eserde, İslam tarihi hakkındaki rivayetlere ihtiyatlı bir şekilde yaklaşmış ve bu rivayetler mantıksal tutarlılığa göre yorumlanmıştır. Eserde dini terminoloji açısından ciddi bilgi hataları olduğu da görülmektedir.

Lise tarih ders kitaplarında, Türk Tarih Tezi'nden, İnönü döneminden itibaren uzaklaşmaya başlandığı görülmüştür. Batı medeniyet seviyesinin temeli hümanizm olarak görüldüğünden, lise tarih ders kitaplarında Yunan ve Roma tarihine daha çok ağırlık verilmiş ve liselerde Latince öğretilmeye başlanmıştır. Atatürk ve İnönü dönemleri ders kitapları mukayese edildiğinde öncelikli olarak İnönü dönemi lise tarih ders kitaplarının hacim olarak az ve detaysız olduğunu söylemek mümkündür. İslam tarihi anlatımına Oryantalist bakış açısı İnönü döneminde terk edilmiş, 1941-1942'de lise ve orta ikinci sınıflarda okutulan "Tarih Hülasa ve El Kitabı" tarih ders kitabında, İslam Tarihi anlatımında bir önceki döneme göre oldukça önemli değişiklikler yapılmıştır. Akabinde ise Arif Müfit Mansel, Cevat Baysun ve Enver Ziya Karal'ın hazırladığı İslam Tarihinin anlatıldığı 'Lise II

Ortaçağ Tarihi'nde bu durum pekiştirilmiştir. 1941-1942 eğitim-öğretiminden sonra yazılan ders kitaplarında ara ara oryantalist anlatımlar görülse de, Atatürk döneminde okutulan Tarih II Ortazamanlar adlı ders kitabında olduğu gibi keskin ifadelerle rastlanılmamaktadır.

İnönü döneminde hazırlanan ders kitaplarında, İslami literatürde sıkça kullanılan Arapça kelimeler yerine Türkçe kelimelerin kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Aynı durum DP dönemi tarih ders kitaplarında da devam etmiştir. DP dönemi ders kitaplarında hem İslam Tarihine bakışta hem de İslam'da Türkleri merkeze koyan anlayıştan ve Hümanizm'den vazgeçilmiş, geleneksel İslam tarihi anlatımına yönelme olmuştur. DP dönemi İslam tarihi konularından bahseden ders kitaplarına baktığımız zaman, konuları işleyiş biçimleri açısından ders kitapları, İnönü dönemi ders kitapları ile aynı içeriktedir. Konular, neden-sonuç ilişkisi içinde anlatılmıştır. Bedriye Atsız ile Hilmi Oran'ın yazdığı ders kitabında konular hikâye tarzında anlatılırken, Emin Oktay ve Niyazi Akşit'in kitapları ise anlatım açısından daha akademik ve bilimseldir.

1923-1960 yılları arasında okutulan tarih ders kitabı yazarları tarih eğitimi almış, alanında başarılı ve tanınmış kişiler olduğu görülmektedir. Bunun tek istisnası 'Ortaokul İçin Tarih II' ders kitabının yazarı Ali Haydar Taner(1883-1956) olmuştur. Taner, tarihçi değil psikologdur.

İncelenen ders kitaplarında yer yer harita, kroki, önemli kişilerin fotoğrafına yer verilerek, bu bilgilerin öğrencilere görsel olarak öğretilmesi amaçlanmıştır. Bazen haritalar konunun geçtiği yerde verilmiş, bazen de konunun geçtiği yerde parantez açılarak sayfa sonuna eklemiştir. Ders kitaplarında genel olarak, en sonlarında İslam Tarihi kronolojisi, soy ağacı, sözlük gibi, öğrenciyi daha iyi bilgilendirmeye yönelik çalışmaların da yer aldığı görülmüştür. Ders kitaplarında akademik anlamda bir dipnot kullanılmamış ve İnönü döneminde yazılan Mansel yazılan 'Ortaçağ Tarihi II' ve DP döneminde yazılan Niyazi Akşit'in 'Tarih Lise II' ders kitaplarının sonunda hangi eserlerden faydalandığına dair bir kaynakça olduğu görülmüştür.

1923-1960 yılları arasında okutulan tarih ders kitabı yazarları, İslam Tarihi konu anlatımını, Sünnilik anlayışı ile ele almışlar ve konuları anlatırken kronolojik sıraya riayet etmişlerdir. Bu tez çalışması da kronolojiye uygun olarak hazırlanmıştır.

İslam Öncesi Arap Tarihi, Hz. Muhammed'in Peygamberliği, Hulefâ-i Râşidîn Dönemi, Emevîler Dönemi, Abbâsîler Dönemi, Endülüs Emevi Devleti, İlk Müslüman Türk Devletleri, İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi gibi konular sırasıyla anlatılmıştır.

İncelenen lise tarih ders kitaplarında, Hz. Muhammed dönemi anlatılırken Meşrutiyet dönemi lise tarih ders kitaplarında '*Hazret-i Peygamber Efendimiz ve Nebi-i Zîşan Efendimiz*', 1920'li yılların son çeyreğine kadar '*Peygamber ve Hazreti Muhammed*' olmuş, 1930'larda Türk Tarih Tezi ile '*Muhammed*' hitap şekline dönüşmüştür. Bu tarihlerde okutulan Türk Tarih Ana Hatları-Methal'de, Hz. Muhammet'ten Peygamber Muhammed hitabıyla bahsedildiği görülmektedir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II Ortazamanlar ders kitabında ise hiç Hazret veya Hz. Muhammed'i ululayan, yücelten herhangi bir hitap şekli de kullanılmamıştır. İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa el Kitabı ve Mansel'in yazdığı Ortaçağ Tarihi'nde Peygamberden, Hz. Muhammed diye bahsedilmiştir. İncelediğimiz dönemlerde bazı ders kitabı yazarları, Muhammed bazıları ise Hz. Muhammed hitabını kullanmışlardır. İnönü döneminde okutulan Faik Reşit Unat ve Kamil Su tarafından yazılan Ortaokullar İçin Tarih Kitabı II ders kitabında ve DP döneminde, Bedriye Atsız – Hilmi Oran'ın yazdığı Tarih II Ortaçağ ders kitabında bazen Hz. Muhammed bazen de Muhammed hitabıyla anlatım yapmışlardır. DP döneminde ve sonrasında da okullarda uzun yıllar boyunca ders kitabı olarak okutulan, Niyazi Akşit ve Emin Oktay, Hz. Muhammed veya Peygamber hitabı kullanmaları ile Hazret ifadesinin kullanılması artık sistematik hale gelmiştir. DP'nin ilk dönemleri hariç, sonraki dönemlerde Muhammed hitabının saygı belirtilmeden tek başına yazılması terk edilmiştir.

İslam tarihinin en önemli argümanlarından olan vahiy konusu ise incelenen ders kitaplarında çok az anlatılmış ve vahyin anlamı tam olarak açıklanmamıştır. Hatta vahiy konusu anlatılırken bazı yazarların, Hz. Muhammed'e vahyin gelip gelmediği hakkında açık olarak kuşku duyduklarını ve bu kuşkuyu açık olarak değil örtük ifade tarzı ile daha çok masal, efsane, rivayet sözcüklerini kullanarak İslam tarihini anlatma yolunu seçtikleri görülmektedir. Bu anlatım tarzına daha Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında rastlanılmıştır. Ayrıca Hz. Muhammed'e

inen ilk vahiy ayetlerine sadece İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı değinmiştir.

1923-1960 yılları arasında okutulan bazı ders kitaplarında, Mekke'nin Fethi konusu anlatılırken, fetih değil de 'Mekke'nin Zaptı' başlığı altında konuyu işledikleri görülmektedir. Cumhuriyetin ilk dönem ders kitaplarında benimsenen bu ifade, daha sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Mekke'nin Zaptı ifadesine DP dönemi yazarlarından Niyazi Akşit'in yazdığı Tarih II Ortaçağ kitapta da rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte aynı dönemde Emin Oktay'ın yazdığı Tarih II Lise Ortaçağ ders kitabında ise zapt etmek değil fetih kelimesi kullanmıştır.

Hiz. Muhammed'in Veda Haccı sırasında irad ettiği hutbeye Veda Hutbesi denilmiştir. İslam tarihinde çok önemli olan ve Hiz. Muhammed'in Müslümanlara uyarı ve öğütlerde bulunduğu hutbenin içeriğine, incelenen ders kitaplarının hiç birisinde yer verilmemiş ve değinilmemiştir. Ders kitapları bu konu bakımından yetersiz kalmışlardır.

1923-1960 yılları arasında okutulmuş olan bütün lise tarih ders kitaplarında, Hiz. Muhammed tasavvuru genel olarak hurafe ve efsanelerden arındırılmış, insanüstü bir varlık olarak değil, örnek alınacak bir insan olarak anlatılmıştır. İncelenen ders kitaplarının anlattıklarından yola çıkılarak Hiz. Muhammed ile ilgili şu çıkarımları yapmak mümkündür: Hiz. Muhammed'in ben Peygamberim diyerek sadece dua edip beklemediğini, Müslümanların hakları gasp edildiğinde asker toplayıp düşmanlarla savaştığını, savaşlarda gerekmedikçe kan dökmeyi, barış zamanlarında verdiği sözde durduğunu, bir karar alacak zaman sahabelerine de danışıp istişare yaptığı görülmektedir. Hiz. Muhammed'in bu özelliklerini çoğaltmakla beraber, ders kitaplarında O'nun daha çok beşer tarafına vurgu yapıldığı, ilahi yönüne, mucizelerine pek değinilmediği görülmektedir. Bunun nedenini de, dinde yeri olmayan şeylerin o zamana kadar din imiş gibi anlatılması, insanların olayların sebep ve sonuçlarını bir çaba sonucunda elde etmeden ilahi bir güce bağlamak istemeleri gibi sebeplerden dolayı, Hiz. Muhammed'in insani yönüne vurgu yapıldığı söylenebilir. Bu nedenle hemen hemen bütün ders kitaplarında, İslam Tarihinin ve İslamiyet'in daha iyi kavranması için, Hiz. Muhammed'in beşer yönünün örnek alınması gerekliliğinin ve öneminin yeni nesil tarafından

kavranmasına yönelik örneklerin yer aldığı ve anlatım tarzının bu çizgide oluşturulduğu görülmektedir.

İncelenen lise tarih ders kitaplarında, İslamiyet öncesi Dört Halife Dönemi için; Râşid Halifeler Dönemi veya Dört Halife dönemi başlıkları konulmuştur. Diğerlerinden farklı olarak 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, bu başlıklardan birisini koymamış, Cumhuriyet Devri başlığı altında anlatmıştır. Yazar, bu halifelerin seçimle iş başına geldiklerinden dolayı, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin de aynı prensibi benimsediğini göstermeye çalışmıştır.

1923-1930 yılları arasında okutulan bütün ders kitaplarında, Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemi örnek alınması gereken bir dönem olarak anlatılmıştır. Ancak Emeviler dönemi -Türk ülkelerinde katliam yapmalarından olsa gerek- bu anlayışın dışında kalmıştır. İncelenen lise tarih ders kitaplarında 751 yılında vuku bulan Talas Savaşı sonucunda, Türklerin Müslüman olma sürecinin hızlandığından ve akın akın İslam dinine girdiğinden bahsedilmiştir. Bütün ders kitaplarında Talas Savaşının Türkler için bir dönüm noktası olduğu vurgulanmıştır.

İncelenen lise tarih ders kitaplarında genel olarak İslam tarihine milliyetçi bir bakış açısı ile bakıldığından, Abbasi halifeliğinin mirasının Türkler tarafından sahiplenildiği görülmektedir. Bu durum özellikle Atatürk döneminde yazılmış olan Tarih II Ortazamanlar ders kitabının birçok yerinde göze çarpmaktadır. Aynı ders kitabında Arapların İslam medeniyetinde önemli bir rol almadığı söylenmiş ve Arapların Türkler sayesinde medeniyet sahibi olduklarına değinilmiştir. Özellikle Arapların dini siyasete alet etme anlayışı dillendirilmiş ve buradan hareketle Arapların İslamiyet'i temsil etmediklerine, İslamiyet'i temsil etmeye Türkler'in daha layık olduğu, çoğu yerde örtük bir anlamla gizlenmiştir. Bütün lise tarih ders kitaplarında İslam dünyası içinde Türklerin sadece askeri veya idari alanda değil, ilim ve kültür alanında da büyük hizmetler yaptıkları anlatılmıştır. Türklerin İslam Medeniyetine büyük katkılarının olduğu anlatımı hemen hemen bütün ders kitaplarında yer almıştır.

Lise tarih ders kitaplarının hepsinde, Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emevi devletlerinin, farklı noktalarda İslam medeniyetine katkıda bulunduklarına da değinilmiştir. Dört Halife döneminden sonra kurulan Emeviler, şartlar gereği daha

çok fetihlerle meşgul olurken, Abbasiler zamanlarında fetihten çok, ilim ve medeniyet faaliyetleri ön plana çıkmıştır. Bütün ders kitaplarında ise Endülüs Emevi Devleti anlatılırken, Avrupa medeniyetinin kökleri Endülüs Emevilere dayandırılmış ve hatta Avrupa'ya medeniyeti Endülüs'lülerin getirdiği vurgulanmıştır. İslam medeniyetini mükemmel bir hale onların getirdiği örtük olarak belirtilmiştir ve Endülüs âlimlerinin kimya, tıp, felsefe ve mimarlık sahalarında yaptıkları çalışmalar vurgulanılmıştır.

İncelenen lise tarih ders kitaplarında, genel olarak kültür ve medeniyet tarihi konularına, siyasi tarih konuları kadar ağırlık verilmediği görülmüştür. 1923-1930 yılları arasında liselerde ders kitabı olarak okutulan Fuat Köprülü'nün Türkiye Tarihi ve Ahmet Refik Altınay'ın Umumi Tarih adlı ders kitaplarında da kültür ve medeniyet konularına siyasi tarih konuları kadar önem verilmiştir. Fakat bu yazarların, İslam kültür ve medeniyeti hakkında vermiş olduğu bilgilerin, İslam tarihi alanında uzmanlaşmak isteyen kişilerin bilmesi gereken konular olduğu için, bu kadar ayrıntıya girmelerinin gereksiz olduğu söylenebilir. DP döneminde Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın yazmış oldukları Tarih II Ortaçağ ders kitabında, kültür ve medeniyet tarihi konularına, siyasi tarih kadar önem verilmiştir.

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında, İlk Müslüman Türk Devletleri ayrı bir konu başlığı altında anlatılmış ve bu başlık adı altında Saman Oğulları, Karahanlılar ve Gazneliler Devletinden bahsedilmiştir. Birçok ders kitabında da Mısır'da kurulan İlk Müslüman Türk Devletlerinden olan Tolun Oğulları ve İhşidiler devletlerinden de bahsedilmiştir. İncelenen ders kitaplarında Karahanlılar döneminde Türklerinin kitleler halinde Müslüman olduğuna değinmişler ve bu dönemde yazılmış olan Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig adlı eserlerin Türk-İslam tarihi için çok önemli oldukları vurgulanılmıştır.

Sonuç olarak tarih ders kitaplarının yazımında, yazarlar tarihe çoğu zaman objektif bakamamış ve kendi yorumlarını eklemekten de kaçınmamışlardır. Yazarların, bu yaklaşım ve anlatımları ile öğrenciye kendi dünya görüşlerini kabul ettirmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. Ders kitapları, yazıldıkları döneme ait siyasi konjoktürün de etkisi altında kalmış, bu durum İslam Tarihi konu anlatımına da belirgin bir şekilde yansımıştır. Atatürk, İnönü ve Demokrat Parti dönemine ait tarih ders kitaplarında İslam Tarihi konu anlatımına yönelik yapılan incelemede, her

ne kadar Atatürk döneminde yazılan ‘Tarih II Ortazamanlar’ adlı eser İslam Tarihine en geniş yeri verse de, İslam terminolojisi açısından en uygun kitapların İnönü döneminden itibaren yazılmaya başlanıldığı görülmektedir. 1941-1942 eğitim-öğretim döneminde okutulan ‘Tarih Hûlasa ve El Kitabı’ adlı ders kitabında, Atatürk dönemine göre oldukça değişiklikler yapılmıştır. İslam Tarihi konu anlatımında tekrar geleneksel yöntem kullanılmış ve Türk Tarih Tezi etkisini yitirmeye başlamıştır. İslam Tarihine bakış açısının değişmesi her ne kadar İnönü döneminde başlasa da yerleşmesi ve özümsemişi DP, döneminde olmuştur. Özellikle Niyazi Akşit ve Emin Oktay’ın yazdığı ders kitaplarında, İslam Tarihi konu anlatımlarının, İslam Tarihi literatürüne daha uygun şekilde olduğu görülmektedir. Bu ders kitaplarının DP’den sonra da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulması, bu görüşümüzü desteklemektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Resmi Yayınlar:

Aydın Tarihi

Düstur

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Sürekli Yayınlar:

Gazeteler:

Akşam

Anadolu'da Yeni Gün

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Hür Fikir

Star

Tanin

Ulus

Vatan

Yeni Sabah

Yenigün

Zafer

Telif Eserler:

A-Kitaplar:

Ağaoğlu, Samet; **Arkadaşım Menderes**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

Akkutay, Ülker; **Milli Eğitimde Yabancı Uzman Raporları (Atatürk Dönemi)**, Avni Akyol Kültür ve Eğitim Ümit Vakfı, Serçe Matbaacılık, Ankara, 1996.

Akpınar, Tahsin; **Atatürk'ün Tarih Anlayışı**, İstanbul, 1991.

Akseki, Ahmet Hamdi; **Askere Din Kitabı**, (Sadeleştiren: Talât Koçyiğit), Ankara, 1976.

Aktan, Ali; **Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar İslam Tarihi**, Nobel Yayınları, Ankara, 2000.

Akyüz, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000- M.S. 2011**, 19. Baskı, İstanbul, Pegem Akademi, 2011.

Alagöz, Muhittin; **Eğitim Sistemi İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri**, II. Din Şurası Tebliğ Ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Albayrak, Mustafa; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004.

Altıkulaç, Tayyar; **Hz. Osman'a Nispet Edilen Mushaf-ı Şerif** (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Nüshası (TİEM), Cilt 1, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007.

Apak, Adem; **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, Cilt 4, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013.

Arnold, T. W.; **İntişar-ı İslam Tarihi**, (Çev. Hasan Gündüzler), Akçağ Yayıncılık, Ankara, 1982.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, "Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları İle", 24 Cilt, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001,

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Ateş, Süleyman; **Yüce Kur'an'ın çağdaş Tefsiri**, Cilt II, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.

Aycan, İrfan - Sarıçam, İbrahim; **Emevîler**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Aydın, M. Akif; **Türk Hukuk Tarihi**, 3. Baskı, Hars Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Aydın, Suavi; "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Aydoğan, Metin; **Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler**, Cilt 2, Umay Yayınları, İstanbul, 2006.

Aykaç, Mehmet; **Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar**, TTK, Ankara, 1997.

Banguoğlu, Tahsin **Kendimize Geleceğimiz**, Derya Dağıtım, İstanbul, 1984.

Başar, Erdoğan; **Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri, (1920–1960)**, İstanbul, 2004.

Başaran, Mehmet; **“Eğitimde Amerikanlaşma ve Amerikan Eğitimi”**, Devrimci Eğitim Köy Enstitüleri, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Editör: Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2011.

Baymur, A. Fuat; **Tarih Öğretimi**, Maarif Matbaası, Ankara, 1964.

Beals, Lester; **Rehberliğin Lüzumu Hakkında Rapor**, Maarif Vekâleti VI. Maarif Şurası Dokümanları, Ankara, 1956,

Behar, Büşra Ersanlı; **“Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi”**, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, (Der. T. Bora), İletişim Yayınları, Cilt 4, İstanbul, 2002.

Berkes, Niyazi; **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul, 1982.

Binbaşıoğlu, Cavit; **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi**, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekışık Eğitim Araştırma-Geliştirme Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

Bingöl, Vasfi; **Atatürk’ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları**, TDK, Ankara, 1970.

Birinci Maarif Şûrası (Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar); Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.

Brockelmann, Carl; **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (Çeviren: Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Buluç, Sadettin; **Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları**, TTK, Ankara, 1981.

Burçak, Rıfkı Salim; **On Yılın Anıları (1950- 1969)**, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.

_____; **Yassıada ve Öncesi**, Çam Yayınları, Ankara, 1976.

Caetani, Leona; **Annali Delî İslam**, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın) Cilt I, İstanbul, 1924.

Cahen, Clauda; **İslamiyet**, (Çev. Esat Mermi Erendor), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990.

Cevizoğlu, Hüseyin; **Atatürkçü Düşünce ve Sonuçları**, Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Yayınları, No 1, Ankara, 1992.

CHP Büyük Kurultayı'nın 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri; TBMM Basımevi, Ankara, 1946.

CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı; b.y.y., Ankara, 1948.

Cicioğlu, Hasan; **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi),** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

Clot, Andre; **Harun er-Reşid ve Abbâsiler Dönemi,** (Çev. N. Demirtaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

Copeaux, Etienne; **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine,** (Çev: Ali Berktaş), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Çağıl, Ziya Dalat; **Sınıfta Kalanlar Uğrunda,** Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

Çavdar, Tevfik; **Demokrat Parti, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yayınları, 1983.

Çeçen, Anıl; **Türk Devletleri,** Fark Yayınları, Ankara, 2006.

Çoker, Fahri; **Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları,** TTK Basımevi, Ankara, 1983.

Danişmend, İsmail Hami; **Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu,** Burak Yayınevi, İstanbul, 1994.

Demirci, Muhsin; **Tefsir Usulü,** İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.

Demokrat Parti Tüzük Ve Programı, Ankara, 1946.

Demokrat Parti Program ve Tüzüğü; Doğu Matbaası, Ankara, 1953.

Doğan, Recai; "1980'e kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924-1980)", **Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları,** Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003.

Dördüncü (IV) Türk Tarih Kongresi (Ankara 10-14 Kasım 1948) Kongreye Sunulan Tebliğler, TTK Basımevi, Ankara, 1952.

Ebü'l-Hasen en-Nedvî; **Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti,** (Çeviren: Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 1986.

Erdemir, Sabahat; **Muhalefette İsmet İnönü 1956-1959,** Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959.

Ergün, Mustafa; **Atatürk Devri Türk Eğitimi,** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

Erul, Bünyamin; **Siret Tetkikleri**, Otto Yayınları, Ankara, 2013.

Fahri, Macit; **İslâm Felsefesi Tarihi**, (Çeviren: Kasım Turhan), İklim Yayınları, İstanbul 1992.

Feyzioğlu, Turhan; **“Atatürk ve Tarih”, Atatürk Haftası Armağanı**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1986.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Din Politikası Üzerine Konuşmalar, (Hazırlayan: Kemal Aytaç), 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986.

Gerçek, Ferruh; **Türk Müzeciliği**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Goldziher, Ignace; **Klasik Arap Literatürü**, (Çev: Azmi Yüksel, R. Er), İmaj Yayınları, Ankara, 1993.

Gölpınarlı, Abdülbaki; **Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Günaltay, Şemsettin; **İslâm Tarihi**, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1341.

Güler, Ali; **“Mustafa Kemal Atatürk (Ailesi, Yetiştirilmesi, Eğitimi, Fikir ve Düşünceleri)”, Atatürk’ün Düşünce Yapısı ve Türkiye**, (Yayın Kurulu Başkanı: Eyüp, Kaptan), Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Güngör, Harun- Günay, Ünver; **Türklerin Dini Tarihi**, Berikan Yayınları, Kayseri, 2015.

Gürtaş, Ahmet; **Atatürk ve Din Eğitimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Güven, İsmail; **Türkiye’de Devlet, Eğitim ve İdeoloji**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2000.

Hamidullah, Muhammed; **H. Peygamberin Savaşları**, (Çev: Nazire Erinç Yurteri), Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.

_____; **İslam Müesseselerine Giriş**, (Çev: İ.S. Sırma), İstanbul, 1984.

Hanioğlu, Şükrü, **Bir Siyasî Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, Ankara, 1981.

Hourani, Albert; **A History of The Arab Peoples (Arap Halkları Tarihi)**, (Çev.: Yavuz Alogan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

İbn Fazlan, **İbn Fazlan Seyahatnâmesi**, (Çev. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.

İbnü'l Esir, **el-Kamil Fi't-Tarih**, (Çev. Abdullah Köşe), Bahar Yayınları, Cilt 5, İstanbul, 1989.

İğdemir, Uluğ, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, TTK., Ankara, 1973.

_____; **Yılların İçinden**, TTK Yayınları, Ankara, 1976.

İlhan, Atilla; **Hangi Batı**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1982.

İlk Mektepler Müfredat Programı; TC. Maarif Vekâleti Yayın Müdürlüğü Arşivi Kütüphanesi, İstanbul, 1927.

İnan, Abdülkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 4. Baskı, T.T.K., Ankara, 1995.

İnan, Afet; “Atatürk ve Tarih”, **Atatürkçülük**, Cilt II, İstanbul, 1938.

_____; **Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde**, Birinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul 1932.

_____; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2013.

_____; **İzmir İktisat Kongresi**, II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

İnan, Arı; **Prof. Dr. Afet İnan**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

İnan, Süleyman; **“Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”**, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

İnönü, Erdal; **Anılar ve Düşünceler**, Cilt I, İdea İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Jaeschke, Gotthard; **Türkiye Kronolojisi 81938-1945)**, (Çev. Gül Ayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

Kafesoğlu, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.

Kalafat, Yaşar; **Kuzey Azerbaycan- Doğu Anadolu ve Kuzey Irakta Eski Türk Dini İzleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Kalkanoğlu, Semih; **İsmet İnönü: Din ve Laiklik**, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK, Ankara, 1997.

Kantarcıoğlu, Selçuk; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Kaplan, İsmail; **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Kaptan, Şefik Kahraman; **İsmet İnönü ve Harika Çocuklar İdil Biret-Suna Kan**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998.

Karakaya, M. Fatih; **“Ziya Gökalp’in Son Eseri Türk Medeniyeti Tarihi” Ziya Gökalp**, Editör: Korkut Tuna-İsmail Coşkun, Kültür Bakanlığı Anma ve Armağan Eserler Dizisi, Ankara, 2011.

Karal, Enver Ziya; “Atatürk’ün Tarih Tezi”, **Atatürkçülük**, 2. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

_____; **“Tanzimat’tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz”**, Felsefe Kurumu Seminerleri, Ankara, 1977.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1944**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1945.

Karaman, Hayreddin; **İslâm Hukukunda İctihat**, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1996.

Karamuk, Ziya; **50. Yılında Milli Eğitimimiz**, M.E.B. Yayınevi, İstanbul, 1973.

Karpat, Kemal; **İslam’ın Siyasallaşması; Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, (Çev: Şiar Yalçın), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

_____; **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980**, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Kavçar, Cavit; “Atatürk ve Kültür Reformu”, **Ankara Üniversitesi’nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2006.

Kaya, Mevlut; **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüd Yay, Samsun, 1998.

Kılıç, Ünal; **Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muâviye**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; **Ebû Eyyûb el-Ensârî (Eyyûb Sultan)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008

Kili, Suna; **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.

_____; **Türk Devrim Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.

Kili, Suna- Gözübüyük, A. Şeref; **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, 1982,

Kinros, Lord; **Atatürk Bir Millettin Yeniden Doğuşu**, Sander Yayınevi, İstanbul, 2001.

Kirby, Fay; **Türkiye’de Köy Enstitüleri**, İmece Yayınları, Ankara, 1962.

Zekeriya Kitapçı, **Orta Asya’da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler**, Damla Ofset, Konya, 1994.

Kocabaş, Süleyman; **1923’den 2023’e Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tarihi V, İnönü Dönemi Milli Şef Yönetimi ve Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Kocahanoğlu, Osman Selim; **Ali Fuat Cebesoy’un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk’ün Sohbetleri**, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971.

Koçak, Cemil; **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Koçer, Hasan Ali; **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğusu ve Gelişimi**, M.E. B. Basımevi, İstanbul, 1991.

Kodaman, Bayram; **Atatürk ve Tarih**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Atatürk ve Kültür Özel Sayısı, Ankara, 1982, Ankara.

Köklügiller, Ahmet; **Atatürk'ten Düşünceler ve Özdeyişler**, Bahçeşehir Yayınları, İstanbul, 2007.

Kuran, Ercüment; **“Atatürk’ün Kültür Siyaseti”, Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981,

Kur’an-ı Kerim Meâli, (Hazırlayanlar: Doç. Dr. Halil Altuntaş-Dr. Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2011, Ankara.

Kushner, David; **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, (Çev: Zeki Doğan), Fener Yayınları, İstanbul, 1998.

Kuzgun, Şaban; **İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanifilik**, Ankara, 1985.

Kültür Bakanlığı Lise Programı, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938,

Lewis, Bernard; **Tarihte Araplar**, (Çev.: Hakkı Dursun Yıldız), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.

Maarif Vekâleti; (1941/2003) **Köy Enstitüleri**, Cilt 1-2, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara.

_____; **Tarih Müderris ve Muallimleri İctimai**, 2-11 Temmuz, Ankara, 1932.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Dâhilindeki Liselerde -1340-1341 Seney-i Dersiyesi Esnasında Okutulması Maarif Vekâletince Kabul Edilen Kitaplar**, Devlet Matbaası, 27 Eylül 1340.

Maarif Vekilliği; **İsmet İnönü'nün Maarife Ait Direktifleri**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

_____; **1939 Mali Yılı Bütçesi ve Müzakere Zabıtları**; Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

_____; **1942 Mali Yılı Bütçesi ve Müzakere zabıtları**; Maarif Matbaası, Ankara, 1942, s. 94.

_____; **1943 Köy Enstitüleri Programı**, Ankara, 1943.

_____; **1947 Köy Enstitüleri Programı**, Ankara, 1947.

Maarif-i Umumiye Vekâleti; **1340/1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı**, Matbaa-i Âmire, 1340, İstanbul.

_____; **1340/1924 Lise Birinci Devre Müfredat Programı**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

_____; **Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.

Milli Eğitim Bakanlığı; **1952 Lise Müfredat Programı**, M.E.B. Basımevi, Ankara, 1952.

_____; **1956 Lise Müfredat Programı**, M.E.B. Basımevi, Ankara, 1956.

_____; **Altıncı Maarif Şûrası (Çalışma Programı, Komisyon Çalışmaları, Konuşmalar)**, İstanbul, 1991.

_____; **Dördüncü Milli Eğitim Şûrası(Çalışma Programı, Komisyon Raporları, Konuşmalar)**, İstanbul, 1991.

_____; **İkinci Maarif Şûrası, Çalışma Programı, Raporlar, Konuşmalar**, İstanbul, 1991.

_____; **Lise Müfredat Programı**, M.E.B. Basımevi, Ankara, 1960.

_____; **Ortaöğretim Programındaki Yönelmeler (1924-1970)**, İstanbul, 1972.

_____; **Üçüncü Milli Eğitim Şûrası (Çalışma Programı, Komisyon Raporları, Konuşmalar)**, İstanbul, 1991.

_____; **Beşinci Milli Eğitim Şûrası**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.
_____; **Birinci Maarif Şurası 17-29 Temmuz 1939**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.

_____; **Ortaöğretim Programlarında Yönelmeler**, Talim ve Terbiye Dairesi Yay.. Ankara, 1972.

_____; **Türkiye Eğitim Millî Komisyon Raporu**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.

Mango, Andrew; **Türkiye ve Türkler 1938'den Günümüze**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005.

Medâris-i İlmiye Nizamnamesi Esbâb-ı Mucibe Layihası, Medâris-i İlmiye Nizamnamesi, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1341-1338.

Mehmet Esad, **Tahlilî ve Tenkidî İslâm Tarihi**, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1336.

Meydan, Sinan; **Yalanlara, Çarpıtmalara, İftiralara Panzehir, Gerçeklere Çağrı**, 8. Baskı, İnkılâp Kitapevi, 2018, İstanbul.

Mumcu, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul, 1979.

Oguzkan, A. Ferhan; "Hasan Ali Yücel", **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara, 1987.

Oral, Atilla; **Atatürk'ün Sansürlen Mektubu**, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2011.

Oral, Mustafa; **Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)**, Asil Yayınları, Ankara, 2006.

Ortaylı, İlber; **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

_____; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Öymen, Altan; **Değişim Yılları**, 9. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.

Özalp, R., Ataüenal, A.; **Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997.

Özbaran, Salih; **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

Özdemir, Mehmet; **Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

_____; **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul, b.y.y.

Özek, Çetin; **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul, b.y.y.

Özel, Mehmet; **Köy Enstitüleri 60. Yıl**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Özgen, Bekir; **Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri**, Final Matbaacılık, İzmir, 2002.

Özodaişık, Mustafa; **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları**, Çizgi Kitapevi, Konya, 1999.

Öztürk, Kazım; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, AK Yayınları, İstanbul, 1968.

Perinçek, Doğu; **“Sunuş”, Tarih I: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

_____; **Atatürk, Din ve Laiklik Üzerine**, İstanbul, 1995.

Rayyıs, Ziyâuddin; **İslam’da Siyasî Düşünce Târîhi**, (Çev.: İbrahim Sarmış), Nehir Yayınları, İstanbul, 1995.

Rodinson, Maxime; **Muhammed -Yeni Bir Dünyanın ve Peygamber’in Doğuşu-**, (Çev.: Atilla Tokatlı), Doruk Yayınları, İstanbul, 2013.

Rufi, John; **Türkiye’de Ortaöğretim Müşahedeler Problemler Tavsiyeler**, Maarif Basımevi, Ankara, 1956.

Said, Edward William, **Oryantalizm**, (Çev: Nezih Uzel), İrfan Yayınevi, IV. Baskı, İstanbul, 1998.

Sakaoğlu, Necdet; **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

_____; **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

_____; **Türkiye Eğitim Tarihi (11-20.Yüzyıllar)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1316.

Sarıçam, İbrahim; **Hız. Muhammed ve Evrensel Mesaj**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

_____; **Hız. Ebu Bekir**, İkinci Baskı, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017.

Sarihan, Zeki; **1921 Maarif Kongresi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Sarınay, Yusuf; **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912–1931)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

Sırma, İhsan Süreyya; **Emeviler Dönemi Hilafetten Saltanata**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990.

Sitembölükbaşı, Şaban; **Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Sungu, İhsan, Merdan, Ragıp Ziya; **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1938,

Süslü, Azmi; “Atatürk ve Tarih”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

Şeyban, Lütfi; **Endülüs**, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul, 2014.

Şimşek, Ahmet (Editör); **Türkiye’de Tarih Eğitimi: Dönemler/Ders Kitapları/Yazarlar/Akademisyenler/Algılar**, I. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2017.

Şimşek, Ahmet - Satan, Ali; **Milli Tarihin İnşası**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı; **Haftalık Ders Programları**, Ankara, 1986.

TC Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şura Genel Sekreterliği, **Milli Eğitim Şuraları (1939–1993)**, MEB Basımevi, Ankara, 1995.

Tonguç, İsmail Hakkı; **İlköğretim Kavramı**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1946.

Turan, Osman; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken, İstanbul, 2003.

Turan, Şerafettin; **Türk Kültür Tarihi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1990.

Tüfekçi, Gürbüz D.; **Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar, ‘Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düştüğü Notlar İle...’**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983,

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.

Türkdoğan, Orhan; **Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme**, 2. Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Türkiye Okulları Kılavuzu; Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

Türkiye’de Tarih Eğitimi, Dönemler/Ders Kitapları/Yazarlar Akademisyenler/Algılar, (Editör: Ahmet Şimşek), Pegem Akademi, I. Baskı, 2017.

Unat, Faik Reşit; **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

Ülkütaşır, M. Şakir; **Atatürk ve Harf Devrimi**, TDK, Ankara, 1981.

Üstel, Fusün; **Makbul Vatandaşın Peşinde; II: Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Wellhausen, Julius; **Arap Devleti ve Sükûtu**, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963.

Wilson E. Howard-Başgöz, İlhan **Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara, 1973.

Yamaner, Şerafettin; **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.

Yavuz, Ünsal; *"Atatürk Sonrası Tarihçilik"*, V. **Türk Kültür Kongresi Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002, Ankara) Tarih, Tarihçilik, Tarih Yazımı**, Cilt III, (Yayına Hazırlayan: Ali Yanık), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

Yınanç, Mükrimin Halil; **"Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik"**, **Tanzimat II**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999.

Yolcu, Mehmet; **Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi**, Denge Yayınları, İstanbul, 2005.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi; **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara A.İ.F. Yayınları, No: 182, 1988.

Yücel, Hasan Ali; "2 Mart 1942 günü Birinci Kaymakamlık Kursunda Yaptığı Konuşma", **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, C. III, Sakarya Basımevi, Ankara, 1947.

B-Makaleler:

Abuzar, Celil; *"İslam Medeniyetinin Yeniden İnşası"*, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 37, 2017.

_____; *"İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Ortaöğretim Tarih Programlarında Değişim I: Ortamektep"*, **Turkish Studies**, Volume 7/2, Spring 2012.

Acar, Cafer; *"Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planına Dair Bazı Mülâhazalar"*, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3, 2017.

Akarsu, Bedia; *"Atatürk'ün Dünya Görüşünde Dil ve Tarihin Yeri"*, **Türk Dili**, Yıl 32, Cilt XLV, Sayı 371, Kasım 1982.

Akarsu, Murat; “Hz. Ömer Döneminde Yönetim Ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler”, **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, Autumn 2018.

Akbaş, Mehmet; “Suriye Fetihlerinde Müslümanları Başarıya Götüren Sebepler Üzerine”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, 2008.

Akçalı, Aslı Avcı - Çam, İrfan Davut; “II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad ve Ahmet Refik'in (Altınay) Umumi Tarih Ders Kitapları”, **Milli Eğitim**, Sayı 207, 2015.

Akçuraoğlu, Yusuf; “Birinci Türk Tarih Kongresi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/Bugün/Yarın**, Sayı 11, Ocak 1986.

Akdoğan, Nuran Savaşkan; “Modern Ulus-Devlet Olma Yolunda Harf İnkılabı ve Uygulanması”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 43, Sayı 3, Eylül 2010.

Akkır, Ramazan; “Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Süreci Ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP'nin Yedinci Olağan Kurultayı”, **Turkish Studies**, Volume 9/2, Winter 2014.

Aksanyar, Necati; “Demokrat Parti'nin Din Politikalarının Türk Basınında Yansımaları”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 11, Ocak 2007.

Akyüz, Yahya; “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2011.

Alaca, Eray; “Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, **International Online Journal of Educational Sciences**, 9 (4), 2017.

Albayrak, Mustafa; “Yeni Türk Alfabesinin Kabulü Öncesinde Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928)”, **Atatürk Yolu**, Ankara, Kasım 1989.

Alemdar, Yusuf; “Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(Den) Bir Bakış”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt VII / 2, Aralık-2003.

Apak, Adem; ‘Hz. Osman Dönemi Fetihleri’, **Uludag Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Sayı 9, Cilt 9, 2000.

Arıkan, Zeki; “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Mirasının “Keşfi”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 39, (Nisan) 2012.

Arslan, İhsan; “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Hz. Peygamber'in Beşeri Özellikleri”, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6 (11), June 2017.

Aslan, Erdal; “Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi- I: “Türk Tarih Tezi” Öncesi Dönem (1923-1931)”, **Eğitim ve Bilim**, Cilt 37, Sayı 164.

Aslanapa, Oktay; “Atatürk ve Sanat”, **Türk Kültürü**, XXXVII/436, Ağustos 1999.

Aşkın, Deniz; “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2017.

Ataman, Gülden Gürsoy; “Erken Cumhuriyet Dönemi Ve Çok Partili Dönemin İlk Yıllarında Batılılaşma Ve İnsan Hakları Düşüncesinin Bir Örneği Olarak Hasan Ali Yücel”, **Turkish Studies**, Volume 9/11, Fall 2014.

Atsız, Nihal; “Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?”, **Çınaraltı**, Sayı 1, 9 Ağustos 1941.

Aydın, Suavi; “Türk Tarih Tezi ve Halkevleri”, **Kebikeç**, Sayı 2, 1996.

Ayrancı, İlhami; “Cumhuriyet Döneminde Yapılan İlk Resmi İslam Tarihi Çalışmaları (Tarih II Ortazamanlar Ders Kitabı Örneği)”, **Dini Araştırmalar**, Temmuz-Aralık 2014, Cilt 17, Sayı 45.

Aysal, Necdet; “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 35-36, Mayıs-Kasım 2005.

Azimli, Mehmet; “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı 1, VII (2007).

_____; “Mekke Fethi’nden Tebuk Savaşı’na Bazı Mülahazalar”, **Journal of Islamic Research**, 21(3), 2010.

Bakan, Selahaddin-Özdemir, Hakan-Demirkanoğlu, Yahya; “Türk Modernleşmesinin Bir Aracı Olarak Harf İnkılâbı”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 5, Sayı 9, Nisan 2013.

Barış, Mustafa Necati; “Hz. Ömer’in Yönetim Anlayışı”, **Diyanet İlmî Dergi**, 54 (2018).

Baykal, Bekir Sıtkı; “Atatürk ve Tarih”, **Sümerbank**, Cilt 3, Sayı 29, Kasım 1963.

Baş, Eyüp; “Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi”, **Dini Araştırmalar**, Cilt 14, Sayı 39, Temmuz-Aralık 2011.

Benli, Abdullah; “Kur’ân Tasavvurları”, **Bilimname**, XV, 2008/2.

Berber, Oktay; “*Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine*”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2, Sayı 1, Bahar 2017.

Biçer, Bekir; “*Türklerin Müslüman Olması Meselesine Yeni Bir Bakış Denemesi*”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, 2018.

Birecikli, İhsan Burak; “*Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme*”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008.

Bolat, Bengül Salman; “*Tanzimat’tan Demokrat Partiye Kültür Politikaları Ve Tarih Anlayışları*”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 5, Issue 8, 2012.

Boyko, Seher; “*Türkiye’de 1939–1945 Yıllarında Tarih Öğretim Programları Ve Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi*”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 21, 2011/2.

Ceran, İsmail; “*Puvatya Savaşı (732)*”, **Dergiabant (Aibü İlahiyat Fakültesi Dergisi)**, Cilt 4, Sayı 8, Güz-2016.

Ceyhan, Mehmet Akif; “*Allah–İnsan İletişimi Açısından Vahiy*”, **Kader**, Cilt 16, Sayı 2, 2018. Şahingöz, Mehmet - Bilalli, Shener; “*Balkanlar’da Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında ‘Osmanlı-Türk’ İmajı*”, **CTAD**, Yıl 14, Sayı 28, Güz 2018.

Cide, Ömer; “*Devlette Birliği Sağlama Örneği Ömer B. Abdülaziz*”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 15, Haziran-2018.

Çalık, Etem; “*‘İslâm Medeniyetinin İlmî Kaynakları’*”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, Yaz 2013.

Çapa, Mesut ; “*Milli Eğitim Bakanlığı’nın Yetki Ve Uygulamaları Çerçevesinde Ders Kitapları (1950-1960)*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 54, Bahar 2014.

Çelik, H. Seçkin; “*İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi*”, **CTAD**, Yıl 12, Sayı 24, Güz 2016.

Çevik, Abidin - Dinçer, Fahriye; “*Cumhuriyet Halk Partisi’nin Değişen Din Siyaseti: 1947 Kurultayı*”, **Turkish Studies**, Volume 13/23, Summer 2018.

Demircan, Adnan; “*Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti*”, **İstem**, Yıl 2, Sayı 3, 2004.

Demirtaş, Bahattin; “*Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler*”, **Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008.

Dikici, Ali; “*Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 42, Kasım 2008.

Doğan, Mehmet Can; “*Yücel Dergisinin Fikri ve Edebi Tahlili*”, **Gazi Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi Gazi Türkiyat Dergisi**, Sayı 3, Güz 2008.

Doğaner, Yasemin; “*Elifba’dan Alfabeğe: Yeni Türk Harfleri*”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, Aralık 2005.

Duman, Doğan; “*1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları*”, **Belgi Dergisi**, Sayı 10, Yaz 2015.

Dural, Baran; “*Kemalist Gelenek Karşısında Ana-Damar Türk Muhafazakârlığının Tarihsel Seyri*”, **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl 1, Sayı 4, Bahar 2005.

Ege, Ramazan; “*Arap Dilinde "S-L-M" Maddesi ve Kur'an'daki Anlamları*”, **Nüşa**, Sayı 22, Yaz- 2006.

Emini, G. Nezahat; “*Atatürk ve Eğitim*”, **Ata Dergisi**, Sayı 1, 1991.

Erdoğan, Başar; “*Demokrat Parti Dönemi Eğitim Hareketleri*”, **Eğitim Üç Aylık İlmi Dergi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, (1), 1992.

Erdoğan, Caner; “*Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim Ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 10, Sayı 51, Ağustos 2017.

Eren, Ebru; “*Osmanlı Devletinde Yabancı Okullar*”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, 2017/ Özel Sayı.

Eroğlu, Haldun; “*Mustafa Kemal Atatürk’ün Tarih Anlayışı ile İlgili Bazı Görüşler*”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 29, Mayıs- Kasım 2002.

Eyice, Semavi; “*Türk Tarihinin Ana Hatları*”, **Belleten**, No 128, Cilt 32, 1968.

Gelişli, Yücel; “*On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti’nin), Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge*”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, 2005.

Gömbeyaz, Melek Yılmaz; “*Muaviye b. Ebî Süfyan’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri*”, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2010.

Gömeç, Sadettin; “*Şamanizm Ve Eski Türk Dini*”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, 1998.

Gül, Osman Kubilay; “Maarif Kongresi, Heyet-i İlmiyeler ve Uluslararası Ortaöğretim Öğretmenleri Kongresi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 19, Sonbahar 2018.

Gül, Serkan; “Arap Ulusal Kimliğini Oluşturmada İslami Söylem”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt 6, Sayı 2, 2012.

Gül, Songül Sallan - Alican, Ayşe; “Cumhuriyet Modernleşmesinin Anadolu Ateşi: Köy Enstitüleri”, **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10-11, Sonbahar 2014-Bahar 2015.

Gülen, Ahmet; “II. Dünya Savaşı’ndan 27 Mayıs’a İsmet İnönü’nün Söylemlerinde Kemalizm”, **CTAD**, Yıl 11, Sayı 21, Bahar 2015.

Günaltay, Şemsettin; “Atatürk’e Ait İki Hatıra”, **Ülkü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 100, 1945.

_____; “Abbas Oğulları İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü”, **Belleten**, Cilt 6, Sayı 23-24, Ankara, 1942.

Güzel, Ahmet; “Hz.Hatice’nin Hz.Peygamber’le Evliliği, Çocukları Ve Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme”, **İstem**, Yıl 10, Sayı 9, 2012.

Güzel, Dilek - Şimşek, Ahmet; “Milli Eğitim Şûralarında Ders Kitapları”, **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 23, Mayıs 2012.

Halis, Ayhan; “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitime Genel Bir Bakış: Atatürk’ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 18, 2000.

Hunkan, Ömer Soner; “Türk Hakanlığı (Karahanlılar)’Nın Dinî Siyaseti’nde Mâturîdî Âlimlerin Rolü”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 18, Sayı 2, Aralık-2016.

Işık, Hasan - Gök, Abdülcelil; “Türkiye’de Okutulan Tarih Ders Kitaplarındaki Araplarla İlgili Konulara Dair Öğrencilerin Görüşleri Ve Arap Algısı”, **Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Şubat 2017.

İğdemir, Uluğ; “Belleten Yirmi beş Yaşında”, **Belleten**, Cilt XXV, Sayı 100, Ekim 1961.

_____; “Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ İğdemir’in 80. Doğum Günü Töreninde Yapılan Konuşmalar”, **Belleten**, Cilt XLIII, 170 (Nisan 1979).

İnan, Afet; “Atatürk ve Tarih Tezi”, **Belleten**, Cilt III, 1939.

_____; “Türk Tarih Kurumu 40 yaşında“ **Belleten**, 35 (140), 1971.

İzgi, Özkan; “Atatürk'ün Tarih İlmî Hakkındaki Düşünceleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV/10, Kasım 1987.

Kaplan, Sena; “Endülü's Emevî Emirlerinden Hişâm B. Abdurrahman Dönemi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)**, XIX, 2, 15 Aralık 2015.

Kapluhan, Erol; “1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 5, Sayı 8, Nisan-Ekim 2014.

_____ ; “Hazırlık (Kurtuluş Savaşı) Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Yıl 1 Sayı 1, Güz 2012.

Kara, Sergül Vural; “Tarihsel Değerlendirmeler Işığında Türkiye’de Çeviri Etkinliği”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2010.

Kara, Seyfullah; “Hz. Peygamber’e Karşı Oryantalist Bakış Ve Bu Bakışın Kırılmasında Metodolojik Yaklaşımın Önemi”, **Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 23, Erzurum 2005.

Karagözoğlu, Galip; “Atatürk'ün Eğitim Savası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2(4), Kasım 1985.

Karahan, Akartürk; ‘Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?’ **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 3/2, 2014.

Karakaya, Mehmet Zeki; “İslam Dini ve Atatürk”, **Diyanet**, Sayı 191, Kasım 2006.

Karakök, Tunay; “Menderes Dönemi’nde (1950 – 1960) Türkiye’de Eğitim”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Ağustos 2011.

Kayalı, Yalçın; “Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi Ve Kral Kanişka (MS 78-99)”, **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 55, 2 (2015).

Kaymakcan, Recep; “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl 10, Sayı 27, Bahar 2006.

Keskin, Yusuf; “Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel Döneminde Ortaokul-Lise Tarih Programları Ve Ders Kitaplarındaki Dönüşüm”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 30, Mayıs – Haziran 2012.

Kılavuz, Nuran - Tanık, İbrahim Halil; “*Millî Mücadele Döneminde Maarif Kongresi Ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri*”, **EÜSBED**, (IV) 2, 2011.

Kılıç, Fahri; “*Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi*”, **Atatürk Yolu Dergisi** Sayı 61, Güz 2017.

Kılıçoğlu, Selim - Pilehvarian, Nuran Kara; “*Emevi Ve Abbasi Sanatında Geometri*”, **Megaron**, Cilt 12, Sayı 4, 2017.

Koçak, Kemal; “*Atatürk ve Türk Tarih Tezi*”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 74, Şubat 1993.

Koçu, Reşat Ekrem; “*Beş Senelik Türk Lisesi*”, **Büyükdoğu**, Sayı 9, Ekim 1943.

Korkmaz, Zeynep; “*Atatürk ve Türk Gençliği*”, **Türk Dili**, Cilt 50, Sayı 407, Kasım 1985.

Koyuncu, Mevlüt; “*Medine Şehir Devleti*”, **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, II- 2009.

Şenol Korkut, “*Batı Düşüncesinde İslam ve Hz. Muhammed İmajı (Genel Bir Okuma)*”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 34 (2008/1).

Kunduracı, Nevzat Fırat; “*İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Kültürü*”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl 15, Sayı 34, Ocak-Haziran 2015.

Kurt, Ali Osman; “*İslam Bakış Açısında Hz. İbrahim: “İslam Öncesi Arabistan’da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler*”, **AÜİFD** 47, Sayı I, 2006.

Öymen, Hıfzırahman Raşit; “*Millî Eğitim Şurası’nın Yeni Yapısı*”, **Eğitim Hareketleri**, Sayı 192-193, 1971.

Öz, Ayhan; “*Heyet-İ İlmiye Toplantıları Ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi*”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt XVI, Sayı 29, 2014/1.

H. Ahmet Özdemir, “*Son Peygamber’in (S.A.V.) Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi*”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı 1, V (2005).

Öztaş, Sezai; “*Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı Ve Tarih Öğretimi*”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2 Sayı 2, Haziran 2009.

Öztoprak, Mustafa; “*Endülüs Hadisçiliğinde Halifelerin Yeri*”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No 2, Ekim 2012.

Öztürk, Mehmet; “*Raşid Halifeler Dönemi İçtihatlarının İslam Hukukunun Seyrine Etkisi*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, Yıl 2014.

Öztürk, Murat; “İslamiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini”, **History Studies**, Volume 5, Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil Inalcık, March 2013.

Öztürk, Resul; “İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru Ve Bu Tasavvurun İslam’ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, **Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı 2, VIII, 2008.

Palabıyık, Hanefi; “Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuad Köprülü İlmî Hayatı Ve ‘Türkiye Tarihi’ Adlı Eseri Münasebetiyle Tarih Anlayışı”, **Atatürk Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, 2003.

Pustu, Yunus; “Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleriyle Türkiye Muallimler Birliği (1921-1936)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 35 (1), 2019.

Safran, Mustafa; “Osmanlı Tarihi Öğretimi ve Osmanlı İmajı”, **Türk Yurdu**, Aralık 1999- Ocak 2000, Ankara.

Sezer, Ayten; “Atatürk Dönemi Eğitim Politikaları”, **Türk Yurdu**, Cilt 20, Sayı 160, Ankara, 2000.

Simsek, Eyüp; “Atatürk’ün Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, 45, Erzurum, 2011.

Sinanlar, Sezai; “1930’lardan 90’lı Yıllara Kitaplardaki Din Propagandası”, **Popüler Tarih Dergisi**, Ekim 2000.

Sungu, İhsan; “Mekteb-i Maarif- i Adliye’nin Tesisi”, **Tarih Vesikaları Dergisi**, 1(3), 1941.

Şanver, Mehmet; “TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye’de Din Eğitimi (1946-1957)”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, 1996.

Şapolyo, E. B.; “Atatürk Ve Maarif Misakı-Pragmatizm”, **Türk Kültürü**, Sayı 40, 1966.

Şeker, Mehmet; “İslâm Medeniyeti Arap Medeniyeti Değildir”, **Tarih Okulu**, Sayı V, Sonbahar 2009.

_____; “Neden “İslâm Tarihi”?”, **İstem**, Yıl 1, Sayı 2, 2003.

Şeyban, Lütfi; “Kültürel Gelişim Yolunda Evrensel Medeniyet Bilincinin Temelleri”, **International Journal Of Social Science**, Number 37, Autum I, 2015.

Şenzeybek, Aytekin; “Muhtâr Es-Sakafi’nin Hayatı Bağlamında İlk Keysânî Fikirlerin Ortaya Çıkışı”, **Marife**, 15/2, Kış-2015.

Şimşek, Eyüp; “Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi Ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960)”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, 49, 2013.

Tangülü, Zafer; “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi Bahar**, 10(2), 2012.

Tezcan, Mehmet; “Eski İranlılarda Xvarena Anlayışı ve Bunun Türklerde Kut Anlayışı İle Münasebeti”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXII, Sayı 2, Aralık 2007.

Tongul, Neriman; “Türk Harf İnkılâbı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2004.

Tuna, Işıl; “Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlülük Takrir”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt XV, Sayı 30, 2015.

Turan, Refik; “Türkiye’de Tarih Öğretiminde Yeni Gelişmeler Ve Hedefler”, **G.Ü. Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi**, 4, 1998.

Uzun, Hakan; “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, Güz 2012.

Ünverdi, Mustafa; “Hz. Peygamber’in Ayrıcalıklı Yönlerinin Tevarüs Etmesinin İmkânı (İsmet Sıfatı Örneği)”, **Kelam Araştırmaları**, 13\1 (2015).

Vatandaş, Celalettin; “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Eğitimin Modernleştirilmesi”, **Journal of Economy Culture and Society**, Sayı 42, 2010.

Vural, Faruk; “Sebepleri ve Sonuçları Bakımından Fetret-i Vahiy Meselesi Üzerine Bir İnceleme”, **Journal of Faculty of Theology of Bozok University**, 8, 8 (2015/8).

Yazıcı, Nesimi; “Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler”, **Diyanet Dergisi**, Cilt XXVII, Sayı 4, 1991.

Yıldırım, Dursun; “Mustafa Kemal Atatürk’ün Kültür Anlayışı ve Tam Bağımsızlık Stratejisi Üzerine”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XIII, Sayı 39, Kasım 1997.

Yıldırım, Emre; “Erken Cumhuriyet Yılları Milli Kimlik Tartışmaları: Hasan Ali Yücel Ve Türkiye’de Hümanizma Arayışları”, **Turkish Studies**, Volume 8/7 Summer, 2013.

Yıldırım, Tercan; “Tarih Ders Kitaplarında “Öteki” Kurgusu: 1930’lı Yıllar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi(TUHED)**, 3 (1), 2014.

Yıldız, Nihal - Akandere, Osman; “*Köy Enstitülerinin İdeolojik Yapısı*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVII/35, Güz 2017.

Zengin, Zeki Salih; “*Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları Ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları*”, **AÜİFD.**, Cilt XLIV, Sayı 1.

_____; “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi*”, **Dini Araştırmalar**, Cilt 5, Sayı 13, Mayıs-Ağustos 2002.

C-Ansiklopedi ve Sözlükler:

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük

Türkler Ansiklopedisi

D-Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri:

Dinç, Sait; “*Cumhuriyet Döneminde Yapılan Milli Eğitim Şûraları ve Alınan Kararların Uygulamaları(1923–1960)*”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.

Koçak, Kemal; “*Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı Ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992)*”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

Metin, Celal; “*Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1923-1960)*”, **Hacettepe Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

Rençber, Akif; “*Türk Resmi Tarih Söyleminde İslam Tarihi (1931-1950)*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.

EKLER LİSTESİ:

EK 1- İncelenen Lise Tarih Ders Kitapları.....	300
EK 2- Ahmet Refik Altınay tarafından yazılan 6 ciltlik Büyük Tarihi Umumi adlı lise tarih ders kitabın ilk cildinin kapak fotoğrafı.....	302
EK 3- Mehmet Fuat Köprülü'nün Türkiye Tarihi adlı eserinin kapak fotoğrafı...	303
EK 4- Tarih II Ortazamanlar adlı lise tarih ders kitabının kapak fotoğrafı.....	304
EK 5- Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal tarafından yazılan 1942 tarihli Ortaçağ Tarihi'nin kapak fotoğrafı.....	305
EK 6- Emin Oktay tarafından yazılan Ortaçağ Tarihi II lise tarih ders kitabının kapak fotoğrafı.....	306
EK 7- Milli Eğitim Bakanlığı Şûra Kararları.....	307

EK 1- İncelenen Lise Tarih Ders Kitapları.

1923-1930 arası okutulan lise tarih ders kitapları:

- 1- Ali Reşat, Ali Seydi, **Tarih-i Umumi**, İkrâm Matbaası, Cilt: I-III, Cilt II, İstanbul, 1327 (1911).
- 2- Mehmet Fuat Köprülü, **Türkiye Tarihi, Anadolu İstilasına Kadar Türkler**, (Yayına Hazırlayan: Hanefi Palabıyık), Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- 3- Ahmet Refik Altınay, **Büyük Tarihi Umumi Tarih**, Cilt I-VI, Kütüphane-i İslâm ve Askeri İbrahim Hilmi, 1328 (1910).
- 4- Emin Ali, **Umumi Tarih Ortazaman Kitap 2**, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul, 1929.
- 5- Komisyon, **Tarih II. Kitap**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

1930-1940 arası okutulan lise tarih ders kitapları:

- 1- **Türk Tarihinin Ana Hatları**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.
- 2- **Türk Tarihinin Ana Hatları- Medhal-**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- 3- **Tarih I-Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- 4- **Tarih II Ortazamanlar**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- 5- **Tarih III- Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı – Türk Tarihi**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- 6- **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

1940-1950 arası okutulan lise tarih ders kitapları:

Köy enstitülerinde okutulan ders kitapları:

- 1- Ali Haydar Taner, **Ortaokul İçin Tarih II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945.
- 2- Faik Reşit Unat-Kamil Su, **Ortaokullar İçin Tarih Kitabı II**, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1954.
- 3- Zuhuri Danışman-Himmet Akın, **Tarih Dersleri II**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1947-1948.
- 4- Emin Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1950.

Liselerde okutulan ders kitapları:

- 1- Şemsettin Günaltay, **Tarih I İlkçağ Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.
- 2- **Tarih Hülâsa El Kitabı Lise ve Orta II**, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1941-1942.
- 3- Arif Müfid Mansel-Cavid Baysun-Enver Ziya Karal, **Ortaçağ Tarihi**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942.

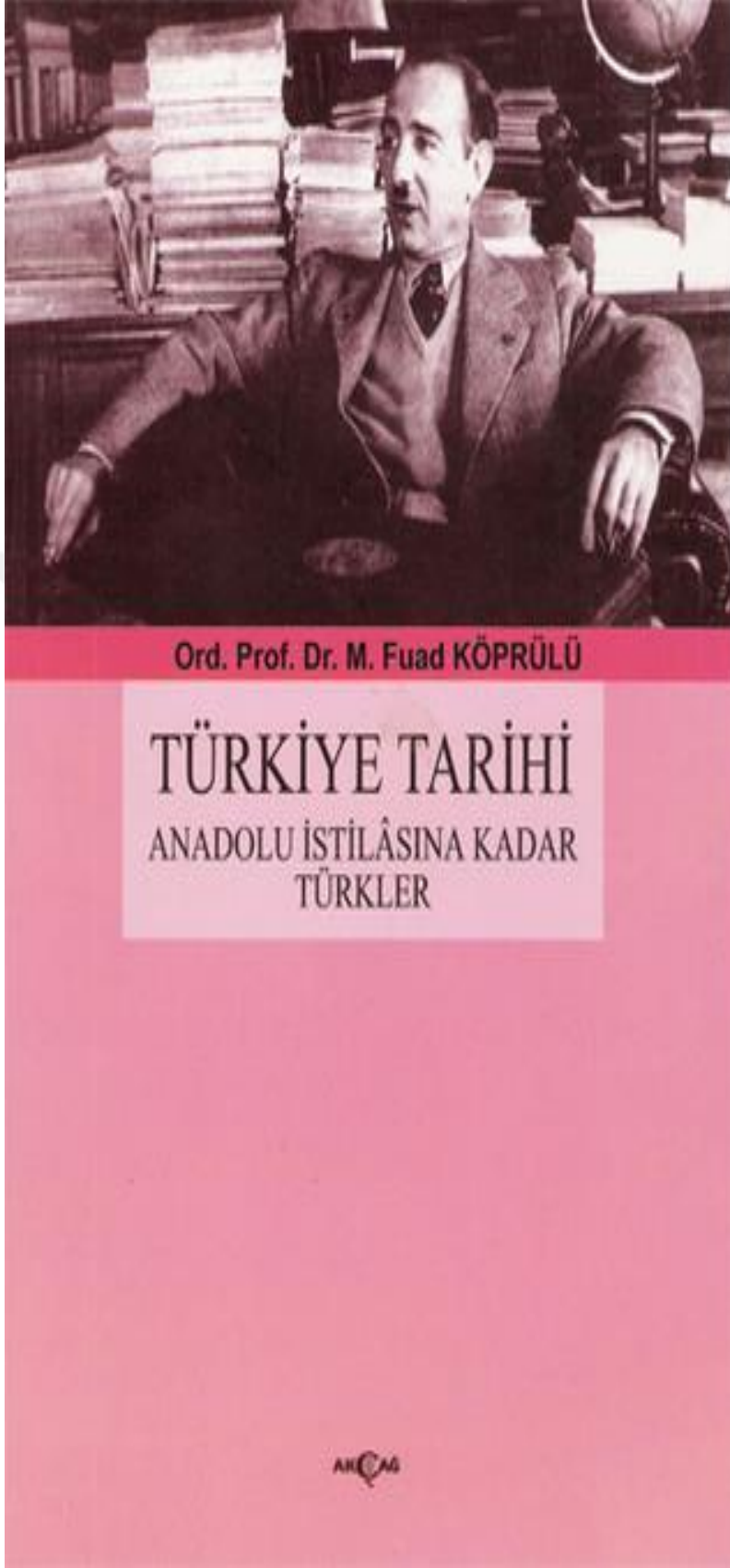
1950-1960 arası okutulan lise tarih ders kitapları:

- 1- Emin Oktay, **Tarih Lise II Ortaçağ**, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1959.

- 2-Niyazi Akşit, **Tarih II Ortaçağ**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966.
- 3-Niyazi Akşit-Emin Oktay, **Tarih II Ortaçağ**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1952.
- 4-Ekrem İnal-Nurettin Ormancı, **Ortaçağ Tarihi**, Güven Basımevi, İstanbul, 1952.
- 5-Bedriye Atsız-Hilmi Oran, **Tarih II Ortaçağ**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1952.
- 6- Bedriye Atsız-Hilmi Oran, **Tarih I – İlk Çağ Tarihi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1953.

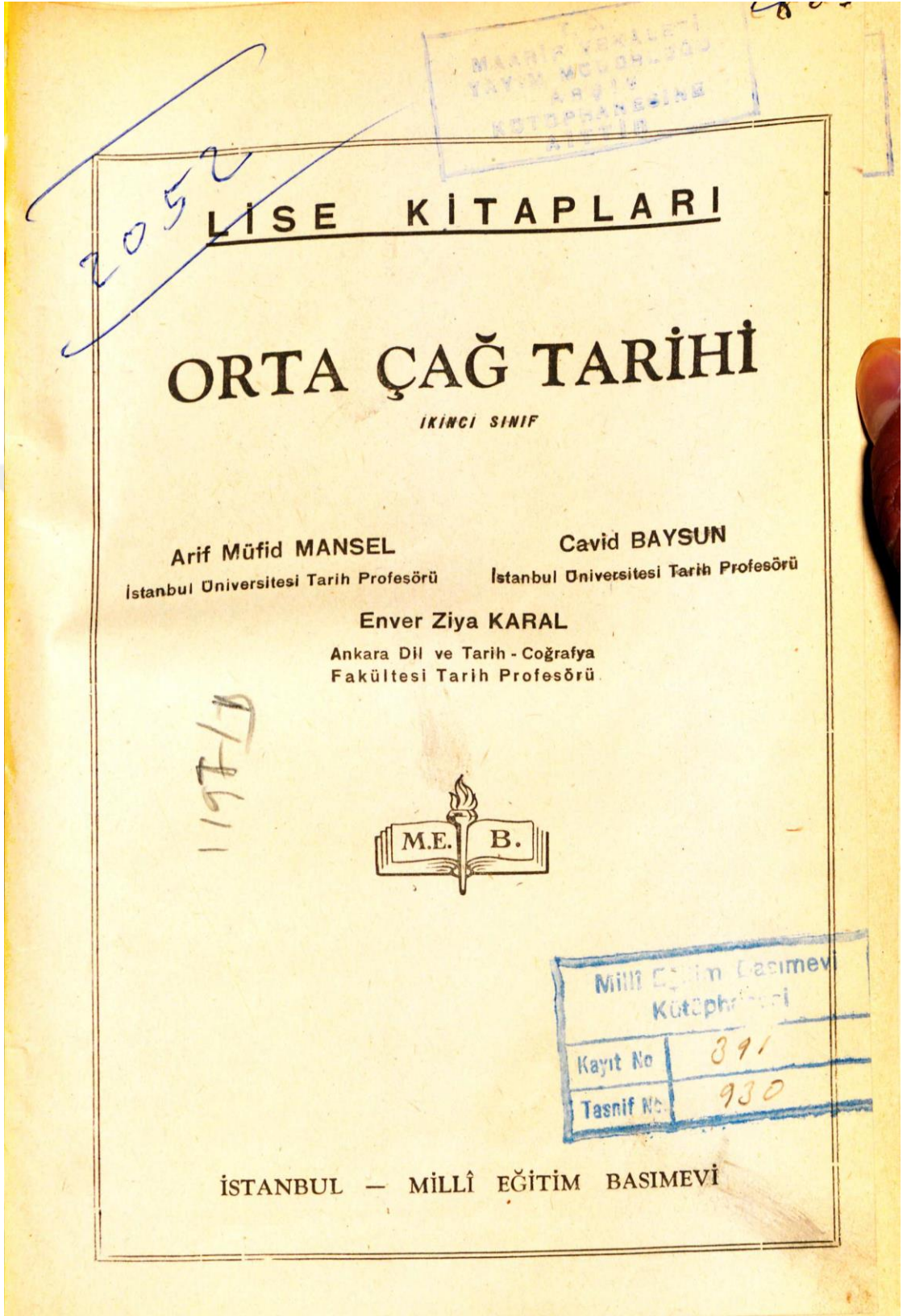
اَحمَدُ رَفيق
 بَيُوت
 تاليف و ترميم
 بشريتكم تكميلات مدينه، اجتماعيه، سياسيه و فكريه سي
 برنجي جلد
 برچوق رسملري، خريطلري ورنكلي لوحلري جامعدر .
 استانبول
 كتابخانه اسلام و عسکري - ابراهيم حلي
 ۴۶ ، باب عالي چاده سي ، ۴۶
 ۱۳۲۸

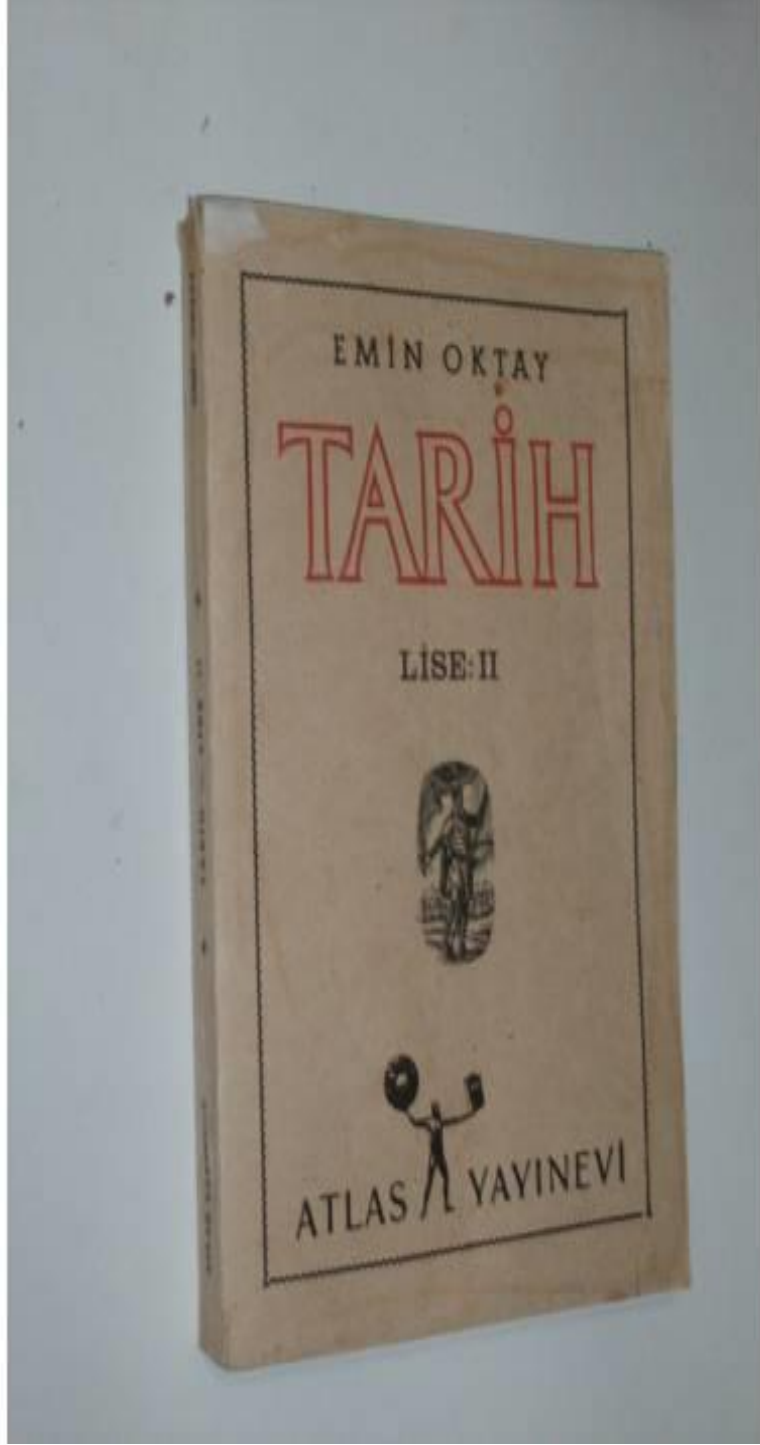
EK 3- Mehmet Fuat Köprülü'nün Türkiye Tarihi adlı eserinin kapak fotoğrafı.

EK 4- Tarih II Ortazamanlar adlı lise tarih ders kitabının kapak fotoğrafı.

EK 5- Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal tarafından yazılan 1942 tarihli Ortaçağ Tarihi'nin kapak fotoğrafı.

EK 6- Emin Oktay tarafından yazılan Ortaçağ Tarihi II lise tarih ders kitabının kapak fotoğrafı.

EK 7- Milli Eğitim Bakanlığı Şûra Kararları

1-T.C. Maarif Vekaleti, **I. Maarif Şûrası Kararları**, 17- 29 Temmuz 1939.

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164549_1_sura.pdf

07.02.2020.

2-T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **II. Milli Eğitim Şûra Kararları**, 15-21 Şubat 1943,

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164619_2_sura.pdf

07.02.2020.

3-T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **III. Milli Eğitim Şûra Kararları**, 2-10 Aralık 1946

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164646_3_sura.pdf

07.02.2020.

4- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **IV. Milli Eğitim Şûra Kararları**, 23-31 Ağustos 1949

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164715_4_sura.pdf

07.02.2020.

5- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **V. Milli Eğitim Şûra Kararları**, 04-14 Şubat 1953

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164807_5_sura.pdf

07.02.2020.

6- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **VI. Milli Eğitim Şûra Kararları**, 18-23 Mart 1957

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164847_6_sura.pdf

07.02.2020.

ÖZGEÇMİŞ

1989 yılında Osmaniye İline bağlı Düziçi ilçesinde doğan Ömer Faruk Kırmıt, Düziçi Ç.E.A.Ş. Anadolu Lisesini 2007 yılında tamamlamıştır. 2008-2012 yılları arasında Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden lisans eğitimini tamamlamıştır. Yüksek Lisansını, 2015 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında ‘Ömer Bin Hattab’ın Halifeliğinden Önceki Hayatı’ adlı tez ile bitirmiştir. 2015-2020 yılları arasında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde doktora eğitimi sonunda “Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960)” konulu tezi hazırlamıştır. 2014-2018 yılları arasında Gazi Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmıştır. 2018 yılından itibaren ise Hacıbayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.